

Міністерство освіти і науки України

Заснований
у 1997 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації № 222,

серія 33,
20 червня 1997 р.

Адреса редакції :

Україна, 69063,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефони

для довідок:

(0612) 64-26-05,

(0612) 69-98-26

Факс: 641724

В і с н и к

**Запорізького державного
університету**

• **Філологічні науки**

№ 3, 2002

Запорізький державний університет

Запоріжжя 2002

Вісник Запорізького державного університету: Збірник наукових статей. Філологічні науки / Головний редактор Толок В.О. – Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2002. – 179 с.

Затверджено як наукове фахове видання (Бюлетень ВАК України, 1999, № 4)

Затверджено Науковою Радою ЗДУ (протокол засідання № 4 від 27.11.2002 р.)

Редакційна рада

Головний редактор – Толок В.О., доктор технічних наук, професор

Відповідальний редактор – Сисоєв Ю.О., кандидат технічних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Чабаненко В.А.	-	доктор філологічних наук., професор, заступник головного редактора,
Білоусенко П.І.	-	доктор філологічних наук., професор,
Іваненко В.К.	-	доктор педагогічних наук., професор,
Науменко А.М.	-	доктор філологічних наук., професор,
Пахомова Т.О.	-	доктор педагогічних наук., професор,
Скибіна В.І.	-	доктор філологічних наук., професор,
Тихомиров В.М.	-	доктор філологічних наук., професор,
Турган О.Д.	-	доктор філологічних наук., професор,
Шевченко В.Ф.	-	доктор філологічних наук., професор.

ЗМІСТ

<i>БАЛЮТА Е.Г.</i>	
ДО ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ТЕРМІНА “SUSTAINABLE DEVELOPMENT” ТА ЙОГО ПОХІДНИХ.....	5
<i>БОРУХОВИЧ Г.Й.</i>	
ПРО МОЖЛИВІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ СЕМАНТИЧНИХ КЛАСИФІКАЦІЙ ДІЄСЛОВА В АНАЛІЗІ НЕЗАЙМЕННИКОВИХ НЕІНВЕРСОВАНИХ ПИТАНЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ.....	9
<i>БРОВКО А.С.</i>	
ПОВЕРИМ РИФМОЙ ОРФОЕПИЮ (К ВОПРОСУ О СТАРОМОСКОВСКОМ ИСТОКЕ НЕКОТОРЫХ ПРОИЗНОСИТЕЛЬНЫХ НОРМ).....	12
<i>БУСЛАЄВА К.О.</i>	
МІФОЛОГЕМА ЗОЛОТОГО ВІКУ: НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА Й ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ.....	26
<i>ВЛАДИМИРОВ В.М.</i>	
СТРУКТУРА МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ: ПОГЛЯДИ У. ЛІППМАНА ТА О. ПОТЕБНІ Й СПРОБА ЇХ АКТУАЛІЗАЦІЇ.....	30
<i>ВОЙЦЕВА О.А.</i>	
ЕВОЛЮЦІЯ МОРЕПЛАВАННЯ В СВІТЛІ МОВНИХ ФАКТІВ (ЗА ДАНИМИ ПОЛЬСЬКОЇ СУДНОПЛАВНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ)	36
<i>ГАЛЮК Н.С.</i>	
ОСНОВНІ ЕТАПИ ВИВЧЕННЯ ІМЕНІ ВЛАСНОГО В ІСТОРІЇ ЛІНГВІСТИКИ.....	41
<i>ГЛАДІЙ О.Б.</i>	
ДО ПРОБЛЕМИ ПОНЯТТЯ “МІФ” У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ	45
<i>ГОЛУБ Ю.І.</i>	
ДЕЯКІ СУБСТАНЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛОМОВНИХ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКІВ.....	49
<i>ДИБЧИНСЬКА Я.С., ШАВКУН І.Г.</i>	
СТРУКТУРНО-СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ЛЕКСИКОГРАФІЇ.....	52
<i>ЗАПОЛЬСЬКИХ С.П.</i>	
НАЦІОНАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНЦЕПТ “УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО” – ЗМІСТ ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА.....	55
<i>КАЛУСТОВА О.М.</i>	
ПЕРСОНІФІКАЦІЯ ІМЕННИКІВ СЕРЕДНЬОГО РОДУ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ	60
<i>КИШКО С.Н.</i>	
МОДЕРАЦИЯ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ ОЦЕНКИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	66
<i>КОЗЬМИК Г.О.</i>	
ФАКТОР ПОЛІТИЧНОЇ КОРЕКТНОСТІ І ПОПОВНЕННЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	70
<i>КОЗЛОВА Т.О.</i>	
СИНОНИМИЧЕСКИЕ АТТРАКЦИИ КАК РЕЗУЛЬТАТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ АНГЛОФОНОВ К УСЛОВИЯМ АВСТРАЛИЙСКОГО ЭТНОЦЕНОЗА	72
<i>КОЛЕСНИКОВА Н.В.</i>	
ЛЕКСИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ В РЕКЛАМІ.....	77
<i>КОЛОЇЗ Ж.В.</i>	
ДО ПИТАННЯ ПРО ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ НЕОЛОГІЇ	78
<i>КУРИЛОВА Ю.Р.</i>	
СЕМІОСФЕРА СМЕРТІ У ТВОРАХ М.МАТІОС.....	83

КУЦОВА Р.А. ПРОИЗВОДНЫЕ НА БАЗЕ ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНЫХ ФОРМ: НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ	89
ЛЮШИНСЬКА Г.В. НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ВАРІАНТІВ МОВИ	92
МЕЛЕЩЕНКО О.К. ВЗАЄМОДІЯ ЗМІ: НОВІ ФОРМИ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЧАСУ	95
МИРОНЫЧЕВА О. Ю. ТЕМА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ КАК МАКРОСЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА	99
РОМАЩЕНКО Л.І. СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО ЯК ІСТОРИЧНА ОСОБА ТА ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ	104
САБЛІНА С.В. СУЧАСНІ МОВОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МОВНОГО ЕТИКЕТУ	114
СЕМІРЯК В.Д. НОМІНАЦІЯ ДИТИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	118
СЕМІКІНА О.Л. МОРФОЛОГІЧНІ, СИНТАКСИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБСТАНТИВНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ТИПУ N + N В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	121
СОКОЛОВ В. В. ЦИФРОВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ НОВООБРАЗОВАНИЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА	125
ТАРАСЕНКО К.В. ПИСЬМЕННИК - ЄЛИЗАВЕТИНЕЦЬ ГЕНРІ РОБЕРТС : СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ БІОГРАФІЇ	131
ТОРКУТ Н.М., ВАСИЛИНА К.М. СПЕЦИФІКА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ “ЖІНОЧОГО ПИТАННЯ” В АНГЛІЙСЬКІЙ РЕНЕСАНСНІЙ ЛІТЕРАТУРІ	134
ТОРКУТ Н.М., ШКЛОВСЬКА О.Н. СПЕЦИФІКА КОМІЧНОГО У СТРУКТУРІ АНГЛІЙСЬКОГО РЕНЕСАНСНОГО ДЖЕСТУ	139
ФОМЕНКО Е.Г. «АРАВІЯ» В ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧЕСКОМ ЕДИНСТВЕ «ДУБЛИНЦЕВ» ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА	147
ХРИСТИЧ І.А. РИБАЛЬСЬКА ЛЕКСИКА ЗАПОРІЗЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВЖИТКУ В ПОДОРОЖНІХ ЗАПИСКАХ В.ЗУЄВА «О БЫВШИХ ПРОМЫСЛАХ ЗАПОРОЖСКИХ КАЗАКОВ И НАИПАЧЕ РЫБНОМ»	153
ЦЕРНА Г.М. ПРОБЛЕМА МИТЦЯ І ВЛАДИ В ПОЕЗІЇ “НЕОКЛАСИКІВ”	158
ЧИРВОНЫЙ А. С. СОКРАЩЕНИЯ, АББРЕВИАТУРЫ И АКРОНИМЫ В КОМПЬЮТЕРНОМ СЛЕНГЕ	163
ЯРЦЕВА Л.І. КОНЦЕПТ ESPRIT В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА ПРИМЕРЕ ФРАНЦУЗСКОГО МЕТАФОРИЧЕСКОГО СЛОВОУПОТРЕБЛЕНИЯ)	168
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”	176

ДО ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ТЕРМІНА “SUSTAINABLE DEVELOPMENT” ТА ЙОГО ПОХІДНИХ

Балюта Е.Г., ст. викладач

Гуманітарний університет “ЗІДМУ”

Балюта Е.Г. “До проблеми екологічного терміну “sustainable development” та його похідних” / Гуманітарний університет “ЗІДМУ”, Україна

Автор статті розглядає процеси слово і фразотворення екологічних неологізмів, які зумовлені появою нового семантичного варіанта англійського прикметника “sustainable”. Автор також вивчає проблему адекватного тлумачення і перекладу екологічного терміна “sustainable development”, який є одним із ключових у сфері екології.

Ключові слова: екологічний неологізм, інновація, стійкий розвиток, стійке суспільство.

Балюта Э.Г. “К проблеме экологического термина “sustainable development” и его производных” / Гуманитарный университет “ЗИГМУ”, Украина

Автор статьи рассматривает слово и фразообразование экологических неологизмов, которые появились благодаря новому семантическому варианту английского прилагательного “sustainable”. Автор также рассматривает проблему адекватного перевода и толкования экотермина “sustainable development”, который служит одним из ключевых в сфере экологии.

Ключевые слова: экологический неологизм, инновация, устойчивое развитие, устойчивое общество.

Emma G. Balyuta “To the Problem of the Ecology Term “Sustainable Development” and its Derivatives” / University of the Humanities ZISMU, Ukraine

The author studies the new semantic variant of adjective ‘sustainable’ and thus the process of building new words and phrases on its basis. The article also deals with the problem of understanding and translation of ecology term ‘sustainable development’ and its derivatives into Ukrainian and Russian.

Key words: ecology neologism, innovation, sustainable development, sustainable society.

За звичаєм нові слова, якщо вони мають відношення до актуальної проблеми, швидко з’являються в періодичних виданнях під час обговорення таких проблем і закріплюються в загальноживаній лексиці. Тому екологічні неологізми є поширеними в пресі англійських країн.

На жаль, на відміну від високорозвинутих індустріальних країн, екологічні проблеми в Україні і Росії не вважаються пресою проблемами номер один. Тому нові екологічні терміни можуть якийсь час залишатися невідомими і незвичними для широкої аудиторії, хоч політики обох країн визнають, що порушення екологічної рівноваги завдає величезної шкоди генофонду всього живого, зокрема людини, і вирішення екологічних питань надзвичайно важливе для обох країн.

Звичайно, екологи України та Росії вивчають основний напрямок розвитку світового суспільства і вважають необхідними пошуки принципіально нових рішень для формування основи соціально-економічного розвитку своїх країн на принципах ідеї стійкості. Очевидно, що прородоохоронні проблеми не знають національних кордонів, тому міжнародне співробітництво в цьому напрямі є життєво необхідними. Для того, щоб політики вищого рівня могли порозумітися, науковці різних країн і їх народи повинні мати уявлення про найбільш важливі екологічні поняття. Часто важливим є не тільки верний переклад останніх, але необхідне і тлумачення поняття, яке ще не існує в рідній мові (що в великій мірі характерно більшої частині термінологічних інновацій). Тлумачення залучених екотермінів ми знаходимо більшою мірою в сучасних українських та російських підручниках з різних екологічних аспектів. Тому саме до них ми звертаємось у цій статті для порівняння розуміння нового екотерміну “стійкий розвиток” (sustainable development) в оригіналі і в інтерпретації вітчизняних науковців.

Розглянемо суть проблеми цього терміна. Треба зазначити, що його повне тлумачення ще не надане не тільки перекладачами та науковцями країн, що залучили цей термін, а навіть спеціалістами з екології США, країни, де виникло словосполучення “sustainable development” для позначення нової тенденції в розвитку як світового суспільства взагалі, так і суспільства кожної окремої країни. Як зазначають екологи, цей термін указує на процес, що має відбуватися у світі, і тісно пов’язаний із іншим терміном, який визначає стан такого світу – “environmental sustainability”. Але незважаючи на існування цілої низки лексичних та фразеологічних похідних, навколо дефініції обох терміноутворень досі йдуть дебати.

Так, наприклад, в англійському журналі “The Economist” читаємо: “Визначення “environmental sustainability” (“екологічна стійкість”) є складним завданням. Дослідники підкреслюють, що політики ходять роками навкруги цього терміна, але й досі не визначилися з ним, хоча це зробити легше, ніж зрозуміти саму ідею “sustainable development” (“стійкий розвиток”), про яку теж багато говорять” [1, 89].

Як бачимо, ключовими словами нових термінів є іменник sustainability і прикметник sustainable, переклад яких ми не знаходимо в двомовних словниках. Навіть морфологічна структура цих частин мови вказує на їх новітність, тому що словники фіксують інші словотворчі елементи для утворення похідних від раніше

відомого дієслова to sustain, а саме –ment та -ed. Отже, ми можемо зробити висновок, що маємо справу з новим семантичним варіантом прикметника sustainable та його похідних. На деяких слово і фразотворчих процесах, зумовлених новим семантичним варіантом цього прикметника, зупинимося в кінці статті.

Торкаючись семантики прикметника “sustainable”, який став широко вживатися з середини 80-х років ХХ ст., необхідно додати, що його новий варіант сформувався на основі складного слова “sustainable-earth”, де останній компонент саме і підкреслював, що “стійкість” має відношення до біосфери всієї Землі взагалі, включаючи людину та наслідки її впливу на природу, а не тільки людське суспільство та змінене ним навколишнє середовище. Тлумачення цього терміна ми знаходимо в роботі G. Tyler Miller, Jr. “Living in the Environment”, де він з’ясовує: “Я вживаю слово earth (земля), щоб було зрозумілим, що мова йде про всю землю, не тільки людство та людське суспільство, що повинні стати стійкими”[2 ; 21]. З часом саме прикметник sustainable набув специфічно-екологічного значення.

Екологічна специфічність прикметника sustainable полягає в тому, що його поява була викликана необхідністю не тільки вирішувати існуючі невідкладні проблеми втручання людини в природу, а також і визначенням на найвищому рівні, до якої межі людство може експлуатувати землю і яким воно бачить своє майбутнє в найближчий час. Безсумнівно, особливий інтерес цього дослідження полягає, як було вже зазначено, у порівнянні розуміння і перекладу екологічних неологізмів sustainable development, sustainable society, environmental sustainability американськими, українськими та російськими екологами.

Як було вище сказано, двомовні словники загальної лексики не містять таких термінів. Але навіть сучасний словник з екології, нещодавно виданий у Росії, із великої кількості новоутворень наводить переклад тільки одного з основних термінів, а саме “ecological sustainability” –«экологическая устойчивость (постоянство экологической целостности и запасов ресурсов)» та прикметника sustainable –«устойчивый (напр., о биоразнообразии)» [3 ; 489]. Словник майже не наводить фразеологізмів з прикметником sustainable і його суть без додаткових коментарів для неспеціалістів залишається невизначеною.

Звернемось до вже згаданої роботи G. Tyler Miller, де читаємо: “Сьогодні кількість людей настільки збільшилася і ми маємо настільки всесильні технології, що знаходимося у критичній точці культурного розвитку людства –перед новим поворотом історії. З кожним днем ми все більше переконуємось, що маємо 50-75 років попереду, щоб самим зробити наступні зміни в культурі свого існування, або небажані зміни надійдуть до нас. Ми маємо вибір змінити сьогоденну ситуацію на стійке суспільство у всьому світі. Для цієї зміни ми повинні навчитися працювати з природою і зберігати систему підтримки нашого життя шляхом регулювання росту населення і припинення необмеженого витрачання природних ресурсів. Такий підхід на місцевому, регіональному, глобальному рівні допоможе регулювати поглинання низько-якісного тепла навколишнім середовищем, допоможе вирішити проблему відходів; виснаження життєво важливих ресурсів буде припинено або відкладено набагато вперед у майбутнє”[2 ; 562].

Розглянемо роботи вітчизняних науковців. Треба зауважити, що не всі розглянуті нами підручники з різних аспектів екології містили таке поняття як “стійкий розвиток”. Але автори, що приділяють увагу в своїх роботах теорії “стійкого розвитку”, згадують перш за все роботу видатного російського вченого Вернадського В.І. ”Деякі слова про ноосферу”. Тут він у концентрованому вигляді виклав своє бачення еволюційно-історичного процесу, перспектив майбуття людства. Природні об’єкти, які вже зазнали впливу людської діяльності, він відносить до “ноосфери” тобто до “сфери розуму” і передбачає, що ноосфера буде швидко поширюватись, охоплюючи все більшу частину Землі –від глибоких її надр до найвищих шарів атмосфери.

Разом із цим автори вітчизняних підручників стоять на позиціях теорії “стійкого розвитку” і указують, що обидві держави –як Росія, так і Україна –своєю кінцевою метою бачать ”перехід до моделі стійкого розвитку, щоб сформувати якісно новий стан суспільства (ноосферу)”[4 ; 33].

Мазур І.І. справедливо вважає, що “подовженість цього процесу – у сутності поняття “стійкий розвиток”, реалізація ідей якого можлива в разі передбачення інтересів наступних поколінь”[5; 331].

Ще один прихильник моделі стійкого розвитку Лосєв А.В. зазначає, що досягти мети збереження та розвитку людства можливо, якщо основні процеси будуть керовані Розумом. Це –концепція переходу Російської Федерації на “ноосферний шлях розвитку.” З урахуванням ноосферної концепції для Росії необхідно і можливо перейти до моделі стійкого розвитку, головна мета якого в тому, щоб “зберегти природу та її багатства не тільки для сьогоденного покоління, але й для наших нащадків” [6 ; 13]. У своїй роботі автор також визначає основні напрямки переходу країни до моделі стійкого розвитку. Слід зазначити, що саме цей автор найбільш повно розкриває поняття основних екологічних термінів “sustainable development” та “environmental sustainability”.

Автор іншого підручника Крисаченко В.С. приділяє більше уваги практичному втіленню забезпечення стабільного розвитку цілісних систем і наводить висновки і рекомендації Міжнародної комісії з

навколишнього середовища і розвитку (МКНСР) для світового товариства, за якими діє і Україна, визначаючи основні напрями свого подальшого буття [7; 181].

На відміну від попередніх, автор ще однієї роботи Колотило Д.М. у своєму викладенні проблем сучасного глобального становища не застосовує термінів “стійкий розвиток” або “екологічна стійкість”, але саме його розуміння сучасних загальних протиріч у стосунках людства з природою збігається з точкою зору американського науковця G. Tyler Miller, Jr, що “поширена сучасна ідея заміни екологічно шкідливих технологій на “безвихідні” є хибною: економічно невиправданою, а екологічно неприродною.” Колотило Д.М. вважає, що у ХХІ ст. необхідна “нова концепція паритетної збалансованості процесів природних екологічних систем з технологічними системами матеріально-енергетичних потоків індустріальної економіки, з визначеною ціною світових природних ресурсів і з обов’язковою технологічною конверсією токсичних відходів на природні нешкідливі речовини” [8 ; 41]. Але , як і інші українські та російські екологи, Колотило Д.М. поділяє думку Вернадського про ноосферне суспільство, темпи розвитку якого незрівнянно вищі від темпів змін біосфери.

Таким чином, ми можемо зробити висновок про співвідношення оригінального та залученого значення терміна “sustainable development” та його похідних. Якщо “стійке суспільство” (sustainable society) є метою всього людства , то засобом досягнення цієї мети є всесвітній процес “стійкий розвиток” (sustainable development), і результатом досягнення цієї мети є існування людства в “стійкому навколишньому середовищі” (environmental sustainability). Загальновизначеним є факт того, що екологічні проблеми є міжнародними і вимагають міжнародного співробітництва, тому виникає потреба розробки ефективних міжнародних механізмів, які забезпечували б розумне використання ресурсів планети, їхню охорону, сприяли б збереженню екологічної рівноваги. Виходячи з вищеведеного, ми хочемо підтримати пропозицію Зацного Ю.А. розуміти термін “стійкий розвиток” (sustainable development) як “перехід від індустріально-споживчого суспільства до “ноосферної цивілізації”, до ековолюції природи і суспільства” [9 ; 51].

Як бачимо, таке визначення насправді успішно поєднує тлумачення цього терміна як американськими, так і вітчизняними науковцями. Що стосується перекладу цього неологізму, то можна було б посперечатися з його змістом, якби така компактна форма не була б настільки зручною для використання в мові. Тому на цьому етапі ми вважаємо доцільним погодитися з перекладом-калькою з англійської мови, але гадаємо, що можлива інтерпретація цього перекладу в майбутньому, коли цей термін пройде апробацію часом в українській мові.

Повернемося до лінгвістичних аспектів проблеми утворення семантичних неологізмів. Як зазначають лінгвісти, утворення семантичних неологізмів у багатьох випадках зумовлює і певні словотворчі процеси, веде до появи нових одиниць, тобто семантичні неологізми сприяють утворенню лексичних інновацій. У результаті семантичного зсуву нове екологічне значення прикметника sustainable приводить до утворення лексичних та фразеологічних інновацій, переклад яких ми можемо надати, виходячи з попереднього дослідження: sustainability (здібність до екологічної стійкості), sustainably (без нанесення незворотніх пошкоджень навколишньому середовищу), sustainable society (стійке суспільство; таке, де немає незворотніх наслідків людського впливу), environmental sustainability (здібність навколишнього середовища до відтворення природних ресурсів), sustained yield (вищий ступінь здобутку, коли ресурси мають змогу до відтворення). Як видно з американських та європейських періодичних видань, що миттєво розповсюджують “актуальні” інновації, прикметник sustainable виявився дуже активним і став базою для слово і фразотворення.

There is considerable variation in environmental sustainability among countries at similar stages.

(The Economist Jan.27th, 2001)

“If you don’t have evidence that your fish were caught in a sustainable way, I can’t see this trade being allowed to continue“, argues marine biologist James M.Cervino, a doctoral candidate at the University of South Carolina.

(Scientific American Sept., 2001)

Some retailers view the trade recommendations as one way to ensure that everyone carries animals that are being collected sustainably and treated humanly.

(Scientific American July, 2001)

Як було вище зазначено, прикметник sustainable з’явився у складному слові sustainable-earth, але в його подальшому вживанні ми спостерігаємо процес відокремлення останньої частини більш складної лексеми і перенесення семантики всього композита на один із компонентів. Тому утворені з ним фразеологізми слід розуміти як “екологічні”: sustainable economy, sustainable energy, sustainable future, sustainable industry, sustainable fisheries, sustainable aquarium trade, etc.

На базі композита sustainable-earth сформувалося поняття “sustainable-earth world view”, яке завдяки загостреній актуальності та емоційному забарвленню придбало синоніми, що розкривають цей термін з різних точок зору –sustainable society, conserver society. Як бачимо, внаслідок необхідності переходу людства на новий етап його розвитку, а саме “стійкого розвитку”, буде утворюватися все більше багатоконпонентних термінів, що позначатимуть процеси, явища, поняття цього нового історичного етапу: sustainable economic system, sustainable agriculture, sustainable politics, sustainable government, sustainable ethics.

В останні роки, коли поширилася необхідність негайно обмежити забруднення, для їх виміру з’явилися відповідні показники для підприємств і країн-забруднювачів, серед яких –the Environmental Sustainability Index (ESI). Це –показник впливу на “стійкість навколишнього середовища”, який був розроблений у минулому році науковцями Єльського університету під керівництвом Dan Esty за підтримкою Університету Колумбії та Всесвітнього Економічного Форуму (ВЕФ) із 67 складових частин, що так чи інакше впливають на екологію.

У Великій Британії існують облікові фірми (SustainAbility, Sustainability Advisory Service), до яких у разі необхідності звертаються підприємства для розрахунків допущеного забруднення, внаслідок перебільшення якого підприємства згідно з законодавством країни сплачують штрафи.

The team led by Dan Esty of Yale University has developed the Environmental Sustainability Index (ESI), a detailed assessment of dozens of variables that influence the environmental health of economies.

(The Economist Jan.27th, 2001)

The London office of KPMG recently formed its new Sustainability Advisory Service (SAS).

Shell used the advice of environmental consultancy SustainAbility in creating its societal report.

(Time July19th, 1999)

Аналіз вищенаведеного матеріалу свідчить, що більшість екологізмів цього парадигматичного ряду не закріплені за сферою екології, а у зв’язку з їх актуальністю вони фактично є термінами політичними і економічними і продовжують проникати в інші сфери англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. The Economist January 27th, 2001.
2. G. Tyler Miller, Jr. Living in the Environment. An introduction to Environmental Science. California: Wadsworth Publishing Company, 1988. –603 p.
3. Англо-русский экологический словарь / Г.Н.Акжигитов, И.И.Мазур и др. –М.: Рус. яз., 2000. – 608 с.
4. Джигирей В.С.Екологія та охорона навколишнього природного середовища. –К.: Т-во “Знання”, КОО, 2000. –203 с.
5. Курс инженерной экологии. Под ред. Мазура И.И. –М.:Высш. шк., 1999. –447 с.
6. Лосев А.В., Провадкин Г.Г. Социальная экология. –М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1998. – 312 с.
7. Екологія і культура. Відп. ред. Крисаченко В.С., Храмова В.Л. –К.:Наук. думка, 1991. –260 с.
8. Колотило Д.М. Екологія і економіка. –К.:КНЕУ, 1999. –368 с.
9. Зацный Ю.А., Бутов В.Н. Новая общественно-политическая лексика и фразеология английского языка. –Запорожье: ЗГУ, 2000. –347 с.

ПРО МОЖЛИВІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ СЕМАНТИЧНИХ КЛАСИФІКАЦІЙ ДІЄСЛОВА В АНАЛІЗІ НЕЗАЙМЕННИКОВИХ НЕИНВЕРСОВАНИХ ПИТАНЬ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Борухович Г.Й., аспірант

Запорізький державний університет

Предметом цієї статті є зв'язок між групою семантикою дієслова-присудка та прямим порядком слів у незайменникових питальних реченнях англійської мови.

Ключові слова: семантична класифікація, дієслово-присудок, прямий (неінверсований) порядок слів.

Борухович А.И. О ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЕМАНТИЧЕСКИХ КЛАССИФИКАЦИЙ ГЛАГОЛА В АНАЛИЗЕ НЕМЕСТОИМЕННЫХ НЕИНВЕРСИРОВАННЫХ ВОПРОСОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ / Запорожский государственный университет, Украина

Предметом данной статьи является связь между групповой семантикой глагола-сказуемого и прямым порядком слов в неместоименных вопросительных предложениях английского языка.

Ключевые слова: семантическая классификация, глагол-сказуемое, прямой (неинверсированный) порядок слов.

Borukhovitch A.I. On possibility of applying semantic classification of verbs to the analysis of general questions with a direct word order in the English language / Zaporizhzhya state university, Ukraine

The subject of this article is the connection between group semantics of the verb-predicate and direct word order in general questions in the English language.

Key words: semantic classification, verb predicate, direct word order

Системний підхід до вивчення семантики словесних знаків спричинив цілий ряд класифікацій дієслівних значень. У цій статті робиться спроба проаналізувати найбільш відомі семантичні класифікації англійських дієслів з метою встановлення можливості використання цих класифікацій для пояснення впливу семантики дієслова на порядок слів у незайменникових питаннях.

Хоча всі існуючі класифікації називаються семантичними, в основі їхній лежать різні принципи: не тільки лексичні значення, але й синтаксичні характеристики дієслів, їхні валентнісні властивості. Оскільки принципи класифікацій різні, вони служать різним цілям і пояснюють різні аспекти граматичного поведіння дієслів.

Так, семантична класифікація дієслів Г. Г. Сильницького [1] будується на основі синтаксичних характеристик дієслів, на основі їх зовнішньої і внутрішньої дистрибуції. Під зовнішньою дистрибуцією дієслівного класу розуміється дистрибуція у звичайному змісті слова, тобто синтаксичне оточення дієслова. Внутрішня дистрибуція дієслова встановлюється за допомогою операції розгортання, що полягає в заміні дієслова словосполученням, семантично еквівалентним цьому дієслову, наприклад: to toil - to work hard; to advance - to move forward. Підлеглі члени цих словосполучень (hard, forward) визначають внутрішню дистрибуцію дієслів певного семантичного класу. Внутрішня дистрибуція описується в термінах синтаксичних класів, тобто в термінах синтаксичних функцій, що виконуються підлеглими членами (to toil - to work + обставина способу дії; to advance - to move + обставина місця). У такий же спосіб розглядається зовнішня дистрибуція класів дієслів.

Два синтаксичні класи, що виступають у ролі підлеглих членів: 1) прямий додаток і 2) динамічна обставина місця, що виражає напрямок, служать для диференціації трьох семантичних класів: 1) "дія", детермінантом якого служить пряме доповнення; 2) „рух", детермінантом якої є динамічна обставина місця, і 3) "процес", що являє собою слабкий клас, який не володіє дистрибутивними ознаками перших двох. Ця класифікація, що виправдовує себе при вивченні семантичної типології речення, може бути використана також і при аналізі такої категорії англійського дієслова, як стан.

У "Граматиці сучасної англійської мови" Р. Квірка і його співавторів [2] основне розходження також проводиться між "динамічними" дієсловами (dynamic verbs) і дієсловами стану: Динамічні дієслова підрозділяються далі на п'ять підкласів: 1) дієслова, що позначають діяльність (activity verbs) - ask, help, read; 2) дієслова, що позначають відчуття (verbs of bodily sensation)-ache, feel, hurt; 3) дієслова, що позначають процес (process verbs)-change, grow; 4) дієслова, що позначають початок чи кінець події (transitional event verbs)-die, lose; і 5) дієслова миттєвої дії (momentary verbs)-hit, jump. Дієслова стану розпадаються на 1) дієслова пасивного сприйняття і розумової діяльності (verbs of inert perception and cognition)-believe, desire, doubt; і 2) дієслова, що позначають відносини (relational verbs) -be, belong to, concern, have.

Питання про класифікацію дієслівних значень підіймалося також авторами, що досліджували семантичну структуру речення. Безсумнівно, заслуговує на увагу семантична класифікація Ф. Данеша

[3,27-28], яка була запропонована ним у 1968 році. Досліджуючи семантичну структуру речення, центральне місце в якій приділяється дієслову, Данеш пропонує виділити 4 семантичні класи предикативних одиниць: 1) дієслова, що позначають дії (kill); 2) дієслова, що виражають події (meet, fall); 3) дієслова, що позначають внутрішнє відношення (like) і 4) дієслова, що позначають порівняння (excell).

Цікаво, що, хоча Данеш називає діями, подіями і т.п. значення дієслів, фактично ним скрізь розглядається семантична структура речення. В основі його класифікації лежать відношення між членами цієї структури, елементи якої не мають однозначної відповідності одиницям граматичної організації речення. Так, семантична структура речення з дієсловами, що позначають дії, має вигляд: "Діяч - дієслово - пацієнт" (The farmer killed the duck). Речення із дієсловами, що означають подію, мають семантичну структуру "Носій події - складна подія" (John met Mary) чи "Носій події - проста подія" (John fell). Дієслова, що позначають дію, можуть бути замінені дієсловом do, найбільш загальним значенням якого є значення "зробити дію". Звідси - можливість постановки питання What did John do? Для дієслів, що позначають події, дієсловом-ідентифікатором є дієслово happen, що показує ненавмисний характер процесу. Таким чином, речення з цими дієсловами відповідають на запитання What happened to John? Семантична структура речення з дієсловом, що позначає внутрішнє відношення, - "носій відношення - дієслово - об'єкт відношення" (John likes music). У реченнях же з дієсловами, що позначають порівняння, проводиться зіставлення предметів за їхніми розмірами, кількістю, цінністю й іншими якостями (John excelled the other players).

Ще одна класифікація дієслів за їхніми значеннями у складі висловлення була запропонована У. Чейфом [4], що також досліджує семантичну структуру речення. У концепції Чейфа визначальним у реченні є дієслово, причому під дієсловом розуміється будь-який предикативний елемент, у тому числі і дієслово у власному значенні слова. Дієслово, за Чейфом, визначає семантичну структуру речення, зокрема, можливість його розгортання за рахунок іменників. Тому семантична класифікація дієслів будується з урахуванням тих позицій, що можуть бути зайняті іменниками в реченні. Чейф враховує не тільки можливість розширення самого дієслова за рахунок додатків, але й характер суб'єкта в реченні, що може бути пацієнтом (об'єктом впливу) при одних дієсловах і агентом (тим, хто виконує дію) при інших.

Основне розходження проводиться між дієсловами стану і дієсловами, що позначають подію, як називає їх автор. Предикативна одиниця визначається як дієслово стану в тому випадку, якщо вона вживається в реченнях, у яких повідомляється про місце розташування чи стан предмету, позначеного іменником. У цьому випадку дієслово супроводжується пацієнтом, що визначає собою те, що знаходиться в даному становищі, наприклад: The wood is dry. Tom wanted a drink.

Предикативні одиниці, що не попадають під категорію дієслів стану, є дієсловами не-стану, за термінологією Чейфа, котрий рекомендує ряд практичних процедур для диференціації дієслів стану і дієслів не-стану. Однієї з таких процедур є постановка питання What happened? Неможливість постановки такого питання свідчить про те, що перед нами дієслово стану: What happened? - The wood was dry. У тих же випадках, коли це питання цілком доречно, ми маємо справу із дієсловами що позначають подію: What happened? - Harriet sang. What is happening? - Harriet is singing. Дієслова, що позначають подію, у свою чергу поділяються на дієслова, що позначають процеси і дії, залежно від того, є підмет речення пацієнтом чи агентом дієслова. Якщо іменник є пацієнтом, то дієслово має значення процесу, а про пацієнта говориться, що він змінив свій стан: The wood dried. Tom saw a snake.

У реченнях з дієсловом, що позначає дію, іменник є агентом, тобто тим, хто виконує дію. І тут Чейф пропонує практичну процедуру для розрізнення дієслів зі значеннями процесу і дії. Речення з дієсловами, що позначають дії, відповідають на питання: What did N. do? - N. sang. What is N. doing? - N. is singing; процесуальні дієслова відповідають на питання: What happened to N.? - N. died. What is happening to N.? - N. is dying.

Справедливо вважаючи, що можливість чи неможливість уживання тривалого виду залежить від семантики дієслова, Чейф використовує свою класифікацію для пояснення заборони на вживання деяких дієслів у прогресиві. Так, дієслова стану, на відміну від дієслів, що позначають події, не мають форм тривалого виду.

Семантична класифікація дієслів У. Чейфа є найбільш прийнятною для вивчення видової системи англійського дієслова, оскільки принцип, покладений в основу цієї класифікації, а саме, угруповання дієслів з урахуванням значень їхніх лівосторонніх актантів (агент, пацієнт), дозволяє звести суб'єктивний фактор при аналізі значень до мінімуму.

Зовсім інший принцип покладений в основу семантичної класифікації, розробленої П. Л. Соболевою [5]. Усього виділяється сім семантичних класів: дієслова руху, дієслова стану, дієслова, що позначають звукові і світлові явища, дієслова комунікації, дієслова сприйняття і розумової діяльності, дієслова фізичного прояву емоцій і станів і дієслова, що позначають дії людей і предметів. При розподілі дієслів за класами враховуються такі параметри, як однозначність/багатозначність дієслів, а також їхня

перехідність/неперехідність. Ці сім класів у свою чергу підрозділені на підкласи і, у деяких випадках, на підгрупи, що дають більш докладну характеристику дієслова в рамках виділених значень.

Так, клас "дієслова стану" описується як той, що складається з трьох підкласів, що у свою чергу включають в себе дві чи більше підгрупи: 1) психо-фізичні стани, куди входять неперехідні дієслова (sleep, hurry); 2) дієслова зовнішнього положення, що також характеризуються неперехідністю (lie, stay) і 3) дієслова вираження почуттів, згруповані усередині цього підкласу як а) дієслова внутрішнього відношення до навколишнього (love, miss); б) дієслова внутрішнього настрою (hope, wonder), в) дієслова, що виражають внутрішнє прагнення, тяжіння (wish desire) і г) дієслова волевиявлення (resolve, dare). Перші два підкласи характеризуються неперехідністю, дієслова третього можуть бути як перехідними, так і неперехідними. Ця класифікація використовувалася П. А. Соболевою для визначення найбільш і найменш продуктивних семантичних розрядів дієслів з погляду конверсії в сучасній англійській мові. Для аналізу використовувалися дієслова, що є похідними від досліджуваних іменників. При спробі ж використання її для класифікації інших дієслів, що не є конвертованими від іменників, виникають певні труднощі, у який клас потрібно, віднести, наприклад, дієслово contain, що є перехідним? Здається, це все-таки дієслово стану, незважаючи на те, що в класі дієслів стану цієї класифікації для нього не знаходиться місця: перехідні дієслова входять тут тільки в підклас дієслів вираження почуттів.

На нашу думку, із наведених класифікацій найбільш прийнятною для рішення поставлених задач є семантична класифікація дієслів П. А. Соболевої, тому що це - детальна власне-лексична класифікація дієслів, оскільки дієслова тут згруповані відповідно до значень їхніх коренів.

На матеріалі твору сучасної британської письменниці P.D.James "A Certain Justice" нами був проведений аналіз 100 незайменникових питальних речень із прямим порядком слів із точки зору розподілу їхніх дієслів-присудків за групами згідно з їх лексичним значенням.

Більш за все прикладів (36 вживань) знайшлося серед дієслів сприйняття і розумової діяльності. У цьому класі найбільш частотними є дієслова: to think (5), to mean (4), to know(4), to remember (3) та дієслівні словосполучення to have no idea (4), to be sure (certain) (4). Дієслів to find, to admit, to suggest, to realize, to occur, to recognize, to expect було вжито в незайменникових неінверсованих питаннях по одному разу. Дієслова сприйняття представлені лише двома лексичними одиницями: to see (3) і to hear (2). Наприклад:

'You think she was left-handed, sir?' [6, 342]

'Octavia knew about your visit?' [6, 302]

'And you've no idea what that could have been?' [6, 236]

'You're sure that she's dead?' [6, 209]

'It didn't occur to you that the blood must be Mr Ulrick's?' [6, 175]

'And you haven't seen Miss Aldridge since?' [6, 317]

'You heard no noise from either?' [6, 196]

На другому місці (31 вживання) дієслова стану. Так, дієслово to be було вжито 16 разів (Серед них у конструкції there is/there are 5 разів). Наприклад:

'And this is how you found her?' [6,135]

'So there's nothing else you can tell me?' [6, 191]

Дієслово to have зустрілось 8 разів. Щоправда, за класифікацією П.А.Соболевої, для нього немає відповідного підкласу серед дієслів стану. Тому ми пропонуємо додати підклас дієслів, що позначають відносини між людьми та речами – „посесивні” відносини [7,173]. Наприклад:

'She had no enemies?' [6, 238]

'You've got money?' [6, 420]

В опрацьованому матеріалі також були виявлені інші дієслова стану: дієслова зовнішнього положення (to live (2), to keep silent, to keep in touch); дієслова вираження почуттів, а саме - а) дієслова внутрішнього відношення до навколишнього (to like); б) дієслова внутрішнього настрою (to hope), в) дієслова, що виражають внутрішнє прагнення, тяжіння (to tend) і г) дієслова волевиявлення (to decide).

'Surely no one could still be living in this wasteland?' [6, 393]

'But you hoped to stay on?' [6, 178]

Наступний клас дієслів, що позначають дії людей і предметів, представлений 22 вживаннями, але більшість дієслів цього класу вживалися одноразово (to serve, to wear, to deny, to help, to extract, to kill, to make enemies, to wait, to work, to agree, to refuse, to forbid, to give up, to destroy). Винятками є дієслова to take(2), to do(3), to ask(3). Наприклад:

'You took the train from Snaresbrook station?' [6, 285]

'She couldn't have done it herself?' [6, 281]

'You're asking me for an alibi?' [6, 275]

Класи дієслів руху та дієслів комунікації репрезентовані лише трьома лексичними одиницями кожний, але деякі з них було вжито більш одного разу. Дієслова руху - це: to come(3), to go(2), to stop(1) Дієслова комунікації - це: to tell(5), to speak(1), to talk(1). Наприклад:

'So you'll come back?' [6, 307]

'And after the rehearsal you went to supper?' [6, 287]

'You're telling me that you were in London that night?' [6, 296]

Дієслова, що належать до інших класів за класифікацією П.А.Соболевої - дієслова, що позначають звукові і світлові явища, та дієслова фізичного прояву емоцій і станів – не були виявлені в нашій виборці.

Таким чином, можна дійти висновку, що існує певний зв'язок між груповою семантикою дієслова-присудка та порядком слів у незайменникових питальних реченнях. Так, для загальних неінверсованих питань в англійській мові найбільш характерними є присудки, виражені дієсловами, що належать до класів дієслів сприйняття і розумової діяльності (36 вживань), дієслів стану (31 вживання), та дієслів, що позначають дії людей і предметів (22 вживання). Отже, ми спостерігаємо зв'язок між лексичним та граматичним рівнями англійської мови.

У наступній роботі здається цікавим дослідити зв'язок індивідуальної семантики дієслова-присудка та порядку слів у незайменникових питаннях

ЛІТЕРАТУРА

1. Сильницкий Г. Г. Семантические классы глаголов и их роль в типологической семасиологии // Структурно-типологическое описание современных германских языков. – М., 1966. – 250 с.
2. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A Grammar of Contemporary English. – Essex: Longman, 1973. – 1554 p.
3. Дзюба В.Н. О возможности использования семантических классификаций при изучении видовой системы английского глагола // Вопросы грамматики английского языка. Сб. науч. трудов. – М., 1978. – Вып.132. – С.23 – 32.
4. Чейф У. Значение и структура языка. - М., 1975.
5. Соболева П. А. Словообразовательные отношения по конверсии между глаголом и отглагольным существительным в современном английском языке: Дис...канд. филол. Наук (10.02.04) / МГУ. – М., 1959. – 150 с.
6. James P.O. A Certain Justice - Penguin Books, 1998 - 482p.
7. Уфимцева А. А. Лексическое значение. – М: Наука, 1986. – 240 с.

УДК 808.3-15:800.23 (47+57-25)

ПОВЕРИМ РИФМОЙ ОРФОЭПИЮ (К ВОПРОСУ О СТАРОМОСКОВСКОМ ИСТОКЕ НЕКОТОРЫХ ПРОИЗНОСИТЕЛЬНЫХ НОРМ)

Бровко А.С., к. филол. н., доцент

Запорожский государственный университет

На материале рифмующихся поэтических строк и суждений ряда историков языка автор статьи пытается углубить и расширить устоявшийся тезис проф. Р.И.Аванесова о якобы только старомосковском источнике происхождения двух произносительных вариантов, альтернативных общепринятым ныне правилам русской орфоэпии.

Ключевые слова: рифма, орфоэпия, произносительные варианты.

Бровко А.С. ПЕРЕВІРИМО РИМОЮ ОРФОЕПІЮ (ДО ПИТАННЯ ПРО СТАРОМОСКОВСЬКЕ ДЖЕРЕЛО ДЕЯКИХ ВИМОВНИХ НОРМ)/ Запорізький державний університет, Україна.

На матеріалі поетичних рядків, що римуються, та міркувань ряду істориків мови автор статті намагається поглибити й розширити сталу тезу проф. Р.І.Аванесова про нібито тільки старомосковське походження двох вимовних варіантів, альтернативних загальноприйнятим нині правилам російської орфоєпії.

Ключові слова: рима, орфоєпія, вимовні норми.

Brovko A.S. CHECK ORTHOEPY BY A RHYME (ON THE MATTER OF AN OLD-MOSCOW SOURCE OF SOME PRONOUNCING NORMS)/ Zaporozhye State University, Ukraine.

On material of rhyming poetic lines and statements of a number of the language historians the author tries to deepen and to extend a stable thesis of professor R.I.Avanesov on ostensibly only old-Moscow root of origin of two pronouncing variants, alternative to generally used now rules of Russian orthoepy.

Key words: a rhyme, orthoepy, pronouncing norms.

Орфоэпия современного русского языка располагает сегодня весьма солидной теоретической и практической базой, включая четко сформулированные правила произношения, словари-справочники, всем доступную возможность регулировать каждому собственное произношение и ударение, вслушиваясь в речь владеющих литературной нормой говорящих, дикторов радио и телевидения в первую очередь, которым самой штатной обязанностью не полагается допускать речевые погрешности.

Настоящему и будущему словеснику-профессионалу этого, конечно, мало. Ему нужны еще и достаточно обоснованные сведения об историческом прошлом русской орфоэпии, чему, к сожалению, из-за отсутствия в те времена фонотехнических (первый фонограф появился лишь в 1877 году) и вспомогательных письменных (как, например, фонетическая транскрипция) средств не дано было донести до нас произносительные особенности предшествующих поколений более точным способом, нежели только буквенным. А буквы, графика с орфографией в любом языке, не исключая русского, имеют свойство хронически отставать от орфоэпии, и чем дольший путь они проходят, тем заметнее становится их принципиальное расхождение. Так, подсчитано, что в английском этот разрыв уже превзошел полтысячи лет, и сами носители языка пошучивают, будто написанное "Ливерпул" произносится у них - "Манчестер". Ничуть не легче и французам, если, например, популярнейшие в мире собственные имена Кусто и Рено пишутся по французски (прочитайте их по-латыни) - Cousteau и Renault.

Статистикой временного расхождения устной и письменной форм русской речи мы не располагаем, но оно есть и уже немалое, поэтому говорить о нем в университетской аудитории приходится. Неминуем тут же и вопрос о так называемых "старомосковских" произносительных вариантах, особенно двух: 1) окончания **-ий** прилагательных и фамилий с предшествующими заднеязычными согласными и 2) переднеязычной зубной фонеме в составе постфикса **-ся(сь)**. В силу реальной речевой обстановки студенты не воспринимают их иначе как только на веру, а в распоряжении преподавателя едва ли не единственное, правда, общепризнанное и наиболее содержательное, учебное пособие Р.И. Аванесова "Русское литературное произношение" да еще невероятными судьбами сохранившееся в грамзаписи артикулирование таких великих мастеров речевого искусства, как В.И. Качалов, И.М. Москвин, А.Н. Грибов, М.М. Яншин, А.А. Яблочкина, В.Н. Рыжова, Н.И. Рыжов, свято сберегших старомосковские произносительные традиции.

Возникают в аудитории вопросы и посложнее, например, как повлияло на старомосковское произношение продолжительное (в две сотни лет) местонахождение российской столицы в Петербурге, было ли московское произношение массовым и в какой мере и вообще существовала ли в царской России при почти поголовной безграмотности простого люда и отсутствии вплоть до начала XX столетия общепринятой орфографии хоть какая-нибудь нормативность устной речи.

Умалчивать ответы на поставленные вопросы не принято в университетах даже тогда, когда их нет в учебных пособиях. А если и есть, то где (в данном случае) взять, например, книгу М.В. Панова "История русского литературного произношения XVIII-XX вв." (М., 1990), коль уже десяток лет не поступает в Украину литература по русскому языку из международного научно-методического центра русистики - Москвы. Не будем забывать и о деликатной стороне дела - никогда не стихающем чувстве удовлетворенности-неудовлетворенности преподавателя проведенным занятием и естественно следующими затем раздумьями с нередким неудовольствием собой. Так что ответ на любой вопрос читаемой дисциплины, в том числе каверзный, преподаватель вуза обязан предположительно заготовить, если не по источнику, то путем собственных размышлений и домыслов, которые, кстати, бывает, как раз и способны заронить в сознании студента интерес к научным исследованиям.

Теперь непосредственно о двух вышеупомянутых старомосковских вариантах произношения: 1) окончания **-ий** прилагательных и фамилий на **-кий** в им. и вин. падежах ед. ч. муж. рода с предшествующими заднеязычными заднеязычными согласными фонемами <г> <к> <х>; например, в таких словах, как *строгий, тонкий, тихий, Одоевский* и 2) переднеязычной зубной фонемы <с> в

составе исторически восходящего к возвратной частице постфикса **-ся(сь)**; например, в словах *боюсь, берусь, взялась, взялся*.

За каждым из этих двух случаев закрепилось двоякое произношение: 1-а) ныне под влиянием письма господствующим стало в речи мягкое звучание заднеязычных согласных: [строг`иј], [тонки`ј] [т`их`иј] [адојфск`иј]; 1-б) от старомосковской нормы сохранилось твердое произношение заднеязычных и соответственно такое звучание окончания, как если бы оно, по замечанию Р.И. Аванесова, писалось не **-ий**, а **-ой** [1, 154-155]: [строгъј], [тонкъј], [т`ихъј], [адојфскъј]; 2-а) сегодня в русской литературной речи, также не без влияния письма, значительно преобладает мягкое произношение зубной <с`> в составе постфикса: [бајус`], [б`ирус`], [вз`илас`], [вз`алс`ъ]; 2-б) сторонники старомосковской нормы отдают предпочтение твердому ее звучанию: [бајус], [б`ирус], [вз`илас], [вз`алсъ] - [1, 162-163].

Поскольку эта раскладка вариантов двоякого произношения наблюдается в современной русской речи и мы сами являемся ее активными участниками, никакого сомнения в очевидном приоритете варианта, склоняющегося к письму, не возникает. Но кто или что в состоянии подсказать нам, каким это соотношение было, например, в XIX столетии? В годы, скажем, А.С. Пушкина или, попозже, - Н.А. Некрасова?.. Конечно же, только они сами, и никто, кроме них. Своим творчеством, как поэты.

И действительно, во всякие времена, все без исключения, они стремились в стихосложении к поискам точной рифмы, к подбору наиболее близких по звучанию концовок поэтических строк, и эти рифмующиеся окончания способны теперь послужить нам добрым наглядным пособием и, таким образом, неплохим ключом к относительно аргументированному ответу на беспокоящий вопрос. В качестве иллюстраций привлечем стихотворные строки А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, Н.А. Некрасова, для сравнения - ряд примеров советских поэтов. Ради экономии объема иллюстративного материала будем допускать (разумеется, не в ущерб смыслу) купюры, сосредоточивая внимание читателя на самом главном (в данном случае) - на рифмующихся строках с окончаниями. Более того, ради той же цели сократим до начальной буквы фамилии вышепоименованных поэтов (соответственно - П., Л., Н.) и не станем называть произведений, строки из которых приводятся, поскольку в данном случае это не имеет никакого значения. И последнее замечание: цитаты подаются не в транскрипции, коей тогда в применении к русскому языку не было, а в той графико-орфографической системе, в которой были исполнены авторами и напечатаны, естественно, с учетом ныне действующего алфавита и правил русской орфографии.

ПРИМЕРЫ С ОКОНЧАНИЯМИ **-ГИЙ**, **-КИЙ**, **-ХИЙ**

Здесь наблюдается у поэтов троякий подход:

а) написание в рифмующихся словах однозвучных окончаний **-ой** как в косвенных, так и в им. и вин. падежах ед. ч. муж. рода прилагательных и одноклассных по образованию фамилий. Такое написание выглядит категоричным, как будто настаивающим на единственно допустимом, старомосковском, звучании концовок строк;

б) написание различных окончаний у тех же надежных форм **-ий** и **-ой**, что воспринимается менее категоричным, хотя и такое написание самой тенденцией точной рифмы недвусмысленно подсказывает старомосковское произношение;

в) написание в им. и вин. пад. ед. ч. муж. рода обоих рифмующихся слов окончания **-ий**.

Приведем их все три.

- а)** Под бурями судьбы жестокой...
Живу печальный, одинокой... (П.)
Князь тихо на череп коня наступил
И молвил: "Спи, друг одинокой!"
На тризне, уже недалеко,
Не ты под секирой ковыль обagriшь... (П.)
Терзаюсь я досадой одинокой;
Ни слова мне, ни взгляда... друг жестокой! (П.)
Но правдой он привлек сердца,
Но нравы укротил наукой.
И был от буйного стрельца
Пред ним отличен Долгорукой. (П.)
На море жизненном, где бури так жестоко
Преследуют во мгле мой парус одинокой... (П.)
Слух обо мне пройдет по всей Руси великой,
И назовет меня всяк сущий в ней язык,
И гордый внук славян, и финн, и ныне дикой

Тунгус... (П.)
 Царь ступил на двор широкой:
 Там под елкою высокою
 Белка песенку поет... (П.)
 Белеет парус одинокой...
 Что ищет он в стране далекой?... (Л.)
 Почти приветом остров одинокой,
 Где часто, в думу погружен,
 На берегу о Франции далекой
 Воспоминал Наполеон! (Л.)
 Луна катится в зимних облаках,
 Как щиг варяжский или сыр голландской.
 Сравненье дерзко, но люблю я страх
 Все дерзости по вольности дворянской. (Л.)
 Дайте мне дворец высокою
 И кругом зеленый сад,
 Чтоб в тени его широкою
 Зрел янтарный виноград... (Л.)
 Но кто убийца их жестокой?..
 Не видя девы черноокой,
 Сокрылся он... (Л.)
 Там возносился дуб высокою,
 Священный древностью глубокой. (Л.)
 Горяч и статен конь твой вороной!
 Как красный уголь его сверкает око!
 Нога стройна, косматый хвост трубой;
 И лоснится хребет его высокою... (Л.)
 И молча на коня вскочил Селим,
 ... привстал немного
 На стременах... затрепетал под ним
 И захрапел товарищ быстроногою. (Л.)
 Все люди знакомые были:
 Сергей Трубецкой, Артамон Муравьев,
 Борисовы, князь Оболенской...
 Потокком сердечных, восторженных слов,
 Похвал моею дерзости женскою
 Была я осыпана... (Н.)
 Генеральный бой дворянской
 Проиграв, они нашлись...
 И войною партизанскою
 На досуге занялись. (Н.)

б) Исчезнул он,
 Веселый сон,
 И одинокий
 Во тьме глубокоюю
 Я пробужден (П.)
 Лишь ступил на двор широкий -
 Что ж? под елкою высокою,
 Видит, белочка при всех
 Золотою грызет орех. (П.)
 Месяц, месяц, мой дружок,...
 Ты встаешь во тьме глубокоюю,
 Круглолицый, светлоокий... (П.)
 Попроси ты от меня
 Хоть казну, хоть чин боярский,
 Хоть коня с конюшни царскою. (П.)
 Нам был обещан бой жестокий.
 Из гор Ичкерии далекоюю
 Уже в Чечню на братний зов
 Толпы стекались удалцов. (Л.)
 Пришел городовою, подпаска подозвал,
 По пунктам отобрал допрос отменно строгий,

И вора повели торжественно в квартал.
 Я крикнул кучеру: "Пошел своей дорогой!.." (Н.)
 За нагруженной снопами телегой
 Чинно идет жеребеночек пегий... (Н.)
 Его отец был лекарь жалкий,
 Он только пить любил, да палкой
 К ученью сына поощрял. (Н.)
 Вся очарована, украдкой
 Заучивает гимн пленительный и сладкий... (Н.)
 Кто ты, путник одинокий,
 Едешь близко иль далеко? (Н.)
 Так ставит с вечера капкан
 Охотник на добычу падкий.
 Вот солнце глянуло украдкой,
 Но одолел его туман. (Н.)
 Ямщик бывалый, парень русский,
 В овраг спускает лошадей
 И едет по тропинке узкой
 Под самый мост... (Н.)
 Не жалок ей нищий убогий -
 Вольно ж без работы гулять!
 Лежит на ней дельности строгой
 И внутренней силы печать. (Н.)
 Постоишь, удалишься украдкой
 И начнешь сатирический стих
 В комплимент перелаживать сладкий... (Н.)
 А теперь элемент старобарский
 Вытесняется быстро: в швейцарской
 Уж лакеи не спят по стенам. (Н.)
 Знаменит этот юноша русский:
 Отчеканено имя его
 На подарках всей труппы французской! (Н.)
 Прежде - праздник деревенский,
 Нынче - осень холодна;
 Нет конца печали женской,
 Не до пива и вина. (Н.)
 ... если где растет негодная трава,
 Там есть и добрая: вот, например, Жуковский, -
 Хоть в Петербурге жил, но был с душой московской. (Н.)
 Рост высокий, стан не гибкий,
 А лицо... странней всего,
 Как не высекли ошибкой
 По лицу его! (Н.)
 В два - за завтраком с кокоткой...
 С трех - на бирже... День короткий -
 Пообедать недосуг! (Н.)
 Право, здесь разговор богомерзкий
 Невозможен... уйди, старый волк!
 Нет, дождешься ты выходки дерзкой
 И исполнишь священный свой долг. (Н.)
 Как далеки мы от земли Московской,
 От нашей русской, северной земли.
 Вот зданье, где учился Маяковский. (В. Инбер)
 Мы летим в ковровых санках...
 Ускакали с черноокой
 И одни... Чего ж еще?
 Светит месяц одинокий
 Через левое плечо. (Д. Кедрин)
 Нет, товарищ, не забудь
 На войне жестокой:
 У войны короткий путь,
 У любви - далекий. (А. Твардовский)

в) "Узнай, народ российский,
 Что значит целый мир:
 И прусский и австрийский
 Я сшил себе мундир..." (П.)
 Несносен мне твой ропот дерзкий,
 Ты червь земли, не сын небес;
 Тебе бы пользы все - на вес
 Кумир ты ценишь - Бельведерский. (П.)
 Смотри, какой здесь вид: избушек ряд убогий,
 За ними чернозем, равнины скат отлогий... (П.)
 Вдруг оживился круг дворянский;...
 Пришло известье: полк уланский
 В Тамбове будет зимовать. (Л.)
 Таков обычай деревенский!
 Помучить - способ самый женский. (Л.)
 И так как господин Бобковский
 Великим делом занят сам,
 То здесь блестящий круг тамбовский
 Позвольте мне представить вам. (Л.)
 Где Геллеспонт седой, широкий,
 Плеская волнами шумит,
 Покрытый лесом, одинокий,
 Афос задумчивый стоит. (Л.)
 Так говорил мулла жестокий,
 И кабардинец черноокий
 Безмолвно, чистя свой кинжал,
 Уроку мщенья внимал. (Л.)
 "Я!" - молвил витязь черноокий,
 Схватившись за кинжал широкий... (Л.)
 "О боже, о творец великий!
 Она!.." И помутился взор,
 И горьких жалоб ропот дикий
 Несвязный выразил укор. (Н.)
 Здесь, как в клетке, заперта я,
 Сон кругом глубокий,
 Отпусти меня, родная,
 На простор широкий... (Н.)
 Будет всё, мой мальчик маленький,
 Будет даже детский бал.
 Знаешь: повар в старом валенке
 Утром мышку увидал. (В. Инбер)
 С Москвою расставались мы по-братски,
 Но страсть растет в разлуке. И, как Чацкий,
 Я ей шепчу влюбленные слова... (В. Инбер)
 Шофер поет. Мы песню "Сулико",
 Спресованную в граммофонном диске,
 Возьмем с собой, хоть это путь не близкий,
 Но песням не бывает далеко. (В. Инбер)
 Умолкли пушки. Тьма и тишина.
 За дверью лес настороженный, строгий.
 Спят юноши... Пусть крик ночной тревоги
 Не прозвучит и не нарушит сна. (А. Сурков)
 Хрустит снежок морозный, жесткий,
 Взбегают сосны на бугор.
 Сквозь лес, минуя перекрестки,
 На запад держит путь дозор. (А. Сурков)
 И ночь прошла у них. И вдруг
 Сквозь кромку сна на зорьке
 Сквозь запах сена в душу звук
 Вошел ей давний, горький... (А. Твардовский)

Приведенные примеры, подсчет иллюстраций в каждом из подходов (**а**) - 17, **б**) - 21, **в**) - 11) свидетельствуют о том, что в XIX столетии в художественной литературе, в частности поэзии, в

определенной мере отражающих функциональное состояние общенародной русской речи, старомосковский вариант произношения рассматриваемых флексий в позиции после заднеязычных **г, к, х** действительно фигурировал, но не был единственным, а имел параллельное хождение с вариантом **-ий**.

Трудно, конечно, судить ныне, как воспринималась разноликость, широкой массой русскоговорящего люда России той поры окончание **-ой**, но совершенно очевидно, что в стихах, сегодня, оно выглядит неестественным, словно приспособленным к рифме, да еще неприемлемым с точки зрения грамматики. Не случайно именно в этой группе **а)** не оказалось примеров советских авторов: их просто нет. В то же время, набирая популярность, расширилась и постепенно вовсе вытеснила старомосковский вариант из поэтической речи (и не только из нее) ориентированная на письмо, однако не навязчивая, лояльная, корректная, сама по себе не исключающая произносительного варьирования при чтении поэзии вслух, к тому же, не противоречащая современной грамматике с орфографией словоформа на **-ий**.

Еще более далекими, чуждыми кажутся нынешней общенародной разговорной речи примеры на **-ой**, не связанные с рифмой, а встречающиеся в середине стихотворных строк; именно у Лермонтова - коренного москвича:

Где конь арабской вороной
Играл скачками подо мной,...
Уже терялся брег далекой... (Корсар)
Там Цареградской путь идет
Через поле черной полосой... (Там же)
Гирей приблизился - веревкой
Был связан русской, чуть живой. (Кавказский пленник)
"Ах, русской! русской! что с тобою!..
Готова я часы досуга
С тобой делить". (Там же)
"Так, русской, ты спасен! но прежде
Скажи мне: жить иль умереть?!" (Там же)
- Она на каменной скале:
"О, русской! русской!!!" - восклицает... (Там же)

Выходит, употребление в литературных текстах старомосковского окончания служило не только точной рифме. Чему же тогда могло оно послужить в середине стихотворных строк? Разве что преднамеренному акцентированию автора на этой норме? Но решительно всё, что есть в тексте произведения, обязано иметь содержательно ли, художественно ли оправданную цель? Предположим, что поэт, вкладывая в уста героини словоформу-обращение "русской", хотел изобразить щегольство героини знанием тонкостей родной речи полюбившегося ей русского пленника. Но тут же возникает сомнение, когда и где успела она приобрести навык не свойственного ее роду-племени произношения. Да и не подходящ, неестественен для демонстрации указанной орфоэпической тонкости едва ли не самый трагический во всем произведении эпизод - крайне рискованного последствиями их бегства: его (благодаря ее помощи) - из плена, ее - с ним, чтобы разделить обоюдную дальнейшую судьбу. Тонкий психолог, великолепнейший художник-стилист, Лермонтов, конечно же, не мог допустить подобного ляпсуса, которого здесь и нет. Всё дело в другом - Лермонтова не интересовал филологический аспект объективно сложившихся в языке представленных выше произносительных вариантов и потому существенной разницы в их употреблении в своих литературных текстах он просто не видел, как не видели и другие цитированные поэты XIX столетия. Лишний раз утвердиться в правильности вывода поможет следующий пример того же автора, передающий аналогичную речевую обстановку, с тем же словом-обращением и употребленным тоже нерусской, в данном случае литвинкой-пленницей, но уже в другой вариантной форме:

"Нет! русский, я не верую любви! -
Без милой воли, что дары твои?" (Литвинка)

Пристальное всматривание в рифмованные концовки стихотворных строк Пушкина-Лермонтова-Некрасова заставили попутно задуматься над вопросом, не коснулся ли старомосковский произносительный вариант подобного же структурно-грамматического типа словоформ, но с иными предшествующими окончаниями согласными.

Снова обратимся к стихам. Расположим их в алфавитном порядке предфлексийных согласных. Условные обозначения авторов оставим прежними.

- б -
Люблю его характер слабый,
Когда, повесив длинный нос,
Причудливой, капризной бабой
Бранит холеру и понос. (Н.)

- В -

Как рано зависти привлек я взор кровавый...
 Нет, нет, ни счастием, ни славой... (П.)
 Презренный, мрачный и кровавый,
 Над трупом вольности безглавой
 Палач уродливый возник. (П.)
 Ты прошумел грозой и славой -
 И бурны тучи разогнал,
 И дуб низвергнул величавый. (П.)
 И вырвал грешный мой язык,
 И празднословый и лукавый,
 И жало мудрыя змеи
 В уста замершие мои
 Вложил десницею кровавой. (П.)
 Здесь натиск пламенный, а там отпор суровый,
 Пружины смелые гражданственности новой. (П.)
 Что ты ржешь, мой конь ретивый, ...
 Не потряхиваешь гривой... (П.)
 Озарен ли честью новой
 Русский штгык иль русский флаг?
 Побежден ли швед суровый?... (П.)
 И, услышав ответ красноречивый,
 Захлопнув дверь, бранится неучтиво... (Л.)
 Оставь меня, о дух лукавый!...
 ... гибельной отравой
 Мой ум слабеющий объят! (Л.)
 ... Полон жизни новой,
 С моей преступной головы
 Я гордо снял венец терновый... (Л.)
 Себе придать желая блеск фальшивый,
 Старательно взбиваешь волоса
 На голове, давно полуплешивой? (Н.)
 Загадку жизни несчастливой -
 Я полюбил, дикарь ревнивый... (Н.)
 Усни, страдалец терпеливый!
 Свободной, гордой и счастливой
 Увидишь родину свою... (Н.)

- Л -

Сокрой от памяти унылой
 Разлуки страшный приговор!..
 Пускай услышу голос милый. (П.)
 Ты будешь принужден взложить и шлем тяжелый,
 И грозный меч хранить близ лиры оробелой. (П.)
 То по кровле обветшалою
 Вдруг соломой зашумит,
 То, как путник запоздалый,
 К нам в окошко застучит. (П.)
 И выстраданный стих, пронзительно-унылый,
 Ударит по сердцам с неведомою силой... (П.)
 В царском доме пир веселый;
 Речь гостей хмельна, шумна;
 И Нева пальбой тяжелой
 Далеко потрясена. (П.)
 Изведал враг в тот день немало,
 Что значит русский бой удалый... (Л.)
 ... без слов уста
 Хотят сказать улыбкой милой -
 "Развеселись, мой гость унылый!" (Л.)
 ... обычай милый
 Святая Русь доньне сберегла:
 Ко всякому почтенье за могилой -
 Ведь мертвый нам не может сделать зла! (Н.)
 Не рыбацкий парус малый,

Корабли мне снятся,
 Скучно! в этой жизни вялой
 Дни так долго длятся. (Н.)
 - м -
 Ни логикой, ни вкусом, милый друг,
 Никак нельзя смирить их род упрямый.
 Сердиться грех - но замахнись и вдруг
 Прихлопни их проворной эпиграммой. (П.)
 ... Спокойный и угрюмый,
 Он, кажется, глядит с презрительною думой. (П.)
 Дубовый листок оторвался от ветки родимой
 И в степь укатился, жестокою бурей гонимый... (Л.)
 Брови я нахмурил и пошел угрюмый -
 "Свидеться сегодня лучше и не думай!.." (Н.)
 Весело въехал я в дом тот угрюмый,
 Что, осенив сокрушительной думой,
 Некогда стих мне суровый внушил... (Н.)
 - н -
 Увижу ль, о друзья! народ неугнетенный...
 И над отечеством свободы просвещенной
 Взойдет ли наконец прекрасная заря? (П.)
 Свободы сеятель пустынный, ...
 Рукою чистой и безвинной
 В порабощенные бразды
 Бросал живительное семя... (П.)
 Был шум лесов, иль вихорь буйный,...
 Иль шепот речки тихоструйной. (П.)
 Склонись ко мне главою нежной,
 И да почию безмятежный... (П.)
 ... Теряю все права
 Над рифмой, над моей прислужницею странной:
 Стих вяло тянется, холодный и туманный. (П.)
 ... Дорогою свободной
 Иди, куда влечет тебя свободный ум,...
 Не требуя наград за подвиг благородный. (П.)
 ... князь Гвидон
 С берега душой печальной
 Провожает бег их дальный... (П.)
 В этой башне высокой и тесной
 Царица Тамара жила:
 Прекрасна как ангел небесный... (Л.)
 Снега и вихрь зимы холодной,...
 И балалайки звук народный... (Л.)
 Лишь знает он да бог единый,
 Что под спокойною личиною
 Тогда происходило в нем. (Л.)
 От работы и черной и трудной
 Отцветешь, не успевши расцвести,
 Погрузишься ты в сон непробудный... (Н.)
 Словно кипятком ошпаренный,
 Я бежал, не слыша ног,
 Мимо лавки пивоваренной... (Н.)
 В море неги сладострастной
 Сердце их погребено;
 А меж тем земля ужасный
 Пир готовит им давно. (Н.)
 И зашумит дремучий бор,
 Завоет он, как волк голодный;
 И с высоты пустынных гор
 Повеет осенью холодной... (Н.)
 Теперь гляди на город шумный!...
 Несется в толкотне безумной
 Блестящих экипажей ряд... (Н.)

Славная осень! Здоровый, ядреный
 Воздух усталые силы бодрит;
 Лед неокрепший на речке студеной
 Словно как тающий сахар лежит. (Н.)

- п -

Дружен был старик с Зацепой,
 Он к нему подсел -
 Укротить порыв свирепый
 В свой черёд хотел... (Н.)

- р -

Ты спишь ли? Гитарой
 Тебя разбужу.
 Проснется ли старый,
 Мечом уложу. (П.)
 На ручей, рябой и пестрый,
 За листком летит листок,
 И струей сухой и острой
 Набегает холодок. (Н.)

- т -

Замолчал поток сердитый,
 И над ним, как снег бела,
 Голова с косою размытой,
 Колыхаясь всплыла. (Л.)
 Я не крушусь о былом,...
 Как настоящее оно
 Страстями чудными облито,
 И вьюгой зла занесено,
 Как снегом крест в степи забытый! (Л.)
 И тут же сотни куликов
 Снуют с оглядкой вороватой;
 Все белобрюхи, без хохлов,
 А почему ж один хохлатый? (Н.)
 Нынче скромненький наш клуб именитый,
 Редки в нем и не громки пиры.
 Где ты, время ухи знаменитой?
 Где ты, время безумной игры? (Н.)

Как видим, заинтересовавшие нас рифмующиеся концовки стихотворных строк Пушкина-Лермонтова-Некрасова (количеством иллюстраций мы не поскупились умышленно) убедительно говорят о гораздо большем, чем только заднеязычные, числе согласных, с которыми так или иначе связано в стихах вариантное произношение окончаний им. и вин. падежей ед. ч. муж. рода прилагательных, в данном случае - твердого типа. Отсюда сам собой напрашивается еще один проблемный вопрос - а не шире и не глубже ли сидит и распространяется природный источник звучания безударных гласных в названных выше падежных окончаниях. Другими словами, только ли старомосковская произносительная особенность причастна к появлению и влиянию на русскую литературную речь рассматриваемого орфоэпического варианта? Может быть, стоит вспомнить, что полные формы имен прилагательных образовались от кратких в доисторическую эпоху путем слияния с ними соответствующих тому или иному грамматическому роду местоимений **и, я, е?** В рассматриваемом случае - мужскому роду: *новъ+и=новъи, добръ+и=добръи*, где **ъ** не что иное как неполный, фонетически ослабленный в безударной позиции, очень краткий, подчеркнем, - "с нечеткой артикуляцией" [2, 96], так называемый глухой гласный звук. А нечеткая и есть такая артикуляция, которая предполагает вариантность.

Неполными и недостаточными окажутся наши доводы-сомнения относительно места и роли старомосковской произносительной нормы в истории русского литературного произношения, если не приведем иллюстраций в свою пользу не из поэтических текстов и вообще не из художественно-литературных и даже не литературоведческих, а из частных писем неизвестной молодой особы, коренной сельской жительницы Украины первой четверти XIX столетия (сёл Вольного и Михайловки Новомосковского уезда Екатеринославской губернии - ныне Днепропетровской области), помещицы Елены Петровны, урожденной Родзянко, мужу, офицеру, впоследствии генералу, Ивану Яковлевичу фон Шпербергу на фронт боев с армией Наполеона в годы Отечественной войны. Примем к сведению свойственную эпистолярному наследию той поры сентиментальную манеру выражения адресантом чувств и мыслей, обращения к адресату. Как и прежде, расположим цитаты в алфавитной последовательности предшествующих окончанию согласных. В каждом примере окончания для наглядности подчеркнем.

- в -

... он мне прислал... розовой лавр... [3, 29] *

Я уже перешла в новой флигель. [45]

- к -

... ангельской Друг мой... [17]

... хочу сделать... маленькой порядок. [19]

Он... в душе русской. [31]

... Иван вступил... в Черниговской конноегерской полк. [31]

... лесть... всякой скажет..., а правду..., кто истинно... предан... [80]

... черненькой Коля, умер. [82]

Жуковской очень усердствует. [23]

... Бардуловской... пьяница и негодяй... [31]

Желеховской и доброй Мильфорд... исправны и... усердны. [31]

Биержинской с женой тебе почтение изъявляют. [31-32]

Боюсь..., чтобы Навроцкой его не разорил. [75]

Где Натоллицкой? [82]

- л -

... вчера целой день лежала... [15]

... играю... те штучки, которые он, милой, любит. [29]

Петя тоже премилый. [75]

- м -

... обожаемой Друг мой... [17]

... заняла... на самой короткой срок... [73]

- н -

Узнай, где полк пехотной полтавской. [17]

... твой верной друг... [19]

... мы нонишной год чистого доходу... не получили. [21]

... мой бесподобной ... [24]

... почтенной братец ... [24]

... я... тебе истинной друг и сестра ... [28]

... Господи, дай... благоденственной мир... [28]

У нас сильной неурожай... [39]

Он бедной и последнее потерял в сию войну. [50]

О боже милосердной, дай нам... мир. [65]

... поблагодари за его родственной сей нам сделанной кредит. [67]

О мой единственной Друг... [75]

... как друг и честной человек... [80]

- р -

... доброй Вася. [19]

Геройской храброй дух ваш... [41]

... утешило меня письмо твое... через курьера, которой оно отдал в Харькове на почту. [59]

Все эти примеры из жизни украинки, которые легко удвоить и даже утроить за счет многократно повторенных ею одних и тех же словоформ, окончательно убеждают в том, что источник употребления окончания **-ой** им. и вин. падежей ед. числа муж. рода прилагательных твердой группы (а заднеязычные **г, к, х** в дописьменный период - наряду с губными **б, в, м, п** и переднеязычной **д** - были только твердыми, то есть не имели соотносительных мягких) следует искать не в старомосковской произносительной норме, а в исторических процессах развития (изменения в лучшую сторону) звукового состава полной формы имен прилагательных на стыке с краткой, где редуцированный глухой гласный **ъ** прошел длительный, далеко не прямолинейный путь преобразования, что более полно и наглядно можно представить на примере того же слова **новый** в таком графическом изображении: новъ+]ъ - новъи - нов<^о_ы и -новыи - новый.

ПРИМЕРЫ С ОКОНЧАНИЯМИ -СЯ (-СЬ)

Цитируются они по тем же изданиям классиков русской поэзии XIX столетия, даются двумя группами в последовательности: твердое окончание - мягкое, мягкое - мягкое. Степень сокращения микротекстов, как и прежде, подчинена принципу сохранения смысла, имен - до начальной буквы фамилии.

Твердая - мягкая

Я помню твой восход, знакомое светило,

Над милою страной, где всё для сердца мило,

* Далее указываем лишь страницу этого издания

Где стройны тополи в долинах вознеслись,
 Где дремлет нежный мирт и темный кипарис... (П.)
 Всё в нем страшно онемело,
 Опустились руки вниз,
 И в распухнувшее тело
 Раки черные впились. (П.)
 "Спрос не грех. Прости ты нас", -
 Старший молвил, поклоняясь, - ... (П.)
 Королевич зарыдал
 И пошел...
 На прекрасную невесту
 Посмотреть еще хоть раз.
 Вот идет, и поднялась
 Перед ним гора крутая... (П.)
 ... Когда в вечерний час,
 Пред образом с тобой заботливо склоняясь,
 Молитву детскую она тебе шептала... (Л.)
 На гордых высотах Ливана
 Растет могильный кипарис,
 И ветви плюща обвилась
 Вокруг его прямого стана... (Л.)
 Я помню: занавесь взвилась,
 Толпа угомонилась -
 И ты на сцену в первый раз,
 Как светлый день, явилась. (Н.)
 Но поднялась тогда тревога
 В Париже буйном - и у нас
 По-своему отозвалась... (Н.)
 ... разгорячась,
 До грубости свои довел я замечанья
 И засиделся сам - ... прощайте! третий час! (Н.)
 "Верно ты большой, брат, трус!" -
 (Говорит он). "Я дерусь!" - (Н.)
 ... ты жалкий трус! -
 Она кричит вослед -
 К ней никогда не возвращусь... (Н.)
 И, как ему, - не довелось
 Тебе наткнуться на вопрос. (Н.)
 Широкая дверь отперлась, закрипела,
 Ударилась в стену, опять заперлась.
 Я выглянул: темная туча висела
 Над нашим театром как раз. (Н.)
 Но вот уж толпа разбрелась,
 Поужинать сели родные -
 Капуста да с хлебушком квас. (Н.)
 "Вглядишься, молодича, смелее,
 Каков воевода Мороз!
 Наверяд тебе парня сильнее
 И краше видать привелось? (Н.)
 Быстро, бешено неслась
 Тройка - и не диво;
 На ухабе всякий раз
 Зверь рычал ретиво. (Н.)
Мягкая - мягкая
 ... Как черная лента, вокруг ног обвилась,
 И вскрикнул внезапно ужаленный князь. (П.)
 Я вас люблю, - хоть я бешусь,
 Хоть это труд и стыд напрасный
 И в этой глупости несчастной
 У ваших ног я признаюсь! (П.)
 Суд наедет, отвечай-ка;
 С ним я ввек не разберусь;
 Делать нечего; хозяйка,

Дай кафтан: уж поплетусь... (П.)
 Вечор, ты помнишь, вьюга злилась,
 На мутном небе мгла носилась;... (П.)
 ... увижу сей дворец,
 Где циркуль зодчего, палитра и резец
 Ученой прихоти твоей повиновались
 И вдохновенные в волшебстве состязались. (П.)
 Будто медом налилось!
 Видны семечки насквозь... (П.)
 Толпа угомонилась -
 И ты...
 Как светлый день, явилась. (Н.)

Статистика обоих случаев такова: твердая - мягкая согласные - 16 пар, мягкая - мягкая - 7. Хотя привлечена лишь небольшая часть поэтических текстов, тем не менее любопытно разложить полученные результаты по авторам: у Пушкина твердое и мягкое звучание фонемы <с`> составляют 4 и 6, у Лермонтова - 2 и 0, у Некрасова - 10 и 1.

Не странно ли, что у петербуржцев число примеров на твердый случай в несколько раз превышает лермонтовское (коренного москвича) - у Пушкина вдвое, у Некрасова даже впятеро? Возможно и здесь не всё так безоговорочно гладко относительно причастности к твердому произношению мягкой фонемы <с`> только старомосковской орфоэпической нормы, как это подано в книге Р.И. Аванесова? Обратимся к иным авторитетам исторической фонетики.

Л.А. Булаховский: "Нынешнее литературное произношение **-ся** как **-са** представляет собою распространение явления, относительно широко известного в диалектах (во владимирских и поволжских говорах), и возникло в таком виде, по всей вероятности, из форм на **-тся, -ться**, где получалось **-ца**, и **-лся**, где **с** ассимилировалось предшествующему **л** (ср. северн. говоры с **-лса**, но мягким **с** в других формах прошедшего времени)" - [4, 204-205].

П.Я. Черных: "Это местоимение (энклитическое местоимение **ся**, что от формы вин. падежа ед. ч. возвратного местоимения **себя** - А.Б.), ставшее потом частицей, при известных условиях (в положении после гласных звуков) сократилось (в течение XVI-XVII вв.) во многих русских говорах, между прочим, в московском. Но эволюция **ся - сь** на этом не кончилась. В связи с сокращением частицы **ся** находится ее отвердение: **моюс, боюс, началос** и пр." - [2, 239].

П.С. Кузнецов: "В части же говоров и, в частности, в московском, имело место отвердение согласного в возвратной частице. Произношение возвратной частицы с твердым согласным в течение долгого времени было нормой литературного языка. В настоящее время, под влиянием орфографии, всё больше распространяется произношение в этой форме мягкого **с`**" [5, 274].

Эти высказывания, особенно Л.А. Булаховского, содержащее указание на вполне определенные говоры, которым свойственно твердое произношение сегодня общепризнанной мягкой согласной фонемы глагольного постфикса, не только расширяют, но и уточняют наши знания об источниках и нынешних местах действия второго сегодня (после мягкого) ее произносительного варианта. А то что оно и вправду живет в современной русской речи, в том числе художественно-литературной, подсказывают нам такие стихи выдающихся поэтов XX столетия (как и прежде, подаем их в возрастной последовательности авторов - от старшего к младшему):

Еще мерцал вечерний хаос -
 Восторг, достигший торжества, -
 Но все, что в пурпур облекалось,
 Шептало белые слова. (А. Блок)
 Ртуть побежала по лесенке вниз,
 Снежные хлопья опять понеслись... (В. Инбер)
 Прости! Я позже родился,
 И в давке этих людных улиц
 Мы на полвека разминулись,
 А встретились на полчаса. (П. Антокольский)
 Каждый день я стою вот здесь, на горе,
 И шепчу ему: Отзовись!
 Корица в Ханчжоу цветет в октябре,
 В октябре поспекает рис. (А. Сурков)
 Гром сражений в степях раздавался,
 Грохотала команда "Вперед!"
 И под звуки "Осеннего вальса"

Проходил девятнадцатый год... (М. Светлов)
 Но не минуешь горьких слез,
 Которым срок не минул.
 Не каждой женщине пришлось
 Обнять родного сына. (А. Твардовский)
 И вот приходишь, маясь, ты
 К селенью за холмом,
 Где спят на крышах аисты
 Своим пугливым сном. (П. Комаров)
 Ольга улыбнулась краем глаз,...
 Ладная со стула поднялась,
 Руку протянула... (Л. Ошанин)
 Шел тракт, на пригорках скрываясь из глаз:
 Деревни, деревни, деревни с погостами,
 Как будто на них вся Россия сошлась. (К. Симонов)
 А дальше, где печаль не улеглась
 И, словно тень, мятется по пределам,
 Увидел я сиянье темных глаз,
 Старинный лик в окладе потускнелом. (С. Наровчатов)

Подытожим сказанное. Русист, читающий на филологическом факультете орфоэпию, не может пройти мимо названного Р.И. Аванесовым "старомосковским" твердого произношения предфлексийных заднеязычных мягких фонем <г`> <к`> <х`> имен прилагательных и структурно адекватных собственных имен существительных-фамилий в им. и вин. падежах ед. числа муж. рода, а также переднеязычной свистящей мягкой фонемы возвратного глагольного постфикса **-ся (-сь)**. Не может не только потому, что существование в прошлом и, в известном смысле, настоящем старомосковского (среднерусского говора) произношения - реальный факт, а еще и потому, что исторически сложившееся в Украине отнюдь не близкое старомосковскому речевое окружение, в частности украинско-русское двуязычие, не способствует принятию студентом характеристики этого произношения по-другому, чем только на веру. Иными словами, преподавателю нужны вполне определенные речевые факты, а их нет, ибо не было в старину ни звукозаписывающих устройств, ни специальных, транскрипционных знаков, как не было и самого лингвистического раздела - орфоэпии. Чудом же сохранившиеся в грамзаписи образцы старомосковского произношения устами замечательных мастеров сценической речи, артистов московских театров, и в первую очередь Малого академического, настолько обветшали от времени использования, что служить эффективным техническим средством обучения уже не могут, а новых или хотя бы реставрированных не выпускают. Остается одно - рифма, поскольку во все времена поэты стремились к наиболее близкому созвучию рифмующихся концовок стихотворных строк. И если пушкинский персонаж Сальери хвалился Моцарту тем, что "поверяет алгеброй гармонию" своих музыкальных сочинений, то почему бы нам не поверить рифмой орфоэпию?!

Многочисленные иллюстрации рифмующихся концовок стихотворных строк; примеры не связанного с рифмой употребления окончания **-ой**, особенно нерусскими - литературными героями Лермонтова черкешенкой и литвинкой, а также коренной сельской жительницей Украины первой четверти XIX столетия в частных письмах; наконец, прямой намек на произношение окончания **-ой** в случаях, когда ему предшествуют не только заднеязычные **г, к, х**, но и переднеязычные и губные согласные - всё это говорит о том, что ответ на поднятый в статье вопрос об истинном источнике появления вышерассмотренных произносительных вариантов нуждается в коррекции поглубже и пошире немудреной констатации только старомосковского их природно-территориального начала, что оспаривают, как мы видели, сами речевые факты и весьма компетентные авторы учебников истории древнерусского языка.

Легко понять и разделить благодарный порыв способного к лингвистике, русистике в частности, выходца из Нагорного Карабаха, признательного Москве за хлеб-соль, университет и счастливую путевку в большой плодотворный мир науки. Да и серьезного греха в названии этих, альтернативных, произносительных вариантов "старомосковскими" нет: в силу столичного статуса Москвы на протяжении многих сотен лет иного на русское литературное произношение влияния и быть не могло. Как тут ни вспомнить, что именно среднерусский умеренно акающий говор заодно с Москвой одарили общенациональную русскую речь такими качествами, которые позволили многим свободно владевшим несколькими иностранными языками великим деятелям культуры единогласно признать русский одним из наиболее красивых и благозвучных языков мира. Такому говору, как, впрочем, и всякому иному источнику, так или иначе питавшему и продолжающему питать общенациональный язык в разные поры его становления, развития и нескончаемого усовершенствования, приписки не нужны, а нужна только правда, игнорировать которую - все равно что пренебрегать историей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аванесов Р.И. Русское литературное произношение. - 5-е изд. - М.: Просвещение, 1972.
2. Черных П.Я. Историческая грамматика русского языка. Краткий очерк. - М.: Учпедгиз, 1952.
3. "Пишу тебе, мой ангельской Друг..." (Из эпистолярного наследия начала XIX века)// Серия "Старожитності південної України". Составили: С.В. Абросимова, А.В. Бойко. - Запорожье. - РА "Тандем-У", 1997.
4. Булаховский Л.А. Исторический комментарий к русскому литературному языку. - Киев: Радянська школа, 1950.
5. Кузнецов П.С. Историческая грамматика русского языка. Морфология. Издательство Московского университета, 1953.

УДК 883 – 6: 398 (091) “18/19”

МІФОЛОГЕМА ЗОЛОТОГО ВІКУ: НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА Й ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ

Буслаєва К.О., аспірант

Запорізький державний університет

У статті, присвяченій творчості двох українських митців діаспори Наталени Королевої та Олега Ольжича, розглядається зміст концептуального поняття для обох із них – міфологеми золотого віку. На матеріалі їх творів доводиться важливість врахування цього концепта під час аналізу творів будь-якого письменника. Для розуміння літературної концепції й філософських поглядів того чи іншого митця слід враховувати його ставлення до рідної землі, рідного краю.

Ключові слова: міфологема, творчість, золотий вік, залізна доба, міфософська концепція, історіософська концепція.

Буслаева Е.А. МИФОЛОГЕМА ЗОЛОТОГО ВЕКА: НАТАЛЕНА КОРОЛЕВА И ОЛЕГ ОЛЬЖИЧ / Запорожский государственный университет, Украина

В статье, посвящённой творчеству двух украинских писателей диаспоры Наталены Королёвой и Олега Ольжича, рассматривается содержание концептуального понятия для них обоих – мифологеми золотого века. На материале их произведений доказывается важность учитывания этого концепта во время анализа произведений любого писателя. Для понимания литературной концепции и философских взглядов того или иного творца необходимо учитывать его отношения к родной земле, к родному краю.

Ключевые слова: мифологема, творчество, золотой век, железная эпоха, мифософская концепция, историсофская концепция.

Buslayeva K.O. MYTHOLOGEMMA OF GOLDEN AGE: NATALENA KOROLEVA AND OLEG OLNICH / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The article is dedicated to the one of the actual problem in the contemporary theory of literature. It analyses the sense of conceptional notion - mythologemma of Golden age. For understanding of the literary conception and philosophic standings of any writer it's necessarily to pay attention to his attitude to the native land. The problem has been investigated on the material of two Ukrainian authors from diaspora Natalena Koroleva and Oleg Olzhich.

Key words: mythologemma, creation, Golden age, Iron age, mythosopic conception, historiosopic conception.

Спершу безсмертні боги, що їх на Олімпі оселя,
Рід золотий утворили людей, обдарованих словом.
Рід цей тоді існував, як владикою неба був Кронос.
Люди жили, мов боги ті безсумні і світлі душею,
Як від тяжкого труда, так від горя далекі однако.

Гесіод

Наталена Королева й Олег Ольжич є яскравими представниками української діаспори, які, опинившись за кордоном, все своє життя присвятили праці в ім'я возвеличення рідної землі, і ця творчість нарешті повернена в Україну.

Почуття ностальгії, туги за Батьківщиною відчуває кожна людина. Але письменники будь-якої діаспори, мабуть, найгостріше відчувають нестачу мовного простору і середовища, до якого вони звикли, адже мова – душа народу, визначальний концепт його свідомості, втрата якого означає смерть, може й не тілесну, але духовну.

Звичайно, образ рідної землі, рідної Батьківщини, українських безмежних просторів, неосяжних ланів золотої стиглої пшениці під блакитним безхмарним небом став недосяжним ідеалом для письменників діаспори. Через прагнення до нього у творчому мікрокосмі кожного письменника вповні виявляє себе міфологема золотого віку, з'являючись через образ Вітчизни – “землі обітованої” – в священному ореолі народних звичаїв і традицій, у романтичному серпанкові змалювання рідної природи.

Ця міфологема вперше знаходить свій вияв у грецькій літературі в поемі Гесіода “Роботи і дні”. Поет веде розповідь про чотири покоління: золоте, срібне, мідне і залізне. Між двома останніми згадується також покоління героїв, яке гальмувало поступове погіршення людського роду. За Гесіодом, золотий вік – це земний рай, де люди жили безтурботно і щасливо, а по смерті стали “духи добра на землі – і захисники смертного роду” [1, 119].

Міфи про покоління розробляють у своїх творах й інші письменники. Зокрема, у римську епоху до цієї теми звертається Овідій у своїх “Метаморфозах”, акцентуючи на чесності й справедливості людських вчинків, де “погрозливе слово закону ще не читалось на мідній таблиці” [2, 321]. Звертання до мотиву золотого віку було дуже популярним і серед інших письменників Давньої Греції і Риму. Ця міфологема, успадкована від античності, широко виявлялася в літературі нового часу (Вольтер, Ж.-Ж. Руссо). В українській літературі вона має своє оприявлення ще з давніх-давен, у фольклорі, зокрема у колядках, прислів'ях і приказках. Упродовж століть міфологема золотого віку втілюється у творах українських письменників. До цієї тематики звертаються Г.Сковорода і Г.Квітка-Основ'яненко у своїх ідилічних творах, вона має свій вияв у поезії Т.Шевченка («Садок вишневий коло хати»). Творчість письменників епохи *fin de siècle* є яскравим прикладом частого апелювання до цього міфу (Олександр Олесь “По дорозі в казку”, М.Яцків “Поєма долин”, Г.Чупринка “Поєзія природи”, Леся Українка “Лісова пісня”, М.Коцюбинський “Тіні забутих предків”).

Розквіт творчості Наталени Королевої та Олега Ольжича припадає на 30-і – початок 40-х років ХХ століття. Епоха модернізму з її зверненням до давнини, із широким використанням міфологічних мотивів і образів не могла пройти повз їх увагу.

Міфологема золотого віку є лейтмотивом творчості Наталени Королевої. Слід зазначити, що майже все літературне життя Наталени Королевої пов'язане з Чехією, письменниця була знайома з Олександром Олесем (батьком Олега Ольжича), якому присвятила нарис «Силует» [3, 176-179]. Весь час, живучи на чужині, вона була під владою двох Батьківщин – України й Іспанії (Н.Королева наполягала саме на такій назві), хоча й говорила вустами одного зі своїх героїв, що “Земля, брате, – як коханка: коли щиро любиш – то тільки одна мусить бути. Коли ж разом дві кохаєш, то це – або, прости Господи, розпуста, або забава...” [4, 623]. Україна та Іспанія завжди змальовувалися письменницею у романтично-піднесеному дусі. Міфологема золотого віку, яка знаходила своє оприявлення в цих образах, мала своїми концептами ідилічні образи природного середовища (описи природи “степової Еллади”-Тавриди й Київщини в “Легендах старокиївських” та пейзажні замальовки Іспанії в повістях “Без коріння”, “Предок”), творчо трансформовану модель зміни поколінь шляхом реміфологізації.

Спираючись на величезний досвід, який вона змогла почерпнути протягом тривалих подорожувань світом, Н.Королева доходить до висновку, що образ рідної Батьківщини є для неї тим золотим віком дитинства, до якого ніколи не буде вороття. Адже будь-яка праця, у тому числі й навчання на Батьківщині, вважається їй земним раєм. “...Години й дні зникали непомітно, як легконогі красуні Гори, наскрізь осяяні сонцем і завітчані легко облітаючими цвітами весни” [5, 194] – так романтично-піднесено згадує авторка про Іспанію в повісті «Без коріння».

У «Легендах старокиївських» міфологема золотого українського віку втілена найяскравіше. Використовуючи відомості зі старовинних джерел (спостереження Геродота, «Повість минулих літ» та інші історико-легендарні матеріали), авторка створює модель золотого віку – ідеальний край – Тавриду-Аркадію, овіяну легендами. На чолі «держави» знаходиться справжній патріарх – бог Пан, який, зрештою, по зміні золотого віку віком срібним, перетворюється на духа-охоронця рідної землі. У цьому простежується перегук Н.Королевої з Гесіодовою концепцією (легенди «Таврійська бай», «Еклога», «Володимирове срібло»).

У легенді «Скитський скарб» створено іншу модель українського золотого віку (Зевс Громовладний називає країну Ларти-красуні – Країною лебедів, крім того уособлення річки – «Владика-Бористен» – теж неоспоримо вказує на розташування місцевості). У творі простежується зміна поколінь: золотий безтурботний вік *вічного* дівування Ларти-дів змінюється віком срібним (Зевс одружується з нею, стає володарем світу – «Його-бо пора прийшла світом володіти» [6, 553], а Ларта втрачає *безсмертя* – “людським звичаєм *зістарилась* Ларта” [6, 553]). Зміну срібного віку віком міді і заліза авторка пов'язує

у легенді з порушенням табу “Передвічного”, винесенням скарбів недоторканих на землю: “Вічно скитський скарб жадобу неситу на край цей вбогий,— багатий! манитиме, кров’ю-сльозами його заливатиме...” [6, 555].

У творчості Олега Ольжича зустрічаємо трактування образу золотого віку – уособлення прадавнини України, що вказує на використання традиції Овідія у творчості поета, на відміну від Наталени Королевої, яка тяжіє до Гесіодової концепції :

Ці бори *золоті* і ці шуми, що скліплюють вії,
Ці замріяні люди, що *слова не чули: закон!*
Тут земля тільки пестить, п’янить, вагітніє і родить [7, 67].

Людям Ольжичевої доби, на думку Л.Череватенка, “нічого не залишалось, окрім вибору: схилитися, занидіти, безславно пропасти, безслідно сезнути – чи перетворитися на міфічних героїв, почепити собі на щит голову Медузи-Горгони і перемогти” [8, 369]. Саме таких героїв спостерігаємо впродовж усіх циклів його творчості, що свідчить про перевагу активного, войовничого стилю в його поезії.

Поетичний світ Олега Ольжича – це розширений до безмежності часопростір. Як слушно зауважує М.Льницький, в українській поезії двадцятого століття навряд чи можна знайти поета, який би так прагнув “вмістити в естві свого ліричного героя все витворене людською цивілізацією, у всі часи і на всіх просторах землі” [9, 138]. На нашу думку, міф про золотий вік є лейтмотивом творчості Олега Ольжича, незважаючи на те, що в цілому поет сприймається оспівувачем доби “жорстокої, як вовчиця”. Цей міф у поета, що пов’язав “свій життєвий шлях із шляхом воюючої нації” (Марко Антонович) [цит. за 8, 364-365] є антиподом до міфу залізної доби, яку возвеличував автор у своїх творах.

Змальовуючи образ прадавнини української землі, до якої письменник прагнув, він осучаснив давній міф, творчо його трансформуючи. Міфологема золотого віку протиставляється в його творах міфологемі залізного віку, виступає частиною наскрізних опозицій “минуле-сучасність”, “добро-зло”, “мрії-реальність”.

Говорячи про давній період існування української нації, Олег Ольжич зазначав: “Духовість нашу в тій добі характеризують: внутрішня гармонія і героїчний дух (мають рацію Гердер і Маланюк, коли говорять про степову Гелладу). Мужнє сприймання життя у безупинній боротьбі одверто, ясно, *сонячно* є прикметне нашим предкам” [10, 209]. Історіософія Ольжича знайшла своє втілення в багатьох віршах, але в найбільш сконцентрованому вигляді виявлена вона у вірші “Був же вік золотий...”:

Був же вік золотий, свіжі, проткані сонцем діброви,
Мед приручених бджіл, золотавість сп’янілого тіла,
Янтареві зіниці серни, що не бачили крові,
І на вітах восковість плодів, соковитих і спілих [7, 77].

Поет вкладає в образ золотого віку новий, осучаснений, політично актуальний зміст. Міфологема виявляє себе в цьому вірші лише дотично, як легенда чи як «золотий сон людини про своє фантомне минуле» (М.Льницький), тим більше, що автор присвячує образу Золотого віку всього лише першу строфу. Але в інших віршах цей мотив неодноразово повторюється, набуваючи зрештою нових відтінків у значенні. Він апелює до історіософської теорії О. Шпенглера про циклічність культур як про завершене коло (народження, дозрівання, згасання і смерть). Ю.Ковалів дотримується думки про те, що Ольжич поділяв теорію циклічності розвитку “не так Шпенглерову, як Овідієву” [11, 9]. На нашу думку, творчість поета є сконденсованим синтезом обох теорій, з переважанням міфософської концепції. На це вказують неодноразові алюзії до Овідія, навіть переспів його “Метаморфоз”.

При цьому, в Олега Ольжича настільки все сконденсовано, що весь цикл укладається в одну добу:

Є незмінна земля, і усе на ній зміна невпинна.
Золоте – на *світанні*, за *дня* вітряного – *срібляне*,
Мідь розтоплена – озеро те ж, в *надвечірніх* годинах,
І застигле *залізо* – *вночі*, у холодних туманах [7, 78].

Звертаючись до рідної землі, Ольжич називає Україну “Моя Аркадіє чудова!” [7, 40], тим самим підсвідомо апелюючи до образу античної місцевості, що вважалась земним раєм, де панував золотий вік (перегук з Аркадією Наталени Королевої). Створюючи образ суворих буднів “залізної доби”, автор протиставляє їм світлий образ минулого, яке генетично закодовано в кожному українцеві, натякаючи на мирну хліборобську працю предків (своєрідна трансформація образу золотого віку у вік срібний):

А руки тільки прагнуть знову
Допастися до предківського рала [7, 51].

І реально, і в сновидіннях ліричний герой Ольжича бачить себе на рідній землі, яка позбавлена крові й війни, куди ще не дотяглась похмура тінь залізного віку.

Л.Череватенко, аналізуючи творчість поета, зазначає: “Напевне, від поліської землі, скелястої і лісної, оцей підсвідомий, нестримний потяг Ольжичів до міцності і ваговитості *каменю*, до таємничості й *осоненості* правікових пуць” [8, 353] та додає, що “на відміну від свого батька з його співочою лірикою, Ольжич хотів бути маломовним, простим, кам’яним...” [8, 361]. Дійсно, міфологема золотого віку постійно перетинається в його творчості з міфологемою каменю. Цей образ набуває різних амбівалентних символічних значень, є частиною опозицій “життя-смерть”, “минуле-сучасне”, співвідноситься з мотивом долі як невідворотності, фатуму, причому не тільки для земних істот, а й для вищих сил:

О, невмолимі *скам’янілі* дні!
Міцна рука над людьми і богами! [7, 66].

Отже, Наталена Королева і Олег Ольжич створюють своє індивідуальне світобачення, свою особливу мікрогалактику, використовуючи образ золотого віку. Н. Королева надає перевагу легендарно-міфологічному потрактуванню міфологеми золотого віку, використовуючи мотиви і образи давньогрецької, давньоруської міфологій, творчо обробляючи і трансформуючи їх. У творах письменниці вона знаходить свій вияв, як відвічна мрія людини – повернення до віку дитинства, протиставлення цьому жорсткому світові ідеалів гуманності, добра і справедливості. Натомість у творах Олега Ольжича означена міфологема оприявнюється не тільки в традиційному вигляді, через мотив земного раю або зміни поколінь, а й залучаючи до свого обширу інші мотиви й образи, набуваючи уяскравлення за допомогою опозиційності “добро-зло”, “минуле-сучасне”, “мрії-реальність”, перехрещення з іншими міфологемами. Завдяки взаємодії антитетичних міфологем “золотий вік - залізна доба” створюється яскрава картина української землі, поглиблена історіософською концепцією О.Шпенглера та міфософською – Овідія. Золотий вік в Олега Ольжича і Наталени Королевої – це відвічна мрія людства про втрачений рай, про славне минуле, одвічна ілюзія, яка облагороджує земну цивілізацію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гесіод. Роботи і дні. // Антична література. Хрестоматія. – К., 1968.- С.119-127.
2. Овідій. Метаморфози// Антична література. Хрестоматія. – К., 1968.- С.321-345.
3. Королева Н. Силует // Всесвіт. – 1990 - №2. – С. 176-179.
4. Королева Н. Явлена вода (З легенд роду де Лачерда)// Королева Н. Предок: Іст. повісті; Легенди старокиївські. – К.: Дніпро, 1991. – С. 623.
5. Королева Н. Твори. Другий том. Без коріння. – Клівленд. Огайо. Українське лікарське товариство Північної Америки.– 1968. – 246с.
6. Королева Н. Предок: Іст. повісті; Легенди старокиївські. – К.: Дніпро, 1991. – 670с.
7. Олег Ольжич. Незнаному воякові. Заповідане живим. – К., 1994. – 432с.
8. Череватенко Л. “Я камінь з божої праці”// Олег Ольжич. Незнаному воякові. Заповідане живим. – К.,1994. – С.351-424.
9. Ільницький М. Ідея циклічності культур і доля України в творчості Олега Ольжича// Сучасність. – 1994. - №11. – С.138-142.
10. Ольжич О. Українська культура// Олег Ольжич. Незнаному воякові. Заповідане живим. – К., 1994. – С.209.
11. Ковалів Ю. Героїчний епос Олега Ольжича// Слово і час. – 1994. - №6. – С.7-12.

СТРУКТУРА МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ: ПОГЛЯДИ У. ЛІППМАНА ТА О. ПОТЕБНІ Й СПРОБА ЇХ АКТУАЛІЗАЦІЇ

Владимиров В.М., к.філол.н., докторант

Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена 80-річчю першого видання однієї з найвідоміших в американській теорії масової комунікації книжок - "Громадська думка" Уолтера Ліппмана. Автор статті, докторант Київського Інституту журналістики, простежує, як ідеї У.Ліппмана стосовно стереотипів і кодексів розвивалися в подальші десятиліття.

Ключові слова: стереотип, символ, інтерпретація, модель поведінки, масова свідомість.

Владимиров В.М. СТРУКТУРА МАСОВОГО СОЗНАНИЯ: ВЗГЛЯДЫ У.ЛИППМАНА И А.ПОТЕБНИ И ПОПЫТКА ИХ АКТУАЛИЗАЦИИ / Институт журналистики Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Украина

Статья посвящена 80-летию первого издания одной из наиболее известных в американской теории массовой коммуникации книг – «Общественное мнение» Уолтера Липпмана. Автор статьи, докторант Киевского Института журналистики, прослеживает, как идеи У.Липпмана относительно стереотипов и кодексов развивались в последующие десятилетия.

Ключевые слова: стереотип, символ, интерпретация, модель поведения, массовое сознание.

Vladimirov V.M. STRUCTURE OF MASS CONSCIOUSNESS: W.LIPPMAN'S SIGHTS AND A.POTEBNI AND ATTEMPT OF THEIR ACTUALIZATION / Kyiv Institute of Journalism, Ukraine

The article is devoted to the 80-th anniversary of the first publishing out one of the most famous book in American theory of mass communication - "Public Opinion" by Walter Lippman. Author of the article, doctorant of Kyiv Institute of Journalism, also researches, how ideas of W.Lippman about stereotypes and codes were developed in next decades.

Key words: stereotype, symbol, interpretation, model of behaviour, mass consciousness.

Книги Уолтера Ліппмана мало хто читав: вони не могли бути перекладені й видані за часів СРСР, а нині у видавців немає на це грошей. Цитатами з його творів сповнені численні теоретичні праці, але з часом помічаєш одні й ті самі рядки, що невідомо яким чином з'явилися в нашому теоретичному просторі та перекочовують із твору у твір.

Класикою західної теорії масової комунікації є книга цього американця під цілком сучасною назвою "Public Opinion". Вона вийшла друком у 1921 році, всього через три роки після закінчення Першої світової війни. Сторінки її ще дихають подіями на фронтах у центрі Європи, іменами генерала Жоффре, президента Вільсона, Клемансо, Ллойд Джорджа, кайзера, Леніна з Троцьким тощо. Тим з більшим подивом помічаєш, наскільки актуальними є пошуки й знахідки цього мудрого й трохи іронічного автора.

Назву книги не так легко перекласти українською: "Громадська Думка", як може здатися пересічному знавцеві англійської, не завжди співпадає у текстові з тим, що ми розуміємо під цим терміном. Тому подекуди доводилося вживати українське (скоріше західноукраїнське) "опінія", якої, однак, вочевидь немає в науковому, газетному, а тим більше розмовному обігові.

Незважаючи на такий солідний вік (цілком достатній для того, щоб навіть популярне у свій час видання забули всі, крім істориків та бібліографів), книга знаходиться в постійному активі європейських та американських університетів. Мій доволі скромний досвід участі в навчальному процесі в Ягеллонському університеті (Краків, Польща) показав, що семінарські заняття з основ журналістики вже на першому курсі починаються й закінчуються її цитуванням, коментуванням, загалом, демонстрацією знання цієї книги. Знайомі американські та європейські професори від журналізму, такі як Крістофер Паркер або Роджер Блюм, почувши це ім'я, піднімають очі догори й з повагою вимовляють своє "О'йес!". Перелік найвідоміших теоретиків починається на заході з Ліппмана, вже потім йдуть Гарольд Д. Лассвелл, Вільбур Шрамм, Денніс Макквейл та - чомусь - Маклюєн (або Маклахен).

Книга починається з епізоду, що незрозуміло як став відомим повсюдно. Кілька європейців різних національностей живуть влітку 1914 року на віддаленому острові без зв'язку з цивілізацією. Тиждень минає за тижнем, кожен зайнятий своєю справою й всі чекають пароплава з Великої Землі, який привезе товари й пошту. Пароплава чомусь нема (вже почалася Світова війна), і на острові панують цілком дружні відносини між німцями й французами, австрійцями й британцями тощо. Врешті ця ідилія була порушена. На острів доставили газети - й світ відразу змінився. Союзники заарештували противників, крихітна колонія розділила долю зовнішнього світу.

Для того, щоб збагнути різницю між уявним та дійсним, або краще, дійсним у головах людей та дійсним у реальному світові, Уолтеру Ліппману довелося створити теорію символів, стереотипів та кодексів, якою відтоді до наших часів і управляється громадська думка щодо “публік опініон”.

Головну проблему Ліппман визначив так: “Оглядаючись назад, ми можемо побачити, як недосконало ми знаємо оточуюче середовище, у якому, тим не менше, живемо. Ми можемо бачити, що новини про нього доходять до нас часом швидко, часом повільно, але те, що ми вважаємо правдивою картиною, ми сприймаємо як оточуюче середовище” [1, 4]¹. Він вжив слово “вважаємо”, і в ньому ключ до розуміння як його теорії, так і дійсного співвідношення нашого знання про світ - і власне світу як такого.

Світ і картина світу не збігаються. Від часів Арістотеля ця істина не нова, але кожне покоління теоретиків щоразу з подивом переконуються в її справедливості. У своєму поколінні Ліппман зробив це так природно, що його захоплення передається й нам, у XXI століття. Але цього замало. Між світом і його картиною у наших головах не просто дистанція, відстань, між ними - принципове протистояння: “Світ, який людям треба пізнати, й світ, який вони знають, часто дві речі зовсім протилежні” [1, 4]. Оця розбіжність “вже знання” та бажаного знання про світ, який безперервно й стрімко розвивається, є джерелом, по-перше, нашого нерозуміння, облуди й помилок, а по-друге, оновлення нашого знання.

Є ще одне надзвичайно важливе протиріччя - між розумінням загальної картини усього світу та її миттєвого втілення у фрагменті, даному людині, групі, суспільству: “Ми можемо бачити, що, поки вони вправлялися й билися, працювали й перетворювали світ, яким вони його собі уявляли, вони сягали результатів, або терпіли невдачу, виробляючи щось для світу, яким він був” [1, 4]. Результати, що були потрібні в попередньому світові, вони отримували вже у світі новому, де потрібним виявлялося вже щось нове. Ця розбіжність у часі й просторі, драматизм відстані від рішення до його втілення дуже турбували Ліппмана. Таке швидкоплинне його “був”: насправді світ “не був” реально таким, яким їм здавався, коли вони починали, й він “став” ще більше не таким, коли вони закінчували! “Вони шукали Індію, а знаходили Америку” [1, 4].

Вихід, або, принаймні, допомогу, на думку Ліппмана, суспільство знайшло у використанні стереотипів - сталих та економних змістових форм існування масової свідомості, яка оперує світом та у світі.

“Стереотип як захист системи стереотипів може бути душею нашої особистої традиції, обороною нашої позиції в суспільстві... Тут ми почувемо себе вдома” [1, 63].

Стереотипи ніхто не вигадав і не запроваджував - як і багато чого у світі людей, вони виникли з суспільної потреби в них: “Якщо немає ніякого практичного уодноманітнення в оточенні, не було б і ніякої економії, а тільки помилка в людській звичці передбачення. Але є уодноманітнення досить точні, й потреба в економії уваги є дійсно неунікненною, отже відмова від усіх стереотипів задля цілковито цнотливого ставлення до досвіду збіднила би людське життя” [1, 60].

Коріняться вони дуже глибоко не тільки в масовій, а й у індивідуальній свідомості: “Які питання є відмінністю стереотипів та звідки та легковажність, з якою ми користуємося ними? Вони врешті-решт залежать від тих змістовних форм, які складають нашу філософію життя. Якщо в цій філософії ми сповідуємо, що світ кодується згідно з кодексом, яким ми володіємо, нам відповідно до цього треба робити наші повідомлення про те, що відбувається, описуючи світ, що рухається за нашим кодексом. Але якщо наша філософія каже нам, що кожна людина є тільки маленькою частиною світу і її інтелект охоплює в найкращому випадку тільки фази й аспекти в грубій сітці ідей, тоді, якщо ми використовуємо наші стереотипи, нам краще знати, що вони - лише стереотипи, підтримувати їх злегка, з радістю змінювати їх” [1, 60].

Неодноразово автор підкреслював ту величезну роль, яку, на його думку, відіграють стереотипи в нашому житті: “Нічого дивного, що будь-яке порушення стереотипів виглядає як напад на підвалини всесвіту. Це напад на підвалини **нашого** всесвіту і, якщо йдеться про речі серйозні, ми готові визначитися, що немає ніякої різниці між нашим всесвітом і всесвітом... Це анархія, якщо наш порядок речей не є єдино можливим... Модель стереотипу не нейтральна... Це всі ці речі й ще дещо”. І далі: “Стереотипи міцно заряджені почуттями, що стосуються них. Вони - фортеці наших традицій, і під їхнім захистом ми відчуваємо безпечною ту позицію, яку займаємо” [1, 64].

Виходить, це досить складні створіння, якщо вони водночас і так глибоко коріняться, і так легко замінюються. Але автор, здогадавшись про замінюваність стереотипів, не дослідив цей процес детально. Ніде в книзі не йдеться й про структуру стереотипів, тобто про їхню зміну всередині. Певні натяки відкидаються такою дефініцією: “Реальний простір, реальний час, реальні числа, реальні відносини, реальна вага втрачені. Перспектива та тло й зваженість дії відкинуті й заморожені в стереотипі” [1, 99-100].

¹ Тут і далі переклад з англійської, польської та російської мій - В.В.

Отже, стереотип у Ліппмана - скоріше щось консервативне, нерухоме, що зупинилося у своєму розвитку та може не тільки сприяти, а й заважати загальному поступу. Здатність стереотипу змінюватися виголошена ним - але не досліджена: “Що визнається як істина, як добро і зло, як надія, не зафіксоване навечно. Усе це фіксується через стереотипи (що живляться з попереднього досвіду й зберігаються в судженні тих, хто прийшов пізніше)... Стереотипи можуть бути змінені” [1, 107]. І в іншому місці: “Певною мірою зовнішній вплив, особливо якщо це надруковані або промовлені слова, забирає певну частку від системи стереотипів. І це справді відчутно й водночас є перетворенням змісту свідомості” [1, 65].

“Ми, - веде Ліппман, повертаючись до витоків стереотипів, - прагнемо також розуміти все ясніше, коли наші ідеї започаткувалися, де це відбулося, як вони надійшли до нас, чому ми сприйняли їх. Уся дійсна історія запобігає у такий спосіб облуді. Це дозволяє нам знати, яка чарівна казка, яка шкільна книжка, яка традиція, який роман, п'єса, картина, фраза зростила одне упередження в цій свідомості, інше - в тій” [1, 65].

Механізми створення стереотипів та їхньої взаємодії не такі вже й складні, і автор описує їх у такий спосіб: “Людський розум - не пливка, яка реєструє раз і назавжди кожне враження, яке отримує. Людський розум нескінченно й постійно творить. Картинки, що виникають і поєднуються, загострюються тут, збираються тут, оскільки ми робимо їх більш складними, ніж наші власні. Вони не лежать нерухомо перед лицем розуму, але переробляються поетичним чином у наші особисті висловлювання... Роблячи це, ми персоніфікуємо якості й драматизуємо відносини. Як певного разу в алегорії - події світу предстають перетвореними. Громадські Рухи, Економічні Сили, Національні Інтереси, Громадська Думка трактуються як персони. Або персони, скажімо, Папа Римський, Президент, Ленін, Морган або Князь стають ідеями або установами. Найглибший з усіх стереотипів є людський стереотип, що приписує людську природу неживим або колективним речам” [1, 103].

Місце існування стереотипів - не реальність, а людське її сприйняття: “**випадковий факт, творча уява, бажання вірити** - ось ті три елементи підробки дійсності, до яких додається ще й інстинктивне ставлення. Отже досить ясно, що за певних обставин люди так сильно піддаються вигадці, як і дійсності, і що в багатьох випадках вони допомагають створювати ці вигадки, у які самі потім вірять... Хай першим кине камінь той, ...хто не сприймав будь-яку вигадку без прямих доказів та ніколи не бачив зрадника або шпигуна там, де їх не було взагалі. Хай кине камінь той, хто ніколи не передавав як щирю правду те, що він чув від когось, хто знав не більше від нього” [1, 10].

Заглиблюючись до самої суті досліджуваного поняття, Ліппман підкреслює: “...Я вже казав, що стереотипи більше ніж ідеали, тому що слово “ідеал” звичайно вміщує в собі те, що ми розглядаємо як добро, істину й прекрасне... Наш стереотипований світ не є з необхідністю світом, яким він має бути. Це тільки різновид світу, якого ми прагнемо” [1, 69].

Закінчуючи цю, одну з головних для нього, думку, автор пише з неповторною іронією: “Наші стереотипи того, що є найкращі люди, ...не повинні бути зіпсованими розумінням. Те, що є ворожим, має бути відкинуто, що відмінне - має зникнути з очей, які не бачать... Часом свідомо, частіше несвідомо ми піддані тиску фактів, що підходять нашій філософії” [1, 78].

Що ж керує системою стереотипів? Уолтер Ліппман у главі “Кодекси й їхні вороги” вказує, що зв'язок всередині стереотипів також значною мірою формалізовано: “Моральний кодекс є схемою управління, що пристосоване до певної кількості типових положень... Це може бути Божа воля, або княжа... В усякому разі творці кодексу фіксують певні типові ситуації, та через певні форми мислення або інтуїції визначають модель поведінки” [1, 79].

Роль кодексів, за Ліппманом, надзвичайна: “Зміст кожного морального кодексу є картинкою людської природи, картою весвіту й версією історії” [1, 80].

Рухомість кодексів забезпечується можливістю їх різного тлумачення: “Навколо кожного кодексу є тлум інтерпретаторів” [1, 79].

Щодо суті кодексів автор висловлюється однозначно: “Під словами “моральний кодекс” я розумію всі різновиди: особистий, родинний, економічний, професіональний, правничий, патріотичний, міжнародний. У центрі кожного є модель стереотипу психології, соціології й історії” [1, 81].

Зрозуміло, світ людського буття складніший від типових ситуацій. Ліппман це розуміє й навіть підкреслює: “Певні погляди людської природи, установлень та традицій рідко підходять під всі кодекси” [1, 81], - однак і відкидати очевидне не може. Стереотипи й кодекси тісно пов'язані між собою, вони існують, зерігаються й змінюються разом, у взаємозалежності: “У майже всі інші часи, і навіть у війні, коли це вивільнюється, пробуджується доволі великий діапазон почуттів, щоб встановити конфлікт, вибір, призупнення й компроміс. Символіка громадської думки звичайно переносить, як ми це побачимо, ознаки цього балансу інтересів. Згадайте, наприклад, як швидко, після перемир'я, сумнівний та такий, що не можна назвати успішним, символ Союзної Єдності зник, як це супроводжувалося майже

раптовою заміною кожної національної символічної картини іншою: Британія - Захисник Публічного Права, Франція - вартовий на Кордоні Свободи, Америка - Учасник громадської кампанії. Й думайте тоді про те, як в межах кожної нації символічна картина сама себе спростовувала, оскільки партійні й класові конфлікти та персональні амбіції почали змішувати окремі теми. Й також про те, як символічні картини лідерів проклали шлях, одному за другим, Вільсону, Клемансо, Ллойд Джорджу, які перестали бути втіленням людської надії, й стали просто особами для переговорів та адміністраторами у світі, позбавленому ілюзій” [1, 8].

Позбавлення ілюзій - якраз і є головною метою Уолтера Ліппмана при створенні книги. Він сам вказав на цю мету, полегшивши справу розуміння його праці: “Наша перша турбота з вигадкою та символами є забути їхню цінність для існування соціального порядку й думати про них просто як про важливу частину механізму людської комунікації” [1, 8].

Друга його мета - навчити людей правильно ставитися до громадської думки з її символами, стереотипами та кодексами: “Збираючи разом наші громадські думки, ми маємо малювати більший простір, ніж ми можемо бачити на власні очі, та більший час, ніж ми можемо відчувати, але ми мусимо описувати й судити більше людей, більше дій, більше речей, ніж ми можемо порахувати або наочно уявити. Ми повинні складати й узагальнювати. Ми повинні брати наші приклади й трактувати їх як типові” [1, 95].

Уолтер Ліппман дивиться на існування стереотипів у масовій свідомості сучасної йому Європи й Америки з неприхованою усмішкою та навіть із долею здорового цинізму. Вчитаймося, наскільки й нині є актуальними його думки й висновки: “...Та коли стимул псевдо-факту призводить до дії у речах або відбивається на інших людях, протиріччя швидко наростають. Тоді настає подія зіткнення чийсь голови з кам'яним муром, навчення досвідом, свідоцтво трагедії Герберта Спенсера - вбивство Прекрасної Теорії бандою жорстоких фактів” [1, 10].

“Питання в тому, як утвердити наші приватні версії на політичній сцені: цей процес залежить від того, чи добре ми засвоїли знання шляху, яким погляди з'єднуються, та пильнування наших власних поглядів, коли вони з'єднуються з іншими. Випадковий погляд як продукт тимчасового контакту або традицій та персонального інтересу, не може бути в природі речей, що добре підходять до методів політичного міркування, яке базується на постійному точному повторенні, вимірюванні, аналізові та порівняннях. Саме ці властивості розуму, які визначають, що таке інтерес, важливість, звичайність, особистість, драматизм, є якостями, що першими знищують реалістичні погляди. Отже, хоча в суспільстві зростає розуміння того, що упередженості та інтуїції недостатньо, випрацювання реалістичних поглядів не знаходить достатньої підтримки. Це розуміння зростає як самокритика... Без зростаючої навички аналізувати погляди, коли ми читаємо, розмовляємо або приймаємо рішення, більшість з нас ледве підозрює необхідність кращих ідей, не відчуває зацікавленості в них, коли вони з'являються” [1, 161].

Як бачимо, автор протиставляє реалістичному поглядові всі інші - приватний, політичний: словом, преса не може потурати нічому, окрім реалізму, інакше вона почне відкидати свою сутність через спростування власних принципів. Автор не відстоює необхідність чи корисність стереотипів - він відстоює реалізм, а стереотипи лише покликані допомагати його утвердженню.

Зовні вони виступають як символи. Ліппман не зосереджується на дослідженні символів так, як це робить О. Ф. Лосев, для нього вони - лише прапорці, що полегшують розуміння того, де знаходиться стереотип та в чому його головний зміст. Російська революція - стереотип, Ленін - символ.

“Символи часто так потрібні й так надзвичайно потужні, що слово саме випромінює магичні чари. Міркування щодо символів є спокусою трактувати їх так, ніби вони мають незалежну енергію... Символи, що втратили свою силу, нагадують нам: якщо ми були б такими терплячими, щоб вивчити в деталях обіг символів, ми б отримали повчальну історію з числа вічних” [1, 141].

Ми поєднуємо стереотипи між собою й навіть управляємо ними через кодекси: “Моральний кодекс є схемою управління, що пристосоване до певної кількості типових положень... Це може бути Божа воля, або княжа... В усякому разі творці кодексу фіксують певні типові ситуації, та через певні форми мислення або інтуїції визначають модель поведінки. Навколо кожного кодексу є тлум інтерпретаторів” [1, 79].

Кодекси, як і стереотипи, є надзвичайно складними утвореннями: “Зміст кожного морального кодексу є картинкою людської природи, картою всесвіту й версією історії” [1, 80]. “Під словами “моральний кодекс” я розумію всі різновиди: особистий, родинний, економічний, професіональний, правничий, патріотичний, міжнародний. У центрі кожного є модель стереотипу психології, соціології й історії” [1, 81].

Ліппман розуміє, що типове не охоплює цілком індивідуального: “Певні погляди людської природи, установлені та традицій рідко підходять під всі кодекси” [1, 81]. Він бачить і зовнішні зв'язки та протиріччя, що виникають з існування типових структур у безмежному просторі індивідуального: “Стереотип... - війна на два фронти” [1, 87], маючи на увазі небезпеку знищення стереотипу стихією

нових обставин - та другу небезпеку надмірної жорсткості, браку валентності, якого в стереотипу, на його думку, достатньо: "Досвідчені дипломати... знають, як використати великий репертуар стереотипів. Вони мають справу з непевним союзом сил, кожна з яких підтримується в її боротьбі найбільш розсудливим керівництвом" [1, 85].

Цікаво, що книга написана не для журналістів, вірніше, не тільки для журналістів. У ній детально йдеться про значення в справі формування громадської думки школи, церкви, політичної діяльності, навіть менеджменту. Але в пам'яті вона зосталася саме як перший підручник для працівників преси. Досить сказати, що книга витримала кілька видань масовими тиражами: у вже згадуваному Ягеллонському університеті вчилися за четвертим виданням 1949 року.

Згодом до творчої спадщини цього автора поверталися видатні теоретики журналізму Дж. Мерріл (1965) та Деніс Макквейл (1993). Останній у книзі "Медіа перетворення. Масова комунікація та громадський інтерес" у главі "Стереотипи, співставлення й редагування" наголошував: "Існують інші численні можливості... щоб впливати на інтерпретацію. Кажучи коротко, їх може бути два: стереотипіювання та поєднання-співставлення. Використання стереотипів довго спостерігалось й інколи досліджувалося відносно упереджень... З особами, групами або націями нерідко поводяться в новинах згідно зі спрощеними та поточними атрибутами, які можуть мати позитивні чи негативні асоціації, але не є ані нейтральними, ані вірогідно відповідають власне дійсності. Стереотип може використовуватися для економії або невимушеності зв'язку, але його використання завжди має ризик втрати нейтралітету та може мати ефект перекручення" [2, 234].

М. Чен та Т. Барг (1998) пишуть навіть про "автоматичну активізацію" блоків, які вони, теж успадковуючи У. Ліппмана, називають стереотипами [7, 89 і далі].

Великий інтерес являє собою співставлення західної думки з тим, що думають про таку структуру вітчизняні теоретики. Зокрема, у видатного українського філолога О. Потебні ми знаходимо посилання на блоковість мислення й спілкування задля досягнення тієї ж мети - економії енергії й часу на спілкування. Так, у зносі до стор. 215 його визначної праці "Мысль и язык" читаємо: "Скорочення праці думки дає їй можливість працювати з все більшими й більшими масами". І далі: "Коли ми говоримо, ми витрачаємо величезну кількість комплексів думки. Але до своєї думки вводимо тільки натяки на них. Ці натяки й є матерія, з якої створюються блоки" [6, 215]. Однак ні в Потебні, ні в Лосева ми не знайдемо детального аналізу структури блоків та кодексів.

Що стосується термінів - здається, слово "блок" більше підходить до визначення того, що мали на увазі як Ліппман, так і Потебня. В українській мові "стереотип" надто сталий, консервативний, нерухомий. Натомість блок порівняно легко монтується, демонтується, перемонтується, у ньому відчувається внутрішня структура й сильна зовнішня валентність. Можливо, у протиставленні цих термінів відображаються два об'єктивно існуючі боки одного явища: у стереотипі - його консерватизм, у блокові - його здатність до оновлення, заміни.

Можлива й інша думка щодо співставлення блоків та стереотипів, яка не протирічить першій: термін "стереотипи" більше стосується форми існування масової свідомості, тому Ліппман і не досліджував їхньої структури. Тоді блок - переважно змістовна частина цього явища. Потебня так і підходить до неї, а відтак саме з неї треба продовжувати дослідження структури цього явища.

У поєднанні стереотипу та блоку, формальної та змістовної складових, величезну роль має точка спостереження та масштаб охоплення соціального потоку тим, хто спостерігає. Так, у блокові, який можна визначити як "Вибори до Верховної Ради", перебіг подій в окремих партіях є саме легкою оболонкою. Створення передвиборчих об'єднань - подія більшої ваги, адже вона матиме більший вплив на подальші події. Блок "Передвиборче об'єднання лівих партій" матиме легкою оболонкою потік інформації про повсякденну рутинну роботу функціонерів, тобто те, що взагалі не увійде до блоку більш високого рівня. У блокові "Соціалісти - за підвищення економічних прав трудящих", який є за рівнем ще глибшим, і оболонка, і середина, і ядро не суміщаються з жодним з інших блоків. Тобто блоки не розміщуються концентрично, кожен з них має власні оболонку, тіло, серцевину, ядро й центр, який у свою чергу складають ім'я блоку та його "самое само" - місію.

Блок існує в соціальному процесі та, зокрема, в інформаційному потоці, він є одним із способів їхнього існування та здійснення. Блок визначною мірою залежить від їхнього стану та динаміки.

Блок, безумовно, має структуру. Легко піддана зміні оболонка, окремими частками її - ніби лускою - є поточна інформація, що не є суттєвою, не повторюється в наступні дні, не "всотується" глибше в суттєве змісту блоку, а швидко "відлітає" від нього, замінюючись на щось інше, що так само легко відлетить; дрібні або важливі тільки сьогодні події, ідеї, оцінки, що не зачіпають суті змісту блоку.

Блок має тіло, середину, яка відповідає сутності явища, означуваного блоком. Скажімо, слово "Китай" довгий час означало маоїзм, відсталість, культурну революцію, примітивний мілітаризм. Минули роки, відбулися вирішальні події, ця країна стала на шлях демократизації й оновлення. Зміни торкнулися

середини цього блоку: відтепер Китай - одна з наймогутніших держав світу, чия економіка швидко розвивається, зовнішня політика набула рис цивілізованості, динамізму, а внутрішня все більше відповідає світовим стандартам демократії й добробуту.

Чим далі ми просуваємося шляхом аналізу вглиб від оболонки, до суттєвого, від перебігу швидкоплинних подій до ідей чи корінної інформації блоку, які не можна замінити на інші, не порушивши суті, - тим більше ми наближуємося до розуміння усього блоку. Ідеї, поняття, інформація, що створюють плоть його існування у притаманному йому соціальному масштабі, становлять тіло блоку, його основну змістовну масу. Ті, що визначають відмінність цього блоку від інших, навіть подібних йому, становлять його середину. Так, комуністи й соціалісти, при всій тотожності соціально-економічних та політичних сутностей, мають різну історію: перші пов'язані з великим і тоталітарним минулим більшовизму, другі - ні.

Просуваючись усе глибше до визначальних ідей блоку, ми вступаємо в його серцевину. Це - ядро, центр, ім'я та місія.

Ядро - центральні поняття блоку. Ядро утримує навколо себе весь блок, притягує змістовним тяжінням інформацію з оболонки й відштовхує те, що не належить до цього блоку. Наприклад, інформація щодо забруднення Дунаю не всотується до блоку "Чонробильська трагедія", але є часткою оболонки блоку "Екологічна безпека Європи" та становить частку ядра блоку "Врятувати Дунай!".

Отже, в блока має бути центр - його серце, в якому міститься визначальна суть. Блок з втратою центру не змінюється - він втрачається, переходить в іншу сутність. Спочатку з дійсності зникає річ (скажімо, Древній Рим, Третій Рейх), а потім і внаслідок цього блок стає згадкою про річ. Він втрачає легку фракцію, з роками й середню, а залишаються, на спомин про те, що колись було, напівзабуті імена, сутності, історичний досвід та спогад про місію речі, яка була чи не була реалізована.

Особливе значення має ім'я блоку. Воно важливе, адже має визначати суть. Ім'я персоніфікує, до краю спрощує уживання блоків: "партія Жириновського", "Рух" Удовенка", "Українська Народна Республіка" тощо. Однак зміна імені може й не міняти його суті: приклад - "фашисти", "нацисти", "гітлерівці" в поняттях часів Великої Вітчизняної війни.

Набагато важливішим завданням є з'ясування місії блоку: кінцевої мети, покликання, задуму, того, для чого була створена річ, яку означає стереотип-блок. Місія блоку "Народний рух України", "Саюдіс" у Литві тощо - відновлення незалежності своїх країн.

Місія блоку пов'язана з усіма його частками, саме вона остаточно реагує на зміст змін та притягує або відкидає все, що потрапляє на його оболонку й внутрішні шари. Зміна місії означає припинення існування блоку зі старим змістом і появу нового, навіть якщо ім'я лишилося тим самим. Приклад - комуністи у 1982 р. (у період застою) та у 1991 р. (у серпневі дні після ДКНС).

Отже, вимальовується така структура: стереотип (формальна частина) - блок (зміст), у ньому: оболонка - середина - серцевина - ядро - центр - ім'я - місія.

усі ці процеси не можуть бути не тільки зрозумілі, а й навіть виокремлені без врахування реалій соціокультурного контексту. Усе в блокові відбувається внаслідок зовнішніх змін, оскільки сам блок є тільки розуміння, тільки значення, тільки знак - досить складний, дуже зручний для використання в стрімкому перебігові соціального процесу.

У такий спосіб може бути розвинута теоретична спадщина Уолтера Ліппмана через 80 років після виходу його книги.

Тепер можна сказати, що стереотип "Уолтер Ліппман" містить у собі блок, у якого є:

- оболонка: "американець, що колись написав цікаву книжку",
- середина: "вчений, який розглядав проблематику громадської думки",
- серцевина: "він розкрив структуру громадської думки",
- ядро: "автор теорії символів, стереотипів та кодексів як структури громадської думки",
- ім'я (воно збігається з іменем автора книги або може звучати так: "ліппманівські стереотипи"),
- місія: "він заклав основи сучасного розуміння світу масової інформації на Заході".

І нині до нього самого можна застосувати винайдену ним мудрість: "...Здебільшого те, як ми бачимо річ, є комбінацією того, чим вона є, та того, що ми очікуємо знайти" [76]. На честь Уолтера Ліппмана, у випадку з його книгою відстань між цими поняттями мінімальна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Lippman Walter. Public Opinion. - New York, London: The Free Press. A Division of Macmillan Publishing Co., Inc. New York; Colier Macmillan Publishers, London, 1949. - 268 p.
2. McQuail Denis. Media Performance. Mass Communication and the Public Interest. - London, Newbury Park, New Delhi: SAGE Publications, 1993. - 238 p.
3. Communication and Change. The last Ten Years - and the Next. Ed. by Wilbur Schramm, Daniel Lerner - Honolulu: An East-West Center Book. Published for the East-West Center by the University Press of Hawaii, 1978.- 372 p.
4. Harold D. Lasswell. The Structure and Functions of Communications in Society. // Mass Communications. Ed. by Wilbur Schramm. Second edition. - Urbana, Chicago, London. University of Illinois Press, 1960.- 695 p. - p. 117-128.
5. Лосев А.Ф. Проблема символа и реалистическое искусство. - М.: Искусство, 1976. - 367 с.
6. Потебня А.А. Полное собрание трудов: Мысль и язык. - М.: Лабиринт, 1999. - 300 с.
7. Chen M., Bargh T. A. Nieswiadome potwierdzenie zachowaniem automatycznie aktywowanych stereotypow. Czasopismo Psychologiczne, 4 (2), 1998, s. 89 - 104.

УДК 81.162.1'373.2

ЕВОЛЮЦІЯ МОРЕПЛАВАННЯ В СВІТЛІ МОВНИХ ФАКТІВ (ЗА ДАНИМИ ПОЛЬСЬКОЇ СУДНОПЛАВНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ)

Войцева О.А., к.філол.н., доцент

Одеський національний університет

Стаття присвячена проблемам відображення позамовних знань з історії морської справи в судноплавній номенклатурі польської мови. Розглядаються основні етапи історії мореплавання, вплив морських держав і соціально-професійних угруповань на еволюцію суднобудівництва, загальну морську культуру і розвиток польської термінології, яка позначає водні об'єкти.

Встановлено, що зміна корпусу польських водних номенів (перехід частини слів до пасивного фонду, тенденція до інтернаціоналізації назв) у значній мірі залежить від соціолінгвістичних чинників, зокрема технічних і цивілізаційних досягнень людей, які знаходяться в контакті з морем.

Ключові слова: спеціальна підмова, судноплавна номенклатура, морська культура, історія мореплавання.

Войцева Е.А. ЭВОЛЮЦИЯ МОРЕПЛАВАНИЯ В СВЕТЕ ЯЗЫКОВЫХ ФАКТОВ (ПО ДАННЫМ ПОЛЬСКОЙ СУДОХОДНОЙ НОМЕНКЛАТУРЫ) / Одесский национальный университет, Украина

Статья посвящена проблемам отображения внеязыковых знаний по истории морского дела в судоходной номенклатуре польского языка. Рассматриваются основные этапы истории мореплавания, влияние морских держав и социально-профессиональных коллективов на эволюцию мореплавания, общую морскую культуру и развитие польской терминологии, обозначающей водные объекты.

Установлено, что изменение корпуса польских водных номенов (переход части слов в пассивный фонд, тенденция интернационализации названий) в значительной мере обуславливается социолингвистическими факторами, в частности техническими и цивилизационными достижениями людей, находящимися в контакте с морем.

Ключевые слова: специальный подязык, судоходная номенклатура, морская культура, история мореплавания.

Voitseva O. EVOLUTION OF NAVIGATION IN THE LANGUAGES FACTS (ON THE FACTS POLISH NAVIGABLE NOMENCLATURE) / Odessa National University, Ukraine

The article presents the problems of representation non-language knowledge on the history of navy deal in navigable nomenclature polish language. It considers with the main stages in history of navigation, influence navy countries in social-professional groups on the evolution of navigation, on the general marine culture and developing polish terminology, mariner water object.

It established that changing of the corpus polish marine terminus (converting part of words into passive fund, tendency to internalization names) in great degree cause by social and linguistics factors particularly by the technical and civilization achievements peoples, contacts with the sea.

Key words: languages for special purposes, navigable nomenclature, marine culture, history of navigation.

Вагомість науки як засобу здобуття і організації знань, постійне збільшення обсягу наукової інформації привертають увагу сучасної лінгвістики до спеціальних сфер, заснованих у більшому ступені на

закономірностях формальної логіки. Тому термінологи намагаються встановити ізоморфність між системами понять і термінологіями конкретних наук та їхніх розділів. Дослідження галузевих систем сьогодні неможливе без осмислення історії розвитку спеціальних мовних одиниць.

Професійна діяльність людей моря формується у межах суспільного існування внаслідок розвитку людської свідомості. Первинні ідеальні об'єкти та їх відношення виводяться людиною на переднауковій стадії безпосередньо з практики, основою досліджуємої реальності виступають онтологічні принципи натурфілософії. У процесі поділу праці виникає наука - багатоаспектний і складний феномен скерований на отримання знань» [1:178-179].

Досягнення будь-якої галузі знань на певному історичному етапі розвитку суспільства відбиваються в системі мови та її спеціальних підсистемах. Морська підсистема в мовах світу має тривалу передісторію. Протягом століть корпус морської лексики, який виникає з першими кроками виробничої діяльності людей на морі, розвивається і вдосконалюється.

Історія мореплавання є інтегральною частиною історії розвитку людської цивілізації, адже «мореплавання знищувало бар'єри між різними суспільствами і спричинило до пізнання світу, перенесення і поширення ідей, технічного прогресу» [ІЕ:99]. «Історія цивілізації – це історія змагань людини з морською стихією» [9:8]. З давніх часів люди намагаються використати засоби моря (енергію води і вітру) як культуротворчого чинника для розвитку і формування власної культури.

Серед культурних кіл, які протягом багатовікової історії знаходились у постійному довготривалому контакті з морем, морськими народами вважаються мешканці о.Крит, фінікійці, греки (Середземне море), вікінги (арктичні води півночі), араби (Індійський океан), малайці та інші народи Океанії [8:9].

Зміни в судноплавній галузі настають внаслідок пошуків людьми морепродуктів, пізніше обміну матеріальними засобами і підвищення добробуту населення завдяки морській торгівлі, поширення географічних знань і колоніальної експансії тощо. Еволюція загальної картини мореплавання відбувається поступово: від використання фізичної сили, вітрил водних споруд як виду рушія до сучасного суднобудування із застосуванням дизельних двигунів, парової і газової турбіни (на пасажирських, науково-дослідницьких, вантажних судах), атомних реакторів (на військових кораблях).

Суднопластво належить до найдавніших видів транспорту: первинні форми водних засобів датуються 50 тис. р. до н.е. Історію розвитку мореплавання поділяють на такі періоди: 1) стародавнє морепластво (до 146 р. до н.е.); 2) морепластво римського періоду (II – III в. н.е.); 3) середземноморське середньовічне морепластво (IX – XV ст.); 4) морепластво Північної Європи (від 2000 р. до н.е. - XVII ст.); 5) епоха великих географічних відкриттів (XV – XVI ст.); 6) виникнення північно-європейських морських держав (XVII ст.); 7) епоха Британського морського домінування (XVIII – XIX вв.); 8) сучасний розвиток морепластва (XX – поч. XXI ст.) [ІЕ:99-101;2:123-126].

Семіотика природи і семіотика культури пов'язані між собою проблематикою функції і вартості предметів, класифікацією необхідних речей у світлі живих організмів. В навколишньому світі, який оточував давню людину, виступають предмети, які є потенційними носіями значення, оскільки містять функціональні риси і якості. У період стародавнього морепластва основними плавальними засобами (під поняттям плавальні засоби розуміємо не тільки судна і кораблі, але також і їх прадавні форми, що протягом тисячоліть розвивалися та вдосконалювалися) були пні дерева, видовбані з дерева однодеревки або човни з очерету [7:182]. Важливим моментом стає повторення функції предметів та переказування цієї інформації в часі та просторі. У процесі комунікації настає порозуміння між людьми – за допомогою мовного знака передається знання про можливу функцію конкретного предмета (колоду, випалений пень). «Оскільки потенційна функція предмета сконцептуалізована, даний предмет стає конкретним знаком його фактичного вжитку» [8:28]. Отже, предмет культури стає змістом мовної комунікації і отримує під час мовної номінації певну назву.

Від попередніх епох у корпусі польської судноплавної номенклатури збереглися традиційні спільнослов'янські номінації плавальних засобів, етимони яких містять назву колоди, матеріал, спосіб виготовлення судна: *jednodrzewo* «однодеревка», рос. *однодревка*, болг. *лодката еднодрѣвка*, *nasad* «насад», д.-рус. *насадъ, насада, набойня*, д.-рус. *судъ, съсудъ* «посудина» з IX ст.; суфіксальний дериват від прасл.**sađ* «з'єднання; посудина», внаслідок метафоризації набуває значення «плавальна споруда, корабель» [ЛС Бер:119].

У VI - VII тис. до н.е. люди вперше використали пліт, скріплений з кількох колод, для плавання по воді. Слово *plet* (род. в. *plta*) «пліт», д.-р. **plъtъ*, пов'язане чергуванням голосних з, *plynācъ, plywaicъ* «пливу, плисти», має відповідники в інших індоєвропейських мовах, пор.: д.-інд. *plutas* «омитий; той, що пливе», *plutam* «течія, потік»; гр. *πλοτός* «митий», *πλοῖς* «миття; очищення»; нім. *Floss* «пліт, пором», *fließen* «текти» [ЭС т.3:285].

Найдавніший човен знайшли в Голландії (з 6300 р. н.е.); зображення човнів з часів минойської цивілізації поблизу о. Крит датують III – II тис. до н.е. [5:11]. Отже, у багатьох народів (у тому числі слов'ян)

першим типом судна є *czóln* (діал. *czólno*) “човен”, д.-рус. *чълнъ*, рос. *чѣлн*, блр. *човен*, болг. *члун*, серб. *чўн*, словен. *čóln*, чеш. *člun*, слвц. *čln*. Це слово має відповідники в індоєвропейських мовах: прасл. *čьlnь “човен” з і.-с. *kelnos від *kel- / kol- “рубати, довбати”, в пол. [e] > [u], в укр. *човен* внаслідок переходу [e] > [o], [č] ствердів, [л] > [в], розвинувся випадний [e] [ЭСРЯ Цыг:471]. Споріднені литовськ. *kelnas* “рибальський човен”, *kélnas* “колода”, *kéltas* “пором” свідчать, що первісне слов’янське рибальське річкове судно було колодою з товстих відземків дерев, видовбуваних і випалюваних до потрібної товщини дна і бортової стінки. Пор.: *komięga / komięga* “ком’яга - видовбаний з колоди човен”, рос. *комяга*, *strug* “струг - старовинне річкове дерев’яне судно”, д.-рус. *стругъ*, рос., блр. *струг*, *стружок*, *dubas / dziubas* “дубас” „*plaskodenna łódz pochodzenia ruskiego*”, діал. *дуб*, *дубас*, рос. *дубок*, серб. *дуб* [ЭС т.3:782; 7:203; SWO:201;6:361]. Від праслов’янського *oldi /*lody, лит. *aldia*, *eldijà* “човен” походять лексеми *łodzia*, *łódz*, *łódka*, -ol- > -lo-, ст.-сл. альдії, ладія, -ol- > -ал-/-ла-; укр. *лодь*, *лодня* (-ol- > -ло-) [ЛС Бер:57; ЭС т.448; ЭСРЯ Цыг:215].

Поступово водні споруди збільшуються в розмірах, в період неоліту (до 3000 р. до н.е.) починають будувати перші вітрильні човни (*żaglowiec* від *żagiel*, *żaglować*, спочатку *żeglować* з 1500 р., *żegluga*, *żeglarz* з нім. *Segel*). Винайдене вітрило (*żagiel*, рос. *парус*, болг. *ветрилото*) стає першим кроком у використанні людьми енергії вітру [4:12-13; Br:660-661].

Для первинних центрів цивілізації (Давній Єгипет, о. Крит, Фінікія) водний транспорт, розвиток якого починався з примітивних човнів і плотів, мав вагоме значення. Єгиптяни будують папірусні плоты, а згодом дерев’яні набірні барки (*barka* лат. *bārga* (**bārga*) з гр. *βάρης* “єгипетський човен” від коптськ. *bagi* “човен”) з ливанського кедру, що мають загострений ніс (*dziób*) і корму (*tył*) (3200 - 2240 рр. до н.е.) [ЕСУМ т.1:10]. Рушійною силою є однолопатове весло, судна мають щоглу (*maszt*, рос., болг. *мачта*) з прямокутним вітрилом з пальмових листів (або папірусних циновок). Для водонепроникності папірусні барки обтягують шкірами тварин.

Відомими мореходами і кораблебудівниками вважалися фінікійці, які почали будувати судна з кілем (*stepka*) і обшивкою на шпангоутах (*wręga*), а вантажні приміщення розташовувати під палубою (*pokład*) (1200 – 700 до н.е.). Розвиток фінікійського мореплавання закінчується із занепадом Карфагена.

Давні греки, які оселилися на морських берегах і архіпелагах Аттики і Пелопоннесу ок. 1000 р., від середземноморських кавказько-іберійських племен, фінікійців, єгиптян перейняли й розвинули мореплавні вміння і традиції: вдосконалили корпус судна, зокрема впровадили форштевень (*stewa dziobowa*), а на кормі ахтерштевень (*stewa rufowa*), для захисту від морських хвиль встановили фальшборт (*falszburta*), ввели спеціалізацію для водних споруд (торговельні і військові). Середземноморський флот греків утворювали різні типи кораблів. Назви водних споруд мали вказівку на кількість ярусів з кожного боку *unirema* “унірема” (одноярусна), *biremis* “бірема” (двох’ярусна), *pentera* “квадрирема” (п’ятиярусна) та ін. Найбільш досконалою була *triera / trójrzędowiec* “триєра” гр. *τριήρης* “потрійний”- “старогрецький корабель з трьома рядами весел [CIC:846; NL:1805].

Римське мореплавання досягає значного розвитку в період Рах Романа за часів цезаря Августа. Головний торговельний шлях йшов з Індії через Індійський океан, Червоне море і суходолом до Александрії. Мореплаванням в основному займалися греки, у яких вчилися римляни. Римські галери пентери (*pięciorzędowiec*), збудовані за взірцем карфагенських кинкерем, озброєні спеціальним помостом (*ворон*, *kruk*) для абордажу ворожого судна, мають дві щогли (фок- і бізань); швидкохідні либурни (*liburna* від *Liburni* латинської назви мешканців узбережжя Далмації) - для боротьби з піратами – стають прототипами середземноморських галер, проіснувавши до XVIII в. [SWO:502]. У Середземному морі (VII-IX ст.) входить в обіг латинське вітрило (*latina vela*).

Нащадки греків і римлян – візантійці створюють флот, до складу якого входили такі водні споруди: військові кораблі дромони (*dromon(a)* гр. *δρόμων*), акатії (*akacja* лат. *acatum*), тариди (*taryda* з ісп.) та ін.

У середньовіччі розвинулося мореплавання на Адриатичному та Егейському морях, а торгівлю на Середземному морі монополізують венеціанці (до XV ст.).

Крім традиційної середземноморської зони – колиски мореплавання - важливу роль у розвитку міжнародних торговельних контактів починає відігравати нова торговельно-економічна зона: балтійсько-північноморська. Західногерманські північні (німці, голландці, англосакси) та північні народи (нормани-варяги, норвежці, шведи, датчани) зробили вагомий внесок у розвиток морської культури. Протягом багатьох віків Балтійське море було закритим: народи балтійського регіону (крім скандинавів) не мали контактів з узбережжями західної Європи. Ситуація змінюється в сер. I тис. н.е., коли приморські слов’янські племена протягом кількох століть опановують техніку будівництва клепаних човнів, що дає можливість судноплавання у відкритому морі [10:162]. Між містами на узбережжі Балтійського моря, на Скандинавському півострові і південних берегах, на яких розселилися слов’яни (напр., місто Волин було значним портом і торговельним центром на Помор’ї) у VIII ст. відбувається інтенсивна торгівля.

Археологічні знахідки на території польських земель (Гданська, Ополе, Щецина тощо), дослідження польських вчених Г.Лабуди, К.Шленського, П.Смолярека, В.Філіповського підтверджують, що в IX-X вв. західні слов'яни змагались зі скандинавськими народами в галузі кораблебудівництва., про що свідчать різні типи водних споруд: швидкі довгі човни для військових потреб, морські транспортні споруди (*korab, łódź wiosłowa*), човни-довбанки (*czółno*) для рибальства і перевезення товарів і людей на озерах, ріках і затоках, пороми (*prom*) подовженої форми з гострими носом і кормою, деякі з яких мали щоглу і вітрило.

З VII ст. настає експансія скандинавів - "лицарів відкритого моря", північних германців, підкоривших Ісландію, північну Францію, береги Гренландії. Вікінги нападали на Нормандію, Англію, Сицилію. Нашадки східних слов'ян зустрілись із старосведською частиною скандинавських германців, яких називали варягами, а Балтійське море - Варяжським [3:7-8]. Ці люди моря будують оригінальні водні споруди - дракари (*drakkar* від дат. *Drase* „дракон – фігура на носу судна”), з однаковими носом і кормою, що дозволяє плисти на веслах у будь-якому напрямку [4:73]. Грабіжницькі напади вікінгів завершуються з сер. XIII ст.

До розвитку культури, торгівлі, мореплавання спричиняються хрестові походи: хрестоносці для перевезення війська і вантажів використовують вітрильники з латинськими парусами - одномачтові і двомачтові нефи (*nef* з фр. від лат. *navis* „корабель”) [SWO:588; NL:1150].

У XIII ст. вдосконалюється будівництво вітрильних споруд: настає зближення техніки південної і північної мореплавних зон, вітрильні кораблі стають більш маневреними (встановлюється третя бізань-щогла з латинським вітрилом, на бушприті - блінд-вітрило, на вантах – вантові щаблі); надбанням усіх європейських мореплавців стають магнітні компаси.

Німецька експансія і колонізація південного узбережжя Балтійського моря призводить до створення Ганзейського союзу, який організовує з Балтійського і Північного морів регулярний рух кораблів (до кінця XV в.) - однощоглових когтів (*koga / kogga* сер.верх.-лат. *cog* (g)а “корабель”) та хольків (*chulk* з гр.) [SJP t1:889; 7:195; NL:645].

Вдосконалення суднобудівної техніки викликає розвиток океанічного плавання, формування вітрильних флотів у Голландії, Португалії, Іспанії. Міць Ганзи ослаблює конкуренція з боку Голландії, яка розбудовує власний флот у XV в., монополізує торгівлю з Польщею, Росією, Швецією, а після визволення з-під іспанського панування (XVI ст.) стає найпотужнішою морською країною. Голландські торговельні судна пінаси (*pinasa / pinka* фр. *pinasse*; голл. *pink*), флейти (*fleuta / fluit / fluita* голл. *fluit*) за морехідними якостями перевищують інші типи кораблів [SWO:662; ЭС т.4:199]. За рахунок введення стакселей (*sztaksel*) у сер. XVII ст. вітрильне озброєння кораблів та їх такалаж збільшується. Для полегшення праці моряків і її організації впроваджуються спеціальні прилади (шпилі, лебідки, катбалки, помпи, удари в судновий дзвін тощо).

Епоха великих географічних відкриттів спричиняється до конкуренції між Португалією і Іспанією. Для далеких морських подорожей створюються нові кораблі – каравели (*karawela* фр. *caravelle* з порт. *caravela* або іт. *caravella*), які мають вітрильне латинське оснащення [SWO:405; SJP т.3:556]. Відкриття нових земель і морських шляхів видатними мореплавцями (Васко де Гама, Х.Колумб, Ф.Магеллан, А.Веспуччі, А.Нікітін) перетворюють географію на емпіричну науку. Мореплавні експедиції поєднують цивілізації Нового і Старого Світу, підтверджують, що земля має форму кулі, більшу її частину займають океани і моря, які творять єдиний світовий океан [4:107].

Утворення могутніх північно-європейських морських країн супроводжується боротьбою з Іспанією і Португалією, зокрема поразка іспанської “Непереможної Армади” (1588 р.) відкриває Англії, Голландії, а пізніше і Франції шлях для експансії на морі.

Англійсько-голландські війни (1652-1674 рр.) призводять до зростання значення англійського флоту і поступового занепаду Голландії як морської держави. Бурхливий розвиток суднобудування у Великобританії викликає потребу у наукових методах побудови суден (за допомогою ескізів і креслень), зокрема військових лінійних кораблів – фрегатів (*fregata* з іт.) і корветів (*korweta* фр. *corvette*), які входять до основного складу військових флотів морських держав у XVII ст. [SJP т.2:973; SEJP Sław т.2:502; SJP т.1:954].

Бурхливе розповсюдження і розвиток знань у XVIII ст. сприяє активному, діяльному оптимізму, вірі в необмежену силу наукового розуму. Технічний розвиток поступово набирає темпів, починається становлення машинного виробництва.

З британською домінацією на морі в XVIII – XIX ст., отриманою внаслідок перемоги над Францією і Іспанією, конкурують Сполучені Штати Америки (від визнання їх незалежними в 1783 р.).

Англія і США змагаються у вдосконаленні вітрильників, виникає їх особливий тип - кліпери (*kliper* англ. *clipper*) які завершують епоху вітрильного флоту з відкриттям в 1869 р. Суецького каналу [SJP т.3:732].

На зміну вітрильникам приходять пароплави (*parowiec*, рос. *пароход*, болг. *параход*) починається перехід до водних поруд з механічною тягою (1788 р., гребний пароплав Міллера і Саймінгтона; 1807 р. пароплав Р.Фултона) [4:205].

Поступово і пароплави виходять з ужитку, а ненадійні гребні колеса замінюються судновим гвинтом (1794 р., Літлтон). На зміну дерев'яним конструкціям в сер. XIX ст. приходять залізні, відбувається поділ кораблів на окремі типи, починають будувати судна для перевезення спеціалізованих вантажів, зокрема вугілля і нафти: вуглевози (*bunkrowiec*), вуглерудовози (*rudowęglowiec*), нафтовози (*ropowiec*) та ін. У зв'язку з поверненням незалежності і морських кордонів по Балтійському морю (1918 р.) розбудовується торговельний і військово-морський флот у Польщі, будується порт і судноверф міжнародного значення Гдиня, поступово унормовується польська морська термінологія. У післявоєнний період польське суднобудівництво досягає значного розвитку.

Сучасний розвиток мореплавства характеризується конкуренцією зі сторони флоту багатьох держав, які розвинули морську торгівлю, зокрема скандинавських країн (Норвегія), Германия, Італія, Японія тощо. Значна частина польської судноплавної номенклатури, пов'язаної з вітрильним і паровим флотом, перейшла до пасивного запасу, окремі номінації набули нового значення або є рідковживаними: *Z używanych dziś typów wymieniść można statki z pełnym ożaglowaniem – fregaty ..., następnie barki tj. trzymasztowe statki z dwoma masztami jak na fregacie i tylnym masztem o żaglach skośnych* (Sobczak, *Od żaglowca do transatlantyku*).

У ХХ ст. відбувається перехід до будівництва суден з механічним рушієм, різко збільшується тоннаж суховантажних судів (*masowiec*), танкерів (*zbiornikowiec*) (до 400 тис. т.) тощо.

На основі позамовних даних з історії суднобудівництва і судноплавства в польському морському лексиконі виділяються діахронічні шари судноплавних номенів - своєрідних свідків розвитку певних цивілізацій, культур заснованих на мореплаванні. Аналіз польських судноплавних номенів підтверджує існування слів міжнародного вживання (інтернаціоналізмів, кальок, гібридних номінацій), що свідчить про контакти з різними морськими культурними колами, існування історичних морських культурних угруповань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков Ю.Г., Поликарпов В.С. Человек: Энциклопедический словарь.- М.: Гардарики, 2000.- 518 с.
2. Глотов Ю.Г., Семченко В.А. Популярная морская энциклопедия.- М.: Транспорт, 1997.- 280 с.
3. Горбач О. Українська морська й судноплавна термінологія // Горбач О. Лексикографія і лексикологія: Зібрані статті.- Мюнхен, 1992.- С.3-29.
4. Кириллин В.А. Страницы истории науки и техники.- 2-е изд., перераб. и доп.- М.: Наука, 1989.- 493 с.
5. Ханке Х. Люди, корабли, океаны: 600-летняя авантюра мореплавания / Пер. с нем. - Л.: Судостроение, 1976.- 430 с.
6. Brocki Z. Potoniakiem nad morze: Historyjek z życia terminów i nazw morskich. Zb. czwarty.- Gdańsk: Wyd-wo Morskie, 1973.- 448 s.
7. Łuczyński E. Staropolskie słownictwo związane z żeglugą XV i XVI w.- Gdańsk: Wyd-wo Morskie, 1986.- 255 s.
8. Ożdżyński J. Morska wspólnota kulturowa w świetle faktów językowych: Morfologia zapożyczeń w polskim słownictwie flisackim i żeglarskim. Prace monograficzne. Tom 105.- Kraków: Wyd-wo WSP, 1989.- 376 s.
9. Piskozub A. Morze w dziejach cywilizacji.- Gdańsk: Pomorska Oficyna Wydawniczo-Reklamowa, 1993.- 187 s.
10. Śląski K. Słowianie zachodni na Bałtyku w VII – XVIII w./ Red. E.Kochanowska.- Gdańsk: Wyd-wo Morskie, 1969.- 200 s.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- a. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: В 7 т. - К: Наук. думка, 1982-1989. - Том 1.
- b. ЛС Бер - Лексикон словенороський Памви Беринди. – К.: Изд-во АН СССР, 1961.
- c. СІС - Словник іншомовних слів / За ред. О.С.Мельничука.- вид. 2, випр. і доп.- К.: Гол. ред. укр. рад. енциклоп., 1985.- 966 с.

- d. ЭС – Этимологический словарь русского языка: В 4 т. / Сост. М.Фасмер.- М., 1964-1973. -Том 1-4.
- e. ЭСРЯ Цыг – Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка: более 5 000 слов.- 2-е изд., перераб. и доп. - К.: Рад. шк., 1989.
- f. Br - Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego.- Warszawa: Wiedza Powszechna, 1970.- 806 s.
- g. IE – Grywaczewski Z., Kolicki Z., Kruszewski J., Nocon P. Ilustrowana encyklopedia dla wszystkich. Okręty i żegluga / Pod red. H.Chmielewskiego.- Warszawa: Wyd-wo Naukowo-Techniczne, 1977.- 515 s.
- h. NL – Nowy leksykon PWN: (100 000 słów).-Warszawa: Wyd-wo Naukowe, PWN, 1998.- 2030 s.
- i. SEJP Sław – Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego: W 3 t. - Kraków: Towarzystwo miłośników języka polskiego, 1952- 1966.Tom 2.
- j. SWO – Słownik wyrazów obcych. - Warszawa: PWN, 1980.
- k. SJP – Słownik języka polskiego: W 3 t. / Red. nauk. M.Szymczak.- Warszawa, 1998. - Tom 1-3.

УДК 81'367.622.12:81'27(091)

ОСНОВНІ ЕТАПИ ВИВЧЕННЯ ІМЕНІ ВЛАСНОГО В ІСТОРІЇ ЛІНГВІСТИКИ

Галюк Н.С., аспірант

Запорізький державний університет

Стаття присвячена вивченню імен власних у рамках різноманітних напрямків в історичній ретроспективі. Мета даної роботи - встановити ступінь вивченості проблеми імені власного в лексикографічному аспекті. Основна увага зосереджується на критичному огляді основних підходів до зазначеної проблеми. У статті наголошується на тому, що огляд спеціальних теоретичних робіт, пов'язаних із вивченням імені власного, його ролі в мові, його цінності в системі і його зв'язку з іншими складовими системи мови, показав, що дослідження учених не були направлені на розгляд імені власного з лексикографічної точки зору.

Ключові слова: ім'я, ім'я власне, ім'я номінальне, об'єкт номінації, апелятив, іменник, займенник, ідентифікація, логіка, ономастика

Галюк Н.С. ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ ИЗУЧЕНИЯ ИМЕНИ СОБСТВЕННОГО В ЛИНГВИСТИКЕ / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена изучению имен собственных в рамках различных направлений в исторической ретроспективе. Цель данной работы - установить степень изученности проблемы имени собственного в лексикографическом аспекте. Основное внимание уделяется критическому обзору основных подходов к обозначенной проблеме. В работе подчеркивается, что обзор специальных теоретических работ, связанных с изучением имени собственного, его роли в языке, его ценности в системе и его связи с другими составляющими системы языка, показал, что исследования ученых не были связаны с рассмотрением имени собственного с лексикографической точки зрения.

Ключевые слова: имя, имя собственное, имя нарицательное, объект номинации, апеллятив, имя существительное, местоимение, идентификация, логика, ономастика

Galyuk N.S. THE MAIN STAGES OF THE STUDY OF THE PROPER NAME IN THE HISTORY OF LINGUISTICS / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The article focuses on the study of the proper name, within the framework of different trends in the historical retrospect. The purpose of the study is to research the degree of investigation of the proper name in lexicographical aspect. Special prominence is given to the critical review of the main research approaches towards given problem. It is underlined that the review of special theoretical works, concerning the essence of the proper name, its role in language, its importance in system and its connection with other components of system, illustrates that scientific points under discussion did not view proper name from lexicographical point.

Key words: name, proper name, common noun, object of nomination, appellative, noun, pronoun, indentification, logic, onomatology

Специфіка вивчення імен власних полягає в тому, що ця частина словникового складу мови, лінгвістична за своєю природою, включає також історичний, географічний, соціологічний, літературознавчий та інші компоненти, дослідження яких можна простежити в історії лінгвістики. При цьому слід зазначити, що всі аспекти проблематики в цій сфері зберігають свою актуальність протягом багатьох сторіч.

У цій статті надаються результати вивчення імен власних у рамках різноманітних напрямків в історичній ретроспективі.

Мета нашої роботи - встановити ступінь вивченості проблеми імені власного в лексикографічному аспекті.

Основні напрямки, за якими вивчалася ім'я власне в історії лінгвістики, охоплюють визначення антологічних характеристик імені власного в протиставленні імені номінальному (такий рід досліджень проводився на основі вивчення іманентних властивостей імені власного), установлення типу зв'язку між об'єктом номінації й ім'ям, виявлення специфіки семантики імені власного, розподіл імен власних на класи, з'ясування типу взаємовідносин між ім'ям власним і номінальним тощо.

Особливе положення імен власних у мові і їхня відмінність від номінальних відзначалося дослідниками з найдавніших часів. В античній науці протягом тривалого часу велася суперечка про істинність імен і придатність їх для іменування речей, що було відбитком інтересу філософів античності до розуміння сутності об'єктів і явищ, що спостерігалися, і встановлення типу відношень між ім'ям і об'єктом номінації (референтом).

У ході історичної дискусії були сформовані, щонайменше, дві основні теорії, у першій із яких відстоювалася ідея «правильності» імен по природі (яку І.М. Тронський пов'язав з консервативним напрямком грецьких філософів), друга ж будувалася на софістичній теорії «домовленості» [1, 15].

У той час працювали філософи, що бачили уразливість кожної з вищезазначених теорій. До числа таких вчених належав Демокрит, який усупереч традиції свого часу оспоролював міфологічне уявлення про «природний» зв'язок між ім'ям і річчю, стверджуючи відсутність однозначної відповідності між ім'ям і річчю [1, 18]. Демокрит, за спостереженням С.Я. Басіна, не приймав ні навчання про те, що імена «від природи», ні суб'єктивістської теорії софістів, за якою імена - умовні, довільні знаки речей. Замість цього він пропонував розмежовувати перші слова, що є відображенням самих речей і пізніші, що мають умовне значення «по встановленню», але які не є абсолютно довільними [2, 89].

У цей же час (V-IV ст. до н.е.) Платон у діалозі «Кратил, або про правильність імен» і в роботі «Лист VII» зробив спробу встановити тип зв'язку між ім'ям і об'єктом номінації, виходячи із задач пізнання природи речей, що було свого роду розвитком ідей Демокрита. У своїх роботах Платон послідовно проводить думку про те, що знання імені є найнижча ступінь пізнання, нижче, чим уявлення тілесного образу речі [1, 59].

На думку ряду дослідників, як вітчизняних (О. Маковельський, І. Тронський), так і західних (Р. Філіпсон, Э. Гагг і ін.), Платон висловлює в «Кратилі» в основному демокритовську концепцію «імен» - найбільш продуману і глибоку теорію античності.

Аристотель, учень Платона (IV ст. до н.е.), також віддав данину проблематиці імені. Його роботу «Про тлумачення» у тих главах, що присвячені імені, можна вважати початком теорії номінації. Так, Аристотель відзначав умовний характер семантики слів, а також те, що від природи немає імен; вони одержують умовне значення, коли стають символом [1, 74].

Значних успіхів в області мовознавства і, зокрема, співвіднесення імені з іменованою річчю досягли стоїки (III ст. до н.е.). Вважаючи імена даними «від природи», стоїки знаходили їх істинними, індивідуальними, єдиними. Саме в цей час відбувається перше розмежування імені власного і номінального. Клас імен власних був установлений стоїками, зокрема Хрисипом (бл. 280- 208 до н.е.), як цілком самостійний [1, 27].

Середньовіччя з його канонами і догматом церкви не дає цілісних концепцій по цікавлячому нас питанню. В епоху Відродження зароджуються науки, розвиток яких починається з відтворення і переоцінки спадщини античних часів. Так, Хома Аквінський, мислитель XIII в., переклав на латинську мову вчення Аристотеля, положення якого знайшли подальший розвиток у роботах філософів наступних сторіч.

На початку XVII сторіччя був даний новий поштовх для досліджень, як в антологічному напрямку, так і в області розмежування різноманітних класів імен. Слід зазначити, що дослідження такого роду приваблювали філософів того часу. Так, Томасом Гоббсом був намічений ряд параметрів, по яких можна розділити всю сукупність імен. У його «Основах філософії», особливо в розділі «Вчення про тіло» (1655), що присвячується іменам, він розвиває думку про те, що між іменами і речами немає ніякої схожості і ніякого порівняння. На його думку, імена не є знаками речей [3]. Ідеї Т. Гоббса дуже вплинули на розвиток логіки наступних сторіч.

Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646-1716), спадкоємець ідей Т. Гоббса, у своїй Книзі III «Нових досвідів про людський розум» приділив увагу «природі» імені власного. Він висунув положення про те, що усе імена власні, або індивідуальні, були спочатку номінальними, або загальними. Лейбніц відзначав, що хоч

існують тільки одиничні речі, велика частина слів складається із загальних термінів, тому що неможливо, щоб кожна окрема річ могла мати свою особливу, окрему назву [4].

Значний вплив на ономастичні дослідження наступного періоду, на думку А.В. Суперанської, мали ідеї відомого англійського логіка XIX сторіччя Джона Стюарта Мілла, який у своїх дослідженнях спирався на теоретичні переконання Томаса Гоббса. Посилаючись на Т. Гоббса, Мілл писав, що ім'я - це слово, довільно узятє для того, щоб служити міткою, що може збудити в нашому розумі думку, подібну до тієї, що була в нас раніше. Імена - це назви самих речей, а не тільки наших уявлень про речі. Він висунув теорію, відповідно до якої імена власні не мають значення на відміну від номінальних, що означають предмет і дорозумлюють атрибут, тим самим він підкреслював своєрідність семантики імені власного [5,64].

У XIX сторіччі аналогічні погляди були висловлені англійським логіком Х. Джозефом, який відзначав індивідуалізуючий характер імені власного. Він вважав, що ім'я власне свідчить про існування речі, номінальне - про характер, що об'єднує її з іншими речами. Він показував, що ім'я власне має більше значення, чим номінальне. Х. Джозеф запропонував власну класифікацію імен, із якої випливає, що ім'я власне - це індивідуальний термін, а номінальне - загальний термін. Він думав, що якщо існує зацікавленість в окремих індивідах, то їм даються власні імена.

В наступних періодах учені продовжували працювати в парадигмі логіки. Так, англійський логік Бертран Рассел на початку XX сторіччя висунув ідею про те, що імена власні - це постійні, що є значеннями перемінних нижчого типу, і що імена повинні застосовуватися до того, що випробувано в досвіді. Як і Мілл, Рассел вважав, що слово може асоціюватися і з предметом, і з думкою про нього. Але, говорячи про імена власні, відзначав, що останні будуть безглуздими, якщо не існує об'єкта, ім'ям якого вони служать. Б. Расселу належить дослід установлення типу логічного зв'язку між значеннями імені власного і номінального. Він увів поняття логічних імен власних, зараховуючи до них займенники *те, це, цей*. Проте в його твердженнях відбулося змішання планів філософсько-логічного та лінгвістичного. Згодом ідеї Б. Рассела, зокрема, про логічні імена власні, розвивала його учениця Л. С'юсан Стеббінг.

Що стосується лінгвістики, то в рамках цієї науки, імена власні одержали найбільш інтенсивне дослідження вже у XX сторіччі. Вчені, що займалися дослідженням імені власного, наголошували на різних проблемах, залежно від того, до якої наукової школи вони належали.

Шведський лінгвіст початку XX сторіччя Адольф Нурен називав імена власні експресивними (виразними) індивідуальними іменами, що мають «фіксоване» значення. Він підкреслював специфіку імені власного, що вживається навмисно і по можливості не оглядаючись на етимологію слова, для того щоб відрізнити визначені індивідуальні предмети від одного або декількох сусідніх. Тому Нурен вважав, що праві ті, хто думає, що ім'я власне не значить нічого, а не ті, хто приписує йому більше значення в порівнянні з номінальними, тому що воно, з одного боку, не позначає ніяких властивостей, а з іншого боку, - позначає нескінченно великий вміст індивідів.

Французький лінгвіст початку XX сторіччя М. Бреаль, аналізуючи, як ім'я дається речі, стверджував, що між іменами власними і номінальними є різниця тільки в ступені. На його думку, імена власні - знаки другорядні (другого ступеня). Він вважав, що якщо етимологічний зміст не брати до уваги, то в них немає нічого від звичайних іменників. Їхня відмінність від номінальних носить інтелектуальний характер.

Датський лінгвіст Вігго Брьондаль спробував знайти визначення для поняття «ім'я власне» (1928). Ім'я власне, за Брьондалем, - знак неописаного об'єкта, що має своїм вмістом спеціальну сигніфікацію. Він дійшов висновку, що ні природа, ні число, ні характер об'єктів не дають підстави для точного визначення імені власного.

Бельгійський лінгвіст Е. Бойссенс також відзначав, що існуючі визначення імен власних незадовільні. Він називав межу між іменами власними і номінальними умовною, тому що імена постійно переходять з однієї категорії в іншу. У своїх роботах він підкреслив складності встановлення семантики імені власного. Бойссенс відносив ім'я власне до допоміжних, уточнюючих засобів мови, тому що, на його думку, для визначення індивіда достатньо імені номінального.

Датський лінгвіст Пауль Кристоферсен у роботі про артиклі в англійській мові (1939) одну з глав присвячує іменам власним. Ім'я власне Кристоферсен вважає прямим найменуванням речі, номінальне - непрямим. Розвиваючи цю думку, він писав, - ім'я власне - це символ, безпосередньо ідентифікуючий окремий індивід, що і є його єдине значення. Апелятив спочатку називає якість, потім предичує його будь-якому предмету, тобто називає спочатку клас, а потім описує індивід як член цього класу. Імена власні конкретні, номінальні - абстрактні.

Англійський лінгвіст Аллан Гардинер неодноразово звертався до імен власних як особі категорії, що дає дослідникові багато цікавого і суперечливого матеріалу. Ще в 1932 р. він відзначав, що може бути два підходи до імен власних: 1) як до слів визначеної мови і 2) як до слів, що позначають визначені

денотати (людей) і вже через них пов'язаних із мовою, якою ці люди користувалися. Таким чином, він бачив особливу сутність імен власних у первинності імені перед системою [6, 125].

Як розвиток ідеї про життя імені в мові й імені, що позначає індивідуальні об'єкти, А. Гардинер вводить розподіл імен на «тілесні» і «безтілесні» (*embodied i disembodied*), тобто що мають і не мають конкретних носіїв, у чому перегукується з ідеями Гоббса. На думку А. Гардинера, історично раніше виникли імена «тілесні». Згодом вони зробилися джерелом для імен «безтілесних», існування яких у відриві від носіїв зараз стало можливим [6, 128].

Датський лінгвіст Кнуд Тогебу в середині ХХ сторіччя показує високий рівень абстракції в семантиці імені власного. Він розробляє лінгвістичні категорії з погляду теорії інтенції/екстенції, на основі якої зближує імена власні з займенниками. Він вважає, що в займенників і імен власних нульовий корінь, що вони не мають семантичного зміста, не утворюють семантичних класів; вони лише представляють індивідів, ідентичність яких змінюється у зв'язку з обставинами. Індивід може мати декілька імен, а декілька індивідів - одне ім'я. Із погляду кореня, усе імена синоніми, тобто нулі. Кнуд Тогебу виділяє такі структурні характеристики імені власного: нульовий корінь, дефективна флексія, фіксовані рід і число.

Теоретичні положення польського лінгвіста середини ХХ сторіччя Єжи Куриловича багато в чому базуються на ідеях Б. Рассела і, зокрема, на його ставленні до займенників як до логічних власних імен. На його думку, значення імені власного більше, ніж значення апелятива. Центральною семантичною категорією Є. Курилович вважає конкретні іменники, що, на його думку, несуть цілком розвинуту семантичну структуру. До неповних семантичних структур він відносить займенники, що не мають зміста, і імена власні, що не мають зони вжитку і лише «додаються» до своїх денотатів [7, 354].

Є. Курилович відзначає, що основу відношень між іменами власними і номінальними складає індивідуальне обмеження імен власних у вжитку, тобто імена номінальні - основи, на яких базуються власні. На його думку, семантичний зміст імені власного виходить за рамки того номінального, яке воно заміняє, що пов'язано з його експресивністю [7, 359].

Датський лінгвіст Хольгер Стен Сьоренсен, аналізуючи класи слів в англійській мові, приходять до висновку про те, що крім власних імен, необхідно виділити квазі-власні: 1) *Бог, Христос, Небо*; 2) *Місяць, Земля*; 3) дні тижня, назви місяців; 4) слова типу *батько, мати*. Проте у своїй класифікації він виходить то з граматичних, то з логічних позицій. Граматично багато імен ідентичні, а логічно їхні відмінності полягають цілком в іншому плані. Змішання планів аналізу призводить автора до висновків, у цінності яких сумніваються сучасні лінгвісти.

Вважаючи, що ім'я власне може позначати тільки одне явище в мові і мовленні, і намагаючись довести його особливу індивідуальність, Сьоренсен виводить формулу (1963). Проте в даний час учені вважають, що вона скоріше придатна для ідентифікації особистості, ніж для визначення статусу імені власного.

Чеський лінгвіст Павло Трост, займаючись семантичною стороною імені, різко відмежує науку про значення слів від проблеми імені власного (1958). На його думку, якщо імена власні мають значення, подібно до інших слів, - вони суть знака. Трост вважає, що Гардинер неправий, відносячи ім'я власне до індивідуальних знаків, і прав у тому, що саме ідентифікація - основне в імені власному. Він відзначає, що ідентифікацію варто розглядати водночас із тим, що ім'я розуміє. Індивідуальність імені власного полягає лише в тому, що воно виділяє індивідуальне з масового. Ім'я власне визначає на основі індивідуальної знакової умовності, а не на основі загального значення. Індивідуальна обумовленість знака робить його непіддатним точному словесному визначенню. Таким чином, за Тростом, ім'я власне - це умовний знак, що відрізняється від номінального.

Із наведених основних теорій імені власного в історії лінгвістики очевидно відсутність єдиної, загальноприйнятої концепції імені власного. Це багато в чому пояснюється розбіжністю вихідних положень і методів їхніх творців, а також тим, що пошуки велися часом у протилежних напрямках. Цілком очевидно, що всі ці теорії одночасно, в однакових умовах для тих самих імен не можуть бути правильні. Очевидно також, що кожна з них може бути справедлива в якихось умовах, для якихось лексичних груп, при прийнятті якихось обмежень.

Як показав наш огляд спеціальних теоретичних робіт, пов'язаних із вивченням імені власного, його ролі в мові, його цінності в системі і його зв'язку з іншими складовими системи мови, дослідження учених не були направлені на розгляд імені власного з лексикографічної точки зору. Цей факт можна пояснити відсутністю достатнього фактичного мовного матеріалу. Вважається, що приклади, якими оперували вчені, були в достатній мірі випадковими.

Досвід попередніх досліджень показав, що без логіки, виходячи з одних лише мовних категорій, загальна теорія імені власного побудована бути не може. У силу специфічності ономастичної лексики, її найтіснішого зв'язку з іменованими об'єктами, які виявляються нелінгвістичними методами, у силу соціальної обумовленості і соціальної закріпленості імен, їхня лінгвістична цінність вимірюється їх

соціальною, історичною, географічною, економічною значимістю, а доля в мові визначається екстралінгвістичними факторами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тронский И.М. История античной литературы. – М.: Высшая школа, 1983. – 496 с.
2. Басин Е.Я. Искусство и коммуникация. – М.: МОНФ, 1999. – 217 с.
3. Гоббс Т. Избранные произведения: В 2 т. – М.: Наука, 1979. – Т.2. – С. 197-254.
4. Лейбниц Г.В. Сочинения: В 4 т. – М.: Мысль, 1982. – Т.2. – С. 320-389.
5. Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973. – 320 с.
6. Gardner A. The theory of proper names // Хрестоматия по английской филологии. – М., 1991. – С. 125-130.
7. Курилович Е. Очерки по лингвистике. – М., 1962. – 456 с.

УДК 82. 0 – 3 : 398. 2

ДО ПРОБЛЕМИ ПОНЯТТЯ “МІФ” У СУЧАСНОМУ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВІ

Гладій О.Б., аспірант,

Запорізький державний університет

У статті розглядаються питання функціонування поняття “міф” у деяких сферах діяльності людини. Робиться спроба систематизувати ознаки міфу, через які він є привабливим для кожної історико-літературної епохи. Зокрема, приділяється увага “живучості” міфу в літературі, впливу міфології на формування певних стереотипів художнього мислення.

Ключові слова: міф, функціонування міфу, міфологізація, міфологічна спадщина, сюжет, образ, мислення, символізм, генетизм, об'єктивність, емоційність, ефектність, трансформація, суб'єктивізм, нерозпізнаність.

Гладій О.Б. К ПРОБЛЕМЕ ПОНЯТИЯ «МИФ» В СОВРЕМЕННОМ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ / Запорожский государственный университет, Украина

В статье рассматриваются вопросы функционирования понятия «миф» в некоторых сферах деятельности человека. Делается попытка систематизировать признаки мифа, из-за которых он оказывается привлекательным для каждой историко-литературной эпохи. В частности, уделяется внимание «живучести» мифа в литературе, влиянию мифологии на формирование определённых стереотипов художественного мышления.

Ключевые слова: миф, функционирование мифа, мифологизация, мифологическое наследие, сюжет, образ, мышление, символизм, генетизм, объективность, эмоциональность, эффективность, трансформация, субъективизм, неразличимость.

Hladij O.B. TO THE PROBLEM OF THE NOTION “MYTH” IN MODERN LITERARY STUDIES / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The authors of the article investigate the ways of the notion “myth” functioning in some spheres of human activity. They make an attempt to systematize the characteristic features of myth that make it interesting for each period in the history of Literature. Special attention is paid to the “vitality” of myth in Literature, the influence of mythology on the formation of definite stereotypes of artistic thought.

Key words: myth, functioning of myth, mythologizing, mythological heritage, plot, image, thought, symbolism, genetism, objectivity, emotionality, effectiveness, transformation, subjectivity, indiffirentility.

Слово “міф” сьогодні часто вживається в науковій літературі, у публіцистичному, художньому і навіть в офіційному мовленні. Міф функціонує нині не тільки як термін, що номінує жанрову приналежність певного художнього продукту (витвору наївної віри). У сучасному розумінні “міф” – поняття багатогранне, іноді розпливчасте, і тому потребує термінологічної конкретизації, чіткого трактування кожного із існуючих визначень, окреслення сфери їх використання.

Відродження інтересу до міфу в літературі ХХ століття значною мірою інтенсифікувало і процес осмислення поняття “міф”. Природу міфологізму нашого часу неможливо зрозуміти без з'ясування сутності достеменної міфології. У традиційному розумінні міф – це античні, біблейські та інші стародавні “казки” про створення світу й людини, розповіді про діяння давніх, переважно грецьких і

римських, богів та героїв — поетичні, наївні, часто химерні. Таке “житейське” уявлення про міфи, як стверджують російські дослідники С.А.Токарев і Є.М.Мелетинський [9,11], в певній мірі є наслідком того, що саме антична міфологія користувалася широкою популярністю в Європі. Знання міфів було обов'язковим компонентом культурної свідомості європейця. В епоху Відродження (XV-XVI ст.), коли в Європі поживався інтерес до античності, в освіченому середовищі стало модним використовувати імена античних богів та героїв в алегоричному значенні.

Значною мірою популярності античної міфології свого часу сприяла і літературна творчість ренесансних майстрів слова, що звернулися до давньогрецьких міфів у пошуках оригінальних метафор, цікавих сюжетних ходів і алюзій. Так, на думку дослідників творчості Шекспіра, драматург використовував притаманні міфології психологічні паралелі тяжких випробувань, тимчасового торжества зла й остаточної перемоги добра і правди в трагедіях “Гамлет”, “Отелло”, “Макбет”, “Король Лір”, в обох тетралогіях історичних драм, також у патетиці переживань ліричного героя сонетів [2,83] Вельми показовим у цьому плані є, приміром, наступний фрагмент із твору відомого англійського ренесансного письменника Т.Лоджа “Розалінда” (1590). Один із героїв твору – лицар Сер Джон із Бордо – дає дітям таку настанову: “Сини мої, вибирайте собі друзів так, як Гіпербореї видобувають метали,... будьте обачні в Любові, бо небезпек у ній значно більше, ніж чар, – та й ті, скажу я вам, чари Сирен... Венера – непуцяща особа: її закони начебто обіцяють свободу, але приносять лише втрати та блиск убожества. Крила Купідона оперені марнослаством, а стріли його, влучаючи, зроджують лише пагубні бажання” [5,5].

Важливу роль у подальшій долі міфологічної спадщини відіграла активна дослідницька та популяризаторська діяльність романтиків, спрямована на осмислення сутності міфотворчості та історико-культурного значення її продукту. Ф.Шлегель акцентував увагу на мотивації, що спонукає його сучасників звертатися до античної класики: “Вивчення грецької поезії, яка поєднує в собі прекрасне з істинною любов'ю, повинно бути не тільки тимчасовою пристрастю, але й необхідним обов'язком усіх поціновувачів, усіх знавців, що прагнуть міркувати загальноприйнято, всіх мислителів, котрі намагаються визначити чисті закони краси і вічну природу мистецтва” [12,34].

Одвічне питання про те, чому міфологічні сюжети, мотиви, герої, образи не втрачають своєї популярності, хвилювало дослідників літератури протягом століть. Тому пошуки відповідей, за твердженням А.Є.Нямцу, вимагають залучення великої кількості матеріалів різних культурно-історичних епох [10,3].

Щоб зрозуміти причини “живучості” міфу, звернемо увагу на його сутнісні характеристики та риси. Думається, що саме такі особливості міфу, як нерозмежованість природного і надприродного, байдужість до суперечностей, прагнення уникати абстрактних понять і категорій, чуттєво-конкретний характер, метафоричність та емоційність і зумовили його надзвичайну “живучість”, тобто часту апеляцію митців до міфологічних подій і героїв, сюжетів і образів протягом тисячоліть.

Пояснюючи причини “живучості” міфу, Є.М.Мелетинський у роботі “Від міфу до літератури” наголошує, що “міф продовжує зберігати певну цінність, зрозуміло, не властиву науковим знанням. Міф намагається вирішити деякі проблеми, які практично знаходяться поза наукою. Міф виключає події, що не піддаються поясненню, і колізії, котрі не вирішуються. Те, що менш зрозуміле, міф намагається інтерпретувати за допомогою того, що більш зрозуміле... Мета гармонізації і регламентації домінує над жагою знань” [7,31]. Навіть сьогодні наука не спроможна повністю витіснити міфологію, бо наука не може пояснити і вирішити такі метафізичні проблеми як зміст життя, мета історії, таємниця смерті. На допомогу приходять міфологія, що “претендує на їх вирішення” [5,67]. На відміну від науки, міф не ставить собі за мету пізнати світ, адже головне для нього – підтримувати гармонію і контролювати особистий, суспільний, природний, космічний порядок.

Представники тартуської школи, зокрема Ю.М.Лотман, вважають, що бурхливий ріст міфології у прадавні часи був зумовлений відсутністю історії: “Міф заповнив семантичну пустоту”. Велику роль у творенні міфу відігравали чутки, усні перекази, домисли [6,326].

Важливою рисою міфу є символічність. “Міфологічне мислення, – зазначають С.А.Токарев і Є.М.Мелетинський, – оперує, як правило, конкретним і персональним, маніпулює зовнішніми вторинними чуттєвими якостями предметів; об'єкти зближуються за вторинними чуттєвими якостями, за суміжністю в просторі й часі. Те, що в науковому аналізі виступає як подібність, у міфологічному поясненні виглядає як тотожність. Конкретні предмети, не втрачаючи своєї конкретності, можуть виступати знаками інших предметів або явищ, тобто їх символічно замінити” [9,13]. Варто наголосити на тому, що саме символічність відкриває навдивовижу різноманітні і широкі можливості використання міфу в культурі. Західна цивілізація, біля витоків формування якої стояла міфологія давніх греків, створила цілу мережу культурних кодів, генетично укорінених саме в міфі.

Через свою одвічну символічність міфологія є зручним засобом для змалювання вічних моделей особистої і суспільної поведінки, законів соціального і природного космосу. А устремління вийти за

соціально-історичні й просторово-часові межі заради виявлення загальнолюдського змісту було одним із моментів переходу від реалізму XIX ст. до модернізму. “Відродження” міфу в літературі XX ст. значною мірою спиралося на проголошене Ф.Ніцше і А.Бергсоном нове бачення міфів як вічно живих витоків, на унікальний творчий досвід Р.Вагнера, на психоаналіз З.Фрейда і К.Г.Юнга, а також на нові етнологічні теорії Дж.Фрейзера, Б.Малиновського, Л.Леві-Брюля, Е.Кассіраера, які поглибили розуміння традиційної міфології.

Ще однією важливою ознакою міфу, як зауважують С.А.Токарев і Є.М.Мелетинський, є генетизм (коли походження предмета видається за його сутність). У міфології науковому принципу пояснення протиставляється “початок” у часі. Тобто, змалювати навколишній світ – означає розповісти про його походження. Думається, що генетизм, як атрибутивна характеристика міфу, зумовив одну з характерних рис гуманітарної науки XX століття, а саме, використання певних компонентів міфу (приміром, художніх образів) для пояснення тих чи інших явищ або феноменів. У цьому сенсі показовим є активне запровадження фрейдистських та неофрейдистських міфопоетичних кліше (Едіпів комплекс, комплекс Електри) у найрізноманітніших “пояснювальних” схемах як у царині медицини, психології, філософії, так і в літературознавчих студіях.

Доволі специфічним є ставлення міфу до того “матеріалу”, який він обирає об’єктом художнього осмислення та, власне, естетичної обробки. Слушною є думка сучасного українського вченого М.Ігнатенка, який, акцентуючи увагу на специфіці добору фактів, подій, образів при творенні міфу, зазначає: “Міф синтезує упереджено: те, що невігідне для його цілей, він відмітає, тим часом вигідне, за законом свого ж – міфологічного – мислення, гіперболізовано охвалює” [4,152].

Такі іманентні характеристики міфологічного мислення як нечіткий розподіл об’єкта і суб’єкта, предмета і знака, речі і слова, створіння і його імені, речі і її атрибутів, однини і множини, просторових і часових відносин, походження і сутності, витоків і принципів, а також певна дифузність і синкретизм дають змогу по-різному трактувати міф. При цьому міфологія сама постає як дуже своєрідна знакова система, термінами якої може описуватися весь світ. Деякі особливості міфологічного мислення, підкреслюють С.А.Токарев і Є.М.Мелетинський, можуть зберігатися в масовій підсвідомості поряд з елементами істинно філософського і наукового знання, поряд із застосуванням строгої наукової логіки [9,15].

Ю.М.Антонян виділяє таку особливість міфу як об’єктивність, зауважуючи, що, хоча міф і не спирається на строгу систему доказів, усе ж “далеко не кожна наукова теорія спроможна витримати таку перевірку” часом [1,12]. Вельми важливими є й такі риси міфології як безпосередність, емоційність, барвистість і ефектність. Ми охоче віримо в те, що нам пропонує міф, захоплюємося сюжетними колізіями, переживаємо за долю героїв. Натомість кожний науковий постулат повинен мати теоретичне чи практичне обґрунтування. Саме це відрізняє, як підкреслює Ю.М.Антонян, міфологію від науки. Не можна залишити поза увагою той факт, що міфологія твориться безліччю людей, це є продукт колективної творчості. І саме тому “оволодіти міфологією можна в результаті невеликих зусиль” в процесі щоденного спілкування, спільної праці, соціальної практики, коли досвід передається безпосередньо від одних членів суспільства до інших [1,13].

Біля витоків людської культури, як слушно зауважує сучасний російський літературознавець І.О.Шайтанов, був саме міф, що зародився разом із першою думкою людини і закріпився у слові. Закон аналогії керував міфологічним мисленням, адже людина уявляла світ подібним до себе: живим, натхненним (антропоморфізм – від сполучення грецьких слів “людина” і “форма”). Спочатку людина не відчувала своєї відокремленості від того, що її оточувало. “Все злилося в *одухотвореній нерозпізнаності* єдиної природи, – пише російський вчений, – легко перевтілювалося з одного в інше, казково змінювало подобу. Все було всім, або, якщо скористатися образом Тютчева, – “все у всьому” [11,147]. Сама людина й була мірилом речей, пізнаючи світ, який здавався їй подібним до неї самої.

Підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що сучасні інтерпретації поняття “міф” є доволі чисельними. Втім, кожна з них з певною долею умовності може бути віднесена або до числа тих, що звужують семантичне поле “міфу” межами жанру, або тих, які розглядають “міф” більш широко.

У вузькому розумінні міф – древня літературна форма, розповіді про богів, героїв. Перші міфи з’явилися внаслідок невиразного розуміння людиною свого зв’язку зі світом. Породжений певним станом свідомості, міф у вузькому розумінні, тобто як літературна форма і як форма знань, відійшов у минуле, давши назву феномену, який розглядається у цій статті. Міф у широкому розумінні постає як форма мислення, що продовжує жити і має вплив на людське суспільство, проявляючись по-різному залежно від конкретних історичних умов.

До міфотворчості тяжіє й історик, який настільки проникається певною ідеєю, тенденцією, завданням, що ця ідея змушує його спотворювати факти або відтворювати події, про котрі немає відомостей. Суб’єктивне ставлення до історичного матеріалу призводить до міфологізації при відтворенні реальних подій та реконструкції минулого. Саме про це йдеться у статті М.А.Юсима “Карл Великий в середньовічній італійській хроніці. Легенда о восстановлении Флоренции у Джованни Виллани”

[13,220-228]. Вчений піддає сумніву навіть результати, отримані наукою. Бо з часом усе набуває рис стереотипу, і вже не може позбутися міфологічних складових через суб'єктивність суспільної свідомості. В широкому розумінні міф можна сприймати як один із засобів засвоєння історичної реальності, що не протистоїть науці, а співіснує поряд з нею, доповнює її і є навіть необхідним, він займає в ній своє місце – особливе, але законне, – десь напівдорозі від спеціальних строго вивірених знань до загальних, що є колективним надбанням [13,221]. Кожна реальність є міфом у тій мірі, в якій доходить до нас через чиєсь сприйняття, і кожний міф є реальністю настільки, наскільки міфологічна конструкція складається із реалій. Доля реального в кожному міфі, на думку М.Юсима, дуже значна [13,220].

Міф продовжує жити в культурі на кожній наступній стадії людського суспільства, і кожна епоха бере за основу ті чи інші його риси. Адже сам міф – форма колективної свідомості й віри. “Він сам для себе вища і єдина правда, закріплена в розповіді та слові, – пише О.І.Шайтанов. – Колись міф був свідомістю роду, сьогодні ж ми нарікаємо, що нам нав'язують міфи, міфологізують нашу картину світу mass media – засоби масової інформації. Ми всі колективно починаємо вірити (одні більше, другі – менше) в те, про що нам повідомляють у зведеннях останніх новин. Адже ми знаємо не самі події, а розповідь про них, історію про історію, тобто міф” [11,146-147]. Це одна із двох сфер “застосування” міфу як форми колективного мислення, коли людина сприймає і вірить у щось, бо так “думають усі”. Інша сфера – використання міфу свідомо, для творення певних понять, символів, образів, термінів для пояснення наукових, суспільних, соціальних явищ.

Є.М.Мелетинський наголошує, що “в сучасній соціології вживають термін *міф*, щоб позначити, з одного боку, ілюзію, брехню, пропаганду, але, з іншого боку, також зображення відомих цінностей у фантастичній формі або догматизованих, сакралізованих ...” [6,13]. Адже тільки міф може поєднати те, що називають *історичним* і те, про що кажуть *вічне*, оскільки “міф відображає деякі риси первісного мислення і в той же час певний рівень думки. Цей рівень свідомості надовго залишається в людській історії” [6,11].

Надзвичайно глибоким і багатограним є поняття міфу як продукту художньої творчості. Саме воно потребує особливого наукового підходу, детального вивчення, розуміння шляхів використання і трансформації міфу в літературі.

В авторському міфологізмі провідну роль відіграє ідея вічного циклічного повторення одних і тих самих первинних міфологічних прототипів. Письменниками робляться спроби міфологізації дійсності, а критики шукають приховані міфологічні основи реалізму. Деякі письменники ХХ ст. свідомо звертаються до міфології як до інструмента художньої організації і способу вираження певних психологічних стереотипів або ж стійких національних культурних моделей (Джойс, Кафка, Лоренс, Йетс, Еліот, О'Ніл, Кокто, Г.Гарсія Маркес, Т.Манн, А.Ануйя). Тут відбувається як використання традиційних міфів (але при цьому зміст їх різко міняється), так і авторська міфотворчість, створення власної мови поетичних символів.

Думається, що вельми цікавим і перспективним напрямком подальших досліджень може стати вивчення шляхів трансформації традиційного міфу у літературних творах. При цьому важливо з'ясувати, яким чином міф у художньому творі втрачає первісний зміст та набуває іншого, визначити структуру та домінуючі риси новоутвореного міфу, а також прослідкувати етапи формування й розвиток його провідних конститuentів. На особливу увагу заслуговує й суб'єктивна сторона авторської міфотворчості, тобто інтерпретація письменником змісту того чи іншого міфу, адже саме автор є виразником суспільної свідомості певної країни та епохи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонян Ю.М. Миф и вечность. – М.: Логос, 2001.– 464 с.
2. Гениушас А. Амбивалентность шекспировских образов: Шекспировские чтения 1984. – М.: Наука, 1986. – С. 82-104.
3. Гульга А.Миф и современность. О некоторых аспектах литературного процесса // Иностранная литература. – 1984. – №2. – С. 167-174.
4. Ігнатенко М. Два екстериторіальні центри української культури: Відень і Петербург // Українська література в Австрії, австрійська – в Україні: Матеріали міжнародного симпозіуму – К., 1994. – С. 148-155.
5. Rosalinde. Euphues golden legacie // The Complete Works of Thomas Lodge. – N.Y.: Russell & Russell. INC., 1963. – V.1. – P.1-66.
6. Лотман Ю.М. Ретиосфера. – СПб., 2000. – 704 с.
7. Мелетинский Е.М. От мифа к литературе. – М., 2001. – 167 с.

8. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. – М., 1995. – 406 с.
9. Мифы народов мира: В 2 т. – М., 1997. – Т.1. – 671 с.
10. Нямцу А.Е. Поэтика традиционных сюжетов. – Черновцы: Рута, 1999. – 176с
11. Шайтанов И.О. Европа в контексте средневековой культуры: Учебное пособие / Под ред. Т.Ф.Кузнецовой. – М.: 1997. – С. 141-174.
12. Шлегель Ф. Об изучении греческой поэзии. / Зарубежная литература XIX века: Романтизм: Хрестоматия историко-литературных материалов / Сост.: А.С.Дмитриев, Б.И.Колесников, Н.Н.Новикова. – М.: Высшая школа, 1990. – С. 34-36.
13. Юсим М.А. Карл Великий в средневековой итальянской хронике (легенда о восстановлении Флоренции у Джованни Виллани) // Карл Великий: реалии и мифы. – М.: ИВИ РАН, 2001. – С. 220-229.

УДК 801.321.1(030)

ДЕЯКІ СУБСТАНЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛОМОВНИХ ТЛУМАЧНИХ СЛОВНИКІВ

Голуб Ю.І., к.філол.н., доцент

Запорізький державний університет

Дана стаття присвячена проблемі відбору одиниць словника і ролі субстанціонального аспекту у адекватному лексикографічному відображенні системної організації словникового складу мови. У ході дослідження нами були проаналізовані англомовні тлумачні словники на предмет виявлення міста морфем і словосполучень в їх макро- та мікроструктурній організації. В результаті було виявлено переваги функціонування морфем як одиниць словника і встановлено доцільність включення словосполучень в словникові статті ядерних елементів. Ми дійшли висновку про те, що адекватне лексикографічне відображення лексичної системності вимагає узгодження субстанціональних і структурних характеристик словника.

Ключові слова: словниковий склад, лексикон, системна організація, лексикографічне відображення, тлумачний словник, одиниці словника, словникова стаття, лексикографічні параметри.

Голуб Ю.И. НЕКОТОРЫЕ СУБСТАНЦИОНАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ АНГЛОЯЗЫЧНЫХ ТОЛКОВЫХ СЛОВАРЕЙ / Запорожский государственный университет, Украина.

Данная статья посвящена проблеме отбора единиц словаря и роли субстанционального аспекта в адекватном лексикографическом отражении системной организации словарного состава языка. В ходе исследования нами были проанализированы англоязычные толковые словари на предмет выявления места морфем и словосочетаний в их макро- и микроструктурной организации. В результате были выявлены преимущества функционирования морфем в качестве единиц словаря и установлена целесообразность включения словосочетаний в словарные статьи ядерных элементов. Мы пришли к выводу о том, что адекватное лексикографическое отражение лексической системности требует приведения в соответствие субстанциональных и структурных характеристик словаря.

Ключевые слова: словарный состав, лексикон, системная организация, лексикографическое отражение, толковый словарь, единицы словаря, словарная статья, лексикографические параметры.

Golub Y.I. SOME CHARACTERISTICS OF DICTIONARY ELEMENTS IN GENERAL-PURPOSE DICTIONARIES OF THE ENGLISH LANGUAGE / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The given article deals with the problem of dictionary elements and their role in the wordstock systemic parameters lexicographic reflection. Different general-purpose dictionaries of the English language were analysed in order to determine the place of morphemes and word combinations in their macro- and microstructure. The results of the research activity lend support to the assumption that morphemes should be included into general-purpose dictionaries as headwords and word combinations should be placed within the entry of a core element. We can conclude that it is necessary to coordinate substance and structure of the dictionary system in order to reflect the systemic organization of the lexicon.

Key words: wordstock, lexicon, systemic organization, lexicographic reflection, general-purpose dictionary, headwords, dictionary entry, lexicographic parameters.

Проблеми, пов'язані з укладанням тлумачних словників, їх змістом, принципами і засобами побудови, висвітлюються в багатьох лексикографічних дослідженнях. Ця стаття присвячена аналізу деяких особливостей організації словника в світлі його розгляду як системного об'єкта, який адекватно відтворює лексичну системність.

Оскільки словник відображає системну організацію лексикону, який є частиною лінгвістичної системи, що належить до числа семіотичних систем, то й сам він є вторинною семіотичною системою, якій певною мірою властиві системні риси лексичного рівня мови. Серед суттєвих ознак будь-якої системи слід виділити ієрархічність і цілісність.

Ієрархічність упорядкування одиниць словника проявляється в тому, що завдяки особливостям об'єкта лексикографування, словник входить до систем більш високого порядку – таких, як література, культура і цивілізація. Крім того, ієрархічність обумовлює можливість умовного розчленування словника на два взаємопов'язані рівні – рівень словника в цілому і рівень словникової статті, які в лексикографічній літературі прийнято називати макроструктурою і мікроструктурою словника.

Цілісність словникової системи вимагає при вирішенні будь-якого питання урахування як її макро-, так і мікроструктурних характеристик. Адже тлумачення кожної конкретної одиниці словника репрезентує його системну організацію в цілому. І, навпаки, системність словника залежить від особливостей кожного його елемента.

Встановлена структурна відповідність між параметрами словника і лексикону не означає того, що системність словника віддзеркалює системність лексикону. Як субстанціональний, так і структурний аспекти системної організації словника мають свої специфічні особливості. Метою даної статті є аналіз деяких проблем, пов'язаних з субстанціональним аспектом системної організації тлумачних словників англійської мови.

Субстанція будь-якого словника має формальну і змістовну сторону. Формально ця субстанція представлена одиницями реєстру слів. Зміст словника виражається лексикографічними параметрами. Розглянемо обидві сторони субстанціонального аспекту словникової системи, простежимо кореляцію субстанціональних і структурних характеристик словника.

Традиційно вважалося, що одиницями словника є слова, а включення морфем, аббревіатур, словосполучень носило епізодичний, оказіональний характер. Однак у практичній роботі з одиницями мови, що є компонентами слів або їх сполученнями, перед лексикографами поставала низка серйозних проблем. Наприклад, у словниковій статті якого слова треба розмістити стійке словосполучення? Де розташувати його всередині словникової статті? Яким чином адекватно відобразити словотворчу системність? Як виділити наявні класи похідних слів без опису морфемних значень? Важливість цих питань призвела до визнання правомірності розгляду компонентів слів і словосполучень як одиниць словника [1], [2].

Специфіка значень продуктивних афіксів, умови їх реалізації, принципи відбору до тлумачних словників поки ще дуже мало вивчені, тому способи їх подачі й опису є непослідовними. Ми дотримуємось думки про те, що найбільш доцільно створювати типові визначення, основані на категоріальних значеннях, притаманних ряду афіксів [3]. Наприклад, значення агентивності - суфікси -er, -ist, -ian, -ess, -ee; значення схожості - суфікси -like, -y, -ish; значення заперечення - афікси un-, non-, a-, -less. Подібні визначення повинні супроводжуватися вказівкою на особливості індивідуальної семантики описуваних морфем, на властиві їм обмеження і заборони структурного й семантичного характеру. Включення продуктивних афіксів у список заголовних одиниць словника дає користувачам ключ до системи словотворення, дозволяє самостійно семантизувати похідні слова, які не увійшли до словника або наводяться в словниковій статті кореневого слова без дефініції.

Так, наприклад, одиницею тлумачного словника англійської мови «The Concise Oxford Dictionary of Current English» є суфікс **-ness**.

***-ness** /nɪs/ suffix forming nouns from adjectives, and occasionally other words, expressing: 1 state or condition, or an instance of this (bitterness; conceitedness; happiness; a kindness). 2 something in a certain state (wilderness). [Old English -nes, -ness, from Germanic]*

При цьому похідні, утворені за допомогою даного суфікса, наводяться в словниковій статті кореневого слова без визначення: наприклад, *fairness, happiness, nervousness, politeness, readiness etc.*

Проведений аналіз англійських тлумачних словників свідчить про те, що морфемні послідовно включаються в реєстр багатьох з них (наприклад, «Chambers Twentieth Century Dictionary», «Longman Dictionary of Contemporary English», «Funk and Wagnalls Standard Dictionary»). Детальне тлумачення словотвірних морфем дозволяє наводити похідні слова, утворені з їх допомогою, в словникових статтях відповідних кореневих слів. Це допомагає певною мірою відобразити словотворчу системність навіть у межах алфавітної лексикографії.

Щодо словосполучень, то їх, навпаки, більш доцільно для вирішення проблеми відображення словником системності лексикону вводити в словникову статтю ядерного елемента, а не розташовувати в алфавітному порядку по першому елементу.

Стійкі словосполучення й найбільш регулярно відтворювані вільні словосполучення допомагають розкрити специфіку того чи іншого значення. На думку, наприклад, В. Івіра [4, 48], саме синтагматика лексичної системи дає пояснення людській здатності пізнати цю систему й успішно користуватися нею. Адже тільки завдяки системній природі комбінаторних можливостей окремих лексичних одиниць ми можемо спостерігати за існуючими відношеннями між різними актуалізаціями одного й того ж значення, різними лексико-семантичними варіантами одного й того ж слова, різними одиницями словникового складу однієї й тієї ж мови.

Виконаний нами аналіз загальних тлумачних словників англійської мови свідчить про те, що серед лексикографів немає єдності в питанні про відбиття синтагматичного аспекту лексичної системи. Так, у деяких словниках словосполучення введені в словникові статті ядерних елементів, в інших – є самостійними одиницями словника.

Наприклад, в тлумачному словнику англійської мови «Chambers Twentieth Century Dictionary» словосполучення *family Bible, family circle, family man, family name, family planning, family tree* наводяться в словниковій статті іменника *family*, а в тлумачному словнику «Collins Dictionary of the English Language» вони є самостійними одиницями реєстру словника.

Частіше за все в одному й тому ж словнику представлені обидва принципи відображення лексичної синтагматики.

Так, наприклад, в тлумачному словнику англійської мови «The Concise Oxford Dictionary of Current English» словникова стаття прикметника *fair* включає такі словосполучення, як *a fair deal, fair enough, fair name*. Проте словосполучення *fair game* є окремою заголовною одиницею. Існують протиріччя й у виборі ядерного елемента словосполучення. Так, значення ідіоми *have money to burn* (=be very rich) розкривається в словниковій статті іменника *money* в тлумачному словнику «Longman Dictionary of Contemporary English», а словник «The Concise Oxford Dictionary of Current English» в цьому разі відсилає користувачів до словникової статті дієслова *burn*.

Слова, компоненти слів, словосполучення є одиницями лінгвістичної системи в цілому і лише тому стають одиницями словника. Але існують специфічні, властиві тільки словнику, елементи. Це лексикографічні параметри. Параметр – «деякий квант інформації про мовну структуру, який в екстремальному випадку може представляти для користувача і самостійний інтерес, але, як правило, виступає разом з іншими квантами (параметрами) і знаходить специфічне вираження в словниках» [5, 146].

Кількість параметрів, які можуть бути лексикографовані, важко вираховувати. Так, Ю.Д. Апресян визначає шість типів лексикографічної інформації – позначувальне, морфологія, семантика, прагматика, комунікативні властивості, синтактика [7]. Кожному типу інформації відповідає певна кількість взаємопов'язаних параметрів, які у сукупності утворюють структуру словникової статті. Серед відомої кількості лексикографічних параметрів доцільно виділяти обов'язкові та факультативні. Наприклад, Ф.П. Сороколетов [6, 23] до обов'язкових параметрів сучасного тлумачного словника відносить орфографічний, акцентологічний, орфоепічний, граматичний, стилістичний, семантичний, ареальний, фразеологічний, синтаксичний, ілюстративний, нормативний, словотворчий, а до факультативних – етимологію, асоціативи, тематичні відповідності, лінгвокраєзнавчий аспект, статистичні і бібліографічні відомості, картинний параметр.

Принципи відбору одиниць словника і лексикографічних параметрів словникової статті обумовлюються прагматичною установкою лексикографічного довідника, яка включає такі взаємопов'язані елементи, як:

- а) об'єкт лексикографування, від якого залежить визначення складу і меж словника;
- б) об'єм лексикографування, що передбачає вибір тих аспектів лінгвістичної сутності мовної одиниці, які будуть проаналізовані в словнику;
- в) адресат словника, що вимагає врахування вікового й освітнього рівня пересічного користувача;
- г) інтенція словника, яка визначає сферу його можливого застосування [8, 28].

Параметризація словникової статті залежить також від лексемної прагматики, а саме – від особливостей кожної одиниці лексикографування. Лексемна прагматика передбачає врахування належності заголовного слова до певної частини мови, його семантико-стилістичних та структурних ознак, особливостей функціонування.

Необхідно відзначити, що в практиці лексикографічної творчості існують дві діаметрально протилежні тенденції: тенденція до універсалізації словників і тенденція до їх вузької аспектизації. Універсальний словник має максимально повно відобразити словниковий склад мови в усьому багатоманітті його системних рис. Аспектизація словників надає можливість створення серії лексикографічних довідників, кожний із яких розкриває той чи інший аспект організації лексикону. Отже, проблема презентації

системних зв'язків і відношень одиниць словникового складу англійської мови може бути вирішена в рамках обох тенденцій. Однак зрозумілим є той факт, що в будь-якому випадку адекватне відображення лексичної системності вимагає узгодження субстанціональних і структурних характеристик словника.

ЛІТЕРАТУРА

1. Gates E. The treatment of multiword lexemes in some current dictionaries of English // ZuriLEX'86. Proceedings: Papers read at the EURALEX international congress, 9-14 Sept. 1986 / Ed. by Mary Snell-Hornby. - Tubingen: Francke, 1988. - P. 99-106.
2. Svendsen B. Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making. - Oxford, New York: Oxford Univ. Press, 1993. - 315 p.
3. Медникова Э.М. Хидекель С.С. О семантической обусловленности словарного толкования // Теоретические проблемы семантики и ее отражения в одноязычных словарях. - Кишинев: Штиинца, 1982. - С. 129-135.
4. Ivir V. Collocations in dictionaries // Lexicographical and linguistic studies. Essays in honour of G.W. Turner / Ed. by T.L. Burton and Jill Burton. - Cambridge: Brewer, 1988. - P. 43-49.
5. Караулов Ю.Н. Об одной тенденции в современной лексикографической практике // Русский язык. Проблемы художественной речи. Лексикология и лексикография. - М.: Наука, 1981. - С. 135-153.
6. Сороколетов Ф.П. О словаре современного русского литературного языка // Национальная специфика языка и ее отражение в нормативном словаре. - М.: Наука, 1988. - С. 20-25.
7. Апресян Ю.Д. Интегральное описание языка и толковый словарь // Вопросы языкознания. - №2. - С. 57-71.
8. Глебовский А.С. Эволюция структуры словарной статьи в англоязычной лексикографии. - Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. - Л., 1987. - 236 с.

УДК 802. 0-3

СТРУКТУРНО-СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

Дибчинська Я.С., к.філол.н., доцент, Шавкун І.Г., к.філол.н. доцент

Запорізький державний університет

Стаття являє собою результати аналізу розвитку лексикографічної науки і практики в країнах функціонування англійської мови як національного варіанта. Проведене дослідження дозволяє структурувати вже створені лексикографічні довідники, систематизувати накопичений досвід, а також виявити лакуни в теоретичній і практичній лексикографії. Автори статті роблять висновок про існування цілісної системи світової англійської лексикографії.

Ключові слова: словник, системно-структурний аналіз, лексикографічна парадигма, мовна система.

Шавкун І.Г., Дибчинская Я.С. СТРУКТУРНО-СИСТЕМНЫЙ ПОДХОД В ТЕОРИИ И ПРАКТИКЕ ЛЕКСИКОГРАФИИ / Запорожский государственный университет, Украина

Статья представляет собой результаты анализа развития лексикографической науки и практики в странах функционирования английского языка как национального варианта. Проведенное исследование позволяет структурировать уже созданные лексикографические справочники, систематизировать накопленный опыт, а также выявить лакуны в теоретической и практической лексикографии. Авторы статьи делают вывод о существовании целостной системы мировой англоязычной лексикографии.

Ключевые слова: словарь, системно-структурный анализ, лексикографическая парадигма, языковая система.

Shavkun I., Dybchinskaya Y. THE STRUCTURE AND SYSTEM APPROACH TO THE LEXICOGRAPHIC THEORY AND PRACTICE / Zaporozhye State University, Ukraine

The article represents the results of the analysis of the lexicographic theory and practice development in the countries where the English language functions as national. The conducted research allows to develop the structure of the already compiled dictionaries, to arrange the accumulated experience in the system, and to point out the lacunae in the lexicographic theory and practice. The conclusion about the existence of the system of the English language lexicography is made.

Key words: dictionary, system and structure analysis, lexicographic paradigm, language situation.

Ретроспективний погляд на лексикографію дозволяє виділити два періоди в її історії. Перший, що сягає глибини віків і простягається приблизно до кінця XVIII ст., можна назвати практичним, оскільки впродовж довгого часу складання словників носило емпіричний характер і було процесом нагромадження інформації та її певної організації. Із часом практичною лексикографією був накопичений значний досвід, а словникова продукція набула настільки складного характеру, що лексикографічну роботу вкрай обґрунтовано стали вважати мистецтвом [1]. Як не похвально звучить таке визначення, воно проте, відбиває й слабкі сторони лексикографії, зумовлені нерозробленістю її фундаментальної теорії.

Постійний еволюційний процес на сучасному етапі уже не забезпечує ефективності й адекватності створюваних лексикографічних довідників. Необхідно корінним чином змінити сам підхід до цієї проблеми. Найпліднішим із точки зору формування й розвитку нових ідей у лексикографічній практиці є трансформація лексикографії в окрему галузь. Така модифікація вимагає розробки концептуального апарату, вироблення власних методів дослідження, відмінних від тих, які використовуються в суміжних лінгвістичних галузях. Необхідність у загальній теорії лексикографії була усвідомлена в середині XX століття. Початок розробок подібного роду був покладений у працях таких лінгвістів, як Л.В. Щерба [2], Л. Згуста [3].

Одним з актуальних напрямків теоретичної лексикографії є вироблення методу аналізу й класифікації її об'єкта - словників. У плані класифікації вищим досягненням сучасної лінгвістики вважається запропонована Л.В. Щербою типологія словників. Методика аналізу лексикографії тільки формується і на сьогодні полягає в ретроспективі підготовки й видання окремих словників у соціально-історичному контексті певної епохи. Її подальший розвиток повинен, на нашу думку,

- а) відповідати рівню розвитку сучасної лінгвістичної науки в цілому;
- б) враховувати специфіку лексикографії;
- в) сприяти вдосконаленню способів лексикографування.

Специфіка лексикографії вимагає формування нового методу лексикографічного дослідження і складання словників, бо звичайні методи, використовувані в лінгвістиці, можуть бути актуальними лише на окремих, в основному підготовчих, етапах лексикографічної роботи.

Розроблюваний нами метод базується на таких положеннях:

- а) лексикографія є окремою галуззю мовознавства, що має свій об'єкт, мету й методи дослідження;
- б) об'єкт лексикографування системний за своєю сутністю.

Обґрунтуванням подібного підходу служать такі аргументи. У сучасній науці загальноновизнаним є уявлення про мову як про вторинну матеріальну систему; лексикографія, у цьому випадку, є семіотичною похідною від вторинної матеріальної системи, що зберігає всі властивості об'єкта відображення. Як вторинна семіотична система лексикографія не має належного існування, є формою відображення системи мови, яка, будучи вторинною матеріальною системою, являє собою «засіб передачі ідей від людини до людини», тобто засіб спілкування людей [4]. Семіотична інформація, таким чином, виступає організуючим моментом для вторинної матеріальної системи, тобто об'єкта опису, і впливає на характер відображальної системи, тобто лексикографії.

Цей вплив полягає в тому, що адекватність семіотичної інформації, що передається, може бути забезпечена лише за умови збереження певних формальних ознак. У разі, якщо вторинна матеріальна система є мовою, такою формальною ознакою є системно-структурна організація семіотичної інформації, яка передається. Таким чином, для адекватного опису мови лексикографічними засобами лексикографія повинна зберегти основні структурні особливості мовної системи, які є певним типом зв'язків між елементами системи при збереженні її цілісності.

Дана концепція верифікується на матеріалі англійської філологічної лексикографії. Цікавим таке дослідження уявляється нам тому, що вивчається національно негомогенний характер англійської мови і розвиток національної англійської лексикографії, що дає великі можливості для спостережень подібного роду.

Отже, першою ознакою будь-якої системи є її цілісність. Цілісність національно-негомогенної мови, в даному випадку англійської, знаходить своє відображення в інваріанті, що практично реалізується в національних варіантах. Цілісність лексичної системи англійської мови визначає цілісність лексикографії, іншими словами, внутрішня, тобто змістовна, цілісність лексикографії впливає безпосередньо з цілісності лексичної системи, тобто об'єкта опису. Це виявляється в тому, що реєстри слів ідеально повних загальних філологічних словників національних варіантів англійської мови повинні відображати вищезгадані властивості лексичної системи англійської мови, а саме, на 90 % складатись з початкових лексичних одиниць і обов'язково включати в себе всі одиниці основного словникового фонду.

Зовнішня, формальна, цілісність визначається внутрішньою цілісністю і виявляється в наявності спільних тенденцій і напрямків.

Як відомо, цілісність системи забезпечується також і наявністю особливих видів зв'язків між її елементами. Для мовної системи до числа таких видів зв'язків належать:

- а) синтагматичні;
- б) парадигматичні.

Аналізуючи лексикографію як систему, похідну від семіотичної системи, ми маємо можливість простежити ті ж типи структурних зв'язків між елементами цієї вторинної семіотичної системи.

У цілому, структурованість лексикографії дозволяє сформулювати метод для вивчення лексикографії як теорії й практики складання словників. Найраціональнішим є, на наш погляд, двоступеневий аналіз системи лексикографії, який охоплює всі види структурних зв'язків всередині системи. Метою такого аналізу є подання цілісності лексикографії як системи.

Першим ступенем є вивчення системи в її синтагматичному аспекті. Синтагматичний план лексикографії відображає її стан у контексті синтагматики функціонування мови в певному регіоні, тобто мовній ситуації, й спілкується в лінійному співвіднесенні типів лексикографічних довідників, найактуальніших на певний період часу.

Такий підхід дозволяє враховувати не лише лінгвістичні, але й екстралінгвістичні, зокрема соціальні фактори, що відіграють важливу роль у формуванні соціального замовлення і, як наслідок, актуалізації певних напрямків у розвитку лексикографії.

Другим етапом структурного аналізу є дослідження парадигматичного аспекту лексикографії, що дозволяє об'єднати всі структурні елементи в лексикографічну парадигму. Структурною одиницею лексикографії, яка зберігає всі її властивості й характеристики і, в той же час, достатньо автономної, є тип словника, структурна складова лексикографічної парадигми.

Лексикографічна парадигма - це сукупність типів словників, які переважають на різних етапах розвитку лексикографії в певному регіоні і змінюють один одного. Двоступеневий поетапний аналіз виникнення й розвитку лексикографії в окремих регіонах функціонування мови як первинної дозволяє нам побудувати їх лексикографічні парадигми.

Типологічне структурування лексикографії й побудова лексикографічних парадигм дозволяє виділити ієрархічність як одну з характерних ознак лексикографії як системи. Найвищим рівнем у типологічній ієрархії структури лексикографії є загальний тлумачний словник на історичних принципах. Принципи побудови, характер і обсяг наявної інформації дозволяє зробити висновок про те, що лексикографічний довідник цього типу описує максимальний обсяг лексичних одиниць, використовуючи при цьому весь арсенал засобів, які існують у лексикографії і апробованих при укладанні інших типів словників.

Структура англійської лексикографії має свої особливості, що визначаються національно-негомогенним характером об'єкта опису. Специфічність англійської лексикографії виявляється в тому, що вона виникла в період, коли вже почалось розповсюдження англійської мови за межами Британських островів (першим серйозним лексикографічним виданням, що заявило своєю появою про початок англійської лексикографії, був тлумачний словник Семюеля Джонсона-старшого, що вийшов у світ у 1755 році). Це призвело до того, що кодифікація англійської мови здійснювалась шляхом укладання словників на основі лексиконів територіальних варіантів. Таким чином, сучасна англійська лексикографія існує у вигляді регіональних лексикографій Великобританії, США, Канади, Австралії, Нової Зеландії, Південної Африки. Національні лексикографії є стосовно всієї англійської лексикографії її структурними складовими. Англійська національна лексикографія окремого регіону функціонування англійської мови як первинної є, за своєю сутністю, відображенням двоякої природи національного варіанту. З одного боку, національна лексикографія є частиною світової англійської лексикографії, з іншого боку, національна лексикографія - відносно автономна система, якій властива певна своєрідність тенденцій і напрямків.

Таким чином, для повноцінного аналізу існуючої лексикографічної практики й розробки теорії лексикографії необхідно розглянути такі загальнолінгвістичні проблеми:

- а) лексикографування національного варіанту як одну з форм існування мови;
- б) мовна ситуація, що складається в певному регіоні, як синтагматичний план функціонування мовної системи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Касарес Х. Введение в современную лексикографию: Пер. с исп.-М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 354 с.

2. Щерба Л.В. Избранное. - М.: Наука, 1953. - 324 с.
3. Zgusta L. Manual of Lexicography. - Praha, Academia, 1971.- 460 p.
4. Солнцев В.М. Язык как системно-структурное образование.- М.:Наука, 1977.-344 с.

УДК 808.3 - 73: 930.1 (477): 94 (477)

НАЦІОНАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНЦЕПТ “УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО” – ЗМІСТ ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА

Запольських С.П., аспірант

Запорізький державний університет

У статті розглядається структура національно-історичного концепту “українське козацтво”, що є складним утворенням смислів різного рівня дискретності. Основну увагу зосереджено на типах дискретних субконцептів і засобах репрезентації субконцептів англійською мовою.

Ключові слова: національно-історичний концепт, субконцепт, культурно- та природно-специфічні смисли, дискретні й недискретні, серійні й унікальні, культурно-релевантні й іррелевантні смисли.

Запольских С.П. НАЦИОНАЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКИЙ КОНЦЕПТ “УКРАИНСКОЕ КОЗАЧЕСТВО” – ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА/ Запорожский государственный университет, Украина

В статье рассматривается структура концепта “украинское казачество”, представляющего собой сложное образование смыслов разного уровня дискретности. Основное внимание сосредоточено на типах дискретных субконцептов и средствах их репрезентации в английском языке.

Ключевые слова: национально-исторический концепт, субконцепт, культурно- и природно-специфические смыслы, дискретные и недискретные, серийные и уникальные, культурно-релевантные и иррелевантные смыслы.

Zapolskikh S.P. NATIONAL-HISTORICAL CONCEPT “THE UKRAINIAN KOZAKS” – MEANING AND STRUCTURE/ Zaporizhzhya state university, Ukraine

The article deals with the structure of the concept "The Ukrainian Kozaks", which is a complex formation of discrete and non-discrete meanings. The main attention is concentrated on the types of discrete subconcepts and means of their representation in the English language.

Key words: national-historical concept, subconcept, specific natural and cultural meanings, discrete and non-discrete, serial and unique, cultural - relevant and irrelevant meanings.

У час державного й духовного відродження української держави, формування національної самосвідомості й утвердження національної думки її народу назріла потреба комплексного підходу до розгляду мовного відображення історичних подій минулого в національно-культурному аспекті. Кожному народу притаманний інтерес до того, як його історичне буття сприймається іншими народами, як воно відображається в їхній свідомості й культурі. Важливим є той факт, що кожне покоління переписує історію по - своєму, адже звертаючись до минулого, дослідник має справу не з фізично існуючим предметом дослідження, а з продуктом власної уяви, певною системою концептів, що ними він оперує.

Історію українського козацтва вивчало багато поколінь вітчизняних і зарубіжних дослідників, що належали до різних епох, культурних середовищ та сфер знання, оцінювали вони цей феномен по-різному, мінялися підходи й трактування бачення “українського козацтва”. Козацтво є не лише суспільним станом з особливим способом життя, самобутнім військовим формуванням, неповторною моделлю суспільного розвитку з оригінальним соціально-політичним устроєм, своєрідним побутом, традиціями, етичними і правовими нормами та інститутами, культурою, фольклором, козацтво є символом незламного українського народного духу, уособленням вільнолюбних ідеалів народу.

Наше дослідження має на меті запропонувати модель національно-історичного концепту (НІК) “українське козацтво (УК)”, проаналізувати представлене в українській та англійській історіографії його стереотипне зображення. Досить імовірно здається гіпотеза, що зображення “УК”, представлене в текстах української історіографії, базується на певній концептуальній моделі, що являє собою систему субконцептів (культурно-специфічних смислів[1]), які трансформуються при передачі їх в англійське середовище.

Аналізуючи поняття “національно-історичний концепт”, необхідно зазначити, що сам термін “концепт” поки що не отримав однозначного визначення. У переважній більшості праць концепт (від англ. concept - поняття, ідея, загальне уявлення, концепція) є синонімом “поняття” й використовується в стилістичних

цілях - з метою уникнути повтору. Термін “поняття” використовується головним чином у логіці та філософії, у той час як “концепт” є водночас і терміном математичної логіки і терміном, що останнім часом закріпився в науці про культуру. Концепт як загальне поняття є одиницею мислення, що є цілним, нерозчленованим відображенням факту дійсності, логічною одиницею, що виступає в ролі найменшого відрізка процесу мислення й розглядається в рамках лінгвофілософської проблематики. У сучасних дослідженнях концепт представлено як базову одиницю когнітивістики в значенні “термін, який слугує для позначення одиниць ментальних і психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, що відображає знання і досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, відображеної в людській психіці” [2].

Багатогранність і неоднорідність самого об'єкта дослідження зумовлює складність його компонентного аналізу. На наш погляд, “УК” складають системи субконцептів різного рівня дискретності. Для підтвердження гіпотези трансформації концепту “УК” при репрезентації в англomовному середовищі необхідно проаналізувати представлення НІК в українській та англomовній історіографії, дослідити способи передачі дискретних та недискретних субконцептів.

Дискретний (від лат. *discretus*, англ. *discrete* – 1) розрізнений; що складається з окремих частин, окремих; 2) дискретний; 3) абстрагований, абстрактний)[3]. Ми використовуємо поняття *дискретний* у першому значенні, себто – конкретне, синтетичне мовно-історичне поняття. Інформаційні одиниці, що чітко відмежовуються, у свідомості людини співвідносяться з предметами, особами та подіями, віднесено до дискретних субконцептів, які підрозділяють на серійні й унікальні [1]. Тут ми маємо справу зі специфічною лексикою (безеквівалентною/ фоновою, реаліями, історизмами, архаїзмами). Слід відмітити, що при дослідженні змісту концепту “українське козацтво” зустрічаємо специфічні історичні терміни, які означають предмети матеріальної та духовної культури, що належать до цього часового відрізка. Для них характерна національна забарвленість, яка дає змогу відчутти специфіку епохи. Тематично зазначена термінологія охоплює безліч різнопланових сюжетів. Це є назви географічних об'єктів та персоналій, пов'язаних з історією козацтва, особливості соціально-політичної організації, військової діяльності та економічної бази козацтва. Зміст фактичного матеріалу дає підстави стверджувати, що інформація, яка стосується досліджуваного феномена може бути розшарованою між такими концептуальними областями, як

1). Історична географія, наприклад, природно- специфічні субконцепти, такі як, наприклад: *байрак* – балка або яр, порослі чагарником чи лісом. Байраки були характерними для ландшафту Запорозьких Вольностей; *балка* – природне утворення, як результат глибоких старих промоїн води в ґрунті, які з часом згладилися і поросли травою, чагарником та лісом. На схилах багатьох балок розташовувались запорозькі зимівники і хутори селян. Деякі балки носять назви своїх перших мешканців – запорожців. Інколи їхні назви пов'язані з якимись подіями або явищами. *Урочище*- геоландшафтний комплекс: ділянка ріки, щільно стиснута скелями; долина (пойма) невеликої ріки; балка. Найбільш відомими в історії козацтва є *Куруківське урочище*, *Жовті Води*, *урочище Сагайдачного*. Подібна значущість урочищ пояснюється тим, що в силу географічних особливостей свого розташування вони були зручними місцями для влаштування засідок, проведення битв тощо. *Дніпрові пороги* (*дніпровські пороги*) - кам'янисті пасма, які повністю перегороджували Дніпро та утворювали власне 9 порогів - *Кодацький*, *Сурський*, *Лоханський*, *Дзвонецький*, *Ненаситець*, *Вовнігівський*, *Будильський*, *Лишиний*, *Вільний* (існував ще *Таволжанський* поріг, який у кінці 19 ст. став заборою) [4].

2). Етнографічна сфера, до якої віднесено:

- Побут (житло, їжа, одяг): *курінь* - казарма, у якій проживали козаки, що являла собою будівлю без кімнат і перегородок. Для відпочинку козаків слугували довгі дерев'яні помости вздовж стін. Крім того, у куріні знаходився довгий вузький стіл - *сирно*, який слугував запорожцям для спільних трапез. *Постоли* (*ходаки*) - взуття без халяв, що виготовлялося з одного певним чином складеного шматка шкіри та шнура, яким стягувався його верх, використовувались вони запорозькими козаками на роботі та в домашній обстановці. *Варенуха* - козацький напій, що готувався таким чином: у великий глечик наливали *горілку*, додавали меду, гіркої перцю, кориці, сушених груш, ізюму, інжиру, винограду, а потім глечик накривали, обмазували зверху тістом, ставили в натоплену піч (*мечеть*) і запікали, щоб усе добре упріло [4].
- Господарські заняття козацтва (види діяльності, люди, організація праці, знаряддя) - *здобичництво* - традиційна козацька діяльність, спрямована на захоплення здобичі. У переважній більшості здобичництвом називали степову партизанську війну, яку вели козацькі ватаги проти татар; *табунник* - козак-наглядач за громадським табуном на випасі (за кінми або великою рогатою худобою); *чабан* (*чабанець*) - козак, який пас громадську отару овець; *вухналь* (*ухналь*) - спеціальний цвях для прибивання підкови до кінського копита [4].

- Козацька культура (клейноди, звичаї, вірування, розваги) – *корогва, хоругва* - прикріплене до древка полотнище, прапор. Гетьманська короґва, що була державним прапором України, січова короґва - символ війська запорозького, а полкові були бойовими прапорами козацького війська; *бунчук* – довге древко з металевою кулею чи вістря́м, пасмами кінського волосся та китицями у верхній частині слугували знаком влади в Криму, Польщі й були одним із клейнодів українського козацтва; *побратимство* - традиція встановлення братських відносин між нерідними козаками; *гопак* - український народний танець імпрровізаційного характеру, що входив до структури бойових танців українського народу, де займав провідне місце і був досить поширений у Запорозькому військові як бойовий танок, виконання його завжди проходило в душі запальності та поєдинку[4].

3). Суспільно-політичні субконцепти (Органи та носії влади, військовослужбовці, військові підрозділи, роди військ) – наприклад: *Гетьманщина* - українська козацька держава (1649-1764), яка утворилася в ході Визвольної війни українського народу середини 17 ст. Офіційна назва - Військо Запорозьке. З 1663 р. виявилася розколотою на лівобережну і правобережну, і такий стан був закріплений поділом України між Росією і Польщею. У 1676 р. правобережна її частина була скасована польською владою, і з цього часу *Гетьманщина* зберігалася тільки в межах Лівобережної України. Столицями її в різні часи були *Чигирин, Гадяч, Бату́рин, Глухів. Рада козацька* - загальні козацькі збори, на яких обиралася козацька старшина, вирішувалися адміністративні, судові, військові справи, мала вагу найвищого органу влади. *Чорна рада* - рада, скликана рядовим козацтвом ("*черню*", "*голо́тою*") без участі старшини. Рішення чорної ради були обов'язковими для старшини і в разі непослуху останньої "чернь" мала право на непокору і збройний виступ. *Козацька старшина* - військово-політичне керівництво українського козацтва, а з другої половини 17 ст. І до кінця 18 ст. - і правляча еліта української держави. *Писар* - старшинська посада в козацькому війську, пов'язана із веденням офіційного листування, діловодства тощо. *Сотник* - в 16-18 ст. керівник *сотні*, який зосереджував у своїх руках крім військової ще й адміністративну і судову владу. До 1648 р. сотник був лише керівником підрозділу козацького війська – сотні [4].

Розряд етнографічних та суспільно-політичних субконцептів входить складовою частиною до групи дискретних культурно-специфічних субконцептів, куди можна віднести також топоніми (імена місць), антропоніми (імена людей) та найменування подій, що становлять групу унікальних смислів.

Прикладом топонімів у складі концепту “УК” є *Запорозжя (Запоріжжя, Запороги)* - історико-географічна область на Півдні України, яка стала місцем розташування запорозького козацтва. Запорозжя займало степову територію, прилеглу до обох берегів Дніпра в його нижній течії, південніше Дніпровських порогів (у межах сучасних Дніпропетровської, частково - Запорізької, Херсонської, Кіровоградської, Миколаївської, Одеської та Донецької областей). *Дике поле* - історична назва території Південної України. Згадується з 15 ст. Назва походить від малозалюдненості території. Північна межа Дикого поля не була сталою: у 16 ст. починалася південніше Білої Церкви. Ця межа постійно пересувалася на південь разом із процесом колонізації, доходила до узбережжя Чорного та Азовського морів, східною межею була ріка Дністер, західною – ріка Дон [4].

До групи антропонімів відносимо тільки імена гетьманів, взявши до уваги, що з близько ста осіб, які з більшим чи меншим правом титулувалися гетьманами, найбільш відомими були П.Сагайдачний, Б.Хмельницький, І.Виговський, П.Дорошенко, І.Мазепа [4]. За кожним із них закріпився певний імідж в історіографії. Та є проблема в тому, що в концепціях різних авторів немає єдиної точки зору щодо характеристики цих діячів, незмінною є лише констатація величезної ролі гетьманів у житті українського народу та в його визвольній боротьбі.

Найменування подій недостатньо вивчалася в ономастиці. Деякі дослідники вважають, що історично значущі відрізки часу було б правильніше назвати історичними епохами або періодами, а термін “подія” пов’язати з категорією “ситуація” і визначити його як зміну ситуації, що відбулася без участі суб’єкта. [1: 234]. Інші стверджують, що з поняттям ситуації асоціюється, перш за все уявлення про труднощі, з ситуації шукають вихід, а з поняттям події асоціюється уявлення про маркованість. Подію не можна не помітити, вона часто зумовлює хід подальшого життя [5:172].

Серед субконцептів подій у складі НІК “УК” можна виділити культурно-релевантні та культурно-іррелевантні. Культурно-релевантні співвідносяться з подіями, що займають високе місце в значеннєвій ієрархії культури, культурно-іррелевантні, відповідно, - з менш значимими [1]. Критерієм релевантності подій у нашому дослідженні може слугувати той факт, що деякі події є предметом тривалих дискусій, їх аналізу присвячено багато уваги в українській та англомовній історіографії й літературі.

На наш погляд, однією з культурно-релевантних подій можна вважати Переяславську раду - військову раду, скликану гетьманом Б.Хмельницьким 8 (18) січня 1654 в Переяславі у зв'язку з прийняттям московського протекторату та підписання Переяславського договору. Ця подія відіграла незаперечну історичну роль, ставши символом незалежності України від Польщі. Згодом, після розчленування

України та підкорення більшої її частини Росією, у козацько-старшинському середовищі виникла так звана "Переяславська легенда", яка підкреслювала добровільність входження "Малоросії" до складу імперії. Ще пізніше ця легенда була використана офіційними колами Російської імперії та Радянського Союзу для створення міфу про "возз'єднання України з Росією", яке нібито відбулося на Переяславській раді в 1654 році [4]. Слід також відмітити, що існує декілька варіантів інтерпретацій Переяславського договору – "як з'єднання на основі реальної, або ж персональної унії; як встановлення васальної залежності України від Москви (що в принципі збігається з поняттям протекторату; цю ідею підтримував Михайло Грушевський); як мілітарного союзу, забезпеченого протекторатом (В'ячеслав Липинський)[6:201].

Можливе також фреймове моделювання подій, де як субфрейми могли б виступити місце, учасники, причини й наслідки історичної події [1:236]. У результаті такого моделювання отримаємо групу фреймів, які пов'язані між собою в складі концепту.

Після того як визначено дискретні складові концепту "УК", стає зрозумілим, що зображення козацтва цим не обмежується. Козацтво представлено, як своєрідний символ України, її одвічної боротьби за волю та незалежність, це символ мужності, лицарства, самопожертви, героїства; людської та національної гідності. Вірогідно, НІК "УК" має у своєму складі ще й групу смислів, які представити дискретно не просто, а може й зовсім неможливо. Ця частина концепту втілена в архетипах, відображає досвід попередніх поколінь, накладає відбиток на менталітет української нації. Чіткі розрізнення і строги формулювання в цій області взагалі неможливі через те, що самій природі всіх архетипів притаманний особливий текучий вид інтерпретації.

Під архетипом ми розуміємо своєрідну тенденцію утворення уявлень, яка могла впливати на свідомість, результатом чого є прояв артефактів (одним з яких можна вважати феномен "УК", який у свою чергу впливає на формування архетипу) в тих чи інших сферах духовного життя нації. Жоден архетип не може бути зведений до простої формули. Це судина, яку нам ніколи не спорожнити і не наповнити. Він існує лише потенційно і, оформившись, перестає бути тим, чим був раніш. Він продовжується століттями і завжди вимагає нового тлумачення. Архетипи - незламні елементи несвідомого, котрі, однак, постійно змінюють свою форму. Спроба вирвати окремих архетип з живої тканини є майже безнадійним засобом; але незважаючи на своє тісне переплетіння, архетипи дійсно формують одиниці значення, що можуть бути збагнені інтуїтивно [7:118-119].

Феномен козацтва (особливо запорозького) в уяві українця завжди асоціюються з такими морально-естетичними поняттями, як воля, героїзм, честь, вірність, справедливість, патріотизм і самопожертва в ім'я добробуту батьківщини [4]. Проте в історіографії представлено й декілька інших (негативний образ козацтва також існував) смислів. М. С. Грушевський вважає, що козацтво — це продукт попереднього соціального й економічного розвитку українського народу. Прототип козацтва вчений вбачає в кочовому населенні степових районів періоду Київської Русі. Виникнувши як явище побутове, козацтво поступово еволюціонувало в окремих стан зі своїми правами та привілеями. "Козаки стали героями...люде переймалися вірою в неборну силу козаку" [8:181]. Російський історик С.М.Соловйов, розглядаючи історичний розвиток як зміну державних форм, засуджував народні рухи і звеличував роль сильної державної влади, вважав козацтво лише анархічною антидержавною силою. "Казаки из степей своих под знаменами самозванцев явились в государственной области и страшно опустошили ее, - явились для земских людей свирепее поляков и немцев" [9:436]. С.М.Соловйов вважає їх боротьбу безглуздою і шкідливою. Він називає "дивним явищем у нашій літературі" той факт, що в деяких історичних творах козаків показують з вигідної сторони, народними героями [9:437].

Окремою сторінкою у вивченні еволюції концепту "УК" слід вважати дослідження з історії запорозького козацтва, виконані авторами Великобританії, Канади і США. Слід зауважити, що сприйняття дійсності носіями вихідної культури та носіями культури-сприймача значно відрізняються. Носії вихідної культури помічають і фіксують явища й події, що відхиляються від життєвої норми, саму ж цю норму вони не фіксують, оскільки вона для них звична, іноземцю ж цікавою і гідною опису здається сама норма життя. Тому іноземні історико-літературні джерела щедріші на сприйняття й запозичення реалій повсякденного життя іншого народу, на деталі його побуту, звичаїв, обрядів, на фіксацію специфічних особливостей його культури [10:12]. Так В.В.Мирошниченко вказує на те, що слово *Cossack/ Kozak* завжди пишуть з великої літери, а це, в лінгвістичному розумінні, одразу сигналізує, що йдеться про окрему спільноту чи націю (звідси, мабуть, і походить той парадокс, що в Європі краще знають про "козацьку республіку", аніж про її метрополію - Україну), а введений діаспорою трансліційний еквівалент *kozak* і *kazak* створює прикрі недоречності, що можуть викликати асоціації з різними країнами [11:115].

Спостерігаючи особливості відтворення дискретних субконцептів, можна помітити, що серед засобів відтворення гіперонімів переважає транскрипція/транслітерація.

The famous *Sich* or fortress of the *Zaporozhie Kozaks* was first built on the *Khortitsa* island in the cataract region [12:6].

The *Kozaks* were skilful navigators who dared alike the *Dnieper* cataracts and the stormy seas [12:7].

In 1654 the *Dniepr* or *Zaporozhye Cossacks* under the leadership of *Bohdan Khmelnytsky* offered to submit themselves to the authority of the Tsar [13:101].

Occasionally an old *Kozak* bandore player would appear in the yard [12:15].

Часто в перекладі або в тексті історико-літературного дослідження зустрічаємо спосіб уподібнення (заміна реалії реалією мови сприймача) або гіперонімічного перейменування (заміна конкретного поняття оригіналу загальним поняттям у перекладі) й практично в усіх випадках у дужках надається транскрипція (транслітерація) реалії, але зустрічаються випадки, коли навпаки більш зрозумілий варіант знаходиться в дужках для пояснення специфічної лексики.

All officers were elected by the general *assembly (rada)*, held as a rule in the main square inside the fort, in time of peace the *koshovy* was the elder officer while for a military expedition a commander in chief was elected, the so-called elder (*starshy*), or the *hetman* if the occasion was an important one. Other dignitaries of the Host were the *pisar (secretary)*, the *asaul* (inspector of the army), the *obozny* (quartermaster), and the colonel [12:7-8].

Important problems were acted upon at a meeting of all the higher officers (*starshina*) or at an assembly (*rada*) of the whole army [14:224].

Within the walls were a wooden church and a number of *barracks (kurini)* constructed of wattles and covered with a coat of clay inside and out [11:6].

“*The Knights*” (*lytsari*) was exactly the name by which the *Zaporozhie Kozaks* called themselves [12:6].

The vassal was given a cape, or *kaftan* and other symbols of his office – a banner (*prapor*) and mace (*bulava*) [15:49].

This way of living was called “the *Kozak life*” (*kozatstvo*) (hic, неточний переклад), and the people who adopted it were known as *Kozaks* [14:152].

Conflict between the rank-and-file *chern (dark masses)* (hic) and the *starshyna (officer corps)* forced frequent changes in *Cossack leadership* [15:3].

At the head of the regiment (*polk*) was a colonel (*polkovnik*). Each regiment had its own banner, trumpeter, and drummer, and was divided into companies (*sotni*, “hundreds”), which in turn were subdivided into squads (*desiatki*, “tens”; or *kurini*, “tents”). The chief officer of the squad was the *ataman*, while the captain (*sotnik*) was in charge of the company. Orders issued by the hetman were carried out by the adjutant (*osaul*) (транскрипцію скопійовано з російського варіанту реалії). The chief ordnance officer (*obozny*) watched over the cannon, which were officially stored at *Terekhtemiriv*, a town given to the *Kozaks* by Stephen Batory to be used as a hospice for pilgrims and for miscellaneous military purposes; as *Terekhtemiriv*, however, was within reach of the Polish government, the cannon were as a rule stationed in some other location more convenient for the *Kozaks*. All the military correspondence was in the hands of a secretary (*pysar*), letters written in the name of the army being confirmed by stamping with the army seal. In its communications the army usually called itself the “*Zaporozhian Host*,” but also made frequent use of the name of “*Zaporozhian Order of Knights*,” and in negotiations with the German emperor the *Kozak* delegates were authorized to use for their army the official title of “*Free Host of the Zaporozhe*.” Members of the organization addressed each other as *comrade (tovarish)*; the army as a whole was called a *fellowship (tovaristvo)* [14:223].

Ця заміна спрощує сприйняття інформації, а наявність транскрипції/транслітерації зберігає необхідний колорит.

Топоніми, які мають у своєму складі назви кольорів, передаються ще й за допомогою калькування.

This was the Famed *Chorna Rada [Black Council]* that served as the theme for *Panteleimon Kulish’s* celebrated historical novel of the same name” [15:15].

On April 29 *Stephen Potocki’s* regiment reached a valley known as *Zhovty Vody (“Yellow Waters”)* [12:40].

Інколи автори перекладів і розвідок супроводжують реалії коротким поясненням.

When it had grown late and most of the guests were apparently under the influence of the *horilka, the Kozak form of brandy*, *Bohdan* felt it was time to approach *Varabash* [12:30].

Очевидно, що автори, створюючи свої книги, орієнтуються на досить освіченого в історичних питаннях читача, й, віддаючи перевагу транскрипції/транслітерації, можна бути упевненому в правильному фактичному відтворенні інформації лише тоді, коли читач уже має певне уявлення про реалії, що їх зображено в перекладному творі чи в науковому трактаті.

Отже, проведений аналіз дозволяє нам зробити такі висновки:

- Національно-історичний концепт “Українське козацтво” відбиває в мові та літературі комплекс культурно зумовлених уявлень, що є не тільки специфічним фактом історичної дійсності, унікальним за своєю природою, а й своєрідним символом, який вплинув на формування свідомості української нації.
- У складі концепту “Українське козацтво” можна виділити декілька типів субконцептів (національно-специфічних смислів) одночасно, зокрема: дискретні субконцепти: серійні - реалії, історизми, архаїзми й унікальні- топоніми, антропоніми та найменування подій, а також ряд недискретних архетипічних субконцептів.
- Використання транскрипції/транслітерації, тлумачення (описового перекладу), гіпо- й гіперонімічного перейменування при передачі англійською мовою українських реалій у даному випадку є основними засобами репрезентації дискретних складових концепту “Українське козацтво”.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донец П.Н. Основы теории межкультурной коммуникации: научный статус, понятийный аппарат, языковой и неязыковой аспекты, вопросы этики и дидактики. —Харьков: Штрих, 2001.-386 с.
2. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. -М.: МГУ, 1997.- С. 90
3. English-Ukrainian Dictionary. In two volumes/ About 120000 words /By M.I.Balla.-Kyiv: Osvita Publishing House, 1996.-Vol.1.- P.301.
4. Енциклопедія українського козацтва <http://www.zsu.zp.ua/euk/>
5. Арутюнова Н. Типы языковых значений/ Оценка, событие, факт /Отв.ред. Г.В.Степанов; АН СССР. Ин-т языкознания.- М.:Наука, 1988.-338 с.
6. Яковенко Н.М. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.- К.: Генеза, 1997.- 312 с.
7. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов: Пер.с англ. - К.: Port-Royal, 1997.- 384 с.
8. Грушевський М.С. Ілюстрована історія України.-К.:Наук. думка, 1992.- 544 с.
9. Соловьев С.М. Чтения и рассказы по истории России.- М.: Правда, 1989.- 768 с.
10. Наливайко Д. Козацька християнська республіка. - К.: Дніпро, 1992. —495 с.
11. Мирошніченко В.В. Про три іпостасі запорозького козацтва в англомовній літературі й історіографії // Проблеми освіти: наук. метод. Зб./Кол. авт. - К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2002.-Вип.28.-С.115-117.
12. Vernadsky George. Bohdan. Hetman of Ukraine. – New Haven: Yale Univ. Press, 1941.–153 p.
13. Wowelis Hugh P., Mech E. Ukraine and Its People. – London: R. Chambers, LTD, 1939.-219 p.
14. Hrushevsky Michael. A History of Ukraine.- Yale Univ. Press, 1970.-629 p.
15. Basarab J. Pereiaslav 1654: A Historical Study. - Edmonton, 1982.-322 p.

УДК 803.0 – 561.71.

ПЕРСОНІФІКАЦІЯ ІМЕННИКІВ СЕРЕДНЬОГО РОДУ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

Калустова О.М. к.філол.н., доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті порушується питання про персоніфікацію іменників середнього роду як проблему перекладу.
Ключові слова: середній рід, персоніфікація, переклад

Калустова О.М. ПЕРСОНИФИКАЦИЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ СРЕДНЕГО РОДА КАК ПРОБЛЕМА ПЕРЕВОДА / Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Украина

В статье ставится вопрос о персонификации существительных среднего рода как проблеме перевода.

Ключевые слова: *средний род, персонификация, перевод*

Kalustova O.V. A personification of neuter substantives as a translation problem / Kiev National Taras Shevchenko University, Ukraine

A personification of neuter substantives is examined as a translation problem.

Key words: *neutral gender, personification, translation*

Питання персоніфікації у зв'язку з родом іменників висвітлюються різною мірою в роботах багатьох лінгвістів та перекладознавців [1; 2, 63-65; 4; 6, 86-87; 7, 222-223; 9, 453-454; 11, 327-328; 12, 110-112; 14; 15, 26-30; 16, 88; 18, 112-118; 19; 20; 23, 83-84; 24, 116-117]. Лінгвісти аналізують можливості стилістичного переосмислення категорії роду, у той час як перекладознавці розглядають різноманітні проблеми, що виникають внаслідок розбіжності роду іменників у мові оригіналу та мові перекладу. Широко цитується персоніфікація смерті, яка, наприклад, у російському чи українському фольклорі існує в образі старої жінки, у відповідності до роду іменника, а в англійському чи німецькому – в образі старого чоловіка, оскільки відповідні іменники (Death, der Tod) належать до чоловічого роду, що створює труднощі при перекладі і призводить до неминучих втрат. Значну проблему становлять образи, побудовані на опозиції іменників чоловічого та жіночого роду, наприклад, *лотос* (*die Lotosblume*) та *місяць* (*der Mond*) з вірша Генріха Гейне *Die Lotosblume ängstigt*, які в українській мові не утворюють родової опозиції, а тому становлять певну перекладознавчу проблему при відтворенні образу любовної пари.

Подібні проблеми дуже різноманітні як за характером самих мовних перешкод, так і за можливими перекладацькими рішеннями. Окрему проблему перекладу може становити персоніфікація у випадках, коли іменник належить до середнього роду в одній із мов, а в іншій мові середній рід відсутній. Специфіка такої персоніфікації полягає насамперед у тому, що середній рід первісно не сприяє уособленню, яке за своєю природою є метафоричним ототожненням неживого з людиною: або чоловіком, або жінкою. Р.А. Будагов, коментуючи персоніфікацію сполучення “одно важно” в уривкові з роману “Анна Кареніна”, вказує, що середній рід тут на якийсь час поширюється й на образ Кіті. Кіті перетворюється на істоту середнього роду, і дієслова, відповідно, вживаються у формах середнього роду. Але семантика створеного образу не може занадто довго підпорядковувати собі граматику, яка вимагає звичного узгодження: ім'я Кіті знов отримує ознаки жіночого роду [1, 19].

Можливо, саме через певну своєрідність середнього роду ця проблема в перекладознавстві навіть не була поставлена. Однак, аналіз емпіричного матеріалу викриває її лінгвопоетичну значимість та деякі досить цікаві граматичні й лексикологічні аспекти, переконуючи в її перекладознавчій актуальності.

Характер проблеми залежить від того, чи іменник середнього роду вжито в мові оригіналу, чи в мові перекладу. Якщо прямиий відповідник персоніфікованого іменника має в мові перекладу середній рід, виникає потреба його заміни іменником необхідного роду, що забезпечує відтворення персоніфікації оригіналу. Складнішими є випадки, коли в перекладі неможливо уникнути іменника середнього роду через необхідність зберегти лексичне значення. Проаналізуємо поезію Г. Лорки “Mar” та її переклад українською:

Mar (abril de 1919)	Море (квітень 1919)
El mar es El Lucifer del azul. El cielo caído Por querer ser la luz.	Море – Люцифер блакиті, Небо, вигнане На землю.
¡Pobre mar condenado A eterno movimiento, Habiendo antes estado Quieto en el firmamento!	Бідне, повсякчас, нещасне, Має вічний рух терпіти, Тільки й згадки – як прекрасно В небі було височіти!
Pero de tu amargura Te redimió el amor. Pariste a Venus pura, Y quedóse tu hondura Virgen y sin dolor.	Рятівна любові сила, І без болю діва-море Афродіту народила, Аби світ та підкорила, Щоб своє забути горе.
Tus tristezas son bellas, Mar de espasmos gloriosos.	Муки роблять гарним море, І краса ця – на віки,

Mas hoy en vez de estrellas Tienes pulpos verdosos.	Та тепер в його просторі Восьминоги – не зірки.
Aguanta tu sufrir, Formidable Satán. Cristo anduvo por ti, Mas también lo hizo Pan.	Море, Демоне прекрасний, Ти багато потерпало, По тобі Христос ходив ще, Вакха ноги теж ступали.
La estrella Venus es La armonía del mundo. ¡Calle el Eclesiastés! Venus es lo profundo Del alma...	Зірочка Венера ясна – Всього світу дивина. Хай мовчать Еклезіасти! Бо Венера – глибина Душ людських...
...Y el hombre miserable Es un ángel caído. La tierra es el probable Paraíso perdido.	...Людина ж бідна – Ангел, вигнаний із неба, На землі колись був, видно, Рай квітучий – слів не треба.

[3, 118-121]

В іспанській мові іменник *mar* має родові дублетні форми (*el/la mar*), але переважно вживається в жіночому роді. У Лорки *more* – чоловічого роду. Він порівнює його з Люцифером, Сатаною, покараним і приреченим до вічного неспокою. Породивши Венеру, богиню любові й краси, море очистилося і позбавилося болю страждань, на зміну якому прийшов величний сум. Море символізує безмежність, оновлення, початок і кінець життя. Символіка моря представлена Лоркою в її розвитку від покарання і вигнання до оновлення, спокутування і виправдання страждань, народженням богині любові. Цілісний в символічному відношенні образ є цілісним і в мовних засобах вираження, одним із яких є послідовне вживання іменників чоловічого роду для позначення чи метафоричного порівняння: *cielo, Lucifer, Satán*, а також *hombre* та *ángel*. Цьому чоловічому образі не суперечить породження Венери (*pariste a Venus pura*), тим більше в міфологічній та міфологізованій інтерпретації, оскільки дітородна функція властива не лише жінкам.

В українській мові проблема персоніфікації виникає через те, що іменник *more* належить до середнього роду. Як ми показали, спираючись на Р.А. Будагова, персоніфікація не може тривалий період спиратися на форму середнього роду, у той же час середній рід є нейтральним по відношенню до чоловічого та жіночого родів і дозволяє, таким чином, реалізувати уособлення у формі як одного, так й іншого роду. Це дає перекладачеві певну свободу, але водночас ускладнює його завдання. В українському перекладі, виконаному О. Курченко, середній рід іменника *more* задає граматичне узгодження форм, які належать до нього безпосередньо (*бідне, нещасне, потерпало*). Іменники, що з'являються в першій строфі (*небо, Люцифер*), сприяють персоніфікації моря в чоловічому роді: *небо* має ту ж саму родову приналежність, а *Люцифер* – чоловічого роду. Але вже в наступній строфі перекладачка вдається до прямої персоніфікації з використанням іменника жіночого роду: *діва-море Афродіту народила*. Ще через строфу порівняння репрезентується знову чоловічим родом. Пор.: *Море, Демоне прекрасний*. Такий різнобій у використанні родових форм робить персоніфікацію дещо непослідовною і фрагментарною, розмиває цілісність образу. У цьому відношенні основною руйнівною формою є введено перекладачкою слово *діва* жіночого роду.

Слід зазначити, що в останній строфі з'являється ще один іменник жіночого роду – *людина*, яке є еквівалентом іменника чоловічого роду *el hombre*. Важливою ознакою слова *людина* є те, що узагальнене значення в ньому не поєднується зі значенням статі (чоловіка чи жінки). Його поява не завдає шкоди образному ладу вірша ще й тому, що строфа займає окреме місце у ньому: вона починається трьома крапками, у той час як попередня закінчується трикрапкою. Це – як післямова, узагальнення, і тому не важливо, що загальним позначенням істот, наділених розумом і почуттям, є іменник чоловічого роду в іспанській і жіночого – в українській. Введення іменника жіночого роду *діва* в третій строфі є вільним вибором перекладача, не зумовленим ні оригіналом, ні системою української мови.

У цій самій третій строфі взагалі зосереджено багато мовних одиниць різних рівнів, вжитих не адекватно. Окрім прокоментованого жіночого роду це поява *без болю*, відсутнього в оригіналі, заміна Венери на Афродіту, синтаксис останніх двох рядків: *Афродіту народила, Аби світ та відкорила, Щоб своє* (Афродіти? – О.К.) *забути горе*. Поява в перекладі імені Афродіти замість Венери може мати певне культурологічне обґрунтування: українській культурній традиції історично ближче давньогрецька міфологія, у той час як для іспанської характерним є більш тісний зв'язок з давньоримською.

У контексті культурних традицій у цілому може бути виправданою заміна імені з римської міфології в іспанському оригіналі на ім'я з давньогрецької міфології в українському перекладі, оскільки більшість давньоримських богів та героїв, як відомо, уподібнювалися давньогрецьким. Проте, в перекладі цього конкретного твору така заміна не виправдана, оскільки вона не може бути проведеною послідовно в усьому перекладі через те, що Венера, богиня любові, з'являється в Лорки ще й як зірка, яка не може

позначатись іменем Афродіти. Перекладачка, таким чином, використовує для позначення однієї й тієї ж богині два різних імені, які належать до двох різних міфологічних систем. Оригінал не надає ждних підстав для такого змішування.

Чимало замін, які призводять до втрат, і в п'ятій строфі. Невиправданою і хибною є заміна *Formidable Satán* з п'ятої строфи на *Демоне прекрасний*. Хоча *Демон*, *Сатана*, *Люцифер* є назвами диявола, вони не збігаються повністю у своєму значенні. Демон у давньогрецькій релігії та міфології – божество, яке може допомагати людині або заважати їй у виконанні її намірів. Згадаймо рядки Тютчева: *Два демона ему служили, Две силы чудно в нем слились: В его главе – орлы парили, В его груди – змии вились...* [10, 160]. Або початок поезії А. Мачадо: *У era el demonio de mi sueño, el ángel más hermoso*, – та її перекладу російською: *А демон снов моих был ангел дивный, прекраснейший* (О. Савич). Диявол, або Сатана, – це злий дух, який протистоїть Богові, штовхає людину на гріх, це уособлення зла. Епітет *formidable*, що вжив Лорка, має такі словникові значення: 1) *Muy temible y que infunde asombro y miedo*; 2) *Excesivamente grande en su línea, enorme*. 3. *fam. Magnífico* [17, 986].

У даному контексті він не може тлумачитись у третьому значенні ('чудовий', 'прекрасний'), яке до того ж стилістично марковане як фамільярне, і може розумітись лише в першому: 'жахливий', 'який викликає подив і страх'. Ім'ям *Люцифер* (від лат. 'носій світла'), яке з'являється на початку вірша, диявола називають, коли позначають його як найбільш красивого та гордого з повсталих проти Бога та покараних ангелів. Усі ці імена представляють диявола в різних іпостасях і належать до різних систем образного представлення релігійної історії світу. Вони не збігаються повністю у своїй контекстологічній дистрибуції і не можуть бути вільно замінюваними. Порівнюючи море з Люцифером на початку вірша, Лорка наголошує на світлих силах, які містяться в морі. Називаючи його Сатаною в п'ятій строфі, він говорить про його темні сили.

У цьому випадку, таким чином, зроблена перекладачкою заміна сильно змінює зміст оригіналу. У цій самій строфі заміна рядку *Aguanta tu sufrir* 'Опануй, стримуй свої страждання' на *Tu багато потерпало* перетворює заклик до терпіння на констатацію минулих страждань. Через синтаксичний зв'язок, відсутній в оригіналі, до цих страждань відноситься й те, що по морю ходили Христос та Пан (Вакх), у той час як в оригіналі останнє є аргументом на користь терпіння, до якого закликає автор. Є невинуватою й заміна *Пана (Pan)* на *Вакха*. Пан і Вакх – два різні божества. Пан символізує життєву силу та плодючість, основні природні примітивні інстинкти, його зовнішній вигляд лякає (згадайте вислів "панічний страх"). Вакх – одне з імен давньогрецького бога Діоніса, який шанувався насамперед як бог виноградарства та виноробства; вакханалії, містерії на його честь, поступово набули характеру оргій, і в переносному значенні слово "вакханалія" стало означати 'дикий розгул', 'оргія'. Імена Христоса та Пана в цій строфі утворюють смислову опозицію як символи святого, піднесеного та примітивного, жахливого, відповідно. Вони створюють семантичну паралель до порівняння моря з Люцифером та Сатаною, про що ми вже казали. Заміна в перекладі Пана на Вакха, таким чином, знов приводить до викривлення змісту.

У перекладі можна відмітити також чимало інших змін, які не викликані перешкодами власне мовного характеру. Серед них і поява в третій строфі двох вже прокоментованих рядків, які не мають нічого спільного з оригіналом (*Аби світ та підкорила, Щоб своє забути горе*), і заміна другої особи однини в третій та четвертій строфі на третю особу, що порушує вибудований Лоркою перехід від загального, філософського погляду на початку вірша до безпосереднього звертання до моря і потім до філософського узагальнення, висновку в кінці. У зв'язку з усіма цими відхиленнями та замінами варто згадати зауваження К. Чуковського, пов'язане з авторським я перекладача: "...напрасно рецензенты, критикуя тот или иной перевод, отмечают в нем только словарные ошибки. Гораздо важнее уловить зlostные отклонения от подлинника, которые органически связаны с личностью переводчика и в своей массе отражают ее, заслоняя переводимого автора. Гораздо важнее найти ту доминанту отклонений от подлинника, при помощи которой переводчик навязывает читателю свое литературное я" [13, 20].

Хоча епітет "зlostные" здається нам занадто сильним для даного випадку, проаналізовані нами відхилення від оригіналу та заміни дійсно у своїй масі створюють певний портрет перекладача і замінують цілісне та глибоке філософське сприйняття вічної теми, виражене Лоркою, іншим, набагато більш фрагментарним та поверхневим. У цьому фрагментарному зображенні непослідовність перекладача у дотриманні формальної родової опори персоніфікації виявляється лише невеликою деталлю, але не випадковою. Формальна розмитість персоніфікації стає частиною ланцюжку у викривленні оригіналу. Замість закономірного поєднання деталей у єдине ціле в оригіналі вийшло довільне поєднання схожих деталей (принаймні схожих у своїй більшості) в перекладі.

Цей приклад, таким чином, наочно доводить, що в разі необхідності зберегти лексичне значення, що існує в мові перекладу саме у формі середнього роду, перекладач повинен особливо уважно ставитись до структурування художнього образу і ретельно добирати адекватні мовні засоби.

Що стосується перекладу з мови, у якій є іменники середнього роду, на мову, у якій вони відсутні, цікавим матеріалом для аналізу є сатирична казка М.Є. Салтикова-Щедріна “Чесноти та Пороки” та її перекладі іспанською (перекладач Є.А. Дельгадо) та французькою (перекладачі Колет Стоянов та Луї Мартінес) [8; 21; 22]. Серйозну перекладацьку проблему в даній казці становить персоніфікація іменника середнього роду як істоти середнього роду: “Произошло между ними в ту пору существо среднего рода: ни рак, ни рыба, ни курица, ни птица, ни дама, ни кавалер, а всего помаленьку. Произошло, выровнялось и расцвело. И было этому межеумку имя тоже среднего рода: Лицемерие...” [8, 47]. (Цей приклад наводить В.В. Виноградов [2, 64]).

Відсутність іменників середнього роду в іспанській мові робить неможливим точне відтворення назви істоти, ні чоловічої, ні жіночої статі. Отож, перекладач іспанською знайшов таке рішення: “Por esa época apareció entre ellas un ser del género neutro, ni chicha ni limonada, ni reptil ni volátil, ni dama ni caballero, pero, sí, de todo un poco. Surgió, creció y floreció. Y el muy intermedio tenía un nombre de lo más neutro: se llamaba Hipócrita...” [21, 61]. Як ми бачимо, перекладач використав замість іменника *hipocresía*, жіночого роду, прикметник *hipócrita*, який має однакову форму для чоловічого та жіночого роду і в разі субстантивзації може рівною мірою позначати особу чоловічої статі (лицемір) та жіночої статі (лицемірка). Таке рішення, безумовно, слід розцінити як вдале. Надалі це допомогло перекладачеві не менш ефективно відтворити ситуацію, у якій Лицемірство демонструє своє вміння поводитися подвійно:

“И не успели Добродетели опомниться, как у Лицемерия уж и глазки опущены, и руки на груди сложены, и румянец на щеках играет... девица, да и шабаш!

– *Ишь, дошлая! Ну, а по-ихнему, по-порочному... как?*

Но Лицемерие даже не ответило на этот вопрос. В один момент оно учинило нечто, ни для кого не видимое, но до такой степени достоверное, что Прозорливство только сплюнуло: ‘Тьфу!’” [8, 48].

“Y antes que las Virtudes comprendieran lo que ocurría, ya Hipócrita había bajado la vista, juntando piadosamente las manos, sonrojándose como la grana... ¡Una verdadera señorita de guante blanco!

– *¡Vaya con la palomita muerta! ¿Y puedes comportarte como ellos, quiero decir... a lo vicioso?*

Hipócrita ni siquiera respondió, pero en un santiamén hizo algo tan invisible, pero hasta tal punto evidente, que incluso Clarividencia escupió de asco”. [21, 62-63].

Перший тип поведінки асоціюється з поведінкою дівчини, що знаходить своє формальне вираження (*девица* – *señorita*). Асоціації, яке викликає другий тип поведінки, імпліцитно пов’язані з чоловічою статтю. Вони формально не виражені в оригіналі. Ім’я *Hipócrita* завдяки своєму граматично спільному роду зберігає цю імпліцитність.

Перекладачі французькою вирішили скористатися іменником жіночого роду *Hypocrisie* і дати пояснення в примітці: *Hypocrisie* (litsémétié) est du neutre en russe. (N.d.T.) [22, 54-55]. Пояснена у примітці функція середнього роду – центральна в персоніфікації Лицемірства, – виноситься на периферію. Відповідно в перекладі другого з цитованих уривків ефект двоєдушності значно послаблений в етичному та естетичному відношеннях:

“Et, sans laisser aux Vertus le temps de dire ouf, elle avait déjà baissé les yeux, croisé les mains sur sa poitrine et épanché sur ses joues une rougeur... virginale, il g’y avait pas à dire!

– *Regarde-moi la maligne... Et leur langue à eux, le langage du vice... hein?*

Mais Hypocrisie ne prit même pas la peine de répondre. Elle leur mima en un instant une petite scène qui, si les Vertus ne l’avaient jamais vue de leurs yeux auparavant, était cependant si criante de vérité que Perspicacité en cracha par terre: ‘Tfou!’” [22, 56].

Цьому послабленню сприяє й двічі вжитий займенник *вона* (*elle*), якого, до речі, перекладач іспанською уникає. Проте, треба зважити на те, що випущення особових займенників у функції підмета є нормою для іспанської мови, у той час як у французькій вони не випускаються. Ця обставина, зокрема, дозволила перекладачу іспанською уникати займенникової вказівки на статтю персонажа. У французькому перекладі стилістично більш вишуканим було б, безумовно, використання як імені іменника *Hypocrite*, яке у французькій мові теж має спільний рід. Однак таке рішення має доповнюватись розв’язанням проблеми займенникової субституції та узгодження залежних слів у масштабах всього тексту. Побіжно зазначимо, що порівняльний аналіз двох перекладів, виконаних спорідненими мовами, французькою та іспанською, виявив неочікуваний зв’язок проблеми відтворення персоніфікованого іменника середнього роду з можливістю випущення особових займенників у функції підмета в іспанській мові.

Завершуючи наш аналіз, ми можемо зазначити, що проблема персоніфікації іменників середнього роду виглядає по-різному залежно від напрямку перекладу. Найпростішим прийомом є заміна лексичного

значення на синонімічне або семантично близьке заради збереження необхідної родової форми. У разі відтворення персоніфікації іменником середнього роду особливого значення набуває в перекладі структурування художнього образу та відповідний добір мовних засобів. При перекладі на мову, в якій середній рід відсутній, відповідниками можуть бути іменники спільного роду. З огляду на недослідженість проблеми персоніфікації іменників середнього роду особливо важливим є виявлення граматично нейтральних по відношенню до чоловічого та середнього роду мовних засобів, які дозволяють відтворити стилістичні особливості персоніфікації в оригіналі, побудованої на іменнику середнього роду, з найменшими втратами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Будагов Р.А. Стилистическое осмысление грамматической категории рода // Теория языка и инженерная лингвистика. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1973. – С. 18-23.
2. Виноградов В.В. Русский язык. – 3-е изд. – М.: Высшая школа, 1986. – 640 с.
3. Гарсія Лорка, Ф. / García Lorca, F. Поезії / Poesías. Переклад з іспанської О. Курченко. – К.: Корнійчук, 2001.– 150 с.
4. Иванов О.А. Камень преткновения – грамматический род // Теория і практика перекладу. – 1987.– № 14. – С.99-104.
5. Испанская поэзия в русских переводах. Сборник / Сост. С. Гончаренко. 2-е изд. – М.: Радуга, 1984. – 720 с.
6. Коптілов В.В. Першотвір і переклад. – К.: Дніпро, 1972.– 215 с.
7. Рильський М.Т. Ясна зброя. Статті.– К.: Радянський письменник, 1971.– 285 с.
8. Салтыков-Щедрин М.Е. Добродетели и пороки // Салтыков-Щедрин М.Н. Собрание сочинений: В 20 т. – М.: Художественная литература, 1974. – Т. 16. Кн. 1. – С. 44-50.
9. Сухенко К.М., Васильченко О.Ю. Кто вы, snowperson, he, she, it? // Мовні і концептуальні картини світу. Спеціальний випуск. Зб. наук. праць.– К.: Вид-во Київськ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, 2001. – С.452-456.
10. Тютчев Ф.И. Полное собрание стихотворений. – Л.: Сов. писатель, ЛО, 1987. – 447 с.
11. Федоров А.В. Основы общей теории перевода.– М.: Высш. школа, 1968. – 396 с.
12. Фирсова Н.М. Введение в грамматическую стилистику современного испанского языка.– М.: Высш. школа, 1981. – 160 с.
13. Чуковский К. Высокое искусство.– М.: Советский писатель, 1988. – 349 с.
14. Щерба Л.В. “Сосна” Лермонтова в сравнении с ее немецким прототипом // Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1957. – С. 97-109.
15. Эткинд Е.Г. Поэзия и перевод.– М.-Л.: Советский писатель, 1963. – 430 с.
16. Alesina N.M., Vinogradov V.S. Teoría y práctica de la traducción. El español. – К.: Вища школа, 1993. – 207 p.
17. Diccionario de la Lengua Española. – Madrid: Espasa-Calpe, 1992. – Т.1. – 1077 p.
18. García Yebra, V. Teoría y práctica de la traducción. Т.1.– Madrid: Gredos, 1989. – 408 p.
19. Jakobson R. On linguistic aspects of translation // On translation.– Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1959.– P.232-239.
20. Neufeld, L. Making Translation More „Native“: The Use of the Feminine Pronoun for Inanimate Things // Meta.– 1990.– Vol. 35.– Num. 4. – P. 742-747.
21. Saltikov-Schedrín M. Las Virtudes y los Vicios // Saltikov-Schedrín M. En una lejana Isla: Cuentos satíricos. Traducido del ruso por E.A. Delgado. – М.: Raduga, 1989. – P.57-66.
22. Saltykov-Chtchedrine M. Les Vertus et les Vices // Saltykov-Chtchedrine M. Contes. Traduit du russe par Colette Stoianov et Louis Martinez. – М.: Radouga, 1989. – P.50-59.
23. Sukhenko K. & Kharitonov R. Why Can't We Do without Grammatical Transformations? // La traduction au seuil du XXIe siècle : histoire, théorie, méthodologie. – Strasbourg –Florence – Grenade – Kyiv: Політична думка, 1997. – P. 80-88.
24. Vinay, J.P., Darbelnet, J. Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction. – Paris: Didier, 1965. – 331 p.

МОДЕРАЦИЯ КАК РАЗНОВИДНОСТЬ ОЦЕНКИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Кишко С.Н., аспирант

Горловский государственный педагогический институт иностранных языков (ГГПИИЯ)

Модерация – одна из антропоцентричных категорий языка, которая имеет статус самостоятельной функционально-семантической категории в современном английском языке. Она соотносится с такими понятиями, как “оценочная модальность”, “языковая картина мира”, “прагматика” и имеет статус метаоценки.

Ключевые слова: *модерация, точка зрения, аппроксимация, недооценка, поглотитель шока.*

Кишко С.М. МОДЕРАЦІЯ ЯК РІЗНОВИД ОЦІНКИ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ/ Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов, Україна

Модерація – одна з найважливіших антропоцентричних категорій мови, яка має статус самостійної функціонально-семантичної категорії в сучасній англійській мові. Вона співвідноситься з такими поняттями, як *мовна картина світу, оціночна модальність, прагматика* і має характер метаоцінки.

Ключові слова: *модерація, точка зору, апроксимація, недооцінка, поглинач шоку.*

Kishko S.M. MODERATION AS A KIND OF EVALUATION IN MODERN ENGLISH / Horlivka teachers' training Institute of foreign languages, Ukraine

Moderation is an anthropocentric category possessing the status of a functional-semantic category in modern English.

Key words: *moderation, view point, approximation, understatement, shock-absorber.*

Модерация в современном английском языке является функционально-семантической категорией, формы которой отмечены как антропогенные элементы языка в его строе и семантике, в процессах формирования номинации и предикации, в постулатах речевого общения.

Семантическое ядро модерации, как мы уже указывали ранее, заключается в намеренном отказе от вынесения категоричных суждений в рамках более широкой категории оценки [1, 133]. На наш взгляд, модерация как субкатегория оценки может рассматриваться двупланово: как категория логики и как лингвистическая категория.

В традиционной логике модерация противопоставляется категорическим суждениям [2, 76], в которых предикат утверждается или отрицается при исключении каких-либо альтернатив. А в логической концепции Л.Заде, на которую ссылается в одной из своих работ Дж. Лакофф, модерация соотносится с лингвистической переменной (fuzzy set) в том смысле, что как модерация, так и лингвистическая переменная не вписываются в двухместную логику, поскольку охватывают не только ложь и истину, но и разнообразные градации типа «скорее ложно, чем истинно», «до некоторой степени истинно». Как известно, Дж. Лакофф проанализировал ситуации градуированной оценки истины с помощью метода «степени принадлежности элемента к множеству» (membership degree). Делалось это на примерах типа «То, что курица – птица, ближе к истине, чем ко лжи» [3, 458].

Как лингвистическая категория модерация характеризуется, во-первых, универсальностью смысла, общего для многих языков, например, приблизительная номинация, риторика хезитации, стилистика и социолингвистика речевого поведения, и, во-вторых, идиотничностью интерпретационного компонента. Каждый язык имеет в своем арсенале языковые средства манифестации модерации, но не в каждом языке универсальность смысла подтверждается категориальным статусом.

Связь между оценкой и модерацией осуществляется через участие последней в квалификативной структуре высказывания. Такая связь, на наш взгляд, способствует выполнению указательно-дейктической и субъективно-оценочной функции. Модерация характеризуется признаками как абсолютной оценки (хорошо, плохо), так и сравнительной (лучше, хуже, равноценно, предпочитается). Но если основная сфера значений суперкатегории оценки связана с признаками «хорошо-плохо», то сфера значений модерации обусловлена рядом специфических факторов содержания и условия общения, то есть возникает из прагматического компонента среды, фиксируясь в системе языка.

Учитывая тот факт, что оценка является особым родом отношением говорящего к номинации, мы рассматриваем модерацию как своего рода точку зрения на действительность. Она полностью включена в аксиологическую точку зрения, поскольку в конечном итоге зависит от текстовых парадигм. Сравним следующие примеры:

- 1) *What a lovely thing!* 2) - *What a lovely thing!*
- *Super!*

Контекстуальное окружение интенсификатора *lovely* в указанных примерах является различным, в результате чего в примере 1 наблюдается процесс интенсификации, а в примере 2, в котором выражена градация признака, - процесс модерации.

Как известно, словосочетание «точка зрения» представляет собой детерминологизированную лексическую единицу общелитературного регистра [4, 5]. В научный обиход понятие «точка зрения» введено пионерскими работами М.М.Бахтина, В.М.Волошинова, В.В.Виноградова, Г.А.Гуковского прежде всего в значении композиционно-текстовом (повествовательные позиции в системе «автор – рассказчик – персонаж – читатель»). В то же время американские семантики и синтактики С.Куно и У.Чейф понимают «точку зрения» как один из ряда статусов высказывания, обеспечивающих ему такую «упаковку», которая настраивает коммуникатора на состояние реципиента и тем самым обеспечивает успех акта общения, опираясь на оптимальную для адресата «эмпатию», то есть способность одного человека стать на точку зрения другого.

На наш взгляд, точка зрения – это своего рода средство построения языковой «картины мира». Такое понимание соответствует инструментально-интерпретационной роли языка. Модерация является одной из тех категорий, которая участвует в интерпретации мира и тесно связывает пространственно-временные (хронотопные) и оценочные характеристики. Модерация как средство построения «картины мира», имеет много аспектов и уровней, а также отличается разномасштабностью проявлений.

Как известно, раздвоение координат дейксиса на хронотопные системы имеет большое значение для формирования оценочных позиций точки зрения, ибо «человек аксиологически маркирует объекты внешнего мира, входящие в круг его вращения» [5, 84]. Членение универсума на «свой-чужой» есть семиологический принцип, восходящий к глубокой древности и потому аксиологически релевантный [6]. Главное здесь заключается в единстве дейксиса и оценки именно в том, что мир близости либо маркируется положительно, либо как норма остается немаркированным. А «чужой мир», мир иноплеменных обрядов и обычаев, вызывает сначала первобытный ужас и страх, а затем отрицательные оценочные эмоции и состояния, фиксируемые в языковом знаке. Недаром, иллюстрируя распределение противоположных оценок между обоими мирами, И.В.Арнольд приводит шутивную парадигму Бритты Чарльстон: *Я тверд – Ты упрям – Он твердолюб = I am firm – You are obstinate – He is pigheaded* [7,109]. Пример хорошо показывает направление «вектора» оценки по мере удаления от «своего мира». На этой основе, например, и удалось выявить в современном русском языке семантическую категорию «чуждости» [8], в английском – категорию «модерации».

С точки зрения хронотопно-аксиологической позиции измерения системы «человек – язык – среда» модерация является по сути острашением и от «своего» и от «чужого» мира. Модерация, на наш взгляд, тесно связана с дихотомией «свой – чужой» в том смысле, что охватывает часть параметров «чужого» и часть «своего» мира. Она помещает англоязычную языковую личность в пространство между этими двумя мирами, отвергая любую категоричную оценку. Процесс острашенности выливается в акт номинации, то есть острашение наречием. Язык выработал средства создания такой острашенности картины мира: денотаты и референты в «чужом» мире не имеют четко очерченных границ. Таким образом, один из параметров «чужого» – недискретность манифестируется модераторами-аппроксиматорами. Включая в себя деление на «свой» и «чужой», модерация выражает не простой выбор между двумя мирами, а является точкой зрения более высокого уровня, имеющей пострефлекторный характер, то есть является, по сути, точкой зрения на точку зрения, так называемая метаоценка. Модерация как механизм переименования миров позволяет имплицитно вуалировать границу «свое-чужое» путем гипотетической инверсии полюсов (императив «Тот со мной, кто сам по себе»).

Модерация, представляя собой определенную антропогенную позицию, выявляется не только в семантике, но и пронизывает синтактику и прагматику. При интерпретации мира она предстает как особого рода точка зрения в рамках той или иной модели реальности. Углубление в проблему привело к вскрытию ряда смежных с модерацией явлений и понятий, обозначаемых такими терминами как *приблизительная номинация / аппроксимация, недооценка (understatement), снятие шока (shock-absorber), деинтенсификация, даун-тонинг*.

Для модерации, на наш взгляд, существенны два типа контекстуальных периферий. Один из них является антропогенным, универсальным (общечеловеческим), другой – идиоэтническим, социокультурным, который пропущен сквозь «призму» ментальности данной культурно-языковой общности. Естественно, что и первый, и второй тип контекста формирует некую «картину мира».

При интерпретации мира решающую роль играет такой антропогенный фактор, как приблизительная номинация / аппроксимация [9]. Дело в том, что знания не вливаются в наше сознание путем прямой непосредственной интериоризации внешних событий и фактов. Свои знания люди добывают в активном процессе познания окружающей действительности, обусловленной их практической деятельностью. Этот процесс имеет сложную внутреннюю структуру, дающую возможность отрыва от действительности.

«Познание, как отмечал С.Д.Кацнельсон, есть процесс приблизительного и неполного отражения объекта, в котором всегда таится опасность огрубления и омертвления живой действительности».

Так как знания языка дискретны, номинативное противоречие между этим свойством и недискретностью денотативов компенсируется введением номинационно-аппроксимирующего квантора. Например, *That dog is a little brute with strangers, sir.* (Jh. Galsworthy. *A Modern Comedy* – P. 10) Именно в таком контекстуальном проявлении модерация вполне адекватно терминологически предстает как «аппроксимация». «Правда, как заметил в одном из своих афоризмов Оскар Уайльд, *редко бывает чистой и никогда – простой*», а Г.Г.Мунро добавил, что «немного неточности иногда освобождает от целой кучи объяснений». Таким образом, «точность неточности» и «адекватность через приближенность» – ярко выраженное проявление антропогенной природы модерации.

Другим общечеловеческим фактором модерации является риторика хезитации, которая воздействует сильнее, чем «лобовая атака». Б.Найзер по этому поводу заметил, что «можно поверить любой чепухе, если ее прошепчут вам на ухо». В этой шутке отчетливо просматривается связь модерации с регулятивной функцией полушарий мозга, подавляющих сверхмощные и усиливающие слабые сигналы. Например, системные средства литоты и мейозиса, как известно, используются для именованья сильных эмоций и чувств. *He was not a little perplexed to see that his host was embarrassed. He faltered. He talked of trivial things. At last he blurted out.* (W.S.Maugham. *The Fall of Edward Barnard* – P. 173) Модерация позволяет как бы «сбалансировать» оценочные «перепады» дискурса. Именно в таком своем контексте модерация выдвигает сему «рессорности» или «снятие шока».

Еще одним универсальным контекстом модерации является социолингвистика речевого поведения. Хотя речевой этикет во многом идиоэтничен, его базовый принцип все же общечеловечен вне зависимости от того, какова точка зрения того или иного этноса.

Идиоэтнический и социокультурный контексты модерации представляют в английском языке спорную проблему. С одной стороны, большинство исследователей сходятся на мысли, что источник этой категории глубоко этничен и сводится к поведенческой фигуре “stiff upper lip”. Говоря о классической недооценке (understatement) в английской речевой культуре, нельзя не привести пример образа джентльмена из романа Гордон “Doctor on Toast”, основная черта которого – stiff upper lip – непоколебимое спокойствие в самой отчаянной ситуации перед лицом любой опасности, а также безупречная изысканность манер. *While he was writing his biography of Prince Philip he was given a room in the palace to work, and leaving it one day he accosted Sir Michael Odeane, the principal Private Secretary, walking towards the front of the building. Odeane listened sympathetically to a problem troubling him until the writer got the impression, faint as an echo, that he would like to be moving on. It was another minute or two before he said: “I do hope you’ll forgive me, but I’ve just heard that my house is on fire. I wouldn’t mind, but it’s a part of St. James’s Palace ...”* Дж.Болл, один из пионеров изучения «недооценки», утверждает, что и «переоценка» также является типичным явлением для речевого поведения англоязычной языковой личности. Но дело в том, что она вызывает больше интереса как островная экзотика на фоне последней как континентальной нормы. Цитируем: “Understatement belongs to casual conversation and the phrases employed express nothing more perhaps than that placid unemotional view of things which is characteristically British”. [10].

Дж.Реньер согласен с Дж.Боллом в этом отношении, но добавляет, что как «переоценка», так и «недооценка» – прототипичные атропогенные черты, вызванные желанием уйти от истины, которая зачастую «вселяет ужас». Однако британец и житель континента «бегут от правды» в противоположных направлениях. «Недооценка» же проявляет большее уважение к истине [11]. С другой стороны, полемизируя с Дж.Боллом, И.В.Гюббенет подчеркивает, что «недооценка», как и «переоценка» носят в большей степени социолингвистический, нежели этнокультурный характер, и пытается доказать это методом реакции на ситуацию [12].

На наш взгляд, истина должна быть где-то на компромиссной почве. «Недооценка» как семантический инвариант модерации играла и продолжает играть совершенно особую роль в англоязычном речевом поведении, представляя собой социолингвистическую проблему, в основе которой лежит как идиоэтнический, так и прагматический фактор. Так, многочисленными являются примеры следующего типа.

- *He is just great.*
- *He is rather.* (Jh. Galsworthy. *A Modern Comedy*. – P. 11)

В данном примере категория модерации порождается как прагматической, так и социолингвистической средой. Отражая особенности речевой деятельности, связанные с предрасположенностью речевого поведения англоязыковой речевой личности и ее ментальности к сдержанности оценок, оценка в данной ситуации может рассматриваться как преднамеренный отказ говорящего от категоричной оценки, т. е. выражается своего рода точка зрения на точку зрения. Интерпретация мира (по терминологии

О.Г.Почепцова «речеязыковая ментальность») подчиняется принципу «пиков», т.е. информационной неполноты, селективности и неравнозначности семиологических ценностей отдельных фрагментов предметного континуума для построения целостной, но субъективно модифицированной картины мира.

Таким образом, модерация соотносится с оценочной модальностью, поскольку она по существу есть проявление субъективизма. Модерация соотносится с соответствующей ей суперкатегории оценки в целом, являясь метаоценкой, при этом образуя иерархичные подсистемы как оппозитивного характера, типа модерация – немодерация, которая представлена категорией интенсивности, так и неопозитивного характера, типа модерация – градуальность проявления признака. С концептуальной точки зрения модерация противостоит русскоязычной категории «чуждости», которая основана на жестком противопоставлении двух миров «свой-чужой», в то время как модерация является остранением от «своего» и «чужого».

Слияние антропогенных элементов модерации с семантикой, синтактикой и прагматикой способствует обоснованию ее самостоятельного категориального статуса и является сильным критерием ее грамматизации в современном английском языке.

Модерация – категория глубинная. И как все «скрытые» категории она является антропоцентричной, скажем «точкозрительной». Аномальная проба и системный анализ – это главные стратегии ее «распаковки». Именно через такие стратегии и актуализируется вся система норм «человеческого контекста».

ЛИТЕРАТУРА

1. Байков В.Г. Вариативный статус модерации в современном английском языке // Вариативность в германских языках. – Калинин, 1988. – С. 133-135.
2. Горский Д.П. Краткий словарь по логике. – М.: Просвещение, 1991.
3. Lakoff G. Hedges: a Study of Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts. In: Journal of Philosophical Logic. 1973, 2. – P. 458-508.
4. Байков В.Г. Антропоцентризм языка и поэтика точки зрения // Общая стилистика: теоретические и прикладные аспекты. – Калинин, 1990. – С. 4-24.
5. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М., 1988.
6. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М., 1970.
7. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка (стилистика декодирования). – Л., 1981.
8. Пеньковский А.Б. О семантической категории «чуждости» в русском языке // Проблемы структурной лингвистики 1985-1987. – М., 1989. – С. 54-82.
9. Сахно С.Л. Приблизительные номинации современного французского языка. Дис. канд. филол. наук. – М., 1988.
10. Ball W.J. Understatement and Overstatement in English // English Language Teaching. 1970.- Vol. XXIV No.3.
11. Renier G.J. The English: Are they Human? – London: Williams and Norgate Ltd., 1931.
12. Гюббенет И.В. К проблеме понимания литературно-художественного текста (на английском материале) – М.: МГУ, 1981.

ФАКТОР ПОЛІТИЧНОЇ КОРЕКТНОСТІ І ПОПОВНЕННЯ СЛОВНИКОВОГО СКЛАДУ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Козьмик Г.О., викладач

Гуманітарний університет «ЗІДМУ»

Статтю присвячено проблемі розвитку лексико-семантичної системи сучасної англійської мови. В ній на матеріалі лексикографічних посібників та періодичних видань досліджується вплив фактора політичної коректності на поповнення словникового складу англійської мови.

Ключові слова: політична коректність, евфемізм, неологізм.

Козьмик А.А. ФАКТОР ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОРРЕКТНОСТИ И ПОПОЛНЕНИЕ СЛОВАРНОГО СОСТАВА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА /Гуманитарный университет «ЗИГМУ», Украина

Статья посвящена проблеме развития лексико-семантической системы современного английского языка. В ней на материале лексикографических пособий и периодических изданий исследуется влияние фактора политической корректности на пополнение словарного состава английского языка.

Ключевые слова: политическая корректность, эвфемизм, неологизм.

Kozmik A.A. POLITICAL CORRECTNESS AND THE ENGLISH LANGUAGE LEXICAL SYSTEM ENRICHMENT / University of Humanities «Zaporizhzhya Institute of State and Municipal Government», Ukraine

This article deals with the development of the lexical and semantic system of the English language. Based on lexicographical manuals and periodicals, it examines the influence of political correctness on the lexical system of the English language.

Key words: political correctness, euphemism, neologism.

Суспільне буття знаходиться в постійному розвитку. Зі зростанням соціальних потреб і поглибленням діяльності відбувається подальша диференціація суспільства за родом занять; відповідно росте число термінів і удосконалюються лексикони (1:32). Словниковий склад не може не реагувати на зміни в соціальному житті, саме в цьому і проявляється соціальна суть мови. Новий погляд на дійсність потребує нових понять. Розвиток лексики зумовлено такою суперечністю, як суперечність між її можливостями та бажанням людей висловлювати свої думки та почуття більш адекватно.

Наприкінці ХХ століття в англійських країнах, головним чином в США, досить популярною стає концепція “політичної коректності”. Сам термін “політична коректність” уперше застосував Karen De Crow – президент Національної Організації Жінок, у 1975 році. Необхідною умовою політичної коректності мови є уникнення вживання лексичних одиниць, які можуть дискримінувати адресата відносно віку, статі, фізичного стану, соціального положення, расової та культурної приналежності(5:116). Натомість політично некоректної лексики вживаються евфемізми, які допомагають уникнути негативних оцінних перспектив висловлювання.

Евфемізми створюють когнітивний ефект концептуального “затемнення” (blurring) або “дефокусації” (defocusing) небажаних референтів – об’єктів або дій – і тим самим утримують адресата від повної інтерпретації висловлювання (7:211).

В.І. Говердовський пише, що “форми ввічливості і дотримання правил мовних заборон часто не дозволяють вживати лексику з прямим значенням”[2:66]. Цим можна пояснити виникнення евфемізму *pseudologer* – “той, хто говорить неправду” натомість слова *liar* “брехун.” У розмовному мовленні префікс *pseudo-* вживається як евфемізм для слів з прямим значенням “bad or false quality”.

Утворення політично коректної лексики має певні структурно-семантичні закономірності, головною з яких є вживання слів, які розширяють обсяг свого значення за рахунок розширення сфери його застосування[5].

Слід відзначити, що поняття “політична коректність” породило цілий рід суміжних понять та їхні відповідні позначення, а саме: “екологічна коректність” (*eco-correctness*) – правильна екологічна політика, правильне ставлення до оточуючої природи; “емоційна коректність” (*emotional correctness*) – прийняті в суспільстві почуття та емоції; “коректність одягу” (*dress correctness*) – прийнята форма одягу; “релігійна коректність”(*religious correctness*) – правильне ставлення до представників різних конфесій.

Розвиток руху фемінізму в США дав поштовх до використання політично коректної лексики, спрямованої в цьому випадку проти нерівності статей. Необхідною умовою політично коректної мови з точки зору фемінізму є уникнення вживання “сексистських слів” (*businessman, chairman, man-made, mankind*), тобто слів, що якимось чином можуть принизити статус жінки, оскільки мають сему “*male*” (чоловік). У назвах професій було здійснено певні зміни для зменшення їхньої однозначної гендерної

спрямованості: *anchorman* → *anchorperson*, *fireman* → *firefighter*, *steward/ stewardess* → *flight attendant*, *repairman* → *repairer*, *waiter/waitress* → *dining room attendant*.

У останні десятиліття стають актуальними проблеми меншостей – етнічних, сексуальних. Мова повинна була реагувати обережно, описуючи той чи інший вид меншостей, расу або етнос. Слід розглянути соціально-лінгвістичні аспекти мовних одиниць, які використовуються для позначення темношкірого населення США. Слово *negro* в англійській мові, особливо в американському варіанті не функціонує уже кілька десятиліть, оскільки воно образливе для негрів, маючи через це пейоративну коннотацію. Слово *nigger* також вважається образливим прізвиськом у загальноживаній мові, однак у Black English (соціально-етнічний діалект, притаманий більшості темношкірого населення США) це слово набуло позитивної емоційно-оцінної коннотації (тобто мало місце антонімічне переосмислення). Починаючи з кінця ХХ століття, офіційним терміном для позначення негрів стали слова *Afro-American*, *African-American*.

African-Americans on the other hand have been “allowed” to journey much further from their subjugated roots and are well represented in all aspects of the mainstream American government, culture and economy. (The Economist, June 30 – July 6, 2001)

Помітимо, що за аналогією до слова *Afro-American* виникли і терміни для позначення темношкірих громадян і в інших країнах, наприклад, *Afro-Brazilian*.

Elected last year, Pitta is the first **Afro-Brazilian** to govern the nation’s largest city. (Newsweek, March 9, 1992)

Слід відзначити, що зростання населення США наприкінці ХХ століття відбувалося в основному за рахунок небілого населення(4). Зміни в расово-етнічній характеристиці населення США стали причиною виникнення поняття *majority minority*, яке позначає ситуацію на певній території, коли етнічні меншості складають більшість населення в певній місцевості, наприклад, у таких штатах, як Каліфорнія, Нью-Мексико, у столиці Сполучених Штатів – Вашингтоні.

Суттєвим є той факт, що продовжують виникати неологізми, які відображають расово-етнічну дискримінацію. Для позначення практики частоті зупинки дорожньою поліцією чорношкірих водіїв виникло словосполучення *racial profiling*, яке з часом розширює своє значення, позначаючи необгрунтоване затримання поліцією представників “неєвропейських рас” або упереджене ставлення до них, основане на певних стереотипах (араб – значить “терорист”, негр – значить “зłodій”).

All Gore called for an end to the police practice of **racial profiling**- targeting black motorists for stops. (Washington Post, May 4, 1999)

У певному сенсі синонімічна абревіатура *DWB* – driving while black (водіння в “чорному вигляді”) також виникла для позначення практики зупинки дорожньою поліцією автомобіля, де водій чорношкірий:

Jones tells a story about being arrested in the West Hollywood on a “**DBW**”- driving while black offense. (The Los Angeles Times, April 7, 2001)

Відзначимо, що ця абревіатура розширила своє значення і може також бути інтерпретована як “driving while brown”, де у слові brown маються на увазі представники мусульманських держав.

Ще один шар політично коректної лексики пов’язаний зі значним ростом в англійській мові частки літніх людей. Для позначення людей похилого віку в англійській мові утворився цілий ряд слів евфемістичного характеру, наприклад, *golden ager*, *golden oldie*, *senior citizen*, *september people*, *chronologically disadvantaged*, etc.

The two monikers that the Europeans liked best were “**older people**” and “**senior citizen**”. Time, perhaps, to try something new, fresh and positive from America – the “**chronologically disadvantaged**”. (The Economist, June, 27, 1996)

Нове слово *ageful* було утворене за аналогією до слова *youthful* в США в 1990 році як спроба позитивного опису віку людини. Це слово має евфемістичний характер, що ставить його до ланцюга альтернативних номінацій слова *old*:

Old? Deaf? snapped the voice. “**Ageful**, we prefer. I’m **ageful** myself and this is a hearing-assisted telephone so if you would speak slowly and loudly...” (The Guardian, June, 4, 1999)

Лексичні одиниці, що відображають проблеми людей з фізичними вадами, також зазнають впливу політичної коректності. В англійській мові для позначення відповідних понять існує ціла низка коректних слів, наприклад: *challenged*, *inconvenienced*, *vertically challenged*, *otherly abled*, *differently abled*, *diff-abled*, *difabled*.

The politically correct send their children to schools like Smith College, where they can learn about **ableism** (“oppression of the **differently abled** by the temporarily abled”). (The Boston Times, June 17, 1999)

I sometimes use the word “**diffability**” because it says different abilities and people do have different abilities. We all do. But some are especially different and – deserve some special attention. (The Geraldo Rivera Show, January 6, 1997)

Потреби інвалідів вважаються одною із актуальних проблем сучасного суспільства. Слід відзначити, наприклад, той факт, що нова будівля в США не може бути прийнята в експлуатацію, якщо вона не обладнана спеціальним спуском, який полегшує вхід на інвалідній колясці, якщо в приміщенні відсутня кабінка в громадському туалеті, що відповідає габаритам інвалідної коляски, і якщо перед будинком немає спеціального місця для паркування автомобілів водіїв з фізичними вадами. Великі парки-атракціони в США передбачають користування інвалідними кріслами. У цьому зв'язку можна надати приклад з неологізмом *visitability*, який позначає ступінь доступності споруди для інвалідів.

The three basic components of **visitability** are an entrance with no steps, ground-floor hallways and doorways wide enough for wheelchairs, and a ground-floor bathroom big enough for a wheelchair to enter and turn around. (The New York Times, February 7, 2002)

Таким чином, розвиток лексики зумовлено такою суперечністю, як суперечність між її можливостями та бажанням людей висловлювати свої думки та почуття більш адекватно. Серед чинників, які впливають на розвиток лексико-семантичної системи англійської мови є політична коректність. Вплив фактора політичної коректності більш за все проявився у лексичних одиницях, які описують такі соціальні явища, як стать, вік, етнос, соціальний стан, ціннісні орієнтації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Булдаков В.А. К потенции терминологической лексики // Коннотативные аспекты семантики в немецкой лексике и фразеологии.– Калинин.– 1987.– С.31–36.
2. Говердовский В.И. Опыт функционально-типологического описания коннотации: Дис... канд. филолог. наук.– М.– 1977.
3. Джон-Лэрд Ф. Процедурная семантика и психология значения // Новое в зарубежной лингвистике.– Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка.–М.: Прогресс, 1988.– С.234–257.
4. Зацний Ю.А. Пахомова Т.О. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови.– Запоріжжя, 2001.– 242 с.
5. Киселёва Т.В. Коммуникативная корректность в языковой картине мира // Языковая семантика и образ мира.– М., 1997.– 4.1.–С.115–117.
6. Шеина И.М. Роль языка в формировании когнитивной картины мира // Номинация и дискурс: Межвуз. сб. науч. трудов/ Отв. ред. Л.А. Манерко.– Рязань: Изд-во РГПУ, 1999.– С. 127–130.
7. Chilton P., Ch. Shaffner. Discourse and Politics // Discourse as Social Interaction // Discourse Studies: A multidisciplinary Introduction. Volume 2/Ed. by T. van Dijk.– SAGA Publications, London, 1998.– P. 206–230.
8. Eva Pavlíčková. Political correctness in the English language// Проблемы романо-германської філології.–Ужгород, Видавництво “Закарпаття”.– 2000.– С. 193–197.
9. Ayto J. The Longman Register of New Words. – Harlow, Essex: Longman, 1989.–425p.

УДК 802.0 – 087(82):801.314.1

СИНОНИМИЧЕСКИЕ АТТРАКЦИИ КАК РЕЗУЛЬТАТ ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ АДАПТАЦИИ АНГЛОФОНОВ К УСЛОВИЯМ АВСТРАЛИЙСКОГО ЭТНОЦЕНОЗА

Козлова Т.О., к. филол. н., доцент

Запорожский государственный университет

Статья посвящена исследованию автохтонных австралийских лексических инноваций. В центре внимания находятся процессы номинации реалий интродуцированного этноценоза, которые характеризуются высокой степенью вариативности, что реализуется в активизации отношений синонимии. Формирование синонимических аттракций вокруг определенных понятий

детерминировано действием экстерно-, экстра- и собственно лингвистических факторов, связанных со спецификой адаптации англофонов к условиям новой среды существования на австралийском континенте.

Ключевые слова: синонимия, австралийский вариант английского языка, заимствование.

Козлова Т.О. СИНОНИМІЧНІ АТРАКЦІЇ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЛІНГВІСТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ АНГЛОФОНІВ ДО УМОВ АВСТРАЛІЙСЬКОГО ЕТНОЦЕНОЗУ / Запорізький державний університет, Україна.

Статтю присвячено дослідженню автохтонних австралійських лексичних іновацій. Основну увагу приділяється процесам номінації реалій п'ятого континенту, які реалізуються в активізації відносин синонімії. Формування синонімів детерміновано дією як зовнішніх, так і внутрішніх лінгвістичних факторів.

Ключові слова: синонімія, австралійський варіант англійської мови, запозичення.

Kozlova T.O. THE DEVELOPMENT OF SYNONYMS IN AUSTRALIAN ENGLISH AS TRIGGERED BY THE ANGLOPHONE CULTURE ADAPTATION TO THE SOUTHERN LAND SETTING / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

This study centers on the English word-stock expansion in Australia. The process of anglophone adaptation to the autochthonous natural and cultural setting manifested through the English vocabulary transformations introduced by Australian innovations (Australianisms) – synonyms and doublets, in particular. As a result, synonyms were attracted by certain spheres determined by a wide range of extra-linguistic factors.

Key words: synonymy, Australian English, borrowing.

Характерной чертой естественного языка является стремление к вариативности во времени и пространстве, что создает предпосылки для успешной адаптации языковой системы к постоянно изменяющимся условиям функционирования. Одним из проявлений вариативности строевых элементов, выбор форм и количество которых детерминировано действием различных экстралингвистических и лингвистических факторов, является развитие синонимии.

В центре нашего внимания находятся процессы лингво-культурной адаптации британских поселенцев к условиям существования в Австралии, модификации в системе этноса-транспланта, в значительной мере детерминированные влиянием инокультурного локуса. Целью настоящей работы является изучение особенностей формирования синонимов в австралийском варианте английского языка (AuE) в процессе номинации интродуцированных автохтонных реалий; выявление факторов, детерминирующих специфику номинаций.

Материалом для исследования послужили австралийские лексические инновации с ярко выраженным автохтонным компонентом, которые были отобраны из CAND [1] методом анализа словарных дефиниций, дополненного элементами компонентного анализа, на предмет выделения в их семантической структуре денотативных и коннотативных значений, соотносимых с реалиями австралийского окружения и концептами автохтонной культуры.

Процесс номинации реалий нового этноценоза характеризуется высокой степенью активности и вариативности. Вербальная адаптация англофонов к условиям существования на австралийском континенте привела к формированию синонимических аттракций вокруг определенных сфер: родового термина "абориген" (32 единицы), расонимов "черный" и "метис" (25 и 18 единиц, соответственно), "бумеранг" (13 единиц), "Австралия" (12 единиц) и др.

Статистика нашего исследования показывает, что 58% австралийских лексических инноваций с автохтонным компонентом включаются в парадигматические отношения в системе AuE, пополняя синонимические ряды и образуя лексико-семантические дублеты: *kipper ceremony / making – yoolahng – bora – man-making – bucklee* "a ceremonial initiation of an Aboriginal male into manhood"; *terrible rite – Sturt's (terrible rite) – whistledcock - whistle prick* "subincision"; *alcheringa – dreamtime* "in Aboriginal belief: a collection of events beyond living memory" (синонимические цепи организованы согласно хронологическому порядку появления единиц в системе AuE).

Интенсивное развитие терминологии с близкой семантикой вызвано рядом причин. К их числу можно отнести диффузность автохтонного культурно-языкового ландшафта, дезориентацию европейцев в автохтонном этноценозе, особенно на начальных этапах заселения материка; постепенное пополнение и детализацию знаний о реалиях нового окружения; стремление к различным способам лингвистического кодирования значимых для этнического социума реалий жизни и отражению различных сторон денотата в значении лексических единиц. Рассмотрим влияние указанных факторов на развитие синонимии.

Диффузность автохтонного языкового ландшафта часто способствовала процессу заимствования наименований для одного и того же денотата из различных туземных языков. Например, обозначения мелкого сосуда, используемого аборигенами для хранения воды и транспортировки детей, включают заимствования из языка Kamilaroi - *coolamon*, из Western Desert Language - *pitchi*, из языка Yinjibarndi - *yandi*.

Терминология формировалась на различных территориях и в различное время. Этот фактор стимулировал появление тавтологий в результате повторной номинации: *wise man* (1805) – *clever man*

(1909), *doctor* (1834) – *medicine man* (1865), *sorcerer* (1843) – *conjuror* (1846) – *wizard* (1884) “*koradji*, an Aboriginal having recognized skills in medicine and a role in ceremonial life”. Здесь и далее цифры означают дату наиболее ранней фиксации единицы в письменных памятниках.

С одной стороны, разнообразные термины используются для обозначения одного и того же явления, например, *rain-maker* – *rain doctor* “an Aboriginal competent to perform rain-making ritual”. С другой стороны, одно и то же наименование используется для номинации различных объектов. Следовательно, одно и то же номинативное целое может коррелировать с различными группами синонимов. Рассмотрим несколько примеров: *throw(ing) stick*; *thrower* – а. “woomera, spear thrower”, б. “boomerang”, с. “a straight sick of wood used as a missile”; *spear* – а. “an Aboriginal spear” б. “woomera, spear thrower”. Единицы *throw(ing) stick* и *thrower* могут быть включены в ряд синонимов, обозначающих и “бумеранг” (б.), и “копье, дротик” (с.); слово *spear* – в обозначения и “гарпуна” (а.), и “лука; приспособления для запуска стрелы” (б.). Такая диффузность в семантике вызвана чрезвычайным разнообразием номинируемых объектов и их полифункциональностью.

Семантическая вариативность, которая приводит к подвижности компонентов синонимических рядов, часто является результатом действия такого прагматического фактора, как отношение номинатора к денотату. В процессе номинации коренного населения англофонами базовый культурный концепт “свой – чужой” реализуется на основе расового признака, который доминирует над признаком этнического самосознания. Два антагонистичных семантических компонента ‘typical’ и ‘repudiating’ объединены в одной и той же форме *Jacky Jacky*. Лексико-семантические варианты многозначного слова *Jacky Jacky* проявляют аттракцию к различным сферам: лексико-семантический вариант *Jacky Jacky* “a typical Aboriginal” синонимизируется со значением единицы *Binghi*, а лексико-семантический вариант *Jacky Jacky* “an Aboriginal who lives in a manner perceived by others as repudiating Aboriginal identity” – со значением единицы *cocconut*.

Широкому развитию синонимии способствует стремление номинаторов к различным способам лингвистического кодирования значимых реалий жизни. В качестве иллюстрации данного положения рассмотрим ряд синонимов, обозначающих трещины и углубления в почве: *dead men’s graves* (1833) – *melon hole* (1844) – *crabhole* (1847) – *gilgai* (1867) – *paddymelon hole* (1910) “a hole or hollow in terrain of low relief on a plain of heavy clay soil, as formed by alternating periods of expansion during wet weather and contraction (with deep cracking) during hot dry weather”.

Анализ данных единиц в диахронии показывает, что термины создавались различными социальными группами поселенцев в различные периоды истории и продолжают оставаться актуальными на современном этапе. Вероятно, активизация субъективного фактора в процессе номинации вызвана значимостью этой черты австралийского ландшафта для представителей различной профессиональной ориентации. Самым ранним употреблением характеризуется единица *dead men’s graves* (1833). Ее появление относится к начальному периоду свободной иммиграции в Австралию. Наиболее вероятно, что “авторами” этого словосочетания могли стать деклассированные слои. Формирование номинации *melon (hole)* (1844) относится к началу периода бурного развития овцеводства в Австралии. По свидетельству Л. Лейхардта (L. Leichhardt), сочетание *melon (hole)* популярно у австралийских овцеводов (*squatter*): “The soil of the Bricklow scrub is a stiff clay, washed out by the rains into shallow holes, well known by the squatter under the name of *melon-holes*” [цит. по: 1, 332].

Рассматриваемые обозначения трещин и углублений в почве локально маркированы. Небольшие ямы в глинистых почвах характерны для восточных районов Австралии. Термин *melon (hole)* употребляется в районах Квинсленда и Нового Южного Уэльса, южнее в Виктории такие углубления называют *crabhole*. Наименования *gilgai* и *paddymelon hole* распространены в восточной части австралийского материка. Сочетание *paddymelon hole* – это производное от *paddymelon* “кенгуру, обитающие во влажных лесах на востоке континента”. Существует предположение, что кенгуру роют такие ямы на вершинах холмов. Отметим, что лексемы *gilgai* и *paddymelon* заимствованы из языков восточных племен австралийских аборигенов.

Терминология, которая тематически охватывает особенности рельефа, детально разработана и не исчерпывается единицами рассматриваемого выше синонимического ряда. Отдельные наименования не являются исключительно австралийскими, однако, имеют большую локальную значимость: *black soil* – (not exclusively Australian but of local importance) “a black, cracking, clay soil characterizing natural grasslands, valued for its fertility but soft and hazardous to travel across in wet weather” [1, 49].

Наряду с корпоративной и локальной соотнесенностью синонимичные инновации с автохтонным компонентом обнаруживают и этно-/ расово-культурную. Например, такие термины как *Jacky Jacky* и *cocconut* “an Aboriginal who lives in a manner perceived by others as repudiating Aboriginal identity”, используются различными этническими группами, хотя обе лексемы входят в узус AuE. Сочетание *Jacky Jacky* используется преимущественно белым населением, а слово *cocconut* – черными австралийцами (на уровне Aboriginal English). Важно, что коннотативные акценты и в том, и в другом случае смещаются в

сторону отрицательного модуса, усиливая ироническую окраску в речи европейской части населения и признак 'враждебности' в речи аборигенов.

Примером этнокультурной соотнесенности могут также служить единицы *koori*, *murri*, *yammagi* "an Aboriginal", которые, по данным нашего исследования, употребляются сегодня предпочтительно аборигенами: "There are two Aboriginal words for the races in Moree. One is 'murri', an Aboriginal word for themselves, which is quite acceptable" [цит. по 1, 245]; "I use the word 'Yammagee' because that is the name they call themselves in that district. They never say 'Blackman' or 'Aborigine', it is always 'Yammagee'" [1, 654]. Из примеров следует, что указанные единицы используются автохтонным социумом в качестве автоэтнонимов, а значит исконное значение содержит коннотации положительной оценки. Важно то, что в случае употребления этих терминов белым населением, коннотативный компонент значения рассматриваемых единиц переходит в противоположный модус, и они употребляются в окружении негативно окрашенной лексики: *yammagi* – "what's *yamidjees*?...*Boongs, Noogs, Coloured folk*" [там же]; *murri* – "It is someone dressed up to frighten the *Blacks*. No fear; *murreys* never come to Yeller Cap..." [цит. по 1, 351]; *koori* – "These *wild kooris* were running out of the scrub..." [цит. по 1, 296]. В данном случае интенсификация коннотаций сниженной оценки реализуется в употреблении единиц на определенном уровне коммуникации.

О коннотациях сниженной оценки свидетельствуют употребления единиц в контекстах с ярко выраженной отрицательной доминантой: *boori* – "Some Queenslanders still *disperage* Aborigines as 'abos' and 'boories' "; *boong* – "The girls who are Aborigines get called *boongs* or *chocos*" [CAND, 66]; *koori* – "If you were a *koori*, what chance did you have of finding a job...except...*cleaning up whitefeller's dirt*?" [1, 296].

Исследование синонимических групп в диахронии показывает, что более поздние элементы цепи, как правило, содержат большее количество уточняющих деталей, что вероятно, связано с расширением знаний поселенцев о новой среде обитания. Например, понятие "табак" выражено в AuE следующими единицами: *native tobacco* (1844) – "any of several plants of the fam. Solanaceae (1), resembling, or used as, tobacco(2); *pituri* (1861) – "any of several plants of the fam. Solanaceae (1), the leaves of which are traditionally used as an animal_poison (esp. the emu) (3) and a narcotic (2)"; *emu bush* (1968) – "the shrub, fruits of which are eaten by the emu (4), *pituri* (1, 2, 3)".

Для обозначения "инициации" были использованы такие единицы: *corroboree* (1790) – "an Aboriginal dance (1) ceremony, of which song and rhythmical musical accompaniment are in integral part"; *play-about* (1914) – "a *corroboree* (1) the main purpose of which to provide entertainment_(2)"; *wonga* (1946) – "a *corroboree* (1, 2), the trade_(3) dance of the people".

Дым (средство передачи информации у аборигенов) получил следующие наименования: *smoke* (1770) – "a column of smoke serving as a signal (1) or as a sign of an encampment (1)"; *mulga wire* (1927) – "an Aboriginal smoke signal (1); the message (2) so conveyed"; *bush telegraph* (1930) – "a means of long-distance (3) communication (2) used by Aborigines, employing smoke signals (1)".

Процесс синонимизации имеет глубинную природу, основанную на сложных мыслительных процедурах и ассоциативных связях. Рассмотрим единицы *hot wind* (1791) и *sirocco* (1842) "dry, hot wind". Единица *sirocco* – заимствование из арабского - отмечена более поздним появлением в системе AuE и является более точной, специализированной по сравнению с *hot wind*. В качестве основы номинации было использовано наименование аналогичного явления природы на африканском континенте. При этом особенности объекта номинации – "сухой, горячий ветер, который приходит с центра континента" – в единице *sirocco* выражены имплицитно (ср.: *hot wind*): *hot wind* (1791) – "dry, hot wind (1)"; *sirocco* (1842) – "an extremely hot, dry wind (1), blowing periodically from the interior during summer (2)".

Формирование синонимов *southern lights* (1775) и *Aurora Australis* (1788), обозначающих "an illumination of the night sky occurring in a belt about the southern magnetic pole and irregularly visible, esp. in the southern parts of Australia", также является результатом проведения аналогий с уже известными реалиями и переосмысления терминологии для их обозначения. Термин *Aurora Australis* появился позднее. Конкретизация специфики данного явления природы достигается по аналогии, перефразированием наименования созвездия северного полушария – *aurora borealis* "the northern lights". В данном случае особенности объекта номинации выражены эксплицитно (*Australis*).

Изучение синонимичных групп в диахронии дает нам понимание способов формирования аппарата для описания реалий объективной действительности, общей тенденции формирования как автохтонных инноваций, так и лексического фонда AuE в целом. Происходит постепенное развитие от нейтральной или слабо выраженной образности значения в направлении яркой метафоризации и экспрессивности: *wet season* (1842) – *suicide* (1971) "rainfall season"; *domesticated native* (1835) – *civilized (black)* (1843) – *tame (black)* (1842) – *coconut* (1980) "an Aboriginal who has had contact with white society"; *coloured* (1816) – *semi-native* (1901) – *magpie* (1982) "of mixed Aboriginal and non-Aboriginal parentage"; *lubra* (1829) – *squaw* (1837) – *Mary* (1830) "an Aboriginal woman"; *Maoriland* (1859) – *Shaky Isles* (1933) – *Shivery Isles* (1933) "New Zealand"; *Bay of Biscay country* (1854) – *debil debil coutry* (1882) "terrain of low relief of heavy clay

soil, characterized by the presence of hollows, rims, and mounds, as formed by alternating periods of expansion during wet weather and contraction (with deep cracking) during hot dry weather”.

Значимость коннотативной зоны в структуре лексического значения рассматриваемых синонимических единиц возрастает. Поэтому в синонимические группы следует включить не только различные единицы, обнаруживающие тождественность семантики, но и варианты одного и того же слова. К таковым можно отнести усеченные формы и фонетические дериваты, которые характеризуется интенсификацией коннотативного ядра в диахронии. Так, единицы *Aboriginal* (1820) – *Abo*, *Ab* (1904) – *A* (1927) “an Aboriginal”, *negro* (1834) – *nigger* (1845) – *nig* (1880) “an Aboriginal” проявляют тенденцию к усилению негативных коннотаций “сниженной оценки”. Коннотативное значение фонетических вариантов лингвонимов *Australian (language)* (1902) – *Orstrylian*, *Ostrylian* (1948) характеризуется усилением оттенка иронии: *Ostrylian* “Australian English; a stylized representation of comic effect of an exaggerated pronunciation”

Единицы, вступающие в отношения синонимии, группируются в различные по количеству компонентов ряды: двукомпонентные подгруппы, например, *mirrnyong* – (*native*) *oven* “an Aboriginal cooking place”, *naga* – *cockrag* “a loincloth”, *sword* – *fighting stick* “an Aboriginal sword, a kind of weapon” и многокомпонентные подгруппы, включающие до 32 элементов (“абориген”).

Синонимические цепи представляют собой этимологически гомогенные (состоящие либо из английских единиц, либо из автохтонизмов) и гетерогенные образования. Например, ряд обозначений “укрытия от солнца” включает лексемы исключительно аборигенного происхождения (*gunyah*, *gundi*, *wiltja*), а наименования “ритуальной палочки” представлены только английской лексикой (*letter-stick*, *message stick*, *clap stick*, *music stick*). “Топор” обозначен аборигенизмом *mongo*, заимствованием из языка американских индейцев *tomahawk* и гибридом с английским компонентом *tommy-axe* [shortened form of *tomahawk* + *axe*]. Степень однородности/ неоднородности синонимической цепи определяется этнокультурными факторами – установлением ассоциативных параллелей с ранее интродуцированными объектами и наличием соответствующей терминологии в системе этноса-номинатора.

Синонимические ряды включают компоненты, которые маркированы по различным основаниям: а) локально; б) социо-, этнокультурно; в) функционально; г) стилистически.

Локально, например, маркированы единицы *cooboo* (W.A.) – *piccaninny* “an Aboriginal baby”; *suicide* (N.T.) – *wet season* “a period of rainfall”. Локальная маркированность лексических единиц возникает по различным причинам. Необходимость номинации *типичных* для той или иной территории погодных условий привела к появлению в AuE локально маркированных обозначений ветра – *Albany doctor*, *Esperance doctor*, *Eucla doctor*, *Fremantle doctor*, *Geraldton doctor*, *Nullarbor doctor*, *Perth doctor*, *Southerly doctor* (1870) “a cool refreshing sea breeze”.

Социо-культурно маркированы, например, единицы *debil debil country* (Australian Pidgin) – *Bay of Biscay country* “heavy clay soil, characterized by the presence of hollows”; *koori* (used by Aborigines) – *Mary* (Australian Pidgin) – *lubra* “an Aboriginal woman”; *coconut* (Aboriginal English) – *Jacky Jacky* “an Aboriginal who lives in a manner perceived by others as repudiating Aboriginal identity”.

Единицы *moiety* (Anthropol.) – *skin* “an Aboriginal unit”; *halfie* (slang) – *half castle* “one of mixed Aboriginal and non Aboriginal parentage or descent” – ориентированы функционально.

Примеры ниже свидетельствуют о том, что стилистическая маркировка лексических единиц – это один из способов реализации культурного концепта «свой-чужой»: *sable* (from romantic elevation to ironic denigration) – *blackie* (used facetiously, now uncommon) – *dark* (euphemism) – *ebony* (nickname) – *coon* (a term of abuse) “a person of an Aboriginal descent”; *savage* (pejorative) – *cannibal* “an Aborigine”. В своих исследованиях Дж. А. Уилкис (G. A. Wilkes) отмечает, что импликации ‘derogative’ содержит в основном лексика, описывающая чужой этнический лагерь, а компонент ‘jocular’ имплицирован в лексике, отражающей «внутриэтническую конкуренцию» [2, 10]. Результаты нашего исследования по данным SAND подтверждают замечание Дж. А. Уилкиса: пометой “derogative” маркированы слова со значением «черный, абориген» (см. примеры выше), а наименования, например, Австралии и ее регионов имеют маркировки “ironic”, “jocular”, “nickname” – *down under* – *the lucky Country* (ironic) “Australia”; *Kanaka-Land* (nickname) – *Leperland* (nickname) “Queensland”. Интересно, что в лексической системе AuE встречаются и шуточные названия Англии: *Johnniendom* – *Cold Country* (a jocular name) – *Fog Land* “England, Great Britain”. Хотя к 1900 году большинство австралийцев были уже уроженцами Австралии [3, 22], и понятие родины было перенесено на новый денотат (австралийский континент), туманный Альбион все-таки еще сохранил черты экс-эталона культурного концепта родины для нового австралийского этнокультурного социума: *home* (1808) “applied to U.K., esp. England, originally by colonists and later by their descendants”. Поэтому и автохтонное население воспринимается одновременно и как чуждая/иная раса, и как неотъемлемая часть нового национального единства. В связи с этим единицы со значением «абориген» маркированы и как “derogative; pejorative” (см. примеры выше), и как

“nickname”, “ironic”: *poor black* (ironic) – *black brother/ gentleman/ lord* (ironic) – *ebony* (a nickname) “an Aboriginal”, *Hori* (a nickname) “a Maori”.

Степень активності використання синонімізованих австралійських інновацій з автохтонним компонентом в системі AuE різнича: *chief* (1794) (Hist.) – *king* (1830) (Hist.) “an Aboriginal leader”; *Indian* (1770) (Hist.) – *Papua* (1833) (Hist.) “an Aboriginal”; *Vandemonia* (1838) (Hist.) – *Holy Land* (1888) “Tasmania”.

Результати дослідження синонімії в рамках автохтонних австралійських лексических інновацій свідчать про те, що в цілому процес номінації реалій нового етноценоза характеризується високою ступенем активності і варіативності. Формування синонімічних атракцій навколо визначених понять детерміновано дією факторів, пов'язаних з специфікою адаптації англофонів до умов нової середовища існування на австралійському континенті.

ЛИТЕРАТУРА

1. (CAND) – The Concise Australian National Dictionary/ Ed. by J. Hughes. – Melbourne: OUP, 1992.
2. Wilkes G. A. Exploring Australian English: Publications for the Australian broadcasting corporation. – Sydney: ABC Enterprises, 1986.
3. Turner G. W. The English Language in Australia and New Zealand. – London: Longman, 1972.

УДК 808.3 – 316.1: 659.1

ЛЕКСИЧНІ НЕОЛОГІЗМИ В РЕКЛАМІ

Колесникова Н.В., аспірант

Запорізький державний університет

У статті аналізуються причини появи нових лексических надходжень в мові реклами, а також особливості їх засвоєння. Предметом дослідження стали тексти зовнішньої реклами Запоріжжя та Києва. Стаття буде корисною тим, хто безпосередньо займається написанням рекламних оголошень та цікавиться особливостями їх мови.

Ключові слова: реклама, неологізми, лексика, мовлення, мова, суспільство.

Колесникова Н.В. ЛЕКСИЧЕСКИЕ НЕОЛОГИЗМЫ В РЕКЛАМЕ/ Запорожский государственный университет, Украина

В статье анализируются причины появления лексических неологизмов в языке рекламы, а также особенности их ассимиляции. Предметом исследования стали тексты наружной рекламы Запорожья и Киева. Статья будет интересна тем, кто непосредственно занимается написанием рекламных объявлений, а также интересуется особенностями их языка.

Ключевые слова: реклама, неологизмы, лексика, речь, язык, общество.

Kolesnykova N.V. NEW LEXIC IN ADVERTISEMENT/ Zaporozhye State University, Ukraine

This article is about causes of new vocabulary's rise in advertisement and peculiarities of its assimilation.

Street advertisement was chosen as a subject of a scientific research. It can be useful both for those who are involved in the creation of advertisement and for those who takes interest in its linguistic peculiarities.

Key words: advertisement, neologism, vocabulary, speech, language, society.

Реклама покликана завжди знаходитись на вістрі нових віянь нашого життя. З одного боку, вона є засобом проектування нових слів, оскільки в ній знаходять відображення різні зміни, що відбуваються у суспільстві: поява нових реалій в галузі науки та інформаційних технологій, а отже – і їхніх назв. З іншого боку, вона сама є причиною появи неологізмів у нашому мовленні. Адже, як відносно нова (у сучасному розумінні) галузь людської діяльності, вона принесла із собою й нові реалії (*копірайтер, креатив, бриф, постер, бігборд, бренд*).

Традиційно виділяють такі шляхи проникнення нових слів до лексического складу мови. По-перше, поява нових реалій і відсутність у словниковому складі слів для їх позначення (*Інтернет*). Другий – нове, переосмислене значення вже існуючих слів (*цифровий, мережа*). Третій спосіб – поява слів, що є синонімами до вже існуючих, але які при цьому дозволяють більш ёмно називати те чи інше поняття (*топовий*). Щодо основних причин появи неологізмів у мові, то на сьогодні можемо говорити про такі: розвиток техніки, зокрема в галузі високих технологій, та соціально-економічні зміни у суспільстві.

Свого часу фірма "Rank Xerox" стала першим постачальником копіювальної техніки на території Радянського Союзу. Відтоді в мовленні наших людей активно закріпилось слово "ксерокс" та похідні від нього. Воно перестало бути власною назвою і помилково вживається для називання цього пристрою та пов'язаних із ним процесів. Подібне часто можна спостерігати і в рекламних текстах: *ксерокс*, послуги *ксерокопіювання* тощо. Лише поодинокі фірми у своїх оголошеннях пропонують споживачам придбати *копіри* або *зняти копію*.

"*Second hand*" – словосполучення, що вже понад десять років використовується для називання одягу, який до цього був у використанні й надходить до нас із різних країн. Ставлення як до самої реалії, так і до її назви у суспільстві від самого початку було неоднозначним. Останнім часом можна спостерігати тенденцію до заміни цього словосполучення евфемізмами типу "*дешевий одяг*", "*одяг з Європи*" тощо, які фіксуються на вивісках.

Прагнення досягти сконденсованості змісту нерідко спонукає використовувати у текстах оголошень аббревіатури, в тому числі й іншомовні. Зокрема, на різних рекламних носіях можна побачити написи типу: *Елітний відпочинок VIP-сауни; VIP-кухні* тощо. Це поняття частіше вживається у мові як пересічних громадян, так і в повідомленнях засобів масової інформації. В англійській воно тлумачиться як "дуже поважна особа" (*very important person*). Вживання у нашому мовленні дає підстави говорити про те, що поняття було запозичене із деякими змінами у своєму значенні порівняно з оригіналом. У нас слово застосовується швидше по відношенню до людини заможної, що не обов'язково означає поважну.

Якщо раніше основну увагу замовники та виробники реклами звертали на потенційну цільову аудиторію старшого віку, то сьогодні ситуація змінилась. Молодь на разі розглядається як одна з активних споживацьких груп. Про це можна говорити, аналізуючи деякі рекламні тексти, що наслідують мову та інтонації цієї вікової групи. Наприклад,

Два поршині твого драйву

Йе-е-е, він класно їздить на байку! А ти – класно танцюєш! Або ганяєш в баскетбол. Або розбираєшся у класній музиці чи комп'ютерах. Кожен поведений на чомусь класному, і в кожній голові є драйвовий мотор. МАЖОР – це два поршині, що розганяють твій драйв до максимальної швидкості, подвійний апгрейд для твого натхнення! Візьми, розкрий, скуштуй МАЖОР – роби те, що любиш!

Запозичені з англійської мови слова *драйв* (рух), *байк* (велосипед), *апгрейд* (підйом, заряд), вигук захоплення *йе-е*, як і безліч інших, притаманні мовленню сучасних підлітків, або *тінів* (скорочено від *тінейджерів*).

Отже, рекламні тексти чи не найпершими віддзеркалюють нові слова, що потрапляють у мовлення. З одного боку, за допомогою оголошень виробники повідомляють про винаходи у своїй галузі, що зумовлює безпосереднє використання такої лексики. З іншого боку, в деяких випадках текст має свідчити, що рекламодавець "знаходиться на гребені", є своїм у колі цільової аудиторії, добре знає, якою мовою говорити до неї. Такою є, в першу чергу, реклама, орієнтована на молодь і підлітків. Аналіз запозичень дає підстави говорити, що інколи вони набувають додаткових відтінків у значенні.

Сам факт нових лексичних надходжень у мову є, без сумніву, ознакою її розвитку. Проте надмірне їх уживання, зокрема в рекламі, є небажаним, оскільки це може стати причиною засмічення мови, а також призводити до нерозуміння тексту повідомлення споживачем.

УДК 801.3:801.316.1.

ДО ПИТАННЯ ПРО ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ НЕОЛОГІЇ

Колоїз Ж.В., к. філол. н., доцент

Криворізький державний педагогічний університет

У статті йдеться про основні поняття неології, осмислюється суть термінів "неологізм", "оказіоналізм", "індивідуально-авторський неологізм", "потенційне слово".

Оказіональність розглядається як початковий етап "життя" кожного неологізму: нові явища створюються не всіма носіями мови одночасно, а окремим індивідом. Новоутворення, що не виходять за межу конкретної ситуації спілкування, функціонує як оказіональний неологізм. Новоутворення, що долає межу конкретної ситуації спілкування і не виходить за межу пасивності, кваліфікується як узуальний неологізм.

Ключові слова: неологія, нове слово, неологізм, окказіоналізм, індивідуально-авторський неологізм, потенційне слово, узуальний, окказіональний.

Колоиз Ж.В. К ВОПРОСУ О ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ОСНОВНЫХ ПОНЯТИЙ НЕОЛОГИИ / Криворожский государственный педагогический университет, Украина

В статье поднимается вопрос об основных понятиях неологии, осмысливается сущность терминов "неологизм", "окказионализм", "индивидуально-авторский неологизм", "потенциальное слово".

Окказиональность рассматривается как начальный этап "жизни" каждого неологизма: новые явления создаются не всеми носителями языка одновременно, а отдельным индивидом. Новообразование, которое не преодолевает границы определенной ситуации общения, функционирует как окказиональный неологизм. Новообразование, которое преодолевает границу определенной ситуации общения и не преодолевает границы пассивности, квалифицируется как узуальный неологизм.

Ключевые слова: неология, новое слово, неологизм, окказионализм, индивидуально-авторский неологизм, потенциальное слово, узуальный, окказиональный.

Koloziz Zh. V. TO THE QUESTIONS OF DIFFERENTIATION OF NEOLOGY MAIN NOTIONS /Krivoy Rog State pedagogical university, Ukraine

The article deals with the main notions of neology, the essence of the terms "neologism", "occasionalism", "individual-author's neologism", "potential word" is thought over. Occasionality is regarded as the first stage of every neologism's "life": new occurrence is made not by all language-speakers at once, they are made by an individual. New words and phrases, which do not outstep the limits of any definite act of communication, function as occasional neologisms. New words and phrases, which outstep the limits of definite acts and don't exceed the bounds of passiveness, are qualified special neologisms.

Key words: neology, a new word, neologism, occasionalism, potential word, individual-author's neologism, special, occasional.

Мова являє собою складну динамічну систему, оскільки перебуває в постійному русі, безперервно розвивається та вдосконалюється.

Одним із факторів, що засвідчує динамічний характер мови, є поповнення її лексичного складу новими словами, які в науковій літературі кваліфікуються як неологізми.

Висока "неогенність" ХХ століття, "неологічний бум", активізація уваги з боку мовознавців до проблем нових явищ зумовили створення особливої галузі лінгвістики – неології [1].

Протягом останніх років створено спеціальні центри неології, зокрема англійської, німецької, французької, російської тощо, де фіксуються та досліджуються нові слова і їх значення, аналізуються причини їх появи, вивчаються моделі їх утворення, здійснюється їх лексикографічна розробка.

Щодо української неології як окремої мовознавчої галузі можна сказати хіба що таке: "неологія української мови, зокрема суспільно-політична лексика, вивчається здебільшого в плані загальних словотвірних, лексико-семантичних та стилістичних тенденцій" [2].

Основне завдання неології, як свідчать сучасні неологічні дослідження, зводиться до "з'ясування типології нових слів у мові і мовленні" [3].

Однак систематизація неологічного матеріалу вимагає насамперед конкретизації, уточнення самого поняття "неологізм", що в переважній більшості випадків отожднюється з новим словом.

"Поняття неологізму, згідно з внутрішньою формою і етимологією цього терміна, належить до одиниць лексики, слова. Закономірно воно охоплює і нове значення (лексико-семантичний варіант слова, семолексема), що також є лексичним новотвором; іноді його називають **семантичним неологізмом** (виділено нами – Ж.К.). Закономірним є й залучення до складу неологізмів нових нерозкладних сполучень слів (ідіом), оскільки, по-перше, в ідіомі слова модифіковані в своїх значеннях до нуля, і, по-друге, дво-, трикомпонентна одиниця виступає у функції слова, лексичної одиниці..." [4].

З огляду на те, що і семасіологія, і фразеологія на сучасному етапі розвитку являють собою окремі мовознавчі дисципліни, які мають свій предмет і об'єкт дослідження, а новоутворення засвідчуються також на словотворчому та граматичному рівнях, виникає слушне запитання: Що слід вкладати в поняття "неологізм" і на основі чого здійснювати систематизацію неологічного матеріалу?

У довідковій та науково-методичній літературі терміном "неологізм" позначається будь-яке "нове слово або вислів, що з'являються в мові" [5], "нове слово, яке не увійшло до загальноновживаного словника" [6], "слово або мовний зворот, творені для позначення нового предмета чи вираження нового поняття" [7], "слово чи мовний зворот, що недавно з'явився в мові для позначення нового або вже усталеного поняття, предмета" [8], "слово, що не є загальноновживаним, але може ним стати, яке з'явилося в мові в певний період і не існувало раніше й яке сприймається як нове в свідомості носіїв мови"[9], "слово, а також його окреме значення, вислів, які з'явилися в мові на даному етапі її розвитку і новизна яких усвідомлюються мовцями (загальнономвні неологізми) або були вжиті тільки в якомусь акті мовлення, тексті чи мові певного автора (стилістичні, або індивідуально-авторські неологізми)" [10].

Подібні тлумачення неологізму не викликають принципового заперечення, зокрема коли йдеться про лексичні неологізми. Разом із тим не можна не констатувати невизначеності, розпливчатості ознак, на яких базується виокремлення неологізмів, що, у свою чергу, відзначалося деякими дослідниками: "Виникає питання про те, що ж таке "нові" слова в мові: ті, що ще не з'явилися? – тоді чи "слова" це; ті, що вже "з'явилися", але не увійшли до активного вжитку? – тоді це ще не слова мови; ті, що вже увійшли в мову? – тоді чим ці "нові" слова в словотвірному плані відрізняються від "старих" ?" [11].

Спроба дати відповідь на ці та ряд інших питань сприяла появі цілого ряду термінів, що мали на межі диференціювати нові явища. Поряд із термінами "нове слово", "неологізм" починають функціонувати – "потенційне слово", "оказіональне слово", "оказіоналізм", "індивідуально-авторський неологізм", "авторський неологізм", "стилістичний неологізм", "індивідуально-стилістичний неологізм", "неологізм контексту", "одноразовий неологізм", "літературний неологізм", "неологізм поета", "поетичний неологізм", "слово-експромт", "слово-метеор" тощо [12; 13].

Деякі з цих термінів, як і самі слова-метеори, не витримали випробування часом і залишилися лише в працях, де обґрунтовувалася саме їх доцільність.

Із цієї різноманітності неологічних термінів найбільш "живучими" виявилися "неологізм", "оказіональне слово, або оказіоналізм", "індивідуально-авторський неологізм", "потенційне слово". Щодо співвідношення цих термінів, то, слід зауважити, мовознавцями висловлюються різні, часто суперечливі, погляди.

Так, скажімо, на думку О.Г. Ликова, оказіоналізми не можуть бути новими словами, а тому їх слід відмежовувати від неологізмів. "Нові слова мають лінійний характер на часовій осі, вони з'являються в певний період і згодом перестають бути новими, потрапивши до активної або застарілої лексики; оказіональні слова не мають здатності "старіти" (у зв'язку з синхронно-діахронною дифузністю), а тому позбавлені можливості бути "новими" словами, тим самим позбавлені можливості називатися неологізмами" [14].

Відмежувати поняття "нові слова" від поняття "оказіональні слова" намагалася також О.К. Чиркова. "Поняття "нові слова" лежить у зовсім іншій площині, ніж "узувальні-оказіональні слова" і неспіввідносні з цими останніми; воно виникає при діахронічному підході до лексики, що вивчається у вузьких часових межах" [15]. Дослідниця не заперечує той факт, що момент спільного між новими і оказіональними словами є, оскільки оказіональні слова зазвичай мають відтінок свіжості і новизни, що зближує їх із неологізмами, "новизна яких об'єктивна, але встановлюється по відношенню до певного часу, вибраному довільно" [15]. Однак, як нам здається, уже в подальшому твердженні з'являються деякі суперечності: "Неологізми – це слова мови, тобто узувальні нові слова, це регулярно відтворювані одиниці мовної системи, тоді як оказіональні слова – одиниці мовлення" [15]. Заперечуючи приналежність оказіоналізмів до неологізмів, О.К. Чиркова разом з тим пропонує таку класифікацію нових слів: а) нові літературні слова; б) нові позалітературні слова; в) нові оказіональні слова [15]. Тому, відповідно, спроба відмежувати оказіоналізми від нових слів виявилася невдалою.

Більшість мовознавців (зокрема й Е.І. Ханпіра, О.А. Земська, В.В. Лопатін) диференціюють нові слова на неологізми та оказіоналізми, протиставляючи їх як одиниці мови та мовлення. Неологізми кваліфікуються як такі, що є частиною мовної системи й можуть бути використані кожним мовцем у типових ситуаціях; оказіоналізми – як слова, що виникають під час мовленнєвої комунікації і не виходять за межі конкретних ситуацій спілкування. Подібна класифікація знаходить багато прихильників і займає відповідне місце в довідковій, посібниковій, науковій та науково-методичній літературі.

Крім оказіоналізмів, до інноваційних мовленнєвих явищ дехто з лінгвістів намагається віднести також потенційні слова. "Слова потенційні і оказіональні є фактами мовлення, а не мови. Вони протиставляються неологізмам як фактам мови" [16].

Термін "потенційне слово" має неоднозначне тлумачення й до сьогодні залишається предметом дискусій. "За терміном "потенційне слово", очевидно, слід залишити те значення, яке запропонував Г.О. Винокур, що ввів цей термін у науковий обіг: "це слова, яких фактично немає, але які могли б бути, якби того захотіла історична випадковість" [17], "це слово, яке може бути утворене за мовною моделлю високої продуктивності, а також слово, що вже виникло на основі такої моделі, але ще не увійшло в мову" [18]; це слова, "які відрізняються від "звичайних" слів мови характером свого значення. Їх семантика позбавлена тієї фразеологічності, яку вважають диференційною особливістю слова як одиниці мови" [19].

З'ясовуючи суть поняття "потенційне слово", мовознавці впритул підійшли до питання про доцільність і необхідність цього терміна взагалі.

Виходячи з семантики, поєднання компонентів *п о т е н ц і й н и й* (від фр. *potentiel* – прихований, можливий) і *с л о в о* ("найменша самостійна і вільно відтворювана в мовленні відокремлено оформлена значеннєва одиниця мови, яка співвідноситься з пізнаним і вичленуваним окремо елементом дійсності

<...> і основною функцією якої є позначення, знакова репрезентація цього елемента ..." [20]) позбавлене будь-якого логічного смислу. Будь-яке мовленнєве новоутворення не потенційне, а реальне слово, що позначає певне поняття, має свою матеріальну форму вираження і за яким закріплюється певна семантика. На штучності терміна "потенційне слово" наголошує О.А. Габинська: "Якщо слово не створене, тільки "може бути створеним", відповідно, слова не існує, існує лише можливість його утворення" [21].

А це, у свою чергу, засвідчує той факт, що немає потреби диференціювати потенційні слова з-поміж мовленнєвих новоутворень.

У сучасній неології спостерігаються також намагання протиставити okazіоналізм – індивідуально-авторському неологізму (незважаючи на те, що і перші, і другі розглядаються як одиниці мовлення) на тій підставі, що okazіональні, не-авторські "новоутворення продукуються в розмовному мовленні і їх творцем є народ", а індивідуально-авторські, або авторські – створюються з певною стилістичною метою [22].

Проте ми, як і О.А. Земська, не бачимо принципової різниці між okazіоналізмами авторськими (письменницькими) і okazіоналізмами, що не претендують на авторство – дитячими і розмовними, оскільки, по-перше, "саме в цих трьох сферах і створюються okazіоналізми" [23]; по-друге, будь-яке новоутворення пов'язується з окремим індивідом. "Будь-яка інновація вимагає ініціативи, що не може виникнути у всіх членів даного суспільства одночасно і бути повністю однаковою за своїм змістом, спрямованістю тощо" [24]. Крім того, як справедливо зауважує П.А. Серебренников, "усе нове в мові спочатку створює індивід, і це новоутворення в подальшому розповсюджується, приймається або відкидається іншими членами суспільства" [24].

Таке твердження, на думку О.А. Габинської, вносить новий поворот у співвідношення, зокрема протиставлення, понять "неологізм" – "okazіоналізм", з чим дослідниця категорично не погоджується.

Це була її своєрідна реакція на статтю О.Г. Ликова, де на питання "Чи можна okazіональне слово називати неологізмом?" учений дає негативну відповідь, оскільки, вважає, "новим може бути лише те, що з часом здатне "старіти" – втрачати новизну" [25].

На відміну від О.Г. Ликова, О.А. Габинська зауважує, що okazіоналізм можна назвати неологізмом, бо новий – не тільки "вперше створений або зроблений, той, що недавно виник, з'явився" (антонім – старий), але і "незнайомий, маловідомий" (антонім – відомий, знайомий). "Okazіоналізми – це нові слова (неологізми), тобто слова, невідомі загальній літературній мові, точніше – більшості її носіїв, для яких кожне таке сово сприймається як нове, незнайоме, незвичне, незалежно від того, з якою метою воно створено: чисто номінативною або експресивно-стилістичною, за якою моделлю: високо-або малопродуктивною, непродуктивною або один раз втілено в слові" [26]. А відтак знову логічно напрошується запитання і що таке неологізм?

Беззаперечним залишається той факт, що неологізм повинен стати основною одиницею молодого лінгвістичної галузі – неології.

Однак, як справедливо вважає Н.З. Котелова, термін "неологія" може розглянутися і як наука (logos) про нове (neo). Тоді ним слід послуговуватися й для позначення різноманітних нових явищ у мові (наприклад, нових форм слова, нових валентних можливостей) [27], нових словотворчих афіксів, нових фразем, нових синтаксем тощо.

У широкому розумінні неологізмом можна вважати все те нове, що характеризує зміни і розвиток мови. У залежності від мовного рівня неологізми доцільно було б диференціювати на лексичні, семантичні, фразеологічні, граматичні тощо.

Дихотомія неологізм – okazіоналізм знімається, бо будь-яке нове явище, саме внаслідок своєї новизни, є в той же час і okazіональне, випадкове, незвичне. Очевидно, важко собі уявити, що будь-яке нове явище, зокрема й нове слово, створюється всім колективом одночасно. "Безумовно, що якщо б ми спробували встановити точний генезис якого-небудь загальноживаного неологізму, ми й тут переконалися б в його індивідуальному походженні" [28], "усі новоутворення (як факти мови) нашого часу індивідуальні, але їх авторство в свідомості носіїв мови втрачається через різні причини" [29].

Okazіональність можна розглядати як початковий етап "життя" кожного неологізму: усе нове при своєму "народженні" є випадковим, створюється не всіма носіями мови одночасно, а окремим індивідом. Подальша доля випадкового, okazіонального неологізму залежить від суспільства, узусу, що приймає або не приймає це новоутворення, вводить або не вводить його до загального вжитку, використовуючи в типових ситуаціях.

Якщо новоутворення приймається узусом, виходить за межу конкретної ситуації спілкування і не виходить за межу пасивності, його слід кваліфікувати як узуальний неологізм. Узуальний неологізм, що долає межу пасивності, перестає бути неологізмом.

18. Ханпира Эр. Об окказиональном слове и окказиональном словообразовании // Развитие словообразования современного русского языка. – М.: Наука, 1966. – С.154.
19. Земская Е.А. Оказиональные и потенциальные слова в русском словообразовании // Актуальные проблемы русского словообразования. – Самарканд, 1972. – С.25.
20. Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – С.565.
21. Габинская О.А. Типология причин словотворчества. – Воронеж: ВГУ, 1981. – С.35.
22. Намитокова Р.Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект. – Ростов н/Д.: РГУ, 1986. – С.12.
23. Современный русский язык. Словообразование – М.: Наука, 1973. – С.229.
24. Серебренников П.А. Номинация и проблема выбора // Языковая номинация (общие вопросы). – М., 1977. – С.153.
25. Лыков А.Г. Можно ли окказиональное слово назвать неологизмом? // РЯШ. – 1972. – №2. – С.42.
26. Габинская О.А. Типология причин словотворчества. – Воронеж: ВГУ, 1981. – С.29.
27. Котелова Н.З. Первый опыт лексикографического описания русских неологизмов // Новые слова и словари новых слов. – Л.: Наука, 1978. – С.17.
28. Курилович Е. Поэтический язык с лингвистической точки зрения // Очерки по лингвистике. – М., 1962. – С.422.
29. Лыков А.Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово). – М.: Высшая школа, 1976. – С.26.

УДК 883 М – 3.06

СЕМИОСФЕРА СМЕРТИ У ТВОРАХ М.МАТИОС

Курилова Ю.Р., магістр

Запорізький державний університет

Стаття містить аналіз семантичного і семиотичного простору смерті у творах М.Матіос і може бути використана як матеріал для наступних досліджень творчості письменниці.

Ключові слова: мотив, образ, семіосфера, символ, смерть.

Курилова Ю.Р. СЕМИОСФЕРА СМЕРТИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ М.МАТИОС /Запорожский государственный университет, Украина.

Статья содержит анализ семантического и семиотического пространства смерти в произведениях М.Матіос и может быть использована как материал для дальнейших исследований творчества писательницы.

Ключевые слова: мотив, образ, семіосфера, символ, смерть.

Kurylova Y.R THE SEMIOSPHERE OF THE DEATH IN M.MATIOS'S WORKS / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

The article contains an analysis of the semantic and semiotic space of the death in M.Matios's works and might be used as a material for further studies over writer's creative peculiarities.

Key words: motif, image, semiosphere, symbol, death.

Тема смерті є актуальною для кожного, адже сувора реальність життя рано чи пізно змушує замислитись над тим, що на цьому світі ми лише тимчасові гості. Ставлення до смерті, як зауважує М.Федорова [1;26], є одним з найстійкіших в історії колективних уявлень, настроїв, емоцій, дослідження яких дозволяє виявити тенденції у формуванні моделей поведінки. Смерть є таємницею, бо людина не має можливості змалювати її ззовні як щось пережите і власний досвід. Ф.Ар'єс, аналізуючи феномен Смерті в історії цивілізацій, виділяв кілька моделей її сприйняття у варіаціях психологічних елементів самосвідомості, захисту суспільства від дикої природи, віри у безсмертя та існування зла залежно від етнокультурних реалій[2;506]. На соціокультурну обумовленість феномена смерті вказував і В.Сабіров: "... людина має справу ... зі ставленням до неї (смерті), які є формою виразу визначеної ціннісної позиції"[3;27]. Уявлення про смертність людини, як зауважує Л.Виноградова [4;88], здобуваються у процесі конкретного соціального спілкування, тому у кожній культурі присутній свій етнічний образ смерті. Жагуча потреба проникнення у загадковий світ потойбіччя знайшла відображення у творчості

М.Матіос як спроба інтуїтивного осягнення і глибинного проникнення у структури Буття. Спробуємо проаналізувати культурний простір смерті у творах “По праву сторону твоєї слави” і “Млин мерців”.

Можна виділити кілька ліній осмислення смерті в контексті буття, які складають її художню концепцію у творчості письменниці: ставлення до смерті і мерців у ситуації сьогодення, усвідомлення і переживання власної кінцевості як спроба іммутологізації (формування психічних структур на протидію гніту неминучості смерті), моделювання потойбічного світу, аксіологія смерті. Танатологічний контекст естетичного дослідження смерті має різні відтінки: релігійний, психологічний, філософський, міфологічний (ритуальний). М.Матіос відтворює дві стадії сприйняття смертності: аутоскопичну – те, що душа відчуває після відокремлення од тіла, трансцендентальну – сприйняття душі, яка вже відійшла в інший світ.

Смерть є найбільш глибоким та найвизначнішим фактом життя. До таких глобальних висновків дійшов М.Бердяєв [5;216], пов'язуючи питання смислу життя і людської смертності: “Смисл покладений за межами цього замкненого світу, і осягнення смислу передбачає кінець у цьому світі”. Ж.Бодрийяр, аналізуючи категорію смертності, зауважував: “Смерть - це ... доказ того ..., що життя існує лише при втручанні в нього смерті і при обміні з нею, інакше воно приречене на дисконтинуальний режим цінності” [6;277]. У творі М.Матіос смерть є тим стандартом, без якого життя не змогло б пізнати саме себе: “І я побачила під собою землю: велику, веселу, кольорову, як амфора, землю ... і невимовно страшна, потворна і прекрасна картина почала відтворюватися у раптово повернутій до мене пам'яті: люди тривали за законом відомого колись у житті прислів'я: півсвіту плаче, півсвіту - скаче. У їхньому триванні ... відвертий баланс доброго і злого. Я почувала себе терезами, які з точністю до мікрона визначали міру ... добра і зла” [7;24]. Оскільки епіграфом до твору авторкою взяті сентенції з творів Ф.Ніцше, а образ потойбічника виявляє риси подібності з образом Заратустри, можна говорити про певне переосмислення ніцшеанської філософії у вигляді ремінісценції. Порівняймо з тим, як цей образ представлений у Ф.Ніцше: “Сном здався тоді мені світ і поетичним творінням Бога: різнокольоровим димом перед очима божественного незадоволеного” [8;21]; “це Я і його протиріччя і сплутування говорить... про своє буття, це створююче, бажаюче і оцінююче Я, яке є мірилом і цінністю речей” [8;22].

Ф.Ар'єс стверджує [2;506], що масове суспільство 20 століття повстало проти смерті і поводить себе так, ніби смерті не існує; воно соромиться смерті більше, ніж боїться. Це почуття сорому є наслідком зникнення зла, оскільки медицина виявилася здатна зменшити страждання [2;507]. Ми десоціалізували смерть, виключивши мертвих з простору життя, але логіка символічного обміну, на думку Ж.Бодрийяра [6;235], відновлює еквівалентність життя і смерті. У художньому просторі письменниці гармонія життя і смерті постає як динамічна діалектика – поліфонічна взаємодія, однією гранню якої є конфліктність цих категорій, експансія життя в смерть, а іншим – їх взаємна амбівалентність, оскільки життя є “повільним вмиранням”, а смерть несе в собі ідею повернення і відродження. Ситуація сучасності, охарактеризована Ж.Бодрийяром, постає в потойбічних одкровеннях героя твору “По праву сторону твоєї слави”: “Живі! Чому ви ніколи не думаєте про смерть, живі?” [6;21]. До таких узагальнень наближається герой повісті “Млин мерців”, спостерігаючи коматозний стан коханої людини: “Решта – бруд чи просто життя, а, отже, поступове вмирання, або суцільна повість смерті” [9;60]. Ф.Ар'єс виділяє взаємну залежність між видаленням жаху смерті з життя і поверненням первісного нескореного образу смерті у лікарні. Центральною є категорія страху у зображенні лікарняного вмирання і у М.Матіос, яка стає віддзеркаленням беззахисності людини перед обставинами долі: “Смерть щодня була присутня в цих стінах ... щодня, коли він переступав поріг, прямо по коридору справа під стіною чиєсь нерухоме і задерев'яніле тіло було укрите білим простиралом з головою” [9;54]; “... є запровлений в ніс зонд ... І є страх” [9;56].

Смерть у сучасному світі детермінується випадковістю. О.Пас у своїй теорії нещасливого випадку стверджував, що техніка розширила його поняття і надала йому іншого характеру, оскільки природа вже не виступає у ролі сховища нашої провини [цит. за 6; 506]. А.Шопенгауер наголошує на випадковості у бутті всього сущого, яка і зумовлює незначну цінність життя або смерті [10;93]. Такий мотив випадку, долі, року, детермінованих технократичним світом, наявний у М.Матіос, оскільки причиною смерті стає авто- та авіакатастрофа.

У новий час ідея вічного життя, як стверджує К.Ламонт [11;17], виводиться з існування Бога. Уже в самому його визначенні розуміється здатність гарантувати безсмертя. Якщо немає Господа, то відсутня і вічність. На думку дослідниці [11;33], безсмертя означає посмертне існування деякої безособової психічної сутності, яка поглинається деяким Абсолютом. До цього поняття близьке матеріальне або хімічне безсмертя – поглинення природою елементів тіла. Існує також історичне безсмертя, яке досягається продовженням себе в нащадках. К.Ламонт звертає увагу на питання субстанції, у якій особистість функціонуватиме у потойбіччі: буде вона у якості чистої душі чи у якомусь ефірному тілі. Для того, щоб впізнати тих, хто пішов в інший світ раніше, вони повинні постати у знайомих формах. І хоча вічне життя об'єктивується і натуралізується, все ж, як пише М.Бердяєв [6;226], вважається природною сферою буття іншого роду. На думку К.Ламонт [11;39], поняття очей і світла не будуть мати

у цих сферах тотожного значення: очі будуть витлумачені символічно як найцінніший орган почуттів смертної людини. У М.Матіос категорія безсмертя представлена у двох вимірах: матеріальному та ідеальному. Душа героя повісті “По праву сторону твоєї слави” не відчуває часу і простору, усе навколишнє бачить іншим, духовним, зором. Спілкуються у потойбіччі за допомогою думок (розмова з янголом).

Свідченням міфопоетичних уявлень є розчинення тілесності героя в хаотичності космічного Буття, адже, як стверджує М.Еліаде [12;69], “...таємниця життя і безсмертя тіла вписана у саму структуру Космосу...”. Смерть уявляє собою процес космічної резорбції “... у тому, що одні космічні елементи послідовно розчиняються в інших ...” [12;50]. О.Мень уявляє стан як повернення тіла в обійми матері – природи: “... атоми тіла будуть злиті з колообігом світобудови” [13;18]. М.Матіос “віддає” окремі складники тіла певним стихіям, позначаючи трагічним пафосом втрату тіла душою: “Вогонь всередині того, що мало називатися моїм тілом, досягав критичної точки ... і колір моєї крові зіллється з кольором черепиці; моя кров потече у Майн чи у Рейн, ні, таки у каламутний зимовий Рейн, і ніхто ніколи не віднайде і краплі моєї крові” [7;20]; “моє маленьке серце ... білохалатні різники викинули у великий ящик ... і відвезли за місто, прикопавши землею” [7;27].

По відношенню до душі тіло, на думку Ж.Бодрийяра [6;286], стає “реальністю”, яка існує лише у приреченості на смерть. Категорією, що характеризує перші враження перехідного стану, є метафізичний страх втрати свого органічного тіла: “Хотіла себе помацати, вщипнути. Та гостра– як лезо кінджала – думка змусила затремити від жаху: я вмерла” [7;20]. Аналізуючи проблему поглядів на смертність всього суцього, А.Шопенгауер зауважував: “Страх смерті ... апіорі не що інше, як зворотний бік волі до життя, яку представляємо усі ми” [10;83]; “він (організм) – сама воля, яка прийняла вигляд тіла”. Отже, саме небезпека фізичного знищення зумовлює у творі жах смерті: “... Мені здавалося, що я пручаюся кожною клітиною свого молодого тіла, однак якась страшна, майже дика і надпотужна сила шалено несла мене по нескінченно довгому безбарвному коридору ...” [7;19]. Воля людини існує тільки за життя, що і усвідомлює герой: “Однак моєї волі тут не існувало” [7;26]. М.Бердяєв зауважує, що “між життям у часі і життям у вічності покладається прірва, через яку перехід можливий тільки шляхом смерті, шляхом жаху розриву” [5;217]. Отже, жах і туга людини пов’язані із стрибком крізь прірву і водночас тримають у собі надію на остаточне відкриття смислу.

Філософська істина смерті розкривається С.Булгаковим у світлі софіології смерті: “Смерть дає волю від ваги світу, і без неї ця воля недосяжна...Смерть є вихід із занепаłego світу заради повернення у світ оновлений ... Смерть має два лики: один темний і страшний ... – це є вмирання ... Інший її лик – світлий... той, що веде ... до божественного одкровення ...” [14;50]. Філософ вважає, що смерть повинна бути зрозумілою позитивно як виток із самих основ буття. Людина не витримала випробування волею, яку подарував Творець, і в падінні своєму зробилася рабою своєї тварної сутності. Христос, прийнявши обтяжене гріхом тіло, виконав волю Бога і здійснив свободу Духа у плоті “смертю смерть поправ”. Тому смерть стає воротами безсмертя завдяки силі Христового Воскресіння. Така ідея відродження реалізується в одужанні коханої жінки героя і її передсмертних мареннях: “...І прийде царство твоє і буде воля твоя ... І зустрінеться син божий з хрестом і розіпне Христос твоє безсилля ...” [9;56]. Воскресіння передбачає очищення, тому межовий стан смерті (“на кінчику життя на лезі смерті” [9;57]) несе у собі катарсисну функцію, яка підкреслюється характерною метафоричною деталлю, побудованою на фізичній особливості олова очищувати сріблясту руду: “І скапне плач оловом на білу грудь шиби...” [9;56]. Софійність смерті полягає у тому, що людина і в смерті отримує шлях до світла у такій мірі, у якій здійснила таку можливість за життя. У Канта безсмертя є умовою виконання морального закону. Гармонійне життя героя повісті “По праву сторону твоєї слави” є виконанням цього закону (“довго намагалася досягти ідеальної моральності” [7;49]), тому ним отримується винагорода – досягнення абсолютного світла. М.Лоський визначав важливим те, що “Бог відкривається у релігійному досвіді не тільки як абсолютна повнота буття, але ще і як найвища абсолютно досконала цінність ... тому ... наближення до нього ... сповнює душу...блаженством” [15;51]. На думку філософа [15;54], обмежена тварна істота досягає абсолютної повноти буття за умови не тільки для-себе-буття, але й буття для інших. Християнська етика реалізується у первні Добра, який несуть герої творів, допомагаючи за життя іншим, тому Марію пускають до найвищого саду: “Це мій Тато впускає мене до себе. Я чула його обійми. Він пригортав мене, як пригортають невісту у моторошній тиші весільної ночі ... Я хотіла висушити океани усіх своїх колишніх сліз і болю і сказати йому, що я нарешті щаслива” [7;52].

Ідея існування цілісної планетарної свідомості, духовної насиченості всесвіту наявна у вченнях В.Вернадського, Т. Де Шардена, К.Поппера, К.Юнга [16;470]. Своєрідно реалізується вона у творі М.Матіос як взаємопроникнення думок, носіями яких є душі: “... десь отут, де літали чи пливли мої мляві безголосі мислі і що мало би називатися простором, метушаться іще мільярди думок. Вони обганяли одна одну, наступна, як чумна, налітала на попередню, попередня гамселила ту, що була задовго перед нею ...” [7;22].

Визначальною для розуміння уявлень про смерть, як зауважує Р.Кісь [17;9], є панівна космологічна модель. Аналіз просторових орієнтацій і символіки твору дозволяє зробити висновки про синтез архаїчних і християнських елементів, певних філософських ідей у відтворенні процесу вмирання, нетілесної сутності людини в аналізованих творах. Рух у часі і просторі реалізується через діалектичні протиставлення верх–низ, правий–лівий. По праву руку величі і сйява Бога знаходиться Ісус, обранці Бога, посвячений герой твору. Богообраність Марії підкреслюється у створенні “есхатологічного” образу– дитини, яка грається з гадюкою: “... я шодня гралася з гадюкою і ні гадюка мене не боялася, ні я її” [7;34]. До того ж героїня представляє цілісну особистість, яка об’єднує чоловіче і жіноче начала: “... ти мала вродитися чоловіком, але той, що визначає стать, зробив тебе жінкою” [7;49]. Ці деталі підкреслюють трансцендентну ситуацію закінчення Часу та Історії, досягнення єдності, яка не може бути зрозумілою у повсякденні, і тому вона відтворюється, як зауважує М.Еліаде [12;191], “суперечливими і парадоксальними образами” (ягня поряд із левом та ін.).

У протиставленні верху і низу закладена семантика світового древа. Слов’янське Дерево Життя, на думку О.Кирикова [18;27], символізувало єдність світу, поєднуючи протилежні бігуни – небо і підземний світ через землю, а Любов (Леля), Життя (Жива), Смерть (Морена) були трьома основами буття і знаходилися завжди поруч [18;31]. У творах М.Матіос ця єдність основ існування закладена в символіці кольору: “Земна амфора була чиста, як справжній бурштин, і брудна, як помийниця, одночасно. На прив’язаних травах лугів розвівалися білі весільні сукні заблудлих у нетрях радості наречених, а на квітучому гіллі придорожніх дерев гойдалися чорні тіні повішеників; із-за тюремних дротів блискали втомлені очі смертників, а з-під розбухлої материнської поли рвався крик народженого; бірюзовими ріками пливли посинілі тіла утоплеників; а на сяючих вершинах снігів парувалися гірські кози” [7;25]. Життя і Смерть кодуються відповідно світлою і темною барвою. Символіка світла і темряви є центральною серед релігійних символів Святого Писання. З нею пов’язана тісна кореляція життя і смерті. В основних релігійних книгах вказується, що в кінці історії спасіння сам Бог буде світлом (Откр. 21:23) нового творіння. Праведники від уявлення світла як фізичного поняття прийдуть до світла як присутності Господа. М.Еліаде зауважує: “... ідея світла включена у поняття божественної слави ... світло–характерна прикмета ... оновленого світу” [12;81]. Саме тому світло першого саду, де знаходяться душі померлих при народженні дітей (а значить нехрещених) є каламутним і моторошним, а душа бабусі-самогубці почорніла, оскільки вони карбовані гріхом: “Ти нас прирекла на найнижче життя ... Бачиш, як тут багато таких, як ми ? Чуєш ножиці і скигління ? Нас прибуває і прибуває, і ми безсилі... ми такі ж, як ви, лиш тут ми зостаємося у першому саду” [7;31]. У повісті “По праву сторону твоєї слави” блиском золота і срібла, які, зауважує Дж.Купер [19;299], відповідно позначають чоловіче і жіноче начала, кодуються світло чоловічої і жіночої душ.

Концепція птахів як поведирів душ і представлення образу душі у вигляді птаха є універсальною, і її поширення не обмежується індоєвропейським культурним світом. М.Маєрчик зауважує, що зв’язок між смертю, пташкою та жінкою не збігається із законами тридільної структури світобудови (згідно їй зв’язок птахи зі смертю не збігається з функцією деміурга)[20;94], проте огляд широкого обсягу матеріалів засвідчує стійкість цього уявлення на різних теренах [20;96], до того ж в українців існує повір’я, що ластівки, кури, тощо походять із землі [20;94]. У М.Матіос символами душі є ластівка і метелик. Образ ластівки має досить широку символіку. Ця пташка, як стверджує О.Потапенко [21;78], є символом добра і зла, весни, відродження, посередником між життям і смертю, а у християнській традиції, на думку Дж.Купера [19;174], символ воскресіння, а також одне з втілень Христа. У багатьох народів ластівка уособлює наречену, охоронницю дому, може символізувати сестру, дружину і матір. Метелик також несе у собі ідею відродження (Х.Керлот [22;90]) і є уособленням несвідомого потягу до світла: “Хіба мені легко почуватися саме тепер, у найважливішу мить грандіозної події – зустрічі із власною душею – метеликом, що залетів знічев’я на вогненний блиск чорної квітки ?” [7;22].

Образ смерті закодований у символах моря, млина, пастки, чорної темряви, чорного граніту, білої жінки з чорною квіткою, коня, волосся.

В.Єр’оміна вичленує із структури похоронних голосінь мотив “вода – горе”, пояснюючи його тим, що вода не тільки служила межею між світом живих і мертвих, але й дарувала забуття [23;198]. М.Жуйкова вбачала семантику моря як символу біди, смерті в особливостях архаїчної міфопоетичної системи: “... уявлення ... про море відповідало синкретичному поняттю “вологе+темне” ... море дуже рано почало виступати знаком того шляху, яким відбувався перехід ... до світу мертвих” [24;59]. Влада смерті, яка бере гору над життям, постає у повісті “Млин мерців” в образі сутінкового моря: “погойдливі сутінки вливаються в мене... моє море страшне мене гойдає ...” [9;69].

Волосся, як стверджує О.Потапенко [21;30], є символом богині неба, землі, багатства, енергії, вогню; обстрижене волосся активізує уявлення про зв’язок народження і смерті. Тому ця деталь у творах М.Матіос набуває функцій знаку смерті: “бо чорна темрява затыгає моє волосся у себе як в петлю”[9;57]. Опозиція смерті і життя реалізується у символічному протиставленні птахів: “білі ворони обсідають моє

тіло і кляють його до кісток впади яструбом на мене” [9;61]. Адже ворон несе семантику хижості, смертності (Дж.Купер [19;45]), а яструб є солярним птахом і ототожнюється з небесами.

Міфопоетичний образ смерті у вигляді молодої жінки з чорною квіткою (“По праву сторону твоєї слави”) створює опозицію християнському середньовічному образу кістлявої смерті з косою (“Млин мерців”), призначенням якого була мета викликати страх: “... а ти прийшла з косою...” [9;65].

Іншим кодом смерті у творах є символ млина. Як зауважує Дж.Купер [19;202], “млин – символ того, що трансформує, тобто долі... У буддизмі млин означає коло існування, сансару”. У письменниці крізь млин моделюється ланцюг людського існування: “ми просто тяглова сила, що нами тягнуть у той гігантський млин інших” [9;68]. Образ коня активізує у структурі твору мотив приреченості життя, оскільки, як зауважує М.Еліаде [25;173], “у міфології коня домінує поховальний мотив: кінь – міфічний образ смерті”. У М.Матіос люди у своїй жорстокості у ставленні до інших забезпечують міцність цього ланцюга: “... кінь у подібні смерті, що наближалася, моїми власними руками штовхнув її між жорна дикого млина – і тепер істерично ірже поза моєю спиною ...” [9;68].

Складне емоційне ставлення людини до життя знаходить виявлення в ставленні до смерті, представлене в поховальному церемоніалі. Антрополог Б.Малиновський стверджує, що ритуал поховання виступає як “потужний засіб реінтеграції порушеної солідарності колективу” у примітивних культурах і забезпечує безперервність традиції [26;419,421]. Введення в структуру повісті “По праву сторону твоєї слави” елементів поховального обряду і голосіння, вірувань, пов’язаних з ним, засвідчує стійкість архаїчних уявлень і функціонування їх у сучасній культурі. Так, померла людина споряджається на той світ з усіма необхідними речами, потойбічне існування уявлялося в первісних суспільствах схожим на реальне: “І дзеркальце кладі, і годинник ... вона це все має мати при собі...” [7;26]. Згідно з демонологічними віруваннями східних слов’ян померлий герой стає охоронцем дому, впливаючи своїм потойбічним існуванням на зміст існування родичів: “Відтепер своїм небуттям я мусила і могла охороняти наш дім. Таким був правічний закон цього краю. Клаптик смертної сорочки мав стерегти хату і худобу від блискавки, грому і тучі, а шнурок, яким зв’язували мені ноги, щоб я рівненько лежала в домовині, служив найкращим адвокатом і суддею на випадок будь-якого конфлікту із законом” [7;29]. В.Скуратівський зауважує, що на Полтавщині та в деяких інших регіонах під померлу людину клали сокиру чи ножа для того, щоб нібито труп не розкладався (звичай давніх часів, коли тіло господаря після його смерті залишали у хаті, а самі переселялися в нове місце) [27;30]. У творі письменниці цей звичай постає як форма зберігання традиції: “... її так заморозили, що вже й заліза не треба ... Так годиться ...” [7;27]. Прикмети – вісники смерті – по всій території розселення східних слов’ян були схожі. Вони пов’язувалися з руйнівними подіями в домі або поза ним. Смерті бабусі героя передують знаки нещастя – випадкові загибелі свійських тварин. Про те, що жінка втратить близнят, було попередження у сні про дві відрубані коси, ловіння риби у прозорій загаті.

Християнський світогляд авторки знаходить свій вияв у моделі потойбічного простору. Ідея потрійності, наявна у підсиленому вигляді у числі 12, на думку П.Флоренського [28;598], дуже поширена у стародавніх релігіях і коріниться у глибині устрою існування. У Біблії число 12 простежується від перших книг П’ятикнижжя до Нового Заповіту (організація племен, проміжки часу, дванадцять учнів Христа та ін.). Ю.Вартанов і Г.Волженська відзначають його безперечну астральність і простежують його зв’язок з числами 5 і 60, оскільки у шістдесятихвилинному часі – п’ять дванадцятихвилинних періодів [29;11]. У повісті “По праву сторону твоєї слави” потойбічний простір структурується на 12 садів у порядку зростання величчя і слави. Час у ньому зупинений, герой не відчуває його, оскільки, як стверджує О.Лосев [30;250], “небо знаходиться у такому русі, яке є водночас і час, і абсолютний спокій”.

Усі сади згідно з християнською традицією походять із райського саду, сповненого квітами, барвами, ароматами. Як зауважує Е.Нюстрем [31;379], вони часто згадуються в Писанні як символ благословіння і спокою (Ам. 9:14, Лук. 13:19), і кінцева слава зображується як життя у раю. Б.Червак зауважує, що “для авторки “сади” – лише місця для плавного розгортання сюжету ...” [32;52]. Можна не погодитись з думкою дослідника, оскільки образ саду набуває у творах М.Матіос сутнісного навантаження і не є тільки засобом побудови сюжету. На популярність і поширеність садівничої символіки і образності в українській культурі, яка у своїй основі є землеробською, вказував О.Гриценко [33;29], стверджуючи, що сад в українському способі життя пов’язувався з інституціоналізованою сакральністю, адже старанно виплекані сади були неодмінною ознакою православних монастирів.

У своїх творах письменниця використовує символіку квітів, які складають систему певних смислів у фольклорі, християнській культурі. У семіотичі квітів лілія є найвищим символом християнства і первісно постала як атрибут цнотливості святих, пізніше – квітка Богоматері (таке значення, на думку М.Золотницького [34;76], має лілія на всіх католицьких землях). Безневинність і жертвовність випадкової загибелі коханої жінки, чистота і святість почуття підкреслюються саме білим одягом з лілій, у якому вона пливе. Лілії квітнуть у піднебессі і створюють опозицію з чорною темрявою низу. Барвінок В.Скуратівський відносить до традиційних символів смутку [27;33]. У дослідженні М.Золотницького [34;157] барвінок – символ радісної життєвої сили, і тому він потрапляє на цвинтар, на могили як знак

вічної любові і ніколи не зникаючої згадки. Ця квітка завдяки своєму голубому кольору теж створює контраст воскресіння і смерті з чорним кольором: “пастка шкіриться чорним гранітом і голубими барвінками” [9;61]. Акація у просторі Біблії, як зауважує М.Морамарко [35;145], є символом сакральності і безсмертя. Згідно з М.Холлом [цит.за 35;145], антична людина, можливо, вважала це дерево божественним за його чутливість. Мертва бабуся завітчується героєм квітом акації, що водночас символізує вічність, пам’ять і тонку душу жінки. Великий символічний потенціал несе образ сливового саду. У християнстві плід сливи символізував незалежність і вірність (Дж.Купер), до того ж слід звернути увагу на зелений відтінок квіток сливового дерева, який несе додаткову семантику незнищеності життя у творі. У М.Матіос сливовий сад ототожнюється в повісті “Млин мерців” з душею, внутрішнім світом героя: “Сливовий сад облетів до листка – і стояв худий і бідний. Він шулився од вітру, не любив і не хотів мене... Сад був її фотографією” [9;65]. Символіка зеленого кольору активізує інший аспект цього образу – уявлення про Рай, адже, як зауважує О.Лосев [30;255], “першостворений Рай, який не обрав ані добра, ані зла, повинен бути обов’язково зеленого кольору”. На думку О.Потебні [цит.за 21;52], зелений пов’язаний зі світлом і вогнем. У розумінні письменниці ідеальний стан душі – райське блаженство у поєднанні з коханою людиною: “забери мене в свій сад я тут умираю без тебе” [9;57].

Отже, у своїх творах авторка моделює семіотичний простір смерті, законами якого є бінарність, неоднорідність. Характерною особливістю відтворення смертності людини є синтез архаїчних уявлень і християнського світогляду, який знаходиться на межі з філософським.

ЛІТЕРАТУРА

1. Федорова М. Образ смерти в западноевропейской культуре // Человек.- 1991.- №5.- С. 25 – 26.
2. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти.- М.: Прогресс-Академия, 1992.- 528 с.
3. Сабиров В. Этический анализ проблемы жизни и смерти.- М.: Знание, 1987.- 64 с.
4. Виноградова Л. “Хорошая” и “плохая” смерть в славянской мифологии // Природа.- 1997.- № 6.- С. 88 – 91.
5. Бердяев Н. О назначении человека.-М.: Республика, 1994.- 459 с.
6. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть.- М.: "Добросвет", 2000.- 387 с.
7. Матіос М. По праву сторону твоєї слави // Вітчизна.- 1996.- № 11 – 12.- С.19 – 53.
8. Ницше Ф. Сочинения : В 2 Т.- М.: Мысль, 1990.- Т.2.- 829 с.
9. Матіос М. Млин мерців // Дніпро.- 1996.- № 5 – 6.- С.53 – 70.
10. Шопенгауэр А. Избранные произведения.- М. : Просвещение, 1992.- 479с.
11. Ламонт К. Иллюзия бессмертия.- М.: Издательство иностранной литературы, 1961.- 290 с.
12. Элиаде М. Мефистофель и Андрогин.- СПб.: Алетейя, 1998.- 374 с.
13. Мень А. Тайна жизни и смерти.- М.: Знание, 1992.- 63 с.
14. Булгаков С. Софиология смерти // Журнал практикующего психолога.- 1998.- № 4.- С.9 – 50.
15. Лосский Н. Условия абсолютного добра.- М. : Политиздат, 1991.-368 с.
16. Конотоп Л. Проблема життя та смерті в історії філософії // Визвольний шлях.- 1996.- № 4 (577).- С.460 – 476.
17. Кісь Р. Коваріації уявлень про смерть як індикатор типу культури (спроба крос-культурного бачення) // Студії з інтегральної культурології.Tanatos. Спец.випуск (НЗ).- № 1.- Львів, 1996.- С.9–20.
18. Кириков О. Богородица. Славянская мифология (гипотезы и факты).- Минск : Знание, 1993.- 134 с.
19. Купер Дж. Энциклопедия символов.- М. : Ассоциация духовного единения “Золотой век”, 1995.- 401 с.
20. Маерчик М. Орнітоморфні уявлення про душу (проблеми генезису та семіозису) //Студії з інтегральної культурології.Tanatos. Спец.випуск (НЗ).- № 1.- Львів, 1996.- С. 92 – 104.
21. Потапенко О., Дмитренко М., Потапенко Г. Та ін. Словник символів.- К.: Ред. часопису “Народознавство”, 1997.- 156 с.
22. Керлот Х. Э. Словарь символов.- М.: REFL-book, 1994.- 608 с.

23. Еремина В. Историко – этнографические истоки мотива “вода-горе” // Фольклор и этнография. У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов / Под ред. Путилова Б.Н.- Л.: Наука, 1984.- С. 195 – 204
24. Жуйкова М. Номінація смерті та архаїчне мислення // Студії з інтегральної культурології. Tanatos. Спец. випуск (НЗ).- № 1.- Львів, 1996.- С.28 – 62.
25. Элиаде М. Космос и история.- М.: Прогресс, 1987.- 312 с.
26. Малиновский Б. Смерть и реинтеграция группы / Религия и общество : Хрестоматия по социологии религии.- М.: Аспект – Пресс, 1999.- С. 415 – 420
27. Скуратівський В. Мандрівка до Русалій. Похоронні обряди // Берегиня.- 1996.- № 3 – 4.- С. 6 – 35.
28. Флоренский П. Столп и утверждение истины.- М. : Правда, 1990.- 839 с.
29. Вартанов Ю., Волженская А. Символика чисел в Библии.- СПб. : Знание, 1992.- 16 с.
30. Лосев А. Миф – Число – Сущность.- М.: Мысль, 1994.- 919 с.
31. Библейский словарь / Сост. Э.Нюстрем.- Торонто : ЕХБ, 1989. – 522с.
32. Червак Б. Символіка часу у творах М.Магіос // Слово і час.- 2000.- № 4.- С. 52 – 53.
33. Гриценко О. “Своя мудрість” : Національні міфології та громадянська релігія в Україні.- К.: УЦКД, 1998.- 184 с.
34. Золотницький Н. Цветы в легендах и преданиях.- К.: Довіра, 1994.- 255 с.
35. Морамарко М. Масонство в прошлом и настоящем.- М.: Прогресс, 1989.- 304 с.

УДК 81’373.47.

ПРОИЗВОДНЫЕ НА БАЗЕ ПРЕДЛОЖНО-ПАДЕЖНЫХ ФОРМ: НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Куцова Р.А., к.филол.н., доцент

Горловский государственный педагогический институт иностранных языков

Статья посвящена выяснению особенностей суффиксального, префиксально-суффиксального и флексийного способов образования производных лексем, образованных на базе предложно-падежных форм.

Автор является сторонником концепции морфемной природы предлога.

Ключевые слова: производящая база, производные слова, предложно-падежная форма, аналитическая синтаксическая морфема, словообразовательное значение, префиксальный способ словообразования, суффиксальный способ словообразования, префиксально-суффиксальный способ словообразования.

Куцова Р.А. ПОХІДНІ НА ГРУНТІ ПРИЙМНИКОВО-ВІДМІНКОВИХ ФОРМ: НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ / Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов, Україна.

Стаття присвячена з’ясуванню особливостей суфіксального, префіксально-суфіксального та флексійного способів творення похідних лексем, які постали на ґрунті прийменниково-відмінкових форм. Автор є прибічником концепції морфемної природи прийменника.

Ключові слова: твірні база, похідне слово, прийменниково-відмінкова форма, аналітична синтаксична морфема, словотвірне значення, префіксальний спосіб словотворення, суфіксальний спосіб словотворення, префіксально-суфіксальний спосіб словотворення.

Kutsova R.A. DERIVATIVES ON THE BASE OF THE PREPOSITION CASE FORMS: THE NEW VIEW ON THE PROBLEM / Horlivka State pedagogical institute for foreign languages, Ukraine.

The peculiarities of the suffixation, the preffixation-suffixation and the flective formation of the derivative words based on the preposition case forms are under analysis in this article.

The author supports the conception of the morpheme nature of a preposition.

Key words: creative base, derivative, preposition case form, analytical syntactic morpheme word building meaning, preffixation, suffixation, affixation.

Концепция морфемной природы предлога, впервые теоретически обоснованная Е. Куриловичем [1, 51-70, 175-203], углубленная и расширенная на материале предложной системы современного украинского языка И.Р. Выхованцем [2, 18-24, 51-59; 3182-211; 4, 23-30], находит все больше своих сторонников в языкознании.

Реализацию морфемного статуса предлога наблюдаем не только в грамматике, но и в дериватологии при изучении производных слов, которые произведены от предложно-падежных форм. Однако этот вопрос обойден вниманием исследователей, что и обуславливает его актуальность.

Цель статьи – показать, отталкиваясь от морфемной природы предлога, особенности суффиксального, префиксально-суффиксального и флективного словообразования, словообразовательного значения производных слов, которые создаются на основе предложно-падежных форм.

Как известно, производящей базой производных единиц выступает слово, словосочетание, сочетание слов, словоформа и т.п. Производящей базой может также служить предложно-падежная форма. Функционирование предложно-падежной формы в роли производящей базы признают лишь некоторые исследователи, по-разному определяя при этом способ словообразования производных слов. В основном он подается как префиксально-суффиксальный: *над коленом – над-колен-ок, под дубом – под-дуб-ник, без граници – без-гранич-н-ый, при дороге – при-дорож-н-ый*.

На наш взгляд, производные слова в данных примерах следует рассматривать как суффиксальные образования, так как они возникли на почве единой предложно-флективной морфемы, где первый элемент – предлог – входит уже в состав производной базы, функционально отождествляясь с приставкой; в производных словах появляется один словообразовательный элемент – суффикс, а предлог из аналитической морфемы превращается в синтетическую, позиционно полностью дублируя функцию приставки.

Г.П. Цыганенко, анализируя примеры *на столе – настольная* (лампа), *под землей – подземная* (работа), относит их, как само собой разумеющееся, к суффиксальным образованиям [5, с. 194]. Предлог (как элемент производящей основы) можно отождествлять с приставкой, если отталкиваться от морфемной природы самого предлога. Резонно по этому поводу замечает И.Р. Выхованец: «Тяжело представить себе, каким способом смогли бы регулярно трансформироваться предлоги (если их считать частью речи) в префиксальные морфемы с тождественным предложным значением, если бы они сами не были синтаксическими аналитическими морфемами. Ведь в этих словообразовательных процессах совершается морфологизация аналитических синтаксических морфем, их морфологическая закрепленность за синтаксической позицией» [2, с. 20].

Признание морфемного статуса предлога ведет, естественно, к количественному пересмотру префиксально-суффиксальных производных слов. Несколько сомнительным, на наш взгляд, является причисление к префиксальным образованиям слов типа *бездорожье, заречье, междурядье, приозерье, бесцветный, загорный, подголовный* и т.п. Эти слова, ввиду морфемного статуса предлога, уместно было бы рассматривать как суффиксальные производные, поскольку образование их на основе предложно-падежных соединений *без дороги, за рекой, без цвета, под головой* на синхронном фоне словообразования вырисовывается более рельефно, нежели на почве собственно падежных форм *дорога, река, цвет, голова* и т.п.

Следует отметить, что некоторые производные единицы мотивируются несколькими производными словами, т.е. могут быть полимотивированными. В этом плане особенно показательными являются слова, в структуре которых находится приставка *без-* (*бес-*). Такие слова, как *безалкогольный, безграмотный, безналичный, беспредельный* и т.п. можно трактовать как префиксальные образования, где словообразовательным формантом служит приставка *без-*, ср.: *алкогольный – без-алкогольный, грамотный – без-грамотный*. Характерно, что в этом случае приставка *без-* выступает семантическим вариантом частицы *не*, которая в структуре производного слова также подверглась трансформации из аналитической в синтетическую префиксальную морфему.

Приведенные слова с приставкой *без-* можно считать также суффиксальными производными, если брать за основу предложно-падежные конструкции производящих, ср.: *без алкоголя – безалкоголь-н-ый, без грамоты – безграмот-н-ый*.

Несомненно, функционирование предложно-падежных форм как производящих основ для суффиксальных мономотивированных производных иллюстрируют примеры: *без Бога – безбож-н-ый, без помощи – безпомощ-н-ый, без дома – бездом-н-ый, без дороги – бездорож'-н-ый, под дубом – поддуб-ник, под окном – подокон-ник* и т.п. Неоспоримым фактом является то, что и в флективных образованиях типа *безбород-ый, безбров-ый, безверх-ий, безголов-ый*, мотиваторами выступают предложно-падежные сочетания *без бороды, без бровей, без верха, без головы*. Кстати, в языкознании такие производные слова относят к образованиям префиксально-флективным [Немченко, с. 131, Горпинич, с. 121, 123] или префиксально-суффиксальным (имеется ввиду нулевой суффикс) [Земская, с.176], выводя мотиваторами существительные, как, например, у В.Н. Немченко или предложно-падежные формы, как у В.А. Горпинича и Е.А. Земской. В обоих случаях предлог *без* подается как словообразовательный элемент и не берется во внимание его морфемная природа.

Как видим, структура производящей базы является важным звеном в прогнозировании способа словообразования. Последний определяется появлением нового словообразовательного элемента в производном слове. Словообразовательный формат выступает носителем словообразовательного значения производного слова.

При мотивировании производного слова предложно-падежной формой словообразовательное значение будет значительно шире значения производного слова, мотивированного существительным. Так, в словах *заоблачный, подземный, пришкольный, заокеанский, междугородний* словообразовательное значение при мотиваторе-существительном соответственно будет «тот, который выражает отношение к пространственному ориентиру предмета (выше предмета, вблизи предмета, позади предмета, между двумя и больше предметами), названному производящим словом». Если в функции мотиватора выступает предложно-падежная форма, то словообразовательное значение обобщает расчлененное структурное значение перифразы: «тот, что определяется отношением к месту, обозначенному производящей базой». Это в общем не противоречит толкованию словообразовательного значения, а наоборот, подчеркивает его абстрактность и свойственность всем однотипно построенным словам одной и той же грамматической группы.

Признание морфемного статуса предлога как составного элемента предложно-падежной формы, которая может выполнять роль производящей базы, позволяет сделать определенные обобщения:

1. Способ словообразования производных слов, которые возникли на почве предложно-падежных сочетаний, нельзя считать префиксально-суффиксальным, ведь предлог-префикс уже входит в состав производящей базы, в производном слове происходит полная его морфологизация, т.е. превращение из аналитической синтаксической морфемы в синтетическую морфологическую, что закрепляется морфологической позицией и правописными нормами (слитым написанием приставки в составе производного слова). Это, естественно, механически ведет к уменьшению конфискальных производных среди класса существительных и прилагательных в восточнославянских языках.

2. Способ словообразования производных слов на базе предложно-падежных форм в основном следует трактовать как суффиксальный, исходя из того, что словообразовательным элементом выступает суффикс (*заозер-н-ный, под-зеркаль-ник, безлес'-j-е*), или редко как флективный, когда производящей базой преимущественно служит сочетание существительного для обозначения части тела или части предмета с предлогом *без*: *безус-ый, безглаз-ый, безверх-ий*.

3. Словообразовательное значение производных слов, которые образуются от предложно-падежных сочетаний, абстрактнее производных с производящей базой – именем существительным.

ЛІТЕРАТУРА

1. Курилович Е. Очерки по лингвистике. – М.: Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
2. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
3. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови. – К.: Наук. думка, 1987. – 231 с.
4. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. Цыганенко Г.П. Русский язык. Морфемика. Словообразование. Этимология: Учебно-справочная книга. – Донецьк: ООО «КИТИС», 1999. – 316 с.
6. Немченко В.Н. Современный русский язык. Словообразование: Учеб. Пособие для филолог. спец. ун-тов. – М.: Высш. школа, 1984. – 255 с.
7. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія: Навч. посібник. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 189 с.
8. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М.: Просвещение, 1973. – 304 с.

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ВАРІАНТІВ МОВИ

Люшинська Г.В., аспірант

Запорізький державний університет

Стаття присвячена проблемі національних варіантів англійської мови. Простежуються основні етапи розвитку теорії національних варіантів мови. Основна увага зосереджується на критичному огляді основних підходів до зазначеної проблеми. У статті наголошується на тому, що національні варіанти мови в контексті соціолінгвістики та етнолінгвістики є самодостатнім об'єктом для всебічного вивчення.

Ключові слова: варіативність, варіант мови, національний варіант мови, теорія національних варіантів, національно-гомогенна мова, національно-негомогенна мова, варіантність та норма, національна норма, поліетнічність

Lyushinskaya A.V. НАУЧНЫЕ ПОДХОДЫ К ИЗУЧЕНИЮ НАЦИОНАЛЬНЫХ ВАРИАНТОВ ЯЗЫКА / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена проблеме национальных вариантов английского языка. Изучаются основные этапы развития теории национальных вариантов языка. Основное внимание уделяется критическому обзору основных подходов к обозначенной проблеме. В работе подчеркивается, что национальные варианты языка в контексте социолингвистики и этнолингвистики являются самодостаточным, независимым объектом для всестороннего исследования.

Ключевые слова: вариативность, вариант языка, национальный вариант языка, теория национальных вариантов, национально-гомогенный, негомогенный язык, вариантность и норма, национальная норма, полиэтничность

Lyushinska A.V. THE SCIENTIFIC APPROACHES TO THE PROBLEM OF THE LANGUAGE NATIONAL VARIETIES / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

The article is dedicated to the problem of English language national varieties. The main stages of the development of the language national varieties theory are researched. The article represents the critical review of the main research approaches towards the given problem. It is underlined that in the context of sociolinguistics and ethnolinguistics the language national varieties are the self-existent and independent object for the more detailed and deeper linguistic research.

Key words: variety, language variety, national language variety, homogeneous language, non-homogeneous language, national norm, variant and norm, multiethnic language

Посилення уваги до проблеми варіативності мови останнім часом зумовлено тими дослідженнями історії формування національних літературних мов, якими вітчизняні та зарубіжні мовознавці відкрили нову сторінку в лінгвістиці.

Особливий методологічний інтерес для сучасної науки становить соціальна та функціональна зумовленість варіантів деяких західно-європейських мов (англійської, німецької, іспанської, французької, португальської), кожна з яких має статус державної мови в декількох країнах.

У наукових дослідженнях Г.В.Степанова, А.Д.Швейцера, А.І.Домашнєва, В.Н.Ярцевої, Ю.А.Жлуктенко, Ю.А.Зацного та зарубіжних лінгвістів М.Оркіна, М.Блумфілда та інших була розроблена теорія мовної ситуації та мовних станів, взаємодії внутрішньої та зовнішньої систем мови, визначені соціальні та лінгвістичні ознаки варіантів національних мов, співвідношення літературної мови та компонентів національного варіанта. У стадії подальшого дослідження знаходяться варіантні ситуації таких мов, як іспанська в Латинській Америці, німецька в Австрії та Швейцарії, англійська в США, Австралії, Канаді та ін.

Особливу актуальність здобули ці аспекти дослідження мови в наш час, коли виросло суспільне значення таких проблем, як нормування мови, культура мовлення, мовні контакти, двомовність та ін.

Усі ці проблеми різною мірою пов'язані з питанням варіантності мовних одиниць та мовного членування. Варіантність та норма взаємозв'язані та неподільні, причому, у використанні різноманітних мовних засобів функція норми є перш за все регулюючою [8].

Явище варіантності відмічається не тільки у внутрішній будові мовної системи. Практично кожна мова існує у вигляді великої кількості різновидів, або "аллосистем", таких, як ідіолекти, діалекти, говори, територіальні варіанти. Кожна з них має особливі лінгвістичні ознаки, свої соціальні та комунікативні функції [4]. Дослідження таких форм існування мови і визначило предмет окремої області лінгвістичних знань – теорії варіантів мови (мовної варіативності).

У працях Г.В.Степанова, А.Д.Швейцера, А.І.Домашнєва та інших було встановлено, що поряд із національно-гомогенними мовами (одна мова – одна нація) багато мов існують у вигляді комплексів

специфічних різновидів, кожний із яких функціонує в іншому комунікативному соціумі та має власні соціальні та лінгвістичні властивості [1, 2, 3]. За цими формами існування мов у науці закріпилося найменування “національних варіантів мови”. До них відносяться, як було зазначено раніше, канадський національний варіант англійської мови, американський та австралійський національні варіанти англійської мови.

Єдність таких полінаціональних, або національно-негомогенних мов не обов’язково дорівнює тотожності їх національних характерів, а навпаки, заснована на визнанні того, що “... мова може не бути ідентичною сама собі по всій території свого розповсюдження” [3].

Національна своєрідність таких мов є часто настільки характерною, що в результаті мовної диверсифікації в країнах англійської мови вчені відмовляються від поняття єдиного стандарту англійської мови та від порівняння окремих різновидів мови (наприклад, англійська в США або в Канаді) на основі певного “наднаціонального стандарту” [3]. Схожу думку висловив проф. Д.Брозович, говорячи, що національно-негомогенна стандартна мова існує лише як абстракція і практично як у письмовій, так і в усній формі реалізується у вигляді варіантів [9].

Національні варіанти являють собою особливі форми функціонування єдиної літературної мови у відповідності до умов, потреб та традицій нації – носіїв даної мови.

Таким чином, узагальнюючи сказане про сутність взаємовідношення понять єдиної мови та її національних варіантів, слід зазначити, що внаслідок використання однієї мови в одному територіальному історичному і соціальному просторі, у неї неминуче розвиваються характерні риси, у зв’язку з якими мова даної національної спільноти відрізняється від даної мови іншої національної спільноти [8].

Специфічні риси національного варіанта літературної мови виявляються найбільш експліцитно в особливості її норми. Згідно з тим, як при визначенні сутності літературної мови ми відмічаємо її нормований (кодифікований) характер, у національних варіантах також спостерігається наявність власної кодифікованої норми, яка зафіксована, як правило, у лексикографічних довідниках.

Національна норма (національний різновид загальної норми), яка відображає сутність специфіки варіанта мови, є суверенною та самостійною, вона розуміється та підтримується в межах кожної національної спільноти та є, зазвичай, надійним засобом національної ідентифікації мовця. Таким чином, національний різновид мови є однаково суспільно затвердженим, зразковим, як і інший різновид норми даної мови [2].

Отже, національні варіанти являють собою різновиди норми єдиної літературної мови, у зв’язку з чим зазвичай прийнято говорити про наявність власного кодифікованого стандарту (наприклад, американський стандарт англійської мови, який іноді сприймається як самостійна норма) [7].

Відносно джерел формування національних різновидів мови лінгвісти відмічають, що в цих процесах, особливо на перших етапах, суттєву роль відіграють діалекти та інші місцеві форми існування мови (діалект міста, побутово-розмовні форми мови). У зв’язку з цим національні варіанти мови необхідно відрізнити від так званих територіальних або регіональних варіантів, точніше від певних сукупностей регіональних особливостей, які можуть розвиватися в будь-якій літературній мові, яка сформувалася на основі діалектів, які відрізняються помітно між собою, або в мові з достатньо великою територією розповсюдження [6].

Говорячи про національні варіанти, необхідно далі відмітити, що як і в національно-гомогенних мовах, структура варіантів має власну ієрархію форм існування даної мови. Перш за все, поряд із літературною мовою в межах національної території вирізняються місцеві (територіальні) діалекти [9].

Досліджуючи процес формування національних варіантів певної мови, лінгвісти підкреслюють, що варіанти завжди являють собою результат поступового історичного розвитку. Таким чином, національні варіанти не можуть бути “декретованими”, оскільки не з’являються услід соціально-економічним чи суспільно-політичним перетворенням. Однак будь-яка мова починає реагувати на ці нові умови, і її подальший розвиток завжди залежить від них [3].

У зв’язку з розвитком та функціонуванням національних варіантів необхідно також наголосити, що незалежно від ступеня інтенсивності відмінностей вони завжди мають такі ознаки, які забезпечують їм не тільки відому стабільність, але і подальший розвиток у межах цих форм, якщо при цьому зберігається їх територіальний та соціальний простір. Певна річ, що в умовах сучасних засобів масової інформації, комунікації національна своєрідність може поступово зникати, а форми літературної мови – взаємозближуватись. Однак, власна матеріальна та духовна культура та взаємодія літературної мови з іншими формами існування мови завжди впливатимуть на стан норми літературної мови в даному національному соціумі.

Розробка теорії національних варіантів мови, здійснена у вітчизняному мовознавстві в 60-90-ті роки, дозволяє по-новому підійти до розуміння національної мови в складних умовах існування багатьох варіантів – як мови, яка має можливості самостійного та незалежного розвитку, причому відношення варіантів єдиної мови один до одного має осмислюватися як паритетне в соціальному, культурному, політичному та лінгвістичному аспектах. На прикладі англійської мови знаходимо, що їй властива така риса, як поліетнічність, тобто належність не до одного, а до цілого ряду етносів (мова є неомогенною). Англійська мова як поліетнічна являє собою складну, розподілену в просторі, ієрархічно структуровану поліваріантну архісистему, яка обслуговує комунікативні, когнітивні та інші потреби етнічно та соціально різноманітної спільноти її носіїв. Ця архісистема характеризується в межах цієї спільноти певною варіативністю. Під варіативністю розуміється реалізація ступенів свободи мовної системи або її елементів, які знаходяться у рівновазі [5]. Однак, така мінливість або модифікація не призводить до появи нової сутності. Варіативність, таким чином, передбачає як мінливість, так і постійність, а отже є єдністю мінливого та постійного [4].

У реальному функціонуванні англійська мова як архісистема реалізується у вигляді варіантів. Їх розрізняють на основі таких універсальних критеріїв, як генетичні, функціональні та критерій нормування. Так, британська англійська мова є первісним варіантом, а варіанти англійської мови в США, Канаді, Австралії є похідними, первісними варіантами максимальної включеності із власними аксіологічними та деонтичними нормами [4, 5]. Ці фактори, у свою чергу, зумовлюють формування в кожному з варіантів особливих варіантних рис.

Теорія варіантів мови розвивається дуже швидко, вбираючи до кола своїх інтересів нові мови та їх різновиди. До того ж, все більше закріплюється усвідомлення національного варіанта мови як такої форми існування даної мовної системи, для якої характерні помітні для мовця відміни в складі, властивостях, функціях та вживанні мовних засобів, які виявляються в побутово-розмовній, діалектній, літературній мові та знаходять відображення в місцевих нормах письмової літературної мови. У соціолінгвістичному аспекті національний варіант мови характеризується чітко усвідомленим престижем національного засобу спілкування, який виконує всі, пов'язані з цією роллю, суспільні функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Степанов Г.В. Типология языковых состояний и ситуаций в странах романской речи. - М.: Наука, 1976. – 176 с.
2. Швейцер А.Д. Социальная дифференциация английского языка в США. – М.: Наука, 1983. – 201 с.
3. Языки мира: Проблема языковой вариативности / АН СССР; отв.ред. В.Н.Ярцева. – М.: Наука, 1990. – 214 с.
4. Социальная лингвистика и общественная практика: Аспекты социокультурного варьирования полиэтничного английского языка / [Ю.А.Жлуктенко, Ю.Н.Зацный, А.Д.Швейцер и др.]; под ред. О.Е.Семенца. – К.: Вища школа, 1998. – 165 с.
5. Зацный Ю.А. Развитие словарного состава современной английской лексики у 80-90 гг. XX столетия. – Київ: КДУ, 1999. – 32 с.
6. Orkin M.M. Speaking Canadian English. - London, 1971.
7. Bloomfield M.W. Canadian English and its relation to 18 th century American speech // Canadian English. Origins and structures / Ed. by J.K.Chambers. Toronto, 1975.
8. Варианты полинациональных литературных языков / [Ю.А.Жлуктенко, В.И.Карабан, Н.Н.Быховец и др., Ред.кол. – Ю.А.Жлуктенко (отв.ред.) и др.] – К.: Наук. думка, 1981. – 280 с.
9. Брозович Д. Словянские стандартные языки и сравнительный метод // Вопросы языкознания. – 1967. - №1.

ВЗАЄМОДІЯ ЗМІ: НОВІ ФОРМИ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЧАСУ

Мелешенко О.К., д.філол.н., професор

Інститут журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті аналізується складне питання взаємодії різних засобів масової інформації, яке має історичний, теоретичний та прикладний аспекти. Відштовхуючись від результатів, отриманих у різні роки дослідниками журналістики, автор вивчає новітні форми медійної взаємодії, що виникають між традиційними мас-медіа та Інтернет-ЗМІ. На прикладі західної журналістики, яка виробила на сьогодні три моделі взаємодії ЗМІ, показується усе більш зростаюча роль мережевих мас-медіа порівняно з традиційними у представленні текстової, аудіо-, відео- та фотоінформації. У світлі цих світових тенденцій робиться песимістичний висновок щодо перспектив “кишенькових” українських ЗМІ в плані взаємодії.

Ключові слова: мас-медіа, Інтернет-ЗМІ, моделі взаємодії ЗМІ, текстова аудіо-, відео- та фотоінформація.

Мелешенко А.К. ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ СМИ: НОВЫЕ ФОРМЫ КАК ОТВЕТ НА ЗАПРОСЫ ВРЕМЕНИ / Институт журналистики Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, Украина

В статье анализируется сложный вопрос взаимодействия разных средств массовой информации, который имеет исторический, теоретический и прикладной аспекты. Отталкиваясь от результатов, полученных в разные годы исследователями журналистики, автор изучает новейшие формы медийного взаимодействия, которые возникают между традиционными мас-медиа и Интернет-СМИ. На примере западной журналистики, которая выработала на сегодня три модели взаимодействия СМИ, показывается все более возрастающая роль сетевых мас-медиа по сравнению с традиционными в представлении текстовой, аудио-, видео- и фотоинформации. В свете этих мировых тенденций делается пессимистический вывод относительно перспектив “карманных” украинских СМИ в плане взаимодействия.

Ключевые слова: мас-медиа, Интернет-СМИ, модели взаимодействия СМИ, текстовая аудио-, видео- и фотоинформация.

Meleshchenko A.K. INTERACTION OF MASS MEDIA: NEW FORMS AS THE ANSWER TO REQUIREMENTS OF TIME / Institute of Journalism of the National Kyiv Taras Shevchenko University, Ukraine.

In the article it is considered the complicated problem of interaction of different mass media in the historical, theoretical and applied aspects. Taking into consideration the results of researches made by journalists in different years, the author studies the modern forms of mass media interaction that appear between the traditional and Internet mass media. On the example of journalism in the western countries that has worked out three models of interaction of mass media, one can notice the increasing role of net mass media as compared with traditional ones such as the text-, audio-, video- and photoinformation. In the light of these tendencies one can make the pessimistic conclusion concern the perspectives of interaction between the bias mass media and the power in Ukraine.

Key words: mass-media, Internet-mass-media, models of interaction of mass-media, text audio-, video- and the photoinformation.

Розвиток журналістики поступово привів до урізноманітнення проблемно-тематичних ліній ЗМІ, їхнього звернення до різних верств масової аудиторії, зосередження на висвітленні життя різних регіонів, сфер діяльності, представлення читачам, слухачам і глядачам позицій різних громадських сил. Перераховані чинники лягли в основу процесу диференціації журналістики. На інформаційному ринку з'являються різні засоби масової інформації – за назвами видань, форматами, характером верстки, своєрідними заголовковими комплексами, “подачею” авторів публікацій, способом вказування на джерела інформації тощо.

Та незалежно від того, чи прагнуть цього журналісти, чи ні, між ЗМІ виникають стосунки як між усіма відразу, так і між тими, до яких звертається той або інший прошарок аудиторії. Ці міжредакційні стосунки в журналістикознавстві називаються взаємодією ЗМІ. Як і будь-яке складне суспільне явище, взаємодія ЗМІ мусить розглядатися з точки зору діалектики.

Що мається на увазі? Насамперед традиція передбачала розгляд міжредакційних стосунків як пошук своїх характерних змістовних властивостей, а потім, звичайно, і рис композиційно-графічного оформлення. Подібна практика склалася внаслідок конкуренції між різними ЗМІ і є фактично відцентровою тенденцією. Однак, як справедливо відзначає професор Є.П.Прохоров, така “негативна” взаємодія не може не межувати з “позитивною”. Часто конкретне видання крім оригінальних матеріалів повідомляє “невідоме про відоме”, наводить важливі деталі та подробиці, розгорнуті судження та аргументацію, які інші газети або журнали не дають і не можуть дати в силу своїх типологічних особливостей. Крім того, на зарубіжному матеріалі таке видання представляє варіативні повтори того,

що інші газети або журнали роблять на "внутрішньому" матеріалі" [1]. Прикладом останнього може слугувати "справа Лазаренка" у висвітленні вітчизняних ЗМІ і передрук нашими газетами і журналами матеріалів про нього із зарубіжних джерел.

У радянський період, коли усі ЗМІ були підцензурні, їхня взаємодія існувала на макро- і мікрорівнях, що відповідали центральним та місцевим ЗМІ. Макрорівень передбачав розробку одних і тих самих проблемно-тематичних напрямків у світовому, національному та (рідше) регіональному масштабах. Відповідно мікрорівень виявлявся в локальних мас-медіа (типовий приклад – надання у власному номері чи в ефірній програмі шпальти або часу для знайомства з "дружнім" ЗМІ). Крім цього, мікрорівень давав себе знати на макрорівні у випадках, коли місцеві об'єкти або суб'єкти діяльності виходили на міжнародну арену. Таким чином, наявність ЗМІ різних масштабів забезпечувала й детальне розгортання тематичних пластів, і варіативне (у даному випадку за масштабом і характером матеріалу) дублювання, і взаємодоповнення матеріалів різних видань і програм.

Усе це свідчило про постійну взаємодію ЗМІ як об'єктивно існуючого явища. Відмінність між радянським і західним підходами полягала ось у чому. Партійні органи, які керували редакціями, часто "спускали згори" план заходів щодо взаємодії різних ЗМІ. В умовах радянської бюрократії така практика призводила до заорганізованого характеру взаємодії мас-медіа. Єдина сфера, де взаємодія радянських ЗМІ була блискуче відшліфована, – це кампанії друкованих та ефірних мас-медіа як з пропаганди "радянського способу життя", так і з "викриття загніваючого капіталізму". На Заході взаємодія диктувалася й диктується ринковими потребами, які, проте, відрізняються в різні часові відрізки. Погодьтеся, ринкові потреби міжнародної спільноти першої половини XIX сторіччя значно відрізняються від ринкових потреб населення різних країн на рубежі 1980 – 1990-х років.

Отже, і планова, і ринкова економіка мала як позитивні, так і негативні риси – і це відповідним чином відображалось на стані журналістики, зокрема на двох її історичних типах – буржуазному та соціалістичному і, відповідно, на взаємодії ЗМІ. Найкращі риси обох систем знаходили відображення в журналістських матеріалах, і в цих випадках взаємодія між різними ЗМІ носила організований характер, велася налагоджено та постійно – незважаючи на суспільний устрій.

Тема ця доволі трудомістка для вивчення, і тому в переліку журналістикознавчих праць можна назвати хіба що монографію В. Хелемендика "Союз пера, мікрофона и телекамери", написану в далекому 1977 році, а також відповідні розділи в підручниках теоретиків журналістики – приміром, згаданого вже Є. Прохорова. Між тим у 90-х роках XX сторіччя у світі склалася принципово нова ситуація, яка сьогодні в плані теми цієї статті не отримує достатнього осмислення та узагальнення. Насправді, з одного боку, відбулися геополітичні зміни на міжнародній арені, внаслідок чого почав формуватися принципово новий історичний тип журналістики, яку умовно почали називати загальногуманістичною, а з другого боку, набував стрімких обертів процес розвитку мережі Інтернет та інших світових телекомунікацій, що дозволив перевести в комп'ютерні байти усі традиційні ЗМІ. Крім звичних форм взаємодії ЗМІ, давно описаних і систематизованих, виникли нові форми – як відповідь на виклики часу. Об'єктом нашого дослідження в цій статті є взаємні стосунки між традиційними мас-медіа та Інтернет-ЗМІ.

Сьогодні неможливо уявити жодного традиційного ЗМІ без свого представництва в мережі Інтернет. Одна з причин цього – прагнення друкованих ЗМІ збільшити обсяги пропонованої інформації з метою задоволення інтересів рекламодавців і охоплення якомога більшої аудиторії. Результатом цього є "розпухання" газет до кількох сотень шпальт, більша частина яких буде негайно після одержання відправлена читачами в кошик. Хоча кожен із них, мабуть, залишить для ознайомлення цікаві йому полоси: поки що персоналізація подачі новин у газетах може виглядати тільки так.

Тим часом у мережі Інтернет, де на користувача щодня виливається злива інформації, завдання персоналізації інформаційного потоку вже навчилися вирішувати куди більш ефективно. Персоналізація, можливість для читача самостійно відбирати з масиву запропонованої інформації цікаві для нього теми, стає особливою прикметою нових ЗМІ. Інтернет-технології дозволяють виділяти навіть не групи користувачів, як раніше, а достукатися до конкретної особи, вимоги якої незабаром стають відомі видавцеві, а через нього і рекламодавцю.

У читачів "паперової" преси незабаром теж може з'явитися можливість вибору, більше того, така "персональна" газета може бути складена зі статей різних видань. На виставці сучасних видавничих технологій IFRA'2000 були продемонстровані відразу декілька систем, що дозволяють одержати "газету за вимогою". Поки що йдеться тільки про повне видання, що доставляється читачеві у звичному для нього вигляді через Інтернет, але фахівці стверджують, що в цих систем є потенційна можливість видавати на запит не всю газету, а лише визначені її сторінки або навіть статті. Разом із послугами провайдера і роздрукування на лазерному принтері така газета поки що коштує недешево, однак ціни на ці послуги стрімко падають. Крім тексту, уже з'являється можливість одержувати і відеоматеріали.

При зрілому підході медіа-власників представництво традиційних ЗМІ в мережі Інтернет незабаром переростає в "інформаційний сайт", що містить лише загальну інформацію про ЗМІ і зразки вироблених

ним інформаційних продуктів. Із часом такий сайт може стати повноцінним інформаційним ресурсом, навіть більш популярним, ніж "оригінал".

Однак взаємодія між медійними середовищами нерівномірна. Мережеві ЗМІ охоче використовують пресу і ефірні засоби як джерело та об'єкт аналізу. Традиційні ж ЗМІ охоче презентують себе в глобальній мережі, але при цьому схильні розглядати Інтернет як анонімне середовище, що, хоча і породжує час від часу події, гідні висвітлення, однак саме по собі не має реального медійного статусу.

У найближчому майбутньому очікується більш тісний взаємовплив і взаємопроникнення мережевих і традиційних ЗМІ. Вони виконують однакові функції, і значимість Інтернет-ЗМІ в суспільній свідомості неухильно зближається із значимістю традиційних мас-медіа. Не за горами час, коли в телевізійних оглядах преси мережеві публікації обговорюватимуться на рівних із публікаціями паперової преси. При цьому слід зважити, що самі ці телевізійні передачі можна буде дивитися через Інтернет (такий проєкт уже готує один із крупних телеканалів України).

На Заході склалися три основні моделі роботи редакцій, що готують одночасно паперові й електронні версії, які поширюються на сайтах, PDA (персональних цифрових помічниках), на мобільні телефони, по радіо і телеканалах. (На Заході їх називають multiple media).

Перша модель склалася в редакції газети Chicago Tribune: друкарська, електронна й телевізійна версії формально незалежні одна від одної, готуються різними командами журналістів і редакторів, що, утім, залежно від того, як складається картина дня, можуть перекидатися з одного напрямку на інший.

Друга модель запроваджена в редакції німецького видання Financial Times (FTD). Тут будь-які його версії готуються об'єднаною командою журналістів, у той час як редактори, що сидять за одним столом, беручи до уваги терміновість матеріалу, вирішують, куди буде спрямована готова стаття – до друку, в Інтернет або в обидві версії.

Нарешті, порівняно недавно у Флориді в газеті Tampa Tribune був придуманий третій варіант: журналіст готує коротке повідомлення, що передається по мобільному телефону в редакцію дочірнього телевізійного каналу, потім він же робить більш докладний репортаж для сайту, ще більш докладний для вечірніх теленовін і, нарешті, публікацію для завтрашнього випуску газети.

Команди редакторів можуть фізично сидіти за одним великим справжнім столом, як це організовано в FTD, або знаходитися в різних містах, на різних континентах. Головне, що завдяки мережі Інтернет у них тепер є можливість працювати разом і, керуючи єдиним потоком публікацій, що надходять із різних джерел у єдиний редакторський центр, готувати не один, а відразу декілька, причому не схожих один на одного номерів видання.

Уже можна говорити про перші успіхи такої взаємодії. FTD, наприклад, має понад 57 тис. передплатників в оф-лайн і 60 тис. в он-лайн, півтори тисячі передплатників (власників мобільних телефонів) одержують щоденну WAP-версію. Наслідок: загальний тираж газети зріс на чверть, продаж рекламних оголошень – на 70%.

Отже, електронні ЗМІ стають складовою частиною видання в цілому. Мультиплікація каналів поширення інформації дозволяє виданню закріпитися на різних ринках, при цьому кожна з версій працює на просування загального бренду і тим самим допомагає продавати рекламу в інших ЗМІ.

Є ще одна, дуже істотна обставина. Цілком очевидно, що одному виданню, навіть дуже великому, важко конкурувати одночасно на різних ринках із настільки різними технологіями. Але така діяльність може бути дуже ефективною, якщо будувати її на основі партнерства. Так, наприклад, робить Wall Street Journal (WSJ) Online – найбільший у світі сайт за кількістю передплатників. Скажімо, у паперовій газеті друкується постійна колонка, присвячена кар'єрі, однак більш повну і різноманітну інформацію, присвячену працевлаштуванню вищих менеджерів або пошуку кандидатів на такі посади, можна знайти на спеціальному сайті CareerJournal.com, що використовує інформацію й авторів WSJ і створеним цим видавцем в альянсі з великим агентством для добору персоналу Korn/Ferry International. Маючи власну, до речі, одну з найбільших у мережі Інтернет, базу даних із працевлаштування менеджерів вищої ланки, CareerJournal.com обмінюється даними з іншими інформаційними ресурсами, що, втім, не заважає останнім мати в свою чергу, як партнерів зовсім інші ЗМІ.

WSJ розвиває успіх і пропонує різноманітну інформацію – аж до колекційних вин і господарчих порад. Це модна й економічно вигідна сьогодні стратегія створення порталів, тобто пропозиції на одному сайті усього: пошукових систем, новин на вибір, "кімнат" для спілкування, електронних ігор і т. п. Кожний з інформаційних ресурсів дозволяє WSJ робити додаткові послуги своїм клієнтам – як передплатникам, так і рекламодавцям, хоча така стратегія, спрямована на формування співтовариств по інтересах, не зовсім звична для традиційних ЗМІ. Точніше, вони рідко акцентують її в офлайн, орієнтуючись на більш традиційну форму – географічну (так організовані усі міські газети). Однак у глобальній мережі більш поширені саме співтовариства по інтересах, земляцтва тощо. І такі співтовариства, якщо їх розглядати як

групи потенційних споживачів, є для рекламодавця тією цільовою аудиторією, яку можна повністю охопити.

Утім, газета може виступати й у більш традиційній для себе ролі постачальника інформації, або, як кажуть у мережі Інтернет, контент-провайдер. І тоді змінюється лише технологія передачі інформації, але не суть послуги. Так, інформація того ж CareerJournal.com транслюється на найбільшому в світі пошуковому порталі Yahoo!, і в цьому випадку портали з конкурентів перетворюються на партнерів видання, а постачання тематичних добірок матеріалів газети великим неспеціалізованим порталам є дуже ефективною новою формою взаємодії ЗМІ. Адже забезпечується приплив додаткових відвідувачів сайту, газета отримує увагу нових читачів, а обидва партнери – зростання прибутків від продажу реклами.

Зрозуміло, партнери для таких альянсів повинні добиратися дуже ретельно, із ключових гравців даного ринку. Але в газет завдяки міцним і давнім зв'язкам із постачальниками інформації саме є можливість і вибору, і перевірки запропонованих через їхні сайти інформації або послуг. А довіра читачів до бренду оф-лайнної газети полегшує їй формування таких альянсів.

Нові форми взаємодії ЗМІ виникають і на полі новин. У мережі Інтернет за оперативну новинну інформацію відбувається найзапекліша боротьба між трансляційними компаніями. Першою із трансляційних “грандів” у мережі Інтернет з'явилася кабельна телемережа новин CNN (Cable News Network), що створила сайт "Помилка! Закладка не визначена." у 1995 році. Посідаючи місце лідера в галузі кабельних новин, CNN зберігає за собою першість і у створенні онлайнних новин (більше 30 млн. звернень користувачів на тиждень). Потім “за рангом” йдуть компанії ABC (American Broadcasting Company), MSNBC (The Microsoft NBC Network) і газета USA Today. Таким чином, основні адресати новин з Інтернет – це клієнти двох трансляційних компаній, однієї кабельної мережі та однієї газети.

Успіх цих чотирьох корпорацій зумовлений тим, що вони дуже добре відомі американцям у своїх традиційних формах. Багато новачків мережі Інтернет, особливо людей старшого покоління, віддають перевагу новинним сайтам із добре відомими, звичними іменами. Так, із самого початку своєї діяльності CNN була одним з основних джерел новин американців, і чи не єдиним джерелом новин міжнародних, – вона залишається джерелом новин і в мережі Інтернет.

У глобальній мережі, на відміну від телебачення, час подання інформації практично необмежений. Телекомпанія ABC транслює новини кілька годин на день, на веб-сайті з ними можна познайомитися протягом 24 годин на добу. Інформація на веб-сторінках може відрізнитися ще однією особливістю, яку не в змозі собі дозволити телебачення і навіть інколи газети: глибиною розкриття теми. Наприклад, матеріал про захворювання нирок обмежений двома хвилинами на телебаченні або 500 – 1000 знаками у газеті. В електронному варіанті стаття на ту ж тему може бути скільки завгодно великою, супроводжуватися фотографіями та діаграмами, звукозаписами інтерв'ю з лікарями та іншими фахівцями, відеозаписом операції на нирках. На сайті найвірогідніше за усе буде подано таблицю посилань на медичні заклади, що займаються лікуванням нирок або проводять подібні операції.

Завдяки глобальній мережі теле- і радіотрансляційні компанії тепер можуть пропонувати інформацію для відносно вузького кола людей, не перевантажуючи нею масову аудиторію. Приміром, в ефірі CNN немає часу для перерахування усіх загиблих та поранених, натомість на веб-сторінці така інформація може з'явитися, що, власне, й було зроблено у 1997 році, коли штат Арканзас постраждав від бурі.

Деякі компанії пішли ще далі. Вони пропонують своїм користувачам оцінити статті, розміщені на сайті, аби узнати, яка з них користується найбільшою популярністю в читачів. У результаті менеджери компанії отримали дійсно інтерактивний засіб інформації. У 1998 році за електронною адресою abcnews.com приходило у середньому 30 – 50 тис. відповідей на день.

Багато електронних служб новин пропонують на своїх сайтах можливість створювати власні сторінки новин, куди інформація сортується за замовленням користувача, з визначених тематичних розділів – наприклад, національні новини, політика чи спорт. Деякі сервіси пропонують обирати новини за темою (приміром, новини про Україну або про певну конкретну подію, скажімо, про Олімпіаду, інформацію про улюблену спортивну команду тощо).

Лідери серед служб он-лайнних новин досягли успіхів не тільки завдяки відомим назвам і традиціям засновників, але й в результаті вигідного співробітництва з іншими компаніями. Так, MSNBC.com народилася в процесі партнерства компаній Microsoft та NBC; CNN скооперувалася із SI (Sports Illustrated), і заснувала новий сайт CNN SI "Помилка! Закладка не визначена.", присвячений спорту. Сайт ABCnews, що з'явився лише навесні 1997 року, дуже швидко увійшов до першої трійки лідуєчих сайтів завдяки сервісу розповсюдження новин клієнтам комерційної електронної служби AOL (America On Line) – а це 15 млн. користувачів. ABCnews має також угоду про співробітництво із ESPNNet (провідним спортивним сайтом) та Mr. Showbiz – конспектом життя зірок та індустрії розваг.

Партнерські стосунки між різними ЗМІ виникають і зникають. Наприклад, ABCNEWS.com розірвала угоду з AOL зокрема тому, що ця електронна служба претендувала не тільки на ресурси команди ABC

News для своїх он-лайнових чатів та виробництва інформації, а й на оплату своїх послуг для розповсюдження інформації ABC. Новим партнером ABC стала CBS (Columbia Broadcasting Systems), що вирішила "посилити" свою присутність у мережі.

Перекочуючи в Інтернет, але залишаючись професіоналами в розробці і доборі новин, маючи міцні багаторічні зв'язки з читачами і з рекламодавцями, газетні бренди зберігають їхню довіру. Використовуючи нові можливості мережі, вони можуть зміцнити свій вплив на аудиторію. Чого і домагаються. При цьому цікаво відзначити, що хоча партнерські портали приваблюють велику кількість користувачів, багато веб-сайтів залишаються збитковими. Але ще більш цікавим є те, що надія на можливості цієї індустрії не згасає, і більшість трансляційних компаній продовжують вкладати кошти в розвиток поки що збиткових сайтів, аби перемогти згодом.

Приміром, газета The Union Times of Albany (штат Нью-Йорк) у 1999 році заробила \$1 млн. переважно завдяки платним послугам, у тому числі і завдяки доступу до баз даних. Цей факт не може не вражати, якщо взяти до уваги, що це видання навіть не входить до сотні американських газет-лідерів!

Такі перші спостереження над новими формами взаємодії ЗМІ, що виникають у наш час між традиційними та Інтернет-ЗМІ. Подальша практика роботи редакцій, безперечно, внесе корективи у висновки, що викладені в цій статті. Але одна обставина не викликає сумніву: успіх взаємодії між різними або майже однаковими мас-медіа залежить від уміння журналістів, редакторів, видавців, продюсерів, засновників і т. д. відібрати цікаву їхнім споживачам інформацію. У кінцевому підсумку вони продають своє бачення інформаційного потоку.

У світлі цих світових тенденцій перспективи українських ЗМІ в плані взаємодії носять дещо інший характер: усі вітчизняні мас-медіа поділені між олігархами (тут мається на увазі і держава, і фізичні особи-резиденти, і юридичні особи-нерезиденти тощо). Власники цих мас-медіа диктують своїм кишеньковим журналістам пропагувати свої, вигідні їм політичні, економічні, соціальні цілі, стратегічні й тактичні уявлення про шляхи їх здійснення. Внаслідок цього взаємодія між ЗМІ різних позицій (а діапазон їх дуже широкий – від "правих радикалів" до "ультралівих") неминуче набуває характеру політичного суперництва за вплив на масову аудиторію. І характер такої взаємодії не зміниться доти, доки в Україні не буде побудоване демократичне громадянське, або, інакше, правове суспільство, у якому журналістика стане дійсною "четвертою владою" і контролюватиме три основні владні гілки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1995. – С.178 - 179.

УДК 804.0 – 541.2 : 82.0 - 3

ТЕМА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ КАК МАКРОСЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА

Миронычева О. Ю., аспирант

Запорожский государственный университет

В научной статье рассматривается проблема изучения семантической теории, которая приобретает новый импульс в современной лингвистике, определяются разные научные подходы семантического анализа. Внимание уделяется выявлению основ наиболее современной теории так называемой объединенной семантики, осуществляемой на уровне текста. Определяем методологию комплексного тематического анализа выполненного в русле объединенной семантики: от ключевого слова в словарных дефинициях и дериватах к синтагматическому полю в тексте.

Ключевые слова: объединенная семантика, макросемантическая структура, комплексный тематический анализ текста, входные формы.

Миронычева О.Ю. ТЕМА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТВОРУ ЯК МАКРОСЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА / Запорізький державний університет, Україна

В науковій статті розглядається проблема вивчення теорії семантики, яка набуває в сучасній лінгвістиці нового імпульсу, окреслюються різні наукові підходи до семантичного аналізу. Увага зосереджується на висвітленні основ найбільш сучасної теорії так званої об'єднаної семантики, яка здійснюється на рівні тексту. Окреслюємо методологію комплексного тематичного аналізу, проведеного в руслі саме об'єднаної семантики: від ключового слова в словарних дефініціях та дериватах до синтагматичного поля в тексті.

Ключові слова: об'єднана семантика, макросемантична структура, комплексний тематичний аналіз тексту, вхідні форми.

Myronycheva O.U. THE SUBJECT OF THE WORK OF ART AS THE MACROSEMANTIC STRUCTURE / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

They examine the problem of study the semantic's theory, they define the different scientific approaches to the semantic analysis. They pay attention to the clearing up the basis of the united semantic, the most modern theory, which is accomplished on the level of the text. They determine the method of the complex thematic analysis, which is executed in the frames of the united semantic.

Key words: united semantic, macrosemantic structure, complex thematic analysis, entrance forms.

Изучение лексико-семантической структуры языка в настоящее время находится на таком этапе, когда пересматриваются ранее созданные положения и появляются новые концепции, на формирование которых оказывают влияние не только общетеоретические положения, но и ряд конкретных фактов. Возможность различной интерпретации этих фактов во многих случаях свидетельствует о внутренней сложности и многоаспектности анализируемого материала. В этой связи следует отметить, что проблема изучения лексико-семантической структуры языка широко обсуждается не только отечественными языковедами, такими как В.Г. Гак, А.Н. Шрамм, Г.С. Щур, Д.Н. Шмелев, А.И. Смирницкий, Л.Н. Минкин, но и зарубежными лингвистами. Так, заслуживают внимание исследования, проводимые в рамках французского структурализма. Здесь особенно выделяются работы французских семиотиков А. Греймаса и Б. Потье, которые являются родоначальниками структурного анализа смысла, носящего имя компонентного или семического анализа [1]. Исследователи начинают семантический анализ с минимальной единицы смысла (семи), постепенно переходя к более крупным смысловым единицам. Для этого анализа, путём комбинирования различных приемов, характерным является охват различных уровней плана содержания – от самых низших до уровня текста. Ф. Растье, последователь А. Греймаса, продолжил развивать предложенные модели, применяя их к текстовому анализу. Он расширил первоначальные возможности семического анализа применяя его к автоматической обработке текстовых данных [2].

Сначала исследователи, работающие в области структурной семантики и структурной лексикологии, изучают условия реализации значения и считают дистрибуцию его формальным признаком. В дальнейшем они ставят перед собой задачу выявить внутреннюю структуру значения, отыскав минимальную единицу смысла, минимальный компонент значения – сему. Когда принципы дистрибутивного и компонентного анализов значения переносятся сначала на высказывание, а затем на текст, возникает новая область исследований – семантика сверхфразовых единств и семантика текста, основным объектом которой оказывается семантическая организация текста. При этом текст рассматривается как особый способ организации смысла, определенная структура, являющаяся условием существования и реализации значения [3].

В настоящее время весьма распространенным в лингвистике является термин «объединенная семантика». Лингвисты, желая отвести лингвистической семантике место, полагающееся ей, объединяют описание лексики, синтаксиса и текстовых структур. Трех традиционным ступеням описательной лингвистики - *слово, фраза и текст* соответствуют три ступени семантической теории - *микро-, мезо-, и макросемантика* [4,5]. Микросемантика как смысл и значение традиционно определяется на уровне лексических единиц, имеющих референцию. Мезосемантика как репрезентация суждений определяется на уровне фразы. Напротив, для макросемантики как интерпретирующей семантики уровень текста приобретает первостепенное значение, потому что только знание текстовых характеристик позволяет определить смысл фразы и слова. Объединенная семантика, таким образом, оперирует общими понятиями и соотнобразывается с теми же принципами описания на уровнях слова, фразы и текста. Сторонниками изложенной выше теории объединенной семантики являются Ф. Растье, А. Абейэ, Ж.-М. Фортис, Ж. Данжел [6]. Несколько другую теорию семантического анализа предложил Б. Потье, который оперирует близкими, хотя и различными схемами по отношению к вышеизложенным принципам объединенной семантики. Б. Потье вывел три вида семантического анализа: 1) *аналитическая семантика*, которая оперирует на уровне минимального знака морфемы лексической (лексема) и морфемы грамматической (граммема); 2) *схематическая семантика*, оперирующая на уровне предложения, изучающая возможные связи и отношения в предложении, и 3) *общая семантика*, осуществляемая на уровне текста, которая анализирует на протяжении всего текста значения, установленные аналитической семантикой на базе морфем и схематической семантикой на базе предложения [7]. Изучение текста, таким образом, происходит в рамках макросемантической структуры, которая является верхней ступенью семантической теории. В. Дейк и Д. Кинч предложили модель, которая демонстрирует фазы автоматической обработки текстовых данных и которая может быть применима для семантического анализа любого текста без применения программного обеспечения. Первая фаза обработки заключается в кодировании каждой фразы текста или слова в одну или несколько так называемых *формул исчисления предложений*. Совокупность таких формул составляет *микроструктуру текста*. Слова, предложения, составляющие микроструктуру текста, можно построить и воссоединить в *макропредложения*. Совокупность таких макропредложений или так называемой

макроименной группы составляют *макроструктуру текста*. Тема, сюжет или общий смысл текста составляют его семантическую макроструктуру. Микроструктура и макроструктура вместе взятые составляют *основу текста* [8].

Изучение семантической организации текста предполагает использование специфических приемов и методов, одним из которых является метод тематического анализа. В нашем исследовании мы основываемся на принципах тематического анализа, предложенного Д. Эрлихом [9]. Отображая определенным образом действительность, слова, естественно, связаны между собой, как взаимосвязанные отображаемые ими явления. Благодаря этим внеязыковым связям слова объединяются в группы, которые можно назвать *тематическими* [10]. Выделение тематических групп слов основано на внеязыковых критериях, обусловленных социальными нормами. Однако, не стоит заранее отказываться на этом основании от лингвистического анализа соответствующих объединений слов, от попыток найти в них общие семантические элементы.

В понимании Растье Ф. тема представляет собой стабильную структуру семантических признаков или сем, периодически повторяющихся в изучаемом корпусе и подвергающихся различным лексикализациям. Шмелев Д.Н., Уфимцева А.А., Апресян Ю.Д. называют семантической темой общий элемент значения, присущий словам соответствующих рядов [11]. Ахманова О.С. выделяет тематические группы, которые приравнивает к лексическим - это ряд слов более или менее близко совпадающих по своему основному (стержневому) семантическому содержанию, то есть, по принадлежности к одному и тому же семантическому полю [12]. Гак В.Г. обнаруживает между словами два типа семантических ассоциаций – по сходству и по смежности. В первом случае слова обозначают понятия, выступающие как видовые по отношению к какому-то общему родовому понятию. Например, глагол «ехать» вызывает по ассоциации и другие глаголы, обозначающие способ передвижения: идти, лететь, мчаться. Слова, объединяющиеся по сходству значения, составляют лексико-семантические группы. Но между словами могут устанавливаться ассоциации и по смежности значения. Так, тот же глагол «ехать» вызывает в нашем представлении ряд понятий, связанных с ездой: определения – быстро, медленно; способы передвижения – на поезде, в автомобиле; направление – в город, из деревни. Слова, объединенные ассоциациями по смежности, входят в одну тематическую группу [13].

Для изучения тематической макроструктуры необходимо иметь понятие о концептуальном узле, в который может войти данная тема, другими словами, определить, какие лексические единицы прямо и непосредственно касаются рассматриваемой темы и отсеять те лексические единицы, которые не несут в себе семантической значимости для изучаемой темы.

Тема может быть определена различными способами, в зависимости от того, чему отдается приоритет - знаку или тексту, и в знаке - означающему или означаемому. В соответствии с этим выделяем парадигматический и синтагматический способы.

1). Парадигматический способ исследования определяет тему исходя от заглавного, то есть, выделенного каким-то образом слова, как правило, это существительное к которому относятся различные парасинонимы или же частично равнозначные по смыслу слова. Этот способ определения темы связан с лингвистикой знака. Парадигматические связи объединяют слова по близости значения в лексико-семантические группы или семантические поля. Одно и то же понятие как бы отливается в ряде уточняющих его словесных форм.

2). Синтагматический способ определения темы не отдает преимущества заглавному слову. Этот путь исследования выявляет узлы семантических рекуррентностей. Этот способ состоит скорее в ведении лингвистики текста, чем лингвистики знака. Синтагматические связи обнаруживаются в сочетании слов. И в этом случае значение слов может подвергаться изменениям. Синтагматические отношения основаны на линейном характере речи и свойстве её протяженности, однонаправленности, последовательности [14]. Благодаря этому, элементы, следуя один за другим, образуют определенную языковую цепочку, последовательность – синтагму, внутри которой составляющие её элементы вступают в синтагматические отношения. Для выявления этих отношений разрабатываются специальные процедуры сегментации или членения текста, речи, позволяющие отличить и отделить одну единицу от другой на основании свойства её повторяемости и контраста с соседними единицами. Синтагматические отношения включают в себя различные части речи, которые дополняют друг друга, делая высказывание или текст цельным, единым по своей тематике.

Исходя из целей нашего исследования, нас будет интересовать, в первую очередь, синтагматический способ определения темы, поскольку этот способ позволит изучить тему в процессе её функционирования в тексте, хотя изучение лексико-семантической реализации темы мы будем проводить в рамках системы языка, то есть, в парадигматическом аспекте. Итак, избранная нами методика определения темы может быть представлена следующим образом.

Из лингвистической последовательности в тексте Ж. Перека «Вещи» извлекаем слова, предложения, которые относятся к определенной тематике и которые в последствии будут составлять текстовый

корпус, состоящий из отдельно взятых фраз, именной группы, имен собственного или нарицательного. Проще говоря, мы извлекаем из текста *ключевые слова*. Для определения темы нам необходимо создать список ключевых слов или же *входных форм*, которые образуют текстовую микроструктуру. Затем следует проверить, какова частотность этих входящих форм в изучаемом корпусе и насколько эффективно они иллюстрируют тему. Входная форма, которую мы избираем, и есть тема. Например, *ambition pour l'ambition; ennui pour l'ennui*. В романе Ж. Перека “Вещи” такими входными формами являются: *ambition, amitié, appartement, ascension, bonheur, cinéma, conformisme, couple, ennui, enseignant, espérance, évasion, guerre, habitude, mésentente, repas, solitude, travail, vie moderne*.

Данная лексика характеризует главных героев романа Жерома и Сильвии и задает тематическую основу – представить заурядных молодых людей, пассивно подчиняющихся тому, что выбрали за них другие, которые бессознательно подгоняют своё поведение к тому стереотипу человека, который признан образцом в их среде, и которые находят красивым только то, что модно, подчиняются тем стандартам, которые диктует массовая культура. Единственное, чего они хотят – это быть богатыми и счастливыми, не прикладывая к этому особых усилий. Итак, Ж. Перека рассказывает о заботах, огорчениях, радостях и мечтах молодой супружеской пары [15].

Выбрав интересующие нас входные формы, которые непосредственно представляют тему, мы можем столкнуться с рядом трудностей. Во-первых, когда абсолютная частотность входной формы очень слаба, но тема явно выражена на протяжении всего романа. Например, в романе Ж. Перека слово *ennui* встречается всего три раза, однако тема тоски, скуки, огорчения, неприятности постоянно преследует главных героев романа.

1. *L'ennui*, avec les enquêtes, c'est qu'elles ne durent pas. (p. 70). 2. Ils n'éprouvaient ni joie ni tristesse, ni même *ennui*, mais il pouvait leur arriver de se demander s'ils existaient encore, s'ils existaient vraiment... (p. 124). 3. Leur vie était comme une trop longue habitude, comme *un ennui* presque serein : une vie sans rien. (p. 125).

Во-вторых, когда слово, называющее тему, вовсе отсутствует. Например, в новелле Э. Триоле “Авиньонские любовники” тема транспорта представлена достаточно широко, в то время как само слово «транспорт» в новелле не фигурирует. Таким образом, мы обобщаем слова *autobus, train, voiture* посредством общего понятия *transport*, что уже будет представлять собой обобщающее понятие или обобщающую тему (*thème générique*), и что будет составлять тематическую макроструктуру.

В обоих случаях входные формы недостаточно обеспечивают нас информацией. Эту недостающую информацию нам предоставляют второстепенные источники: толковый словарь, из которого мы можем извлечь деривационные формы и различные значения, которые может иметь данное ключевое слово, а также словарь синонимов. Таким образом, данные средства позволяют сформировать список дополнительных форм, которые будут вписываться или расширять спектр проводимых исследований.

Итак, мы изучаем входную форму «*travail*». Посредством толкового словаря уточняем его значение и определяем дериват:

Travail (m) – **A.** 1. Ensemble des activités humaines coordonnées en vue de produire qqch.; état, situation d'une personne qui agit en vue de produire qqch. ~ action, activité. **B.** (specialt.) Cette activité, organisée à l'intérieur du groupe social et exercée d'une manière réglée. 1. Activité laborieuse professionnelle et retribuée. ~ *emploi, fonction, métier, profession, spécialité*. Remunération du travail: *salaire, traitement*; Arrêt de travail: *grève, débrayage*, interruption de travail pour cause de maladie. Etre sans travail – *chômeur*; ~ Exercice effectif de l'activité professionnell – *service*; Lieu de travail (Etre à son travail) - *bureau, local, usine*; Vêtement de travail, utilisé dans l'exercice des activités professionnelles – *combinaison*; Contrat de travail, établi entre un salarié et son employeur. 2. Activité économique des hommes (aidés ou non par les machines), organisée en vue de produire des biens et des services repondant aux besoins individuels et collectifs – *emploi*; 3. L'ensemble des travailleurs considerés dans le groupe social - *ouvrier, paysan, main-d'oeuvres*. [16].

Теперь определяем производную форму, а также близкие по смыслу слова: 1. *travail* (m) – **A.** action, activité, labeur ; **B.** *emploi, fonction, gagne-pain, métier, profession, specialité*; (fam.) *boulot, job, turbin*. 2. *travailler* – élaborer, façonner, cultiver, ciseler, figoler, peigner; (fam.) *bûcher, chiader, piocher, potasser*; préparer, employer, turbiner, travailler; 3. *travailleur,-euse* – 1. *bossueur, ouvrier*; 2. *laborieux, appliqué, consciencieux, bûcheur* [16].

Получив данные на основе словарных дефиниций, определяем частотность входящих форм в романе. После проведения статистического подсчета, мы установили, что входная форма «*travail*» встречается в изучаемом корпусе девять раз, а, значит, достаточно хорошо иллюстрирует тему. Опираясь на данные словарных дефиниций, формируем синтагматическое поле, в центре которого лежит главная семема – *travail*.

- Ils **travailleraient** longtemps, sans fébrilité et sans hâte, sans aigreur. p. 30.

- Ils étaient tous deux *psycho-sociologues*. Ce **travail**, qui n'était pas exactement un *métier*, ni même une *profession*, consistait à *interviewer* des gens, selon *diverses techniques*, sur des *sujets variés*. C'était un **travail difficile**, qui n'exigeait une forte *concentration nerveuse*, mais il ne manquait pas d'*intérêt*, était relativement bien *payé*... p. 41.
- De nouvelles *agences* se créaient chaque mois. On y *trouvait* facilement du **travail**. Il s'agissait... *ces sondages-express*, appelés *testings* ou *enquêtes-minute*, étaient *payés* cent francs. C'était peu, mais c'était mieux que *le baby-sitting*, que *les gardes de nuit*, que *la plongée*, que tous les *emplois dérisoires* – *distribution de prospectus*, *écritures*, *minutage d'émissions publicitaires*, *vente à la sauvette*, *lumpen-tapirat* – traditionnellement réservés aux étudiants. Et puis, la jeunesse même des *agences*, *leur stade presque artisanal*, *la nouveauté des méthodes*, la pénurie encore totale d'*éléments qualifiés* pouvaient laisser entrevoir l'espoir de *promotions rapides*, d'*ascensions vertigineuses*.

Выше мы указали, что синтагматическое поле, в отличие от лексико-семантического, которое строится исходя из одной части речи, включает в себя различные части речи, внутри которого между словами устанавливаются ассоциации по смежности значения. Итак, в центре синтагматического поля расположена главная семема **travail**, являющаяся наиболее общей для других семантических единиц этого поля и представляющая собой макротему. К ней примыкают другие семантические единицы (в нашем примере слова, выделенные курсивом) ассоциативно связанные между собой по смежности значения, семантически дополняющие главную семему и образуя тем самым микротемы, как, например: lieu de travail, rémunération, activité des femmes et des hommes и другие.

Итак, выделение вышеуказанных тематических групп в романе Ж. Перека “Вещи”, а также данные, полученные на основе словарных дефиниций, позволяют сказать, что тема – это семантическая макроструктура, состоящая из стабильных, связанных между собой ассоциативной линией семантических структур, которые образуют ассоциативное гнездо.

ЛИТЕРАТУРА

1. Gaudin F. Lexicologie et sémantique / Université de Rouen.- Rouen, 1997.-85p. Dep. Des Sciences du Langage et de la communication, Pr. SL 3130.
2. Rastier F. Sémantique et recherches cognitives.- Paris: Hachette, 1989.-262p.
3. Rastier F. Sémantique interprétative.- Paris: Hachette, 1987.- 284p.
4. Lehmann A. Introduction à la lexicologie sémantique et morphologique.- Paris: Nathan, 1995.- 181p.
5. Rastier F., Abeillé A., Cavazza M. Sémantique pour l'analyse. De la linguistique à l'informatique.- Paris: Masson, 1994.- 225p.
6. Fortis J.-M., Rastier F., Dangel J. Textes et Sens. Paris: Didier Erudition, 1996.- 274p.
7. Fuchs C., Goffic P. Les linguistiques contemporaines.- Paris: Hachette, 1993.- 205p.
8. Rastier F. L'analyse thématique des données textuelles.- Paris: Didier Erudition, 1995.- 239p.
9. Erlich D. Les mondes lexicaux et leur logique / Université de Toulouse - Le Mirail.- Toulouse, 1999.- 52p.
10. Шмелев Д.Н. Проблемы семантического анализа лексики на материале русского языка.- М.: Наука, 1973.- 279с.
11. Уфимцева А.А. Слово в лексико-семантической системе языка.- М.: Наука, 1968.- 158с.
12. Словарь лингвистических терминов / Сост. О.С. Ахманова.- М.: Советская энциклопедия, 1969.- 607с.
13. Гак В.Г. Беседы о французском слове. - М.: Международные отношения, 1966.- 335 с.
14. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике.- М.: Наука, 1974.- 254 с.
15. G. Peres. Les Choses. - М.: Edition du Progres, 1969.- 122 p.
16. Le Petit Robert. Dictionnaire de la langue française.- Paris: Le Robert, 1993.- 2552 p.

СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО ЯК ІСТОРИЧНА ОСОБА ТА ХУДОЖНІЙ ОБРАЗ

Ромашенко Л.І., к.філол.н., доцент

Черкаський державний університет ім. Богдана Хмельницького

У статті розглядається образ головного персонажа з однойменного роману М.Вінграновського „Северин Наливайко”. Дослідження ведеться в літературному контексті, простежується еволюція образу, значна увага приділяється художнім засобам образо- й характеротворення.

Ключові слова: історична доба, художній образ, химерний роман, характер.

Ромашенко Л.И. СЕВЕРИН НАЛИВАЙКО КАК ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ И ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБРАЗ / Черкасский государственный университет им. Богдана Хмельницкого, Украина

В статье рассматривается образ главного персонажа с однойменного романа Н.Винграновского «Северин Наливайко». Исследование ведется в литературном контексте, прослеживается эволюция образа, значительное внимание уделяется художественным методам строения образа и особенностям характера персонажа.

Ключевые слова: историческая личность, художественный образ, характер, готический роман.

Romashenko L.I. SEVERIN NALIVAJKO AS HISTORICAL PERSON AND CHARACTER / Cherkasy V. Khmelnytskyi State University, Ukraine.

In the article there is considered the main character of the novel written by M. Vingranovsky "Severin Nalivajko". Research is made in literary context. Retrace evolution of the character; give grand attention to the artistic means of makes character.

Key words: historical person, character, chimerical novel, temper.

У пантеоні героїв національної історії почесне місце займає постать одного з найславетніших козацьких і повстанських полководців Северина Наливайка, оспіваного ще в народних піснях, думках, легендах.

У ХХ столітті трагедію національно-визвольних змагань відтворено в драмі С.Черкасенка “Северин Наливайко” (1934). С.Черкасенко мав намір написати драматичну трилогію на історичну тему “Степ”. Із трьох частин вдалося завершити лише одну – драму “Северин Наливайко”, друга частина “Богдан Хмель” залишилась ненадрукованою, про написання третьої відомості відсутні. В основу драми “Северин Наливайко” було взято історичну розвідку П.Куліша “Почини лихоліття ляцького і перші козацькі бучі” (1865) і його ж драму “Цар Наливай”, надруковану в 1900 році.

У короткій передмові до свого твору С.Черкасенко писав : “Обидві драми – “Северин Наливайко” і “Цар Наливай” – трактують одну й ту саму ідею – утвердження козацької правди на наших “староруських” степах, що поволеньки підпадали тодішній польській експансії. Військові чвари, розбрат, незгода, зрадництво, донощиттво, особисті інтереси й амбіції – цей суцільний бич Божий українських визвольних змагань, що червоною ниткою проходить через усю історію України, – ... все це дає письменникам, хоч сумний, але багатий матеріал для зображення тієї епохи” [1, 29].

С.Черкасенко запозичив у Куліша імена головних персонажів, сюжет, але розробляє його цілком оригінально, щоб п’еса могла ставитися на сцені, на відміну від несценічної п’еси Куліша. У творі С.Черкасенка інша, ніж у Куліша, й концепція козацтва та його ватажка: козаки не гультьяї, розгнудана, дика стихія, а суть лицарі, грізна сила, покликана обороняти рідний край від ворогів. Сказане, проте, не означає ідеалізації всієї козацької маси, яка легковажить із жіноцтвом, любить випити й погуляти (козак Мамай готовий за кварту горілки віддати в заставу кобзу).

Северин Наливайко постає в драмі справді народним ватажком, виразником інтересів українського народу, людиною незвичайно красивою: “Яка краса! Яка уroda! Боги / Одвіку кращого ще не створили” [2, 2], захоплено констатує колишній королівський гетьман Орішевський.

Спочатку Наливайко мало замислюється над необхідністю радикальних змін, але загибель батька від рук Калиновського змушує гетьмана відчутти всю глибину кривди, заподіяної магнатами не тільки йому особисто, а й усьому народові.

В образі Северина Наливайка втілена ідея української державності, реалізувати яку герой сподівається при підтримці широких народних верств. Із цією метою він прагне збудити в голоті людську гідність і національну свідомість, аби вона могла називатися народом: “Творити будем ми своє життя, / В підвалину поставим нашу правду, / І запишає рідная земля – / Від Прип’яті і аж до Криму вольна – / Веселими містами, хуторами / І селами – без хлопа і магната, / Де всі за одного й один за всіх, / А разом – вольний і міцний народ!” [2, 714-715]. Ці думки суголосні думкам І.Франка, висловленим у пролозі до поеми “Мойсей”.

Утвердженням шанобливого ставлення до народних мас драма С.Черкасенка відрізняється від повістей західноукраїнського письменника С.Ордівського (Г.Лужницького), написаних теж у 30-ті роки.

У державницькій програмі драматурга органічно поєднуються ідеї національного та соціального визволення. Втілення в життя цієї програми автор (устами королівського гетьмана Орішевського) покладає на Наливайка: “... ти збагнеш трагедію степів / Широких, вільних... у своїм безвіллі, / Що кликнеш клич до бідної голоти / Від моря Чорного аж до Литви, / І силу ту страшно відважно кинеш / на гордую Варшаву й дальній Краків, / І в корні підотнеш другу силу, / Що так поволеньки, але потужно / Бере в міцні обійми вільний степ, / А підотнувши, з правди степової – / З козацької голоти створиш ти / Державний лад без пана і без хлопа...” [2, 672].

Таким чином, С.Черкасенко солідаризується з В.Винниченком, з його програмою “течії всебічного визволення”(тобто поєднання у визвольних змаганнях національно-державного та соціально-економічного аспектів) викладеною в одному з листів: “Я – син робітничо-селянської родини... І тому...кровно відчував вагу не тільки національного, але й соціально-економічного визволення працівних мас українського народу...я весь час настійно доводив, що гасло самої України, України без задоволення соціальних і економічних вимог трудящих, є найбільший ворог національно-державної самостійності української нації” [3, 55]. Завдяки наполегливим зусиллям Наливайкові вдається відродити в козацькій голоті людську гідність і національну свідомість.

Зовсім інших поглядів дотримується Григорій Лобода, який зневажає народні маси, вони для нього “голота – обідрана, нікчемна та свавільна”, “дурна” [2, 25], не здатна творити власну долю. З образом Г.Лободи пов’язана проблема зрадництва, яка виступає в різних іпостасях і є однією з центральних у творі. У міру того, як зростає свідомість голоти, росте егоїзм Грицька. Якщо Наливайко керується суспільними інтересами, заради них готовий відмовитися від Касильди, від влади на користь Грицька, забути завдані ним образи: “Візьми ж, візьми її, ту владу, ти / хоробрий, славний, мудрий лицар ти: / Під проводом твоїм я буду битись / Звичайним козаком...” [2, 733] – то рушієм вчинків Лободи виступають егоїстичні пориви, захланність, амбітність, якими скористалися вороги. За королівську грамоту, що підтверджувала його гетьманство над запорожцями й усім козацтвом, Григорій “ворота відчинив ляхам, падлюка!” [2, 755]. Погодившись впустити шляхетське військо в козацький табір, він затаврував себе чорною зрадою й підписав собі смертний вирок. “Зрада Лободи, – зауважують дослідники, – є не тільки моральним падінням, вона переходить із площин індивідуально-психологічних у національно-історичні” [4, 5].

У драмі С.Черкасенка є ще один приклад зрадництва, але зрадництва неусвідомленого. Це – Касильда. Взаємостосунки Наливайка і Касильди заґрунтовані на конфлікті між моральними принципами, прищепленими їй польсько-шляхетським вихованням і підсвідомим почуттям захоплення Наливайком та козаками. Проте, не відаючи про свій справжній родовід, Касильда мимоволі стає носієм зла, знярядям у руках підступного єзуїта, розпалює ворожнечу між Лободою та Наливайком. Водночас у образі Касильди Оборської втілена ідея національного прозріння й спокути. Дізнавшись про своє коріння, вона впадає в розпач і хоче виправити те, що сталося з її вини, – намагається врятувати козацького ватажка, зрадженого нею через фатальне незнання.

Ганебним символом продажності і зради виступає піп-розстрига Дрига, який доносить Жолкевському на козаків, приводить у їхній табір кварцяників.

Осуд зденационалізованій українській еліті, її манкуртству та яничарству злітає з уст Наливайка: “Вони – такі ляхи, як ми з тобою, / Оборські ті, Жолкевські, Калиновські! / Герби ж на них – тавро лихої зради / Народу рідного...” [2, 753-754].

Проблему національної свідомості й національної зради на цьому ж історичному матеріалі порушує М.Вінграновський. Його роман “Северин Наливайко” підтвердив, що письменник сповідував естетичне кредо, проголошене його літературним побратимом-шістдесятником І.Драчем: “Народжуйте себе, допоки світу...”. Ця самовідкриттєвість виявилася у зверненні відомого поета до історичної прози.

Над романом, удостоєним Міжнародної премії Фондації Антоновичів, письменник працював тривалий час – з 1986 по 1992 рік. Про здійснення творчого задуму М.Вінграновський сказав в одному інтерв’ю: “...Працюю над історичною повістю про Наливайка - мого улюбленого героя української історії. Відчуваю себе в боргу і перед історією, і перед сучасністю свого народу. Ту “вину” нашої літератури перед своїм народом гостро відчуваю і як свою особисту вину. Мушу її спокутувати – разом з іншими” [5, 7]. Свідченням стійкого інтересу письменника до цієї історичної постаті є поезія М.Вінграновського. Як щире внутрішнє одкровення, де “загальні емоції доби підсилені особистісним переживанням” [6, 121], сприймається вірш “Остання сповідь Северина Наливайка”: “Живу – назад. Я – Наливайко. Все. / Ми починаєм битву за Україну. / Наш чорний вус у чорний гнів тече, / І юний меч наш розгинає спину” [7, 67].

Наливайкова доба приваблювала поета через те, що йшлося про процес консолідації української нації, про формування нової національної свідомості, про назрівання вибору народом своєї історичної долі. Наливайко започаткував ту справу, яку довів до логічного завершення Богдан Хмельницький. У романі читаємо: “Маючи світову велич і таку ж економіку, релігію і гонор, через який кожний шляхтич вважав

себе в умі королем, хто з них міг тоді передбачити, що вслід за Наливайком через яких-небудь п'ятдесят років прийде Богдан Хмельницький і справді непереможна Річ Посполита захитається від козацтва і почне розвалюватись?.. Та Наливайко вже був, і з нього все почалося” [2, 136].

Образ Наливайка виплеканий автором, наділений рисами билинного героя : незвичайною силою, мужністю, вродою. Зовнішність героя, як важливий засіб характеротворення, змальована не безпосередньо, а переважно через сприйняття інших осіб : “...обличчя у вашого гетьмана від Бога...Таких облич я не бачив...” [2, 203], – так гіперболізовано-романтично характеризує козацького ватага євнух Назар, із яким пов'язана проблема яничарства. Щоразу портрет доповнюється якоюсь важливою деталлю, штрихом, враженням (як у імпресіоністів), що роблять його мінливим, плинним, багатобарвним.Ось яким бачить Петро Жбур Наливайка після сутички з козаками із-за татарських коней: “Северинові очі були тихо-спокійні, лише під ними темними клаптями приліпилася чи то печаль, чи то якийсь присмерк. Печаль і присмерк пішли по щоках на вуса і з вусами чорно злилися. Почорніла на нім і сорочка, і як здалося Петрові, зів'яла на поясі й Наливайкова шабля – вона ніби всохла. Тільки її позолочений кінчик як горів, так і горів при чоботі у стремені над зозулиними черевичками” [2, 156]. Темні приглушені кольори передають пригнічений стан героя. Іншим побачив сотника надвірної охорони князь Василь Острозький: “... в Наливайкові він побачив молодого себе!...В білому, до вишневих чобіт, кунтуші князь білів перед собою сам: випростаний і кріпкий, з усіма під вусом зубами, з синіми під очима від нічної любові пругами, і погляд у нього стояв...” [2, 341]. Як бачимо, в цьому описі домінують яскраві, життєстверджуючі барви. А ось перше загальне враження Газі-Гірея від козацького ватажка : “... на зеленій тахті нерухомо лежав одного з ним віку, чорнявий, з литою шиєю чоловік.Білий козацький кунтуш й темно-вишневі чоботи видовжували його і так вигинисте тіло” [2, 250], що поступово доповнюється конкретнішими, більш виразними рисами: “Газі-Гірей розглядав Наливайкового лоба, його маленькі вуха, з тремтливими ніздрями ніс, темнаві губи і чорні над ними, середньої довжини вуса”, “темно-горіхові” очі [2, 252].

З усієї сукупності прикметних ознак зовнішності (одягу, постави, рис обличчя) обрано найважливішу, домінантну, що визначає суть характеру героя – сміливого воїна, мужнього захисника батьківщини:татарські беї “пасли молоду Наливайкову силу: високий його – на дві голови вищий від гриви коня - зріст, поставу, ходу, а найголовніше – р у к и, що впали в очі усім. Коли Наливайко прийняв подаровану ханом шаблю, то вищий татарський і турецький військовий цвіт – всі тут присутні турки і татари не могли не помітити Наливайкових р у к : пальці у Наливайка були прями, тонкі і гнучкі, як на картинах у стародавніх китайців, а самі кисті довгі, широкі й також тонкі, ніби народжені для боріння і шаблі” [2, 267].

Зовнішність надзвичайно чутлива до найменших змін психологічного стану персонажа: “Видно, у Конашевича був не такий, як завжди, вигляд, не так, як завжди, він на Наливайка дивився, бо темно-горіхові Наливайкові очі стали як на морозі терен – вони зробилися чорно-сині, і з них на Конашевича дихнуло інеем” [2, 277-278]. Розкриваючи за допомогою зовнішніх деталей внутрішній стан героя, письменник вдається до виразних мазків. Ось як зримо, відчутно передано Наливайкове тривожне очікування і радість від повернення війська, яке недавно покинуло свого ватажка: “Наливайкові здушило в грудях, і він став ковтати сльози. І чи сльози були завеликі, чи замале було для них горло, бо Северин розстебнув на грудях сорочку й узявся терти долонею серце: серце лупило, як з-під каменя джерело...” [2, 178]. Чи не найбільш детально, вражаючи точно, психологічно переконаливо відтворено душевне сум'яття Наливайка та його сотні, що йде супроти своїх співвітчизників: “Наливайкова сотня шкрябала підковами на правому крилі Янушевого війська... Всі наливайківці були чомусь мокрі, наче їх обливав дощ. В'їдлива з морозом відлига замість того,щоб склянїти, як на поляках, на них розтавала, заливала очі водою, цебенїла з носів і вух, здзюркувала з кінських морд і хвостів.Від Наливайкових козаків, як від хворих, пахало жаром, і Наливайко, їдучи на Сватові попереду, чув це жаріння спиною. І він увесь горів, ніби в гарячці, а права рука, якою за хвилину-другу доведеться витягати із піхов шаблю, зробилася дерев'яною і не згиналася. Наливайківці мовчки хнюпилися у сідлах, дивилися по боках, ховали один від одного очі... Наливайко відчував: одне його слово – і сотня відразу ж, не роздумуючи, розвернеться і поскаче назад до Острога... Та сотня і Наливайко знали, що він цього слова не скаже, бо князів наказ був наказом. Тому наливайківців і їхнього сотника так лихоманило – вони йшли бити своїх” [2, 62].

Наливайко постає в романі борцем за Україну та православну віру (хоч усвідомлення власної місії прийшло не відразу, а через гріх братовбивства і бажання спокути), що виявляється в його ратних справах, внутрішніх роздумах, палких промовах, які мали незаперечний вплив на козаків, будили їхню національну свідомість, патріотичні почуття. Сашко Шостақ, слухаючи Наливайка, усвідомлює: “Наливайком говорить він сам і як лоскітно й терпко у нім випростується його беззахисна Україна” [2, 330]. Пафос цих промов мимоволі екстраполюється на сучасність, у паралелі минулого і сучасного виявляються константні ознаки українського буття. Через таке співставлення маємо змогу побачити рух історії нашого народу з його здобутками й втратами, осмислити їх і накреслити програму на майбутнє: “Чи наша віра коли себе ставила над іншими вірами? Навіщо її треба схрещувати? Католики є і будуть. Тож нехай будемо й ми! Навіщо вони прийшли в Україну з мечем і привели єзуїтів? Хто їх просив з

їхньою мовою, палями й колесуванням?! Знаю, панове, одне: пожирання одним народом іншого до благодаті не приведе. Воно призведе до крові. Чи тепер, чи коли. Коли змушені битися віри – переможців не буде. Будуть лише переможені: і ті, хто сильніші, і ті, хто начебто й слабші... Ми будемо захищати себе – свою віру, і мову, і свій народ” [2, 330-331].

У світлі сказаного явно применшеними, образливими виглядають оцінки Наливайка В. Антоновичем, який визнаючи його “добрий організаторський талант”, вважає Северина “ватажком волоцюг, що грабували на власну користь”, “перші рухи якого не мають ні політичного, ні народного характеру, це просто наслідок становища безземельних, бездольних людей” [8, 62].

Образ Наливайка вийшов повнокровним, багатограним завдяки розповіді про особисте життя, виписане стисло, але доволі виразно. Як і в поетичних творах, М. Вінграновський возвеличує кохання героїв, очищає його від натуралістичних подробиць, поетизує святість і цнотливість. Із цією метою в роман введено ретроспективну, витриману у фольклорній традиції, розповідь про сватання Галі Горошко: красуня-наречена, дотепні свати, рушники й застілля.

Проте оцінки цього епізоду критикою полярні. Окремі дослідники вважають його “найслабкішим” у романі, перенасиченим історичними та біографічними відомостями, “утертими художніми деталями”, хоч це, мовляв, і компенсується мовними знахідками, “майже бездоганною стилістикою” [9, 124]. Інші вбачають в описах святкування Різдва та обряду сватання чудову Різдвяну казку, яку гарно розповідає один з найбільших ліриків української поезії, “самобутню й високу поетичну майстерність автора” [10, 149].

Опоетизовуючи постать легендарного ватажка, письменник акцентує на його лицарській вдачі, любові до Вітчизни, цілеспрямованості, військовому хисті, що змушені визнати навіть вороги: “Северин Наливайко – навчений військової справи, освічений, хитрий, а через те разом і грізний український селянський гетьман... Мені би таких!” [2, 206] – думав про нього польський воєначальник Жолкевський. Небуденна натура козацького ватага наділена романтичними рисами – незвичайною силою, мужністю, витримкою, що найперше виявляється у бою з ворогом: “Наливайко скавав не пригнувшись у сідлі, а відкинувшись у ньому спиною і головою, і в тім його летючому, відкинутім спокої відчувалася така сила, напруга й розмах, що як тільки він розігнеться, зведеться у стремених і розріже повітря шаблею – не ухилиться вже ніхто!...” [2, 346]. До пари вершнику його гнідий “чортосхожий” кінь. Як майстерний психолог, М. Вінграновський робить цікаві спостереження: під час шабельного поєдинку така напруга, що більше 10-15 хвилин ніхто не витримує (навіть коні чманіють) : він або перемагає, або тікає, або гине. Наливайко ж “був ніби вічний! В ньому та його коні сиділо ще кілька таких!” [2, 355].

Захоплюючись героєм, автор не замовчує дражливих фактів Наливайкової біографії. Випускник Острозької академії, богослов, він у квітні 1594 року підняв повстання проти наймогутнішої на той час країни в Європі – Речі Посполитої і протягом двох літ протистояв значним військовим силам. А за рік до повстання, перебуваючи на службі в князя Острозького як сотник у складі польського війська, взяв участь у придушенні повстання козаків під проводом Криштофа Косинського. І козаки не простили йому пролиті братньої крові під П’яткою, хоч Наливайко тяжко карається за свій гріх, шукає спокути, порозуміння із запорожцями. Не простили навіть тоді, коли він підняв шаблю за православну віру й Україну і послав на Запорожжя щедрий дарунок - півтори тисячі татарських коней. Наливайко прагне порозумітися з Січчю, бо усвідомлює, що тільки в єдності сила, “укупі затишніше”, “разом із Січчю і ми вже потуга, що дай тільки Боже” [2, 151]. І йшлося, здавалося, до замирення, запорожці та наливайківці ніжно чоломкалились, обмінювалися на знак дружби сорочками. Але досить було січовому гетьманові Богданові Микошинському видихнути “Не прощаємо!”, як низовики змінили милість на гнів, бо для них Наливайко – “то рана, яка болить і знизу, і зверху. Така рана завжди найболючіша, і горить вона довго. Відступників не прощають ніде...” [2, 239].

Змальовуючи драматичну напругу цього епізоду, прозаїк вдається до промовистих символічних деталей, вражає експресивних, сугестивних образів, які приголомшують читача, буквально стрясють його свідомість. Козаки-чорноморці хочуть помститися наливайківцям як відступникам і піднімають на них шаблі, які зупиняє лише знятий з шиї священника Луки хрест. Наливайківці (Жбурова сотня), щось мимрячи, ніби виправдовуючись, відходять. Священника осяяв здогад: вони німі, за суперечку з поляками їм відрізано язика. В іншому місці зустрічаємо двісті одноруких кашоварів. Німі й однорукі – це символ обмеженого, безправного народу, понівеченого за прагнення до волі й незалежності, свідомого своєї національної гідності. І, мабуть, найбільш вражаючий, по-хімерному шокуючий образ значної сугестивної дії: після відмови запорожців Наливайко лягає у домовину (“на її дубовому дні зеленіла запліснявіла дощова вода, і два водяних жуки билися на ній лапками, бо не могли ту гнилу воду ніяк поділити” [2, 239-240]), яку чорноморці кидають у Базавлук, і гетьман пливе по бистрині головою в Дніпро, а ногами до Запорозької Січі.

У стосунках Наливайка із запорожцями болісним авторським зойком відлунує проблема національної незлагоди, відсутності однастайності, бродіння в умах (коли два українці утворюють три політичні

партії), що шкодило здійсненню державотворчих замислів. У романі чимало прикладів гострих суперечок, сутичок у середовищі козаків. Ось вони готові йти на перший поклик гетьмана, віддати за нього життя і тут же відмовляються виконувати його волю – подарувати січовикам здобутих у бою коней, влаштовують криваве побоїще, калічать один одного, тварин і кидають напризволяще ватажка. Найдраматичніша за емоційною напругою фінальна сцена роману, в якій воїни зрадженого старшиною Наливайка кидаються на реєстровців, а ті – на них. Оголені проти поляків шаблі упали на голови своїх: “Шаблі й ціпи, лопати, коси й ратища, все, що призначалося бити поляків, пішло бити своїх. Ні розпач і квиління дітей, ні благання й прокльони жінок не зупинили ні тих, ні тих. Знесені голови й відчухнуті руки летіли над табором, як під час бурі чи смерчу, і спину їм не було...” [2, 365]. А коли нарешті зупинилися й побачили, що нарobili, і через якусь мить об’єдналися й пішли на поляків, то було вже запізно... Причину такої ворожнечі автор вбачає в різному соціально-матеріальному статусі реєстрових козаків і наливайківців : “...може, й те важило, що реєстрові були добре зодягнені і нагодовані, на оплаті, сукні і хлібі польського короля, а наливайківці – хто? – голога, безпритульна сірома з вилами та ціпами на підніжнім кормі...” [2, 356].

Відтворюючи гостроту конфлікту, викликаного соціальною нерівністю, письменник, далекий від наміру ідеалізувати козацьке середовище, не замовчує й негативних рис національного характеру, у якому поєднувалися протилежні начала : віра в Бога і зневажання Божих заповідей, лицарство і підступність, мудрість і легковажність, жорстокість і милосердя, любов до своєї землі і зрада. Згадували вже сцену, де козаки не можуть поділити здобич і влаштовують бійку; Петро Жбур так напився й накурився, пригощаючи турків, що проспав аж три дні – в нього вкрали шапку, зброю, і ледве не вмер без їжі та води його кінь Куріпочка.

Чимало було в козацьких звичаях такого, що нині може викликати подив чи заперечення. Приміром, жорстока кара – “забивання киями” – запідозрених у перелюбстві (тож зовсім недоречною здається порада Якова Шийки подарувати низовикам негритянок, і “будуть негритяночки запорожцям і грати, і танцювати!... [2, 153]. Суворість закону, що забороняв пускати жіноцтво на Січ загалом зрозуміла. Але за певних обставин він міг виявитися жорстоким : козаки кидають напризволяще серед степу голодних, змучених жінок і дітей, визволених з татарського полону, аби не брати їх з собою на Січ. Деякі дослідники, коментуючи подібні заборони, роблять несподівані припущення. “А може, Запоріжжя, власне, і загинуло через свою нееротичність?... Не знало культу жінки і боротьби за неї... Любов до Батьківщини у своїй істоті завжди еротична. Любов до Батьківщини - це велетенська духовна ерекція, вічна спрага і вічний голод. Умовини відірваного від жінки життя Запоріжжя, зміцнені теоретично (запорозькою) негациєю жінки, виключали цілковито “ерос”... Тепле сім’я гарячого Запоріжжя виливалося безплідно на землю!” – писав С. Доленга [11, 136].

Не приховуючи непривабливого у вчинках наших пращурів за маревом романтичних і ностальгійних спогадів, письменник не вдається до відкритого коментування, прямого моралізаторства, даючи змогу читачеві самому визначитись. Попри негативні сторони діяльності козаків, вони все одно виступають щирими, безпосередніми, по-дитячому наївними та емоційними. Тож цілком природним видається лагідне звертання до них старого полковника Шаули “діточки”, “хлопчики” чи авторський коментар: “...наливайківці ломилися у ногах: сон боров їх, як малих дитинчат, і вони, спираючись на шаблі і рушниці, а хто притулившись вусами до спини товариша, заспівали носами...” [2, 182]. Захоплює військовий хист козаків, їхня вигадливість і кмітливість, уміння уникнути переслідування, збити з пантелику ворога, перекувавши підкови коням задом наперед, влаштувати пастку для супротивників, зарившись у глибокі сніги й просидівши до потрібної миті. Навіть найлютіший ворог козаків Януш Острозький змушений визнати: “...козаки без пасток, оман і хитрощів не годні жити... При усьому холодному розумі й розрахунку запорожці непередбачені у поведженні, швидкі на вигадку, ці степові севрюки, з неабияким вмінням приладнюються до життя” [2, 64].

У романі М. Вінграновського старанно виписаний образ кожного виходця з козацького середовища. Читач довго перебуває під враженням першої зустрічі з Петром Конашевичем, який калатав у дзвони так, ніби “дзвонив не на славу й вітання польському війську, а бив на сполох...” [2, 480]. Образ бемкаючих дзвонів у руках Сагайдачного є наскрізним, ним починається і завершується другий розділ, то передвісник грізних подій, які незабаром розгорнуться.

Петро – улюбленець жіноцтва (за ним сохне не одна “синьоока паненка”), високоосвічена людина : закінчив Острозьку академію, знав польську, грецьку, латину, римське право. Він мріє податися на Запоріжжя, щоб ставши там за товмача, а пізніше, може, й кошовим отаманом, негайно помирити січовиків з Наливайком, аби не дати можливості католицькому та мусульманському світові поглинути Україну. Історія задовольнила мрії “спудея-паламаря” Острозької академії, як відомо з антиципаційної авторської оповіді : через 25 років Петро Конашевич-Сагайдачний стане оспіваним у піснях великим гетьманом України і всього Війська Запорозького, який з усім низовим козацтвом та всіма скарбами запишеться у члени Київської братської школи – Києво-Могилянської академії.

Безпосередній, простодушний вигадник і балагур Яків Шийка зі своїми не завжди доречними порадами, що зайвий раз переконають у слушності народного прислів'я : не все кажи, що знаєш, але знай, що кажеш. Шанований усім військом полковник Шаула, козацький патріарх з “теплыми голубими очима”, який по-батьківськи ставиться козаків. Вірний джура Наливайків Семен Оливка, в уста якого вкладено історичні коментарі про Русь-Україну, заснування Січі, польську сваволу на українських землях.

Залишаючи за читачем право, кого виправдовувати, а кого засуджувати, М.Вінграновський, проте, дає зрозуміти, на чьому боці симпатія чи антипатія автора. На останню найперше заслуговує син князя Василя Острозького Януш, із яким пов'язана проблема яничарства, зради національних інтересів. Іван-Януш – останній пагінець могутнього й вельможного роду, що бере свій початок від славнозвісного Данила Галицького (історію роду простежено детально завдяки засобам ретроспективи). Але генеалогічне дерево українських князів поволі всихає : наймолодша його галузка Януш Острозький, перебуваючи при дворі австрійського імператора Максиміліана, перейнявся Заходом і з власної волі став фанатичним католиком. Він побудував кілька костелів і розпочав запеклу боротьбу проти колишніх своїх одновірців, яких люто зненавидів, вони для нього – схизматське “кодло”, “темне бидло”, “лайдаки”, “твань”, “раби”. Саме Януш очолив наступ польських драгунів проти козацького війська під проводом Косинського. Він настільки непримиренний у ставленні до православної віри, що пропонує переплавити православні хрести на золотий ланцюг, який слід накинути на шию усім православним, щоб затягти їх у католицизм.

Важливу роль у створенні характеру персонажа відіграє яскрава деталь портрета, що стає наскрізною, акцентованою. У княжати “сірі зимові очі”, “сірий зимовий погляд”.

Поведінка Януша Острозького нагадує поведінку горезвісного Яреми Вишневецького - обоє “славних прадідів великих правнуки погані”. Ярема – внук освітаного в піснях засновника Січі, полум'яного захисника православної віри Байди Вишневецького. Януш – онук великого Литовського гетьмана Костянтина Острозького, який не раз побивав татарські орди, здобув перемогу над російським царем Василем Третім, за що удостоївся королівських привілеїв і честі бути похованим в Успенському соборі Києво-Печерської лаври. Його заслуги оцінив навіть папський нунцій, який зазначав у звіті з Кракова до Рима: “Помер князь, що був чесний, як Нума, хоробрий, як Ромул, що був переможцем у 33 битвах, – шкода лишень, що схизматик” [2, 56]. Януш – син Василя Острозького, який “став за православ'я горою. І ні єзуїти, ні король, ні папа не могли його похитнути” [2, 58]. Найбагатша людина в Європі, він чимало зробив для розвитку освіти й культури того часу : стягував до Острога культурні сили, заснував Острозьку академію, дав прихисток книгодрукареві Іванові Федорову, який видав 1581 року з його передмовою першу в слов'янській землі “ Острозьку Біблію” на 1256 сторінок. Але князеві бракувало стійкості, твердості характеру, наполегливості. Як воєвода Київський, він недостатньо цікавився станом укріплень, управління власними землями перекинув на агентів-намісників (стежив лише за прибутками). Не хотів заводитись і з єзуїтами, і з січовиками. І не зумів виховати своїх дітей у вірності батьківській вірі, хоч сам у ній був непохитний. Єдину його православну надію, сина Олександра, отруїли єзуїти.

Страшний у своїй злобі на співвітчизників і паволоцький князь Кирик Ружинський, брат знаменитого кошового отамана Запорозької Січі Богдана Ружинського, який уславився визволенням із турецької неволі бранців, успішними походами на Трапезунд, Синоп, Константинополь. Кирик – “сама помста і ненависть” [2, 345] – вирізував цілі села з тими, хто співчував наливайківцям.

Трагедія роду Острозьких, Вишневецьких і Ружинських, – це трагедія зденационалізованої соціальної верхівки, яка зрадила свій народ, предківські віру та звичаї й пішла на службу чужим богам.

Польські інтереси в Україні виражає і єзуїт дон Комулео, папський шпигун. Пастор Александр Комулео – фанатичний ідеолог католицизму. Його місія – доносити за найменшої підозри у невірності ордену єзуїтів. А запідозрював він усіх своїх однодумців і навіть самого себе і сам на себе в думках писав доноси. Нетерпимий до інаковірних, дон Комулео наказує Жолкевському четвертувати всіх мешканців Брацлава (навіть їхніх котів і собак) за непокору, за те, що впустили в місто повсталі схизматів. Відразливу суть пастора розкиває портрет, створений кількома вражаючими деталями. У нього за окулярами ховаються “тьмяні”, “без ненависті й любові” очі, зашнуровані “нежонаті” губи, від його голосу “пахло мишами”, коли пастор говорив чи писав “кінчик його язика вискакував з рота й згинався-розгинався між губами, мов жало гадюки” [2, 292]. Навіть Жолкевському дон Комулео неприємний своєю підозрливістю, сексотством. Погляд пасторових очей переслідував польського гетьмана навіть уві сні і він не раз бажав єзуїтові смерті. Але той залишався невразливим. Як ідейний вождь, дон Комулео в душі був боягузом, та це не завадило йому з хрестом у руках виступати попереду війська під кулями наливайківців і не отримати жодної подряпини.

З образом дона Комулео пов'язані химерні сцени в романі. При в'їзді в Острог Януш радить своєму супутникові зняти окуляри, бо ніким і ніде не бачені, вони викликали надмірну увагу міщан. Без окулярів дону Комулео все здавалося навпаки: “Собаки закукурікали, півні загавкали, ворони зацівірюкали, горобці закаркали, дівторня стала вусатими дядьками, а вусаті дядьки зробилися дівторнею. Молодиці в

туманних його очах усі враз побіліли, опросталися, лишилися без одежі, й гусари, побачивши таке діло, стріпнули крилами, відірвалися від сідел, злетіли з коней і, мов голуби, залітали над молодими, над їхніми білими розквітливими спинами..." [2, 48]. Ця картина "навпаки", що нагадує українські дитячі пісні-небилиці, химерно відтінює реальну.

Постать польного гетьмана Станіслава Жолкевського не така відразлива, як папського шпигуна-езуїта. Звісно, як виразник інтересів свого класу, він ненавидить "драба" Наливайка, що насмілюється порушити спокій Речі Посполитої і має намір заснувати на півдні України між Бугом і Дністром окрему республіку: "Республіки захотілось?! Я тобі, Наливайку, дам республіку, і таку, що згадуватимеш у ста поколіннях!..." [2, 297]. Водночас польський гетьман постає в романі непоганим стратегом, "знаменитим головнокомандуючим", за плечима якого кілька успішних операцій. Наділений тверезим розумом, він здатний належно оцінити свого супротивника: "Тут, коли все на терезах, – жити їм чи не жити, – вони змагаються між собою за гетьмана! Ну ж і веселий проклятутий народ! Вони не бояться нічого!" - від цієї останньої думки Жолкевському стало моторошно" [2, 351]. Автор не відмовляє Жолкевському і в проявах благородства: нехтуючи вимогою донна Комулео, він відмовляється розстріляти табір повстанців, серед яких були старі, жінки, діти, що рятувалися, перепливаючи Буг.

Ставлення читача до ще одного репрезентанта інтересів Речі Посполитої Збігнева Ясельського мінливе. Перше знайомство з польським послом, урятованим козаками від татарських людоловів, залишає досить помірковане враження: він щиро обурюється віроломним нападом підданих турецького султана, з яким польський король підписав договір, просить поховати вбитих охоронців "по-людськи", щедро нагороджує визволителів, яких має за лицарів, "благородних шляхтичів", "вірних і хоробрих слуг" Корони. Але досить було Петрові Жбуру відмовитись їхати до Кракова без дозволу Наливайка, якого вважав гетьманом, як з Ясельським сталися разючі метаморфози. З уст, з яких щойно лунали хвала козакам чи ніжності на адресу арабської принцеси, злетіла брудна лайка: "Ти гунцвот! Лайдак! Бидло! Ти смієш мені говорити про якогось свого хлопського гетьмана, коли перед тобою король, Річ Посполита і я! На коліна, бидло! – І Петро й незчувся, як пан Ясельський збив його плечем з ніг на полин і став витирати об нього ноги. – На шибеницю! На палю! Колесую!" [2, 102]. Далися-таки взнаки шляхетський гонор і пиха.

Образ посла виконує ще одну функцію: з ним пов'язані химерні мотиви роману. Завдяки напівреальній сцені блукання Ясельського-сновиди в пошуках Хабіджи, постає одвічна драма втраченої любові, що не може не викликати співчуття: "Сновиди ж мов зачарований наближався. Дивлячись прямо поперед себе білими заплющеними очима, він ішов і нечутно плакав... "Хабіджа, – шепотіли його, як біла глина, уста, – скажи мені чи хоч кимось перекажи, де мені тебе шукати. Чи ти не бачиш, який я від горя став?.. Господи, невже я так тяжко перед ким завинив? Молю тебе, Боже, молитимуся довіку, хоч ти не карай мене так, як карає мене любов..." [2, 299].

Потребує уточнення авторська концепція образу Григорія Лободи, соратника Наливайка в антишляхетському повстанні.

Т.Шевченко у вірші "У неділеньку у святую..." згадує "преславного Лободу Івана, лицаря старого, брата військового" [12, 422], який радить обрати гетьманом замість себе "преславного запорожця" Наливайка. Тут Т.Шевченко припустився окремих неточностей: помилково називає Лободу Іваном; про козацьку раду в Чигирині, на якій нібито Лобода відмовився від гетьманства на користь Наливайка, точні історичні відомості відсутні, щось подібне зустрічаємо через 30-40 років в історії Павлука і Томіленка. Високо оцінює заслуги Лободи як "талановитого полководця" Б.Сушинський, рішуче виступаючи проти спроб в історичній науці та художній літературі розглядати його лише як антипода Наливайкові, як зрадника повстанців, угодовця, що за будь-яку ціну шукав миру з поляками [13, 118]. Ось який портрет Лободи створює М.Вінграновський. Колишній кошовий отаман Запорозької Січі, гетьман реєстрових козаків відзначився успішними походами проти турків - після взяття Акермана задля приязні послав германському цареві Рудольфу яничарські значки й полоненого пашу. За ратні справи його високо, як себе, цінував Станіслав Жолкевський. Проте згодом Лобода займає пасивну позицію: "В свої сорок п'ять літ, козак з діда-прадіда, Лобода почепив шаблю в хаті над ліжком відпочивати, узяв молоду жінку, господарював, багатів, давав із колишньої своєї, добутої у походах, військової здобичі гроші й коштовності на церкви і монастирі, і потихеньку ненавидів Польщу" [2, 306]. Але навіть будучи привілейованим, як і його чотири тисячі підлеглих реєстрових козаків, маючи ґрунти і злоті з королівської казни, не міг не бачити, як Польща підминала під себе Україну. Дивлячись на це, "м'який, розважливий, добрий Лобода кипів удень і вночі. Кипів, скаженів, розпалювався, та шаблю над ліжком як почепив, так зі стіни й не знімав і помогти Наливайкові не помагав" [2, 306-307]. А від того, на чий бік стали б його першокласно озброєні добірні козаки, залежали наслідки українсько-польського протистояння. Через те Жолкевський робив велику ставку на ватажка реєстровців.

Поведінка Григорія Лободи – типова для представників старшинської верхівки, яка віддавала перевагу власному добробуту, матеріальному благополуччю, аніж турботі про долю України та її народу, що й стало закономірною передумовою зради Наливайка.

Крім Польщі, письменник виводить на сцену ще одного зовнішнього ворога України – Туреччину та її васала Кримське Ханство (про Московське царство поки що не йдеться – воно в той період “видихає опричину”, “вариться у собі”). Татари зображені як представники сильнодеспотичної військової формації, зорієнтованої в своїй експансії на українські землі. М.Вінграновський творить досить незвичну персоналізацію держави, ворожої до України. Інтереси Туреччини і Ханського Криму репрезентують паша Нуззетогли, комендант Очакова, і хан Газі-Гірей [10, 147]. Образ останнього виписаний докладніше й неодноразово. Як не дивно, в його натурі поєднується мужність, жорстокість воїна і ніжність поета: “Газі-Гіреєві газелі й касиди танули на устах, як щербет, і, прочитавши їх один лише раз, вже хотілося любити і воювати” [2, 223]. Навіть Нуззетогли, ревно залюблений у хана, не міг збагнути, як воїн, що не витягає із стремена ноги, може писати такі “божественні вірші”, які повторює весь правовірний світ, звідки у винуватця пожежі і крові “бралася тиха молитва, щоб з кінчика очеретяної тростинки, заточеної ятаганом, у відсвітах кізякового вогнища, лягати на папір золотими словами любові?..” [2, 224]. Поетичність натури Газі-Гірея нагадує вдачу українських гетьманів Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, у якій поєдналися мужність воїна і ніжність поета.

В уста кримського хана і татарського поета прозаїк вкладає важливі історіософські міркування, в яких і співчуття до власного нужденного, вічно голодного війська, змушеного промишляти ясиром, і докори сумління за розорення української землі, і щире подивування, що вона щоразу підводиться з попелу, як птиця Фенікс, і тривога за долю рідного народу, чи не спіткає і його така ж доля: “Може, колись, – не доведи, Аллах! – хтось отак само, як ми Україну, обдере, пожене й розжене по чужих землях і нас? І ми, розпоршені, понівечені й озлоблені духом, будемо жити поміж чужими людьми, наче той народ-сирота, і плакати та проситись до себе додому, в Крим, а там, на нашому місці і замість нас, будуть сидіти вже інші люди...” [2, 225-226]. Слушність цього передбачення підтверджена долею сотень тисяч татар, які через три з половиною століття після описаних у романі подій будуть виселені далеко за межі рідного Криму...

Скориставшись елементами художньої умовності, письменник змальовує перебування Наливайка та його друзів в Очакові. Хан гостинно приймає в себе Наливайка, і між недавніми ворогами на якийсь час простягнулася незрима нитка душевної спорідненості, порозуміння людей, що знаходяться на протилежних полюсах. Наливайко і Газі-Гірей знайшли спільну мову, говорили про дідів і прадідів, власне дитинство, хан читав свої вірші, потім приязно попрощалися і навіть обнялися. Ця ідилічна картина є виявом непреложних законів гуманізму: “... душа до душі припало не лише двоє чоловіків, а дві непримиренні віри – Бог обійнявся з Аллахом! Небо одне припало до іншого!...” [2, 266].

Велику об’єднуючу роль, на думку М.Вінграновського, здатна виконати поезія, пісня, що є виразом душі народу. Згадаймо, як розчулювали до сліз, “млоїли серце” татар пісні полонянок: “Чорнобриві жінки співали, а кримчаки витирали на ямистих щоках медові, запылені сльози, ревли разом з бугаями та жалкували, що доведеться жінок продавати...” [2, 225]. Симфонією єднання різних народів звучить дивна пісня козаків і китайців: “А з горба лопотнула, як свічка пісня. Спочатку вона ніби завагалася, чи співатися їй, чи ні, та раптом рвонула так, що стала дибки і стрімким горластим стовпом підперла небо. Сотнею настояних на степові голосів козаки розпрягли пісню свою, а китайці свою. І так, вперемішку з обох горлань, забила у небо якась пісня третя: козацько-китайська чи китайсько-козацька...” [2, 99].

Після виходу роману “Северин Наливайко” критика одностайно визнала його новаторським явищем щодо жанрово-стильової моделі. Він засвідчив відмову від жанрово-стильових доміант, схильність до еkleктизму. І.Дзюба вбачає у ньому “елементи історичної хроніки”, “густий побутовий живопис”, “геополітичне тло”, “яскраво пригодницькі сюжетні лінії”, ознаки “шахрайського роману”, “світову екзотику” – і все це оповиває “стихія поетичної химерії, яка і визначає неповторність та органічність роману [5, 9].

Справді, “Северин Наливайко” – принципово нове явище, якому важко знайти аналогії в сучасній історичній романістиці, це своєрідна химерна проза, яка відтворює невловимий поетичний дух епохи в його суб’єктивно-авторському осягненні, з переливами тонких ліричних переживань та розкішного гумору, з суворю правдою життя і міфічно-фантастичними уявленнями.

Автор уміє вхопити тенденції психічного життя героїв, передати особливості протікання психічних процесів, універсальні закони психіки (частково про це уже йшлося). Приміром, наскільки психологічно точно завдяки художній деталі відтворено стан кримського хана, що відчуває наближення небезпеки : “І хан знав, що вони на нього дивляться. Він відчував погляд польського війська своїм животом, бо коли у нього починав мерзнути живіт навіть під кожухом, то небезпека стояла поруч” [2, 15].

Як вияв химерності вживаються ірреальні образи, що знаходяться на межі свідомого і підсвідомого. До них відносимо “ синій вогник”, що з’явився з води в тому місці, де втопилася знеславлена шляхтичем кохана Тимоша Оксана. Той “вихорець” – ніби душа дівчини, ангел-охоронець, що оберігає Тимоша, попереджає про небезпеку і згасає після смерті хлопця. Скляні снігові купинки, на які наступали коні Наливайкової сотні, що їхала до П’ятки воювати своїх, нагадували живі душі, що випорскували з-під

копит, “скрикували, вищали і просили помилування” [2, 68]. Петра Жбура, Куріпочку та Хабіджу в нічній лісовій пуші оточують примари, які “чорним вирлатим оком” [2, 112] стежать за їхнім кожним рухом, і “люди-мізинчики”, зменшена подоба тих, котрі вже померли і серед яких Петро помітив малесеньких Наливайка і себе. Це “великі й малі чорти”, всяка нечиста сила, що повискакувала з річки й повтікала світ за очі, коли отець Дем’ян на Водохреще освятив воду. Подібні епізоди – поетична інтерпретація письменником козацької забобонності, витлумаченої як дивний зв’язок людей із таємничими силами природи.

У романі М.Вінграновського чимало кінематографічних прийомів (далася взнаки багаторічна робота в кіно): монтаж кадрів, панорамність, чергування близьких і віддалених планів, докладності й лаконізму тощо. Призначені для екрана картини – маленька, “як цибулина”, церква ховає у вогняній купелі двісті піших і триста кінних воїнів; піднятий вогняною стихією золотий церковний хрест, на якому сиділи, вчепившись скоцюрбленими лапами, чорні, “обвуглені” ворони, що, здавалося, ніби й тримали його в небі, а потім разом з ним упали додолу. Ці кадри мають глибинний, символічний підтекст: рідна віра, православна церква – то надійний оберег від зла; чорні ворони – традиційний фольклорний образ – уособлюють нещастя, яке несе нашому народові католицька Річ Посполита. Вражаюча кінометафора – зрубана козацька голова, пожбурена в Януша Острозького, “ударилась йому в губи ще теплими губами мертвого козака – наче поцілувала” [2, 65]. Цей метафоричний образ – грізний докір яничарам і перекинчикам-братовбивцям.

“Химерування” М.Вінграновського не знає меж, воно вражає своєю поетичною простодушністю, спонтанною грою уяви, пластичним розгортанням образів. Тому в романі разом із танцюристом і свічки починають витинати колінця, червоні ружі з полотняних рушників можуть повідриватися, полетіти й осісти на Наливайкових та Галиних щоках; у Петра Жбура може відділитися від тулуба голова, а потім знову стати на місце; дід Максим може набрати в шапку місячного світла, і коли надіватиме її, те світло патьоками виллється йому на обличчя; козаки здатні натерти полоззя саней медом, аби солодке було повертатися в Україну.

Химерність роману М.Вінграновського виявляється у персоніфікації природи (інколи надмірній). На сторінках твору здатністю думати, говорити, переживати наділені ховрашки і віслючки, коники і яструби. Письменник з таким ліризмом, поетичністю оповідає про мешканців степу, що читача надовго полонить думка про гармонійний лад у вселенському храмі Природи і про необхідність такої ж гармонії у стосунках людини і матінки-Природи: “Усього в степу є і є, лише не лінуйся! Бувало, що вепри, тарпани, кози, олені, журавлі, лебеді й дрогови і навіть тури самі запрошували вовчий народ, аби той час від часу навідувався до них підібрати якогось немічного чи каліку. Коли ж ніхто не здихав, не складав назавжди крила, не простягав ноги, а сидів у ячку чи товк мамине вим’я цупкенькими губками, то вже ніхто: степ і вітри, спека й сніги нікому нічого не перешкождали й не забороняли – біжи, пасись, скуби, літай, повзи, щечечи, облизуй, лягай, вискакуй, чамрій, пільмій, гарчи, хропи, шепочи, кряч, кувікай, стогни, сичи, клекочи, підпадьомкуй, висвистуй і туркочи... – живи та радуйся скільки хочеш! Благоденствуй та продовжуйся в благоденстві, яке створив і дав Господь на радість собі й тобі, невмирущому суццюму старому та молодому!” [2, 270-271].

Прозаїк то весело, то сумовито поєднав світ людей і світ звірів, птахів, рослин, зарекомендувавши себе не лише художником, а й спостережливим натуралістом, “зоопсихологом” (І.Дзюба). Одухотворення звірів і птахів, розкриття їхньої “психології” (читач ніскільки не сумнівається, що так справді могли “подумати” чи “говорити” брати наші менші) – і все це опромінене теплим гумором, бере свій початок від традицій народної казки. Якщо шукати літературних аналогій, то найближче М.Вінграновський стоїть до Григора Тютюнника з його “Степовою казкою”. Одна з причин персоніфікації природи в романі, полягає, очевидно, в тому, що письменник плідно тривалий час працював на ниві дитячої літератури, а особливість дитячої психології, як відомо, і полягає у сприйманні оточуючої дійсності без чіткого поділу на світ живих і неживих істот.

Завдяки персоніфікованим образам, письменник має можливість свіжо й оригінально втілювати важливі проблеми людського існування. Згадати хоча б яструба, що є втіленням любові до рідної землі. Він народився на Січі, і його завжди тягне до неї, й “аби не літав, то йшов би до неї пішки!” [2, 281]. Голос дніпрових порогів завжди линув до нього, і “він завжди на нього летів – на Запорізьку Січ, до Базавлука, на Хортицю, на Дурну свою Скелю, де козаки-комишники варять юшку та пілкідають йому риб’ячі голови на вечерю” [2, 283]. Птаха тривожать питання, на які шукають і часом не знаходять відповіді люди: “Чому так солодко й страшно любиться?” [2, 282].

З особливим ліризмом змальовано “тонкосльозого”, “маслакуватого”, з обрубаними в сутичках вухами коня Куріпочку. Персоніфікація образу цього коня-побратима дозволяє авторові повніше розкрити образ “горбоносого” сотника німої сотні Петра Жбура, надати йому неповторного забарвлення. У стосунках з Куріпочкою, відтворених переважно в сентиментально-комічному плані, виявляється багатство природи Петра. Сотник турботливий у ставленні до Куріпочки, доглядає його, за всі роки й “пальцем не зачепив”, а коли коня поранили в бою, відмовляється кинути його помирати: “Пане гетьмане, що хоче зі мною

робіть,але цього коня я так не покину. Понесу його на собі” [2, 95]. Коли ж Куріпочка, закинутий, забутий своїм господарем, що накурився маку, ледве не загинув від голоду й спраги, Петро докладає всіх зусиль, аби врятувати четвероногого друга. Клопоти сотника вражають дитячою щирістю і безпосередністю: “На тобі диньку, на! Ти ж диньки любиш!..На, на, пожуй скибочку, посмокчи! Змочи собі в роті, конику мій, куріпочко моя безталанна!” [2, 262]. І вже зовсім несподівано-хімерною видається картина, яку побачили наливайківці: прагнучи спокутати свою провину перед побратимом, “зі шлеєю через плече, запряжений у гарбу, в червоній з китичкою фесці, при двох на поясі ятаганах сунув до них Петро Жбур. А на гарбі, обкладений з боків динями, вистромивши через полудрабки свої копита, лежав на спині й ледве дихав Куріпочка – Петро його віз із собою” [2, 267].

Розкутість письма, необмежена гра уяви штовхає М.Вінграновського на створення екзотичних сцен: зустріч з арабською принцесою, негритянськими танцівницями, китайцями, які коронують Наливайка на імператора Китаю (аж надмірна фантазія). Зведення представників віддалених одна від одної культур дозволяє пластичніше підкреслити особливості нашої нації, утверджувати дух людяності у стосунках представників різних націй і рас (вже згадували про об’єднуючу роль козацько-китайської пісні), створити чимало кумедних ситуацій (на зразок як китайці вчилися розмовляти по-українському і їсти ложками, а козаки – паличками).

Прозаїк використовує епітети-фаворити. Так, часто вживаний колоративний прикметник “сірий” використовується для опису природи (досвітній туман “сірими прошвами пронизував воїнів наскрізь”, “сіре снігове небо”, “сіра сутінь”, “сірі гілки тополь” й опису зовнішності людини (“сірий погляд” у Януша Острозького).

Безсумнівно, роман “Северин Наливайко” відкриттєвий і щодо стилю, і щодо мови. Проте його автор не зміг уникнути впливу негативних тенденцій, які останнім часом відчутніше виявляються в літературі (та інших видах мистецтва), особливо в посмодерністській, авангардній. Маємо на увазі вживання згрубілої лексики, що вважається ледве не ознакою правдоподібного відтворення життя. Грубі слова та вирази (переважно з розряду розмовної лексики, яких не фіксує жоден словник) на позначення частин людського організму чи відходів його життєдіяльності, натуралістичні подробиці (про що критики сором’язливо мовчать), знайдені на сторінках роману (60, 71, 99, 273), аж ніяк не збільшують його художню вартість, є проявами “антиестетизму”, бажанням догодити спримітизованим смакам, бо, за словами дослідниці Г.Черниш, не покликання літератури, навіть найавангарднішої, брутально лягають [14, 14]. Критики слушно підкреслювали майстерність письменника в описі батальних сцен, що дає підстави вважати його продовжувачем “баталістичних” традицій Ю.Яновського з його “Чотирма шаблями” та “Вершниками”. Численні картини великих боїв і малих сутичок (битва під П’яткою, напад козацьких чайок на турецькі галери з полоненими бранцями, бій Наливайка з Жолкевським) створюють панорамний ефект і, за словами І.Дзюби, “є спонтанним вибухом самої матерії оповіді, концентруючи в собі патетику руху великих людських мас і мінливість долі окремої постаті, брутальність сукупної сили войовництва і щемливу цнотливість її смакування в автора, гострий драматизм і парадоксальний гумор” [5, 8].

ЛІТЕРАТУРА

1. Мишанич О.В. безмежжі зим і чужини // Черкасенко С.Твори: В 2 т. – Т. 1. – К., 1991.
2. Черкасенко С. Твори: В 2 т. – Т. 1. – К., 1991.
3. Нитченко Д. Листи письменників // Березіль. – 1993. – № 7-8. – С. 19-85.
4. Дякунова Л.Збагнути трагедію степів // Українська мова та література. – 1996. – № 5.
5. Дзюба І. Історичний міф Миколи Вінграновського // Вінграновський М.Северин Наливайко: Роман. – К., 1996. – С. 5-12.
6. Талалай Л.Передчуття любови і добра // Сучасність. – 1996. – № 11. – С. 119-128.
7. Вінграновський М. Любове, ні! не прощай! – К., 1996.
8. Антонович В. Про козацькі часи на Україні. – К., 1991.
9. Черченко Н. Хто допоможе вибратись з руїни... // Вітчизна. – 1994. – № 5-6. – С. 124-130.
10. Пастух Т. Ліричне осягнення історії //Дзвін. – 1999. – № 10-12. – С. 146-151.
11. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. – К., 2000.
12. Шевченко Т. Кобзар. – К., 1985.
13. Сушинський Б.Козацькі вожді України. – Одеса, 1998.
14. Черниш Г. “А рима дверима – гуп...” // Слово і час. – 1990. – № 3. – С.12-14.

СУЧАСНІ МОВОЗНАВЧІ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО МОВНОГО ЕТИКЕТУ

Сабліна С.В., к.філол.н., в.о.доцента

Запорізький державний університет

У статті здійснено огляд сучасних концептуальних проблем вітчизняного мовного етикету. Проаналізовані головні проблемно-пошукові поля, визначений ряд пріоритетних, спірних та малорозроблених тем у вивченні етикетних мовних формул.

Ключові слова: мовний етикет, сфера використання, етикетні мовні формули, проблемно-пошукове поле.

Сабліна С.В. СОВРЕМЕННЫЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ИССЛЕДОВАНИЯ УКРАИНСКОГО РЕЧЕВОГО ЭТИКЕТА / Запорожский государственный университет, Украина.

Проанализированы главные проблемно-поисковые поля, обозначен ряд приоритетных, спорных и малоисследованных тем для изучения этикетных речевых формул.

Ключевые слова: речевой этикет, сфера использования, этикетные речевые формулы, проблемно-поисковое поле.

Sablina S.V. MODERN LINGUISTIC PROBLEMS OF THE ANALYSIS OF THE UKRAINIAN SPEECH ETIQUETTE / Zaporizhzhya State University, Ukraine.

The main problematic searching spheres haven't been analysed, a number of questionable, less explored, priority subjects for studying etiquette speech patterns were marked.

Key words: speech etiquette, sphere of use, etiquette speech patterns, searching sphere.

Говорячи про збереження українського суспільства як цілісної системи, сучасні вчені схильні пов'язувати таку цілісність із культурно-інформаційною пам'яттю, яка в теперішніх умовах пострадянських часів має „увімкнути природні компенсаторні механізми і терміново надолужити те, що було втрачено упродовж десятиліть засилля російської мови в Україні” [1,199]. Ми переконані, що для таких компенсаторних мовно-гуманістичних засобів, що одночасно й стали тим культурним імунітетом, який захистив свідомих носіїв усього українського від чужомовних невдалих впливів є український мовний етикет, корені якого глибоко національні, а сам він здавна емоційно багатий і традиційно велеречивий. Зацікавлення українським етикетом взагалі й мовними етикетними засобами зокрема ми пов'язуємо із відродженням української мови як одного із основних атрибутів державності: „Кожен громадянин України, незалежно від національності, зобов'язаний знати й поважати державну мову, вміти спілкуватися нею, дотримуючись культури мовлення, з її невід'ємним складником – мовленнєвим етикетом* (так у автора С.С.)” – вважає академік Мирослав Стельмахович [2,20].

Інтерес до мовного етикету і глибоко науковий, пов'язаний із проблемою спілкування, викликаний як досягненнями теоретичної лінгвістики, так і суміжних із нею наук: психолінгвістикою, соціолінгвістикою, етнолінгвістикою, паролінгвістикою. Сучасний комплексний підхід до проблем мовного етикету, що враховує дані усіх згаданих галузей, дозволяє по-новому розглянути особливу систему стійких формул спілкування, яку й позначають терміном “мовний етикет”.

У цій статті прагнемо здійснити найзагальніший огляд теоретичних і практичних проблем дослідження національного мовного етикету з тим, аби з'ясувати ступінь вивченості і перспективи науково-методичних пошуків у цій площині мовознавства. Аналіз теоретичних розробок останніх десятиліть та кроскультурні дослідження дають підстави виділити ряд проблемно-пошукових полів у вивченні вітчизняного мовного етикету:

1. Визначення предмету мовного етикету, встановлення його одиниць, існування термінологічної проблеми, зокрема синонімія термінів на позначення вербальних етикетних виявів, яка остаточно не вирішена, тому вимагає опису, коментарів і рекомендацій.

Спочатку варто з'ясувати суть поняття „мовний етикет” та його розуміння різними мовознавцями. За визначенням лінгвістичної енциклопедії, мовний етикет є системою „стійких формул спілкування, рекомендованих суспільством для встановлення мовленнєвого контакту співрозмовників, дотримання спілкування у виразній тональності відповідно до їхніх соціальних ролей і рольових позицій відносно один одного в офіційних і неофіційних обставинах” [3,340]. Таким чином сукупність етикетних мовних формул, формул ввічливості (у всіх можливих варіантах) формує систему мовного етикету кожної нації. Дещо інакше визначають аналізовану реалію О. Федик та М. Кіянська, називаючи „національним мовленнєвим (!) етикетом психологічне середовище народу, його культурний клімат, який формує і рівень свідомості і ставлення до ближніх” [4,18]. Таке визначення, на наш погляд, мало пояснює природу етикетних ситуацій та їх мовну реалізацію і є недостатнім. Ближче до суті питання підходить в авторському визначенні мовного етикету академік М. Стельмахович, називаючи його, однак, мовленнєвим: „український мовленнєвий етикет – це національний кодекс словесної добропристойності,

правила ввічливості. Він сформувався історично в культурних верствах нашого народу й передається від покоління до покоління як еталон порядної мовленнєвої поведінки українця, виразник людської гідності й честі, української шляхетності й аристократизму духу” [2,20].

Усебічне, на наш погляд, але розмите і довге визначення мовного етикету подає Н.Плющ: „Спеціальні (лексичні, морфологічні, синтаксичні, просодичні) засоби вираження ввічливості, спеціальні етичні мовні формули, які утворюють у кожній конкретній мові цілу систему. Це насамперед такі усталені мовні формули, що вживаються при зав’язуванні, підтриманні та припиненні контакту між комунікантами. Сам же мовний етикет включає, крім власне етикетних мовних формул, ще й соціально-мовні символи етикетного рівня, форми питань, що використовуються у певних соціально-культурних групах” [5,92]. Ця ж дослідниця рішуче пов’язує вибір етикетних мовних формул із тональностями спілкування, вказуючи, що вітчизняні засоби ввічливості входять у європейський культурний ареал, в якому виділяють п’ять тональностей спілкування – високу, нейтральну, звичайну фамільярну, вульгарну.

Цікаво, що у „зв’язуванні” особливостей реалізації мовного етикету із стандартними тональностями спілкування українські філологи солідарні із російськими дослідниками етикету, такими як Н.Формановська, Є.Тарасов, Ф.Пап, В.Гольдін. Зокрема, Н.Формановська, подаючи визначення мовного етикету, вказує: „Під мовним етикетом розуміємо мікросистему національно специфічних стійких формул спілкування, прийнятих і визначених суспільством для встановлення контакту співбесідників, підтримання спілкування у вибраній тональності” [6,182].

Вимагає з’ясування й те, категорії мовного чи мовленнєвого рівня ми розглядаємо. Це необхідно тому, що в науковій літературі вживаються обидва означення, що вносить плутанину в категоріальний апарат і сферу дослідження. Так, у О.Федик, М. Кіяновської, М.Стельмаховича, Г. Татаревич – мовленнєвий етикет, а в Н. Плющ, С. Богдан, О.Мацько, О. МIRONЮК – мовний етикет. То як правильно? Без усяких сумнівів – мовний етикет. Доведення будуть такі: по-перше, усі мовні стереотипи спілкування, що склалися віками, будучи спочатку мовленнєвими розовими одиницями, із часом стійко прикріпилися до стереотипних поведінкових ситуацій і ставали, подібно до фразеологізмів, етикетними кліше, фразеологізмами. Отже, під дією фактора часу та фактора відтворення, етикетні мовні засоби із розових фактів мовлення стають факторами мови. По-друге, абстраговані від конкретних актів мовлення й узагальнені одиниці мовного етикету відкладаються у фонд мови і в результаті постійного вживання стають стереотипними одиницями мови – стійкими формулами; російський дослідник П.А. Лекант навіть відносить етикетні формули до особливого класу фразеологізованих речень, а це, без сумніву, мовний рівень, а не мовленнєвий.

Не менш дискусійним, так само як і заплутаним, є питання термінування мовних одиниць етикету. Проблема полягає насамперед у тому, що до етикетних одиниць належать різнорівневі мовні одиниці: лексеми, фразеологізми, морфологічні одиниці, речення, просодичні одиниці, хоча й об’єднанні джерелом походження та специфічною сферою вживання. Аби засвідчити існування проблеми, наведемо ряд термінів на позначення етикетної одиниці: форма ввічливості, етикетні мовні формули, формули звертання, вибачення, подяки й т. ін. (Н.Плющ); етикетна одиниця (Г.Татаревич); стійкі формули спілкування, формули ввічливості (О.Мацько); стилістичні формули (М.Гудзій, С.Богуславський), постійні формули (А.Орлов), стилістичні трафарети (Д.Лихачов), стійкі формули (І.Єрьомін), стереотипні формули (І.Мансикка), стилістичні шаблони (Б.Ларін), традиційні формули (Б.Творогов), формуляр (Г.Волков), стійкі формули спілкування, стійке висловлювання, фразеологічне речення (Н.Формановська). Бодай якоїсь єдності в термінуванні етикетних мовних одиниць не виявлено. Найвіддалішими спеціальними назвами можна назвати ті, у складі яких є вказівка на сферу використання, тобто етикет і мову. Тому вважаємо за потрібне називати усякі одиниці на рівні слів, фразеологізмів, речень, морфологічних одиниць **етикетними мовними формулами**. Хоча зауважимо, що пропонуваній термін є недосконалим у двох моментах: по-перше, він багатослівний композит, що робить його незручним у користуванні й таким, який не прагне до економії мови; по-друге, у складі цього терміна наявне багатозначне слово формула, яке вживається в математиці, фізиці та інших точних науках, що також небажано при називанні інших явищ. Таким чином, питання про спеціальну назву для етикетних одиниць залишається відкритим.

2. Майже вирішеною проблемою мовного етикету можна вважати проблему сфери використання його одиниць, або етикетні ситуативні тематичні групи одиниць мовного етикету. Українські дослідники національного етикету виділяють такі тематичні групи: звертання, вітання, вибачення, подяка, прохання, прощання [5,93]. О. Мацько вважає окремими етикетними тематичними групами ті, куди входять лексеми на позначення побажання та компліменти [7,14]. Дослідниця О.М. МIRONЮК у власному дисертаційному дослідженні вказує на інші етикетні ситуації зі своїм набором мовних засобів: привернення уваги, рекомендування, знайомство [8,12]. Не можна не погодитись із думкою Г.Татаревич, яка наводить цілий ряд лексичних етикетних одиниць, що супроводжують частування. Дослідниця вважає їх „гречностями, що вказують на певний тон у громадським обходженні” [4,19]. Ця ж авторка статті „Етикет і ментальність” наводить приклади норм етикету відмови [4,19]. Таким чином,

український мовний етикет у сукупності усіх етикетних ситуацій – явище прогресивне й суто національне, бо відображає національний характер українців, їх ментальність – склад розуму, самобутній спосіб мислення й світосприймання. У наборі етикетних ситуацій ця категорія в основному стала. Однак прогрес суспільства вносить, відповідно до практичних потреб, певні корективи, спрямовані на подальше вдосконалення й розвиток. Скажімо поява радіо, телевізора й особливо телефону зумовила потребу у відповідному для них етикеті спілкування. Фахівець із мовного етикету росіянка Н.Формановська уже давно виділяє етикетну ситуацію „розмова по телефону” із цілим набором мовних засобів: Ало! Так! Слухаю! Вас слухають! Довідкова! Деканат! Ви помилились! Ви не туди дзвоните! і так далі (близько 100 слів та речень). Ця ж російська дослідниця виділяє в окремі етикетні ситуації пораду (зроби, раджу Вам, придбай), пропозицію (чи можу я вам запропонувати, треба б тобі..., непогано було б...), співчуття (не тривожтеся, усяке буває у житті, Я Вам співчую), схвалення (чудесно, приємно це чути, ти (Ви) перебільшуєш” [6,160-192].

3. Серед проблем наукового опрацювання мовного етикету українців варто виділити проблему його мовної реалізації, інакше – проблему мовних одиниць. І зараз це питання залишається в стані подальшої розробки та опрацювання: „На сьогодні немає єдиної точки зору, яке місце одиниць мовного етикету по відношенню до інших одиниць мови, до якого рівня – слів, словосполучень, речень вони належать, тоді як вирішення цього питання принципово важливе для практики реалізації мовного етикету”[6,27]. В.В.Виноградов вважав одиниці мовного етикету вигуками: „Особливий розряд складають вигуки, що є певними експресивними жєстами, якими обмінюються відповідно до суспільного етикету знайомі або ті, що зустрічаються у різних життєвих ситуаціях. У цих вигуків виражаються складні побутові емоції та обрядності”[9,757]. Українські дослідники одностайні в тому, що стійкі формули спілкування об’єднуються в соціолінгвістичній категорії і „суспільні умови міжособистісних відносин були тим визначальним чинником, що сприяв наданню етикетних функцій певним граматичним та лексичним елементам ”[8,11]. О.М.Миронюк, одна із найактивніших сучасних дослідниць історії та сьогодення мовного етикету вважає, що граматичні засоби (займенникові та дієслівні) вираження ввічливості сформувались у староукраїнській період розвитку нашої мови, а у системі лексичних засобів вираження ввічливості розвиток ішов від уживання номенів спорідненості та соціального статусу до появи у функції, зокрема, звертань, спеціальних лексем, семантично маркованих ”[8,4]. Авторка вітчизняної монографії ” Мовний етикет українців: традиції і сучасність” Світлана Богдан вважає „що відтворення національно-мовного світосприйняття унікальне на всіх рівнях мовної системи, однак найбільше це помітно на лексичному рівні, зокрема в мовному вираженні найрізноманітніших етикетних ситуацій” [10,11]. Ми також солідаризуємось із думкою київської дослідниці Оксани Мацько в тому, що стійкі формули спілкування реалізуються і в одиницях фразеологічного рівня (ні пуху ні пера) [7,15]. Але чомусь мало хто із вітчизняних дослідників говорить про синтаксичний рівень. Адже такі, скажімо, одиниці як „подзвоніть згодом”, „з Вами приємно розмовляти”, „мене звати Ольга” та безліч інших прикладів становлять собою цілісні одиниці із комунікативної, модальної, стилістичної, інформативної точок зору і є реченнями.

Таким чином, етикетні формули становлять своєрідний прошарок вербальних засобів, що реалізуються в одиницях лексичного, фразеологічного, морфологічного та синтаксичного рівнів, а дослідження функціонування етикетних одиниць є одним із найактуальніших у вивченні українських етикетних засобів. На підставі аналізу вітчизняних розробок цієї проблеми та крослінгвальних даних (насамперед російських), можна визначити ряд пріоритетних, на наш погляд, питань вживання різнорівневих одиниць етикету:

- питання пропорційності та врівноваженості вербальних та невербальних елементів;
- проблема реактивації окремих етикетних одиниць (наприклад, вокативних лексем);
- співвіднесеність одиниць мовного етикету з виразною дихотомією: центр і периферія;
- парадигматичні явища, у тому числі синонімічні, контамінативні, що є типовими для одиниць мовного етикету;
- проблема типовості/нетиповості одиниць для певної етикетної ситуації;
- проблема стилістичної та соціолінгвістичної диференціації одиниць мовного етикету;
- проблема наповнення ситуативних тематичних етикетних груп одиницями різних рівнів, питання їх нерівноваги у різних групах;
- проблема вивчення етикетних одиниць різних рівнів у діячності та ряд інших проблем тільки етикетних одиниць, вивчення яких знаходиться зараз у зародковому стані.

4. Суттєвою але малорозробленою українськими вченими є проблема вивчення вітчизняного мовного етикету в аспекті соціолінгвістики та психології. Ряд дослідників констатує, що етикет, без сумніву, є соціальним за своєю природою ”феноменом людського спілкування складним і синкретичним. У ньому

міцно переплетені соціальні, психологічні та мовні чинники, тому вивчення комунікативного акту без комплексного підходу, тобто без постійного врахування всіх трьох складників неможливе” [5,91]. І далі: „дослідження форм ввічливості допомагає виявити деякі особливості „мовного мислення”, окремі сторони взаємозв’язків між мовою і психологією людей, риси національно-культурної специфіки мовної поведінки та ін.” [там же]. Проте далі констатації проблема майже не вирішується. Бодай радує те, що вітчизняні вчені схильні шукати джерела етикету не просто в соціумі, а в етносоціумі, на що вказує сам термін етноетикет у статті Г.Татаревич [4,18].

Вивчення мовного етикету в аспекті соціолінгвістики вкрай важливе. Адже, якими методами та фактами як не соціолінгвістичними оперувати при аналізі взаємодії комунікантів, їх соціальної диференціації, соціального статусу та зміни соціальної ролі, які закріплюють за собою і стилістично марковані етикетні формули, не говорячи вже про мовлення взагалі різних соціальних груп українців. Проблема на сьогодні зовсім не вирішена і потребує категоріального й термінологічного апарату.

5. Ще однією вкрай цікавою, але зовсім не дослідженою проблемою вітчизняного мовного етикету є співвідношення вербальних та невербальних засобів комунікації, які вивчає паралінгвістика. Скажімо, такі особливості невербального етикету, як стискання руки, здоровкання рукою або прощання може супроводжувати етикетне слово, або й заміщати його. Те ж саме можна сказати про поцілунок. „Паралінгвістичне дослідження інтонаційної та жестово-мімічної системи актуальне, особливо у порівняльному плані” [11,13].

Крім названих і частково проаналізованих теоретичних проблем вітчизняного мовного етикету слід зважати на семіотичний, семантичний, стилістичний аспекти вивчення одиниць ввічливості. У полі зору українських філологів мусять бути орфоепічні та інтонаційні норми мовного етикету. Сучасні українські дослідження мовного етикету однозначно спрямовані в діяхронії і меншою мірою в синхронії, та воно і не дивно, коли зважити, що природний розвиток будь-якої галузі науки полягає в первинному збиранні й систематизації фактів дійсності, а вже потім послідовному їхньому всебічному аналізі.

Таким чином, мовний етикет є частиною мовно-національної картини світу, що концентрує ряд важливих проблем спілкування і може вивчатися комплексними методами і різними галузями як лінгвістикою, так і суміжними галузевими науками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех О. Деякі аспекти семантичної інтерпретації текстів сфери міжнародних відносин // Про український правопис і проблеми мови: Збірник доповідей. – Нью-Йорк – Львів.- 1997.-С.198-207.
2. Стельмахович М. Український мовленнєвий етикет // Дивослово.- 1998.- №3.-С.20-21.
3. Лигвистический энциклопедический словарь.- М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 897с.
4. Татаревич Г. Етикет і ментальність // Дивослово.- 1998.- №3.-С.18-20.
5. Плющ Н.П. Формули ввічливості в системі українського мовного етикету // Українська мова і сучасність. – К:НМК ВО, 1991.- С. 90-98.
6. Формановская Н.И. Русский речевой этикет: лингвистический и методический аспекты. – М.: Русский язык, 1982.-125с.
7. Мацько О. Формули ввічливості в дипломатичному листуванні // Дивослово.- 2000.- №2.-С.14-17.
8. Миронюк О.М. Історія українського мовного етикету (засоби вираження ввічливості): Автореф.дис. ... канд.філол.наук зі спеціальності 10.02.01.: – К., 1993. – 22 с.
9. Виноградов В.В. Русский язык: – М.: Русский язык, 1972. – 804 с.
10. Богдан С. Мовний етикет як елемент мовної картини світу волинян // Дивослово.- 2001.- №10.- С.11-14.
11. Формановская Н.И. Употребление русского речевого этикета. – М.: Русский язык, 1984.-192с.

НОМІНАЦІЯ ДИТИНИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Семиряк В.Д., к. філол. н., доцент

Запорізький державний університет

Стаття присвячена аналізу номінацій дитини в українській літературній та розмовній мові з точки зору внутрішньої форми як засобу вираження національної самобутності в мовному членуванні світу. Особливість способу номінації дитини за віком полягає у називанні характерної для певного періоду її розвитку дії.

Ключові слова: внутрішня форма слова, мотивуюча ознака, етимологія, етимон, дериват, етнолінгвістика.

Семиряк В.Д. НОМИНАЦИЯ РЕБЕНКА В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена анализу номинаций ребенка в украинском литературном и разговорном языке с точки зрения внутренней формы как средства выражения национальной специфики в языковом членении мира. Особенность способа номинации ребенка состоит в назывании характерного для определенного периода его развития действия.

Ключевые слова: внутренняя форма слова, мотивирующий признак, этимология, этимон, дериват, этнолингвистика.

Semyryak V.D. THE CHILD'S NOMINATION IN UKRAINIAN LANGUAGE / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The article is devoted to the analysis of the child's nomination in Ukrainian literary and colloquial language in the aspect of inward form as means of a national manifestation in a language world division. The peculiarity of the child's nomination is in calling typical for a definite period of it's development action.

Key words: inward form, motivating feature, etymology, etymon, derivate, ethnolinguistics.

Пізнаючи себе, людина позначала мовними засобами й таку важливу ознаку свого буття, як вік – тривалість життя і період у розвитку. Через понятійну обмеженість семантичне поле віку людини не відзначається чисельністю номенклатурних одиниць, майже половину з яких становлять лексеми на позначення дитячого віку [1, 60]. Останні складають переважну більшість і в номінації дитини, що пов'язане з тривалістю зазначеного періоду розвитку, а також відсутністю єдиних критеріїв вікової періодизації як у наївній, так і науковій картині світу українців та й інших народів.

На розгалуженості номінації дитини, безперечно, позначилися й позалінгвальні чинники – етнопсихологічні настанови, традиції та морально-етичні обмеження. Залучення до аналізу не лише ядерної, а й периферійної лексики зазначеної лексико-семантичної групи, розгляд її з точки зору внутрішньої форми (похідні та композити) чи етимології (слова з утраченими мотиваційними зв'язками) дозволить краще збагнути спосіб номінації, властивий українському менталітету.

Під внутрішньою формою (ВФ) слова розуміють семантичну й структурну співвіднесеність складових морфем слова з іншими морфемами цієї мови; це ознака, покладена в основу номінації при творенні нового лексичного значення слова [2, 85]. Вибір такої ознаки, як відомо, не завжди зумовлюється її сутністю. Це може бути “прикметна ознака, що впадає мені у вічі”, як зауважував при визначенні природи назви Л.Фейербах. Мотивуюча ознака залежить від світоглядних орієнтирів носіїв мови, на що вказували дослідники ВФ слова В.фон.Гумбольдт, Л.Вайсгербер, О.О.Потебня та ін. Саме тому ВФ слова є засобом вираження характерних особливостей відтворення сегментів навколишньої дійсності у мовних знаках [3, 133].

Номінація дитини вже почасти вивчалася з точки зору номенклатури назв у літературній мові [4], зіставлення з відповідниками російської та англійської мов [1], словотворчих і морфонологічних моделей [5], проте в етнолінгвістичному аспекті спеціально не досліджувалася.

Мисленнєве відображення поняття дитина знайшло своє втілення у слові дитина, концептуальне (денотативне) значення якого витлумачується як “1) маленька дівчина або хлопчик” (СУМ, V, 287). Ця лексема є гіперонімом у зазначеній мікросистемі стосовно видових назв недорослості, а також номінацій за іншими характерними ознаками дитини. Відображаючи системність організації лексичного складу мови, слово дитина є водночас гіпонімом до інших вікових назв людини як втілення семи недорослості, що вирізняється на тлі інших номенів, які об'єднуються поняттями “дорослий”, “літній”, “старий”.

Слово дитина – це дериват, твірною основою якого могла б бути множинна форма – діти (варто згадати, що форми множини були первинними при творенні етнонімів, етнохоронімів, предметних назв із значенням збірності, порівн.: татари > татарин, кияни > киянин, квасоля > квасолина). Проте у давньоруській мові дѣтина означало “молодий чоловік” (СДРЯ, III, 166), що закріпилося в російській мові, щоправда з іронічним конотатом – дитина. Отже, твірною основою слід вважати дит/я, хоча в

сучасній українській мові воно вживається як зменшувально-пестливе до стилістично нейтрального дитина. На користь висловленого припущення говорить і той факт, що в давньоруський період існували саме ця форма із значенням однини та церковнослов'янськими, що містять звукосполучення [шт']: дѣтище, дѣтиць і дѣтичь (СДРЯ, III, 166-167). У множині їм відповідала форма дѣти.

Краще зрозуміти словотвірний процес дозволяють дані про етимологію слова: дитя (др. дѣтя, стел. дѣтишь, псл. * detę дитина походить з *detent (< dhoitent) “годоване груддю”, пов'язаного з псл. * dojiti, укр. доїти; и на місці ѣ у східнослов'янських мовах пояснюється асиміляцією до суфіксального и: дѣтина > дитина... (ЕСУМ, 2, 79).

Розбудова мікросистеми “дитина” зумовлена чи не найперше неозначеністю в узагальненому слові такої важливої ознаки, як стать, оскільки іменник дитина лише за морфологічними ознаками належить до жіночого роду. Розрізнення дітей за статтю ніколи не було байдужим ні для родини, ні для суспільства: в минулому майбутнім жінкам і чоловікам відводилися ще більш відмінні соціальні ролі, ніж сьогодні. Вживання слова дитина на позначення обох статей пояснюється, можливо, тим, що ним називають також ембріональний та плацентарний періоди – ще не народжене створіння, стать якого колись залишалася таємницею аж до появи його на світ. Крім того, однокореневим д и т я позначають і малюків тварин, статеві ознаки яких слабо виражені або й не становлять жодного інтересу. До того ж лексема дитина є компонентом іншої парадигми: батько/мати (батьки) – дитина “син або дочка незалежно від віку” (СУМ, V, 287).

Отже, розвиток мікросистеми відбувався шляхом заповнення лакун потрібними мовцям знаками, що відображають пізнані суспільством сутності. Стать дитини при збереженні семи недорослість виражена у парі видових назв: дівчинка – дитина жіночої статі (СУМ, II, 298) і хлопчик – дитина чоловічої статі (СУМ, XI, 85).

Суфікси –к- та –чик, звичайно виразники зменшувально-пестливого відтінку, трансформувалися в конституанти лексичного значення, що є закономірним відображенням у мові зворушливо-ніжного ставлення українців до дитини (за кількістю демінутивів слова дитина українська мова значно перевершує російську та англійську мови) [2, 61]. Кожна пара (дівчина – дівчинка і хлопчик – хлопець) розрізняє денотати за віковою ознакою.

Словотвірний аналіз деривата дів/чин/к/а < дів/ч/ин/а не розкриває внутрішньої форми слова, бо не дає уявлення про мотиваційну ознаку, що лягла в основу назви. Ознака ж ця, за більш прийнятною версією, є тією ж, що і в слова дитя > дитина, бо обидві лексеми розвинулися з одного етимона “псл. *dēva “дівчина” походить з *doi – ua, для якого реконструюється первинне значення “здатна годувати груддю” або “яка ссе”...; іє *dhē(i) – “ссати; годувати груддю”, з яким пов'язане також псл. * dojiti, * detę, укр. доїти, дитя... (ЕСУМ, 2, 85). Зауважимо, що найперша мотиваційна ознака була назвою дії.

Слово хлоп-чик більш прозоре за внутрішньою формою, що проступає вже при словотвірному аналізі. Утворене воно від хлоп¹ “1)дорев., зневажл. Селянин, мужик взагалі або кріпак” (СУМ, XI, 83), але, мабуть, через посередництво слова хлопець, бо є зменшувально-пестливим стосовно нього.

Якщо сема “недорослість” основна у значенні лексеми д и т и н а, то чому стали можливими вирази “мала дитина”, причому не лише у мовленнєвій практиці, а й у тлумаченнях на зразок: “маля – розм. маленька дитина” (СУМ, IV, 613) або “малюк – розм. мала дитина (там же)? На наш погляд, тут позначився вплив другого значення слова д и т и н а – “син або дочка незалежно від віку”, яке може потребувати уточнення віку. Порівняйте: малі, чималі, дорослі, розм. великі діти. Кажучи “мала дитина” чи “малі діти”, ми знов-таки вдаємося до двозначності: 1) невеликий розміром, незначний величиною; протилежне великий; 2) невеликий віком (переважно про дітей; малолітній (СУМ, IV, 606-607). Це близькі поняття, які в українській мові так і не набули різнооформленості як, скажімо, в англійській мові – small і little. З етимології слова, яка сягає праїндоевропейської мови (іє. * mōl / mēlo – “малий”, з яким іноді пов'язується також псл. * molti “молоти”, укр. молоти – (СУМ, III, 371), можна зробити висновок, що первинним було значення “невеликий розміром”, що підтверджують зіставлення з іншими індоевропейськими мовами, напр., лат. malus “поганий, нікчемний” (< “малий, недостатній”).

Поняття “дитина” безпосередньо означено і в старослов'янській за походженням назві чадо (*іє Kendo; порівн. нім. Kind), яке в сучасній українській мові вживається лише з певними стилістичними настановами.

Інші складові номінації дитини розвинулися в процесі задоволення потреби в конкретизації семи “недорослість”. Особливістю їх найменування є те, що їх внутрішня форма вмотивовується назвою ознаки, характерної для певного віку дитини (виняток складають розм. селіток і перволіток (СВ, 105). Основними у назвах дитини за віком є новонароджене, немовля, розм. дошкільня, школяр (-к-а), почасти

підліток, недоліток, рідк. підросток. Крім них, мовна система виробила назви на позначення інших, перехідних чи часткових періодів.

Спеціальної назви дитини в лоні матері, окрім досить об'ємного за значенням слова плід, українська мова не виробила, що, можливо, пов'язане з табу на розмови про таїнство виношування й народження дитини. У наївній картині світу мовців, на відміну від наукової, склалося уявлення, що життя розпочинається з народження, адже й відлік віку починається з нього (про померлу підчас пологів чи невдовзі по них дитину кажуть: “воно ще й не жило”). Отже, словом *дитина* називають, як уже зазначалося, й ненароджену дитину.

Наймолодшу за віком дитину позначено прозорим за внутрішньою формою композитом новонароджений (-а, -е) – у знач. імен. Людина, яка недавно або тільки що народилася (СУМ, V, 436). Це поняття передається в розмовній мові зменшувально-пестливими дериватами слова *маля* > *малятко* > *маляточко*; *маленя* (< *маленьке*) > *маленятко*; *малишка*, *малишок*, *манушечка*; *церк. младенець*.

Інші назви дитини за віком, що конкретизують сему “недорослість” опосередковано, мають здебільшого прозору внутрішню форму, вмотивовану назвою однієї з таких ознак: *У м і н н я г о в о р и т и*: *немовля* – дитина, яка ще не вміє говорити; *грудна дитина* (СУМ, V, 338), тобто дитина від народження до приблизно 1,5 року; *щебетунчик* (*щебетушечка*) – (2) той, хто швидко, жваво говорить, розмовляє (СУМ, XI, 577); часто про дитину, яка щойно навчилася говорити або навчається і отримує задоволення від самого процесу говоріння. Обидва деривати вмотивовані назвами відповідних дій.

С п о с і б п е р е с у в а н н я: *розм. рачкун* (СВ, 104) < *ходить рачки або рачкує*; *розм. повзуня* (СВ, 105) < *повзас*; *жарт. гопка* (Грінч., II, 309) < *вигук гоп – наслідування звуку при стрибку*; *розм. плигунець* (СВ, 105) < *розм. плигати*; *розм. брикун, брикунець, брикунчик* (СВ, 104) < *брикати*. Всі вони позначаються через назву руху малолітньої дитини.

В д а ч а: *розм. плаксун, плаксивець* (СВ, 105) < *плакати*; *розм. пискля* (СВ, 105) < *писк* (*пищати*) – “*плакати*”; *розм. сопулько, сопусько* < *сопти* (*про немовля що спокійно й подовгу спить*).

О с о б л и в о с т і в и г о д о в у в а н н я: *розм. пригрудча* (СВ, 105), *розм. сосунок, сосунчик* (СВ, 105) < *сосати*; *розм. смоктунець, смоктунчик* (СВ, 105) < *смоктати*; *розм. кашоїд* (СВ, 104).

З о в н і ш н і с т ь (переважно зріст та повнота): *ангелятко* – *перен.*, *розм. про дівчинку або хлопчика, які відзначаються своєю красою, невинністю, ніжністю* (СУМ, I, 44); *розм. коношок* – *пестл. мала дитина* (ЕСУМ, 2, 553) і *розм. опецьок* (Грінч., III, 47), внутрішня форма яких не з'ясована; *розм. пузанчик* (СВ, 105) і *розм. карапуз “пузань, капшук”* (*про дитину*)... “*низькоросла людина*” – запозичення з тюркських мов; *тур., крим.-татар. Karbus “кавун...”* є тим самим словом, фонетичний варіант якого відбився в *укр. гарбуз*; зміна *б>п* (*гарбуз > карапуз*) сталася внаслідок зближення з *пузо* (ЕСУМ, 2, 386).

В и д о д я г у ч и й о г о в і д с у т н і с т ь: *розмовні короткоштанько, куцоштанько, безштанько* (СВ, 104); *розм. голопупик* (СВ, 104); *голопуцьок* – складне утворення з основ *прикметника голий* та *іменника пуцька “чоловічий член”* (ЕСУМ, 1, 554); *розм. голуцванок* – *безпере пташеня, дитина* – складне утворення з основи *прикметника голий* і двох варіантів неясного другого компонента, паралельне до *голопуп, голопуцьок* (ЕСУМ, 1, 555).

С т а н з д о р о в ь я ч е р е з х а р а к т е р н и й п р о я в н е ж и т і: *розмовні смаркач* (*шмаркач*) < *шмаркати*; *соплій, шмарля, невтриніс* – (СВ, 104-105).

Як свідчить наведений матеріал, що не претендує на вичерпність, у номінаціях дитини сема “недорослість” лише зрідка є мотиваційною ознакою. Частіше вона проступає через назву характерної для певного віку дитини рису в дериватах переважно з дієслівними твірними основами чи меншою мірою у прозорих за внутрішньою формою композитах. У семантичному плані аналізованій лексиці притаманна органічна злитість сем “*малий за розміром*” і “*малий за віком*”.

Вивчення номінації дитини не можна вважати повним без залучення до аналізу лексики із значенням “*син або дочка незалежно від віку*”, що може бути предметом спеціального дослідження.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Грін.	Словарь української мови. Зібрала редакція журналу “Киевская старина”. Упорядкував з дод. власного матеріалу Б.Грінченко. – Т.1-4. - К., 1907-1909 (репринтне видання 1997р.).
ЕСУМ	Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К., 1982-1989. – Т.1-3.
СДРЯ	Словарь древнерусского языка (XI – XIV вв): В 10т. – М., 1988 - 1997. - Т. III. – 510 с.
СВ	О.С.Вусик. Словник українських синонімів. – Дніпропетровськ, 2000. – 423с.
СУМ	Словник української мови: В 11т. – К., 1970-1980. – Т.1-11.

ЛІТЕРАТУРА

1. Матвеев В.І. Зіставна характеристика лексико-семантичної групи найменування дітей за віком (на матеріалі російської, української та англійської мов) // Мовознавство. – 1985. - № 2. – С.60-64.
2. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия. – 1990. – 682с.
3. Бойчук В. Внутрішня форма як засіб вираження національної самобутності у мовному членуванні світу // Слов'янські мови в їх історичному розвитку. Збірник наукових праць, присвячених пам'яті професора С.П.Самійленка: У 2 частинах. – Запоріжжя, ЗДУ. – Ч.ІІ. – С.133-135.
4. Матвеев В.І. Іменники на позначення дитячого віку // Культура слова. – 1984. – Вип.27. – С.48-53.
5. Федурко М. “Кліпають із п'ятьми оченята”. Етнолінгвістичний аспект морфологічних характеристик назв недорослості // Українська мова та література. – 2001. – №2. – С.10-11.

УДК 802.0-54/56

МОРФОЛОГІЧНІ, СИНТАКСИЧНІ ТА СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУБСТАНТИВНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ТИПУ N + N В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Семікіна О.Л., аспірант

Запорізький державний університет

Стаття присвячена одній з недостатньо вивчених проблем англійського синтаксису – лінгвістичним особливостям субстантивних словосполучень типу N + N. Одна із проблем, на думку автора, полягає у визначенні частиномовного статусу першого компоненту. Стаття являє собою огляд літературних джерел, присвячених дослідженню цієї проблеми. Автор розглядає питання семантичних відносин компонентів, частотності вживання конструкції, її продуктивності та ролі у створенні мовного стандарту, констатує, що словосполучення типу N + N є одним із засобів компресії тексту на синтаксичному рівні.

Ключові слова: субстантивні словосполучення, компресія тексту, частиномовний статус, семантична структура, мовні кліше, принцип економії мовних одиниць.

Семикина Е.Л. MORFOLOGICHESKIE, SYNTAKSICHESKIE I SEMANTICHESKIE OSOBNOSTI SUBSTANTIVNYKH SLOVOSOCHEТАНИЙ ТИПА N + N В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ / Запорожский государственный университет, Украина

Статья посвящена одной из недостаточно изученных проблем английского синтаксиса – лингвистическим особенностям субстантивных словосочетаний типа N + N. Одна из проблем, по мнению автора, состоит в определении частиречного статуса первого компонента. Статья представляет собой обзор литературных источников, посвященных исследованию этой проблемы. Автор рассматривает вопрос семантических отношений компонентов, частотности употребления конструкции, ее производительности и роли в создании языкового стандарта, констатирует, что словосочетания типа N + N являются одним из средств компрессии текста на синтаксическом уровне.

Ключевые слова: субстантивные словосочетания, компрессия текста, частиречный статус, семантическая структура, языковые клише, принцип экономии языковых единиц.

Semikina O.L. MORPHOLOGICAL, SYNTACTIC AND SEMANTIC PECULIARITIES OF SUBSTANTIVE N + N WORD COMBINATIONS IN THE ENGLISH LANGUAGE / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

The article is devoted to one of insufficiently studied problems of English syntax - to linguistic peculiarities of substantive N + N word combinations. In author's view one of the problems consists in the determination of the part-of-speech status of the first component. The article is a review of the literary sources devoted to the investigation of the problem. The author pays attention to the question of semantic relations of the components, frequency of the construction usage, its productivity and role in creating of the language standard, ascertains that N + N word combinations are one of the means of text compression in the syntactic level.

Key words: substantive word combinations, text compression, part of speech status, semantic structure, language cliché, principle of economizing of language units.

Аналітична будова сучасної англійської мови з її надзвичайно бідною системою флексій та доволі жорстким порядком слів у реченні зумовила цілий ряд специфічних особливостей у засобах вираження зв'язку слів у словосполученні та реченні. Однією з таких особливостей є здатність іменника сполучуватись з іменником та виконувати відносно до нього функцію препозитивного означення. Це явище являє інтерес для дослідника в першу чергу тому, що сполучення двох іменників у загальному

відмінку є особливістю англійської мови і не є властивим іншим германським мовам [1;26]. Вивчаючи синтаксичну будову англійського словосполучення В. В. Бурлакова констатує, що англійські та американські лінгвісти приділяли багато уваги вивченню семантичних, синтаксичних та морфологічних особливостей словосполучень типу N+N (Вайтхолл, Робертс, Хілл, Александер та ін.) [2;57]. Але ряд питань залишається недостатньо вивченим. Серед них питання про частиномовний статус першого компонента.

Оскільки словосполучення N+N характеризуються підрядним зв'язком компонентів з фіксованою позицією елементів, при якій перший іменник завжди виступає в ролі означення, а другий – у ролі того, що означається (bedside table, November night, coat pocket), виникає природне питання: вважати перший компонент іменником чи прикметником.

Грамаічними ознаками субстантивності в різних мовах можуть виступати рід, артикль, число, відмінок. Як відомо, у процесі еволюції англійський іменник втратив морфологічні ознаки грамаічної категорії роду. Артикль не є надійним показником іменника із-за можливості його дистантного розташування: якщо іменник має означення, артикль завжди знаходиться перед означенням, незалежно від того, якою частиною мови воно виступає. Числова форма першого компоненту не може бути критерієм його "іменниковості" оскільки у переважній більшості випадків він вживається у формі однини. Виняток становлять іменники *pluralia tantum*. Наприклад: picture gallery, an eye test, a train journey, a sports shop, customs regulations, clothes rack, a goods train, systems management, an arms dealer [3;187]. Щодо відмінка, то обидва компоненти у словосполученні N + N вживаються в загальному відмінку, який не має позитивного морфологічного оформлення.

Відсутність чітких критеріїв субстантивності породжує розбіжності у трактовці різними лінгвістами частиномовного статусу першого компоненту словосполучень N + N. Так, наприклад, The Heritage Dictionary of the English Language поєднує в одній словарній статті іменник stone та прикметник stone, пояснюючи, що останній означає made of stone, ілюструючи це словосполученням stone wall [4; 118]. Цей приклад, що став хрестоматійним, не є винятковим. В англійській мові існує велика кількість іменників які важко диференціювати від прикметників тільки за формальними ознаками. Порівняння словарних статей різних словників підтверджує відсутність єдиної думки щодо частиномовного статусу ряду іменників. У Cambridge International Dictionary of English слово sports трактується як прикметник, що означає те, що має відношення до спорту, наприклад, sports equipment, sports day [5;1396]. В Oxford Dictionary and Thesaurus подається тільки іменник sport і нема статті, присвяченій слову sports. У той же час при ілюструванні вживання використовується слово sports у таких словосполученнях як spots winter, spots car, spots jacket [6;1508].

Можна констатувати, що серед науковців нема одностайності не тільки у питанні визначення частиномовного статусу першого компоненту, але й у критеріях трактування конструкції N+N як словосполучення або як складного слова. Функціонуючи у мові та мовленні як семантично єдине ціле, моделі N+N розглядаються деякими лінгвістами як складні слова. Так, у словнику А. Хорнбі слова arm-chair та dish-cloth подаються як складні слова, що пишуться через дефіс, а Р. Кверк, будучи прихильником стягненого написання, вважає складними словами book review, crime report, office management [3;118]. Серед лінгвістів, що розглядають дану конструкцію як складне слово, - А.Дж. Томсон, А.В. Мартіне (winter clothes, petrol tank, church bell, etc.) [7; 31]. Л.Дж. Александер наводить такі приклади складних слів: teak cupboard, gold watch [8;86]. На відміну від них В.В.Бурлакова підтримує точку зору Робертса та Хілла, які вважають такі утворення словосполученнями [2;61]. Оскільки трактування структури N + N не має чітких критеріїв, у своїй роботі ми будемо керуватись орфографічним принципом.

Питання семантичної структури субстантивних словосполучень типу N + N розглядалось у ряді робіт вітчизняних та зарубіжних авторів. Так, наприклад, Л.Б.Юшина стверджує, що атрибутивна конструкція N+N характеризується набагато більшою семантичною ємкістю в порівнянні із субстантивними словосполученнями з прийменником of або з формантою 's [9;6].

Значення субстантивного словосполучення з препозиційним атрибутом, на думку Р.Кверка, може відповідати значенню словосполучення з прийменником of (his life story = story of his life) або деяким іншим словосполученням з прийменниками (a war story = a story about war, an arm chair = a chair with arms, a dish cloth = a cloth for dish) [4;118]. Аналіз відповідностей безприйменникових субстантивних словосполучень прийменниковим надає Дж. Іствуд в Oxford Guide to English Grammar.

Словосполучення з прийменником for:

A cricket ball – a ball for cricket

Oil can – a can for holding oil

Словосполучення з прийменником about:

A gardening book - a book about gardening

A computer magazine - a magazine about computers:

Словосполучення, що відповідають підрядним реченням:

A chess player – someone who plays chess

A concrete mixer - a machine that mixes concrete

Словосполучення з прийменником in, що відносяться як до часу так і до простору:

A summer holiday – a holiday in summer

A country cottage = a cottage in the country

Словосполучення, що мають значення “зроблений із”:

A plastic bag = a bag made of plastic

A glass vase = vase made of glass

Словосполучення з прийменником of:

The oven door = the door of the oven

Factory chimneys = the chimneys of the factory

Цікаві семантичні відносини спостерігаються у словосполученнях, в яких зміна граматичної структури спричиняє семантичні зміни

A milk bottle = a bottle for milk

A bottle of milk = a bottle full of milk

A wine glass = a glass for wine

A glass of wine = a glass full of wine [3; 187]

Вивчаючи семантичні відносини між компонентами даної моделі, В.В.Бурлакова доходить висновку, що другий елемент, як правило, виражає більш загальне поняття, а перший – це поняття звужує, деталізує. Наприклад: blood test, mother figure, February frost. [1;26]

А.Дж. Томсон і А.В. Мартіне вважають, що перший компонент структури може вказувати на:

місце знаходження другого: city street, corner shop, country lane

належність предмета або явища, вираженого другим іменником, предмету або явищу, вираженому першим або на те, що другий компонент є складовою частиною першого college library, picture frame, garden gate

-матеріал, з якого зроблено предмет: steel door, rope ladder, silk shirt

час, коли має місце подія або явище, що виражається другим компонентом summer holiday, November fogs, Sunday paper

призначення другого: reading lamp, golf club; skating rink

те, що має відношення або якимось чином пов'язано з другим: detective/ murder/ mystery/ ghost/ horror/ spy story [6;32]

У деяких випадках відносини між компонентами структури можуть змінюватись при заміні одного компонента на інший такого ж підкласу (alligator shoes – туфлі із шкіри крокодила, horse shoes – підкови)[3;187].

Спірним є ствердження В. В. Бурлакової, що імена власні можуть входити до складу підрядних груп тільки у складі моделі N's + N, тобто коли підрядний іменник виступає у формі родового відмінка [1;27]. Проте в процесі дослідження літературних джерел нами було виявлено ряд словосполучень, в яких перший компонент виступає в загальному відмінку: Oedipus complex, Nick person, Boston globe, the Leo frown, the Thurlow family, Preston sisters [10;6-18].

М. Суон приходиться до цікавого висновку, що структура N + N вживається для опису добре відомих предметів та явищ повсякденного життя. В інших випадках перевага надається словосполученню з прийменником of:

a war film, but a film about a dog (not a dog film)

a history book, but a book about violin (not a violin book)[5;63]

Частотність вживання конструкцій N+N, де перший компонент вживається в ролі означення, поширюється в сучасних британському та американському варіантах англійської мови. Про це свідчить вживання їх у різних шарах лексики: розмовному, діловому, жаргоні, у мові реклами, у газетних текстах, особливо заголовках [11;45].

Двокомпонентні субстантивні словосполучення є одним із засобів прояву компресії тексту на синтаксичному рівні, сприяють його сконденсованості, семантичній насиченості, що викликано необхідністю подати якнайбільше інформації і є характерним для текстів суспільно-політичного змісту, сприяють концентрації іменникових компонентів, роблячи текст інформаційно містким.

Субстантивні словосполучення типу N+N відіграють важливу роль у створенні стандарту. Це пов'язано з дією принципу економії мовних одиниць. Стандартизація полягає в створенні штампів та кліше для використання в тексті (acid heads, flower children, generation gap) [12;76 - 80].

Цікаво, що англійські субстантивні структури типу N + N запозичуються європейськими мовами, зокрема німецькою. При адаптації таких конструкцій відбувається перетворення англійських словосполучень на німецькі складні слова у відповідності з особливостями німецького словотворення: die Leasing-Variante, das Finanzleasing, der Investmenttrust. Заслугове уваги той факт, що асиміляція виявляється у комбінуванні англійських та німецьких коренів: Zielmarketing, Internet-Buchhandlung (13;78).

Отже, викладене вище свідчить про те, що проблема двокомпонентного субстантивного словосполучення типу N + N залишається актуальною і заслугове на більш детальне дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бурлакова В. В. Синтаксические структуры современного английского языка. М.: Просвещение, 1984. – 112 с.
2. Burlakova V.V. Contribution of English and American Linguists to the Theory of Phrase. – М.: Просвещение, 1984. – 103 с.
3. Eastwood J. Oxford Guide to English Grammar. - Oxford University Press, 1996. – 446 p.
4. Arnold I.V. The English Word. – М.: Высшая школа, 1986. – 295 с.
5. Cambridge International Dictionary of English. – Cambridge University Press, 1995. – 1774 p.
6. Oxford Dictionary and Thesaurus. - Oxford University Press, 1996. – 1892 p.
7. Thomson A.J. Martinet A.V.. A Practical English Grammar. - Oxford University Press. 1986. – 486 p.
8. Alexander L.J. Longman English Grammar Practice for Intermediate Students. Addison Wesley Longman Ltd., Longman Ggroup UK Ltd, 1990 – 348 p.
9. Юшина Л. Б. Структурно-семантические особенности словосочетаний, образованных по модели «сущ. + сущ.» в современном английском языке. Автореф. дис... канд. филол. наук Львов 1971. – 27 с.
10. Blake C. Second wives. - Sidney. Simon & Schuster Inc. 1997. – 392 p.
11. Зацний Ю.А., Литвак С.Я. Зближення британського й американського варіантів англійської мови на граматичному рівні // Іноземна філологія. Республіканський міжвідомчий збірник. - Вип. 89.- 1988. – 116с.
12. Крупнов В.Н. В творческой лаборатории переводчика: Очерки по профессиональному переводу. – М.: Международные отношения, 1976. – 190с.
13. Лісогуб Л.І. Лексико-семантична адаптація англіцизмів і американізмів у сучасній німецькій мові (на матеріалі економічної терміносистеми) // Вісник Запорізького державного університету. Філологічні науки.- 2001 - № 4 - С. 77 – 81.

ЦИФРОВАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ НОВООБРАЗОВАНИЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Соколов В. В., студент

Запорожский государственный университет

Статья посвящена новообразованиям в английском языке, использующим в качестве словообразовательных элементов числительные. В статье раскрывается философско-лингвистический аспект словоупотребления, этимологии и семантической вариативности инновативных элементов, употребляющих числительные. Проведена соответствующая типологизация такого рода новообразований и сделан вывод о причинах их появления в языке.

Ключевые слова: новообразование, инновация, числительное, этимология, семантика, фразеологическая единица

Соколов В.В. ЦИФРОВИЙ СКЛАДНИК НОВОУТВОРЕНЬ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ / Запорізький державний університет, Україна

Стаття присвячена новоутворенням в англійській мові, що використовують числівники як словотвірні елементи. У статті розкривається філософсько-лінгвістичний аспект слововживання, етимології та семантичної варіативності інноваційних елементів, що використовують числівники. Була проведена відповідна типологізація таких новоутворень та зроблено висновок щодо причин виникнення їх у мові.

Ключові слова: новоутворення, інновація, числівник, етимологія, семантика, фразеологічна одиниця

Sokolov V.V. THE DIGITAL FACTOR OF THE NEOLOGISMS OF ENGLISH LANGUAGE / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The article is dedicated to the new words in English language, which use quantitatives as word-building elements. The article reveals philosophic, linguistic, etymological and semantical aspects of usage of the new words in English, which use the afore-said quantitatives as word-building combinations. The elements of typology as well as figuring out reasons that made it possible for such words to come to the language are also present in the article.

Key words: neologism, innovation, quantitative, etymology, phrasal unit

Современный английский язык регулярно обновляется. Неологизмы внедряются в лексический состав языка, используя его способность абсорбировать и узурпировать языковые инновации.

Осуществляется это в основном путем лексической и семантической деривации, т.е. путем словообразования и изменения значений уже существующих единиц. В пополнении словарного запаса участвуют практически все части речи. В этой статье мы попытались проанализировать новообразования, частью которых являются числительные и тем самым определить роль, которую эта часть речи играет в процессах словообразования.

В первую очередь мы преследовали цель показать на наглядных примерах, что цифропись, числительные-неологизмы, выступающие в различных частях речи, основательно проникли во все социальные сферы, в политику, бизнес, экономику, культуру, развлечения.

Следует, прежде всего, определить ту роль, которую играют появляющиеся инновации сквозь призму философско-лингвистического категориального аппарата. Как известно, язык отражает реалии каждодневной жизни человека. Этот постулат применим как к стабильному, устойчивому словарному составу языка, так и к инновативным его элементам. Как же, собственно, происходит восприятие человеком действительности и каким образом человеческое сознание пытается «оценить» реальность, придав категориальную окраску предметам окружающего мира? Аксиомой является тот факт, что человека окружает объективный мир, который независимо от человеческого сознания обладает определенными характеристиками, в том числе количественными и качественными. Наша задача - понять, как философская категория количества влияет на языковые процессы. По словам Швачко С.А., «всякая вещь, предмет, явление имеют временную определенность, которая характеризуется необратимостью и объективностью. Количественные характеристики всегда находятся в диалектически противоречивой связи с качеством, выступающей, в частности, как закон перехода количественных изменений в качественные и наоборот»[1;6]. Закон взаимного перехода количественных и качественных изменений отражает ту важную особенность объективной реальности, в связи с которой все предметы, процессы и явления обретают определенность посредством взаимодействия, взаимозависимости, противоречивости своих внешних и внутренних свойств, количественных и качественных характеристик, которые существуют объективно, независимо от воли и желания людей. То есть, существующие реально объективные предметы характеризуются количественно.

Что же представляет собой категория количества? В разных источниках мы находим следующие определения. Ученые по-разному интерпретируют это понятие. Они сходятся в том, что количество - «

средняя мера чего-либо, счетом, по весу, по величине или объему» [2;137]; « философская категория для обозначения по преимуществу пространственно-временных связей и отношений, изменения которых в определенных границах меняет отдельные свойства и характеристики вещи, предмета, явления, процесса не нарушая их качественной определенности» [3;76]. Категория количества это категория «характеризующая предметы и явления внешнего мира со стороны величины, объема, числа» [4;276]; « То в вещах и явлениях, что подлежит изменению и счету, одна из основных логических категорий, выражающая ту сторону действительности, которая определяет предмет со стороны его изменчивости» [5;1402]; «...категория, выражающая внешнее, формальное взаимоотношение предметов или их частей, а также свойств, связей: их величину, число, степень проявления того или иного свойства» [6;420].

Путем исчисления и измерения человек познает количественные отношения объективного мира. А таким образом, на третьем этапе схемы «объективный мир – сознание - язык», количественные реалии находят свое отражение в языковых единицах, в нашем примере - в неологизмах. Однако, счету поддаются не все предметы. Аморфность, непрерывность, неоднородность, неопределенность отдельных веществ позволяет сосчитать их «лишь при условии их предварительной дискретизации с помощью единиц измерения» [7;138]. Мы приходим к выводу, что, таким образом, в основном предметы реальные, дискретные подвергаются счету. И эти-то дискретные денотаты и являются основными поставщиками неологизмов, использующих числительные в качестве морфем и лексем.

В практической деятельности людей измерение всегда играло важную роль. Это мы увидим в дальнейшем на примерах. Удельный вес неологизмов, использующих цифровую запись, увеличивается во всех социальных сферах. А причиной этому являются, как стремление человека дать количественные характеристики окружающим его предметам, так и тенденция к симплификации общения, т.е. к употреблению не столь громоздких лексических единиц, путем замены их на числительные, а также ряд других причин социально-экономического, политического, лингвистического и психологического характеров. Мы предприняли также попытку классифицировать обнаруженные языковые инновации по критериям тематической, грамматической, семантической принадлежности.

Довольно большая роль новых словообразований принадлежит политико-экономической тематике. Такие лексемы как G-7, G-8, G-10, G-77 являются названиями организаций государств (часто по определенному признаку), как-то G-7 обозначает «большую семерку» ведущих индустриальных стран Запада. G-77 объединяет 77 развивающихся стран мира. [8;35].

В последнее время проявило чрезвычайную продуктивность в процессах формирования новых понятий числительное 911. Нами была отмечена семантическая дуалистичность новообразований, использующих элемент 911. С одной стороны, 911 – телефонный номер экстренной помощи в США. Таким образом, словообразующее числительное 911 приобретает значение чего-либо «экстренного, срочного, крайне необходимого, к чему обращаются в последний момент». В примере с неологизмом 911 Candidate, обозначающим кандидата, который выставляется на выборы в последний момент, такая коннотация очевидна. Можно сделать вывод, что в процессе создания вышеупомянутого неологизма принял участие уже семантически видоизмененный элемент 911, который приобрел не присущую ему коннотацию. С другой стороны, в связи с терактами в США 11 сентября 2001 года, лингвистами отмечено начало автономного функционирования числительного 911, как варианта записи даты совершения терактов [9]. Дата 11 сентября 2001 года начала существовать в цифровых (9-11, 9/11, 9.11) и словесных формах (September 11, nine-one-one, nine-eleven), в процессе своего внедрения приобретая коннотативное значение самих террористических актов, и более того – символа новой эры. “Some days, I just want a normal life like other women”, said Kristen Breitweiser, who lost her husband Ronald. “I want to go food shopping. I want to bake an apple pie. I don’t want to be a 9/11 widow for the rest of my life”. (-Andrew Jacobs, “Emerging from Cocoon of Grief”, The New York Times, September 9, 2002). Существительное 9/11 в вышеуказанном предложении адъективизировалось и является прилагательным. Налицо взаимный переход частей речи, присущий английскому языку. “Remember 9/11 will be the rallying cry of this generation of Americans standing for freedom against terrorism” (“Remember 9/11”, Duluth News Tribune, September 12, 2001). Дальнейшее развитие элемент получил в таких прилагательных, как pre-September 11 и post-September 11, расширив свою лексико-семантическую вариантность. В научном журнале The Scientist существующая и по сей день рубрика, предлагающая материалы про терроризм, называется «September 11». Необходимо отметить, что символический характер даты совершения терактов против Америки привел к появлению такого словообразования как September 10 в значении «такой, что не осознает возможную близкую трагедию, угрозу»; а в жаргоне молодежи это выражение употребляется для обозначения чего-либо неважного, несущественного.

Дата нападения террористов становится главным образом в форме 9-11 (9/11) базой для целого ряда инноваций, как-то : 9-11 hijack cell, 9/11 charity scam, post – 9/11 era, September 11 plot, Generation 9-11.

Считается, в частности, что трагедия 11 сентября 2001 года изменила психологию молодого поколения в сторону возрождения консервативных ценностей, милитаризма, поэтому возникла необходимость специального обозначения этого поколения (людей в возрасте от 14 до 23 лет) с помощью

словосочетания Generation 9-11: “ After the deadliest attack on American soil in the history of the republic, the generation that previously seemed directionless and without a fitting title now had one –Generation 9/11. (- Adam S. Kirby, “From ashes of tragedy comes Generation 9/11, The Marquette Tribune, November 16, 2001). Также к этому разделу относится неологизм Agenda 2000, лексико-семантический вариант которого обозначает комплексную программу развития Европейского союза до 2000 года[10;73].

Некоторое количество неологизмов и коллоквиализмов, использующих в своих названиях числительные, связано с законами англоязычных стран. Сюда относятся такие неологизмы, как 419 scam, 650-lifer law, super 301. Этимология вышеуказанных лексем связана либо с определенными статьями законодательных кодексов, либо с особенностями тех или иных преступлений. Неологизм 650-lifer law обозначает закон, предусматривающий пожизненное заключение для лиц, у которых обнаружено 650 и более грамм сильнодействующих наркотиков. Американизм 419 scam обозначает финансовые махинации (название связано со статьей 419 криминального кодекса США).

Начиная с 1994 года в некоторых штатах США был принят закон, по которому после третьего правонарушения преступник либо пожизненно, либо на очень долгий срок заключается в тюрьму. Этот закон привел к появлению такой инновации как three-strikes law: In 1994 Gov. Wilson signed America’s first three-strikes law required stiff mandatory sentences for repeat criminal offenders (US News World Report, Sept.9, 1996). Позднее элемент three strikes принял участие в формировании следующих новообразований : three-strikes offender, three-strikes case : In 1995 43% of Californian third-strikes offenders were black, although black accounted for only 20% of felony arrests (The Economist, Apr.12,1997).

Как показывает социолингвистический анализ, в последнее время увеличивается удельный вес неологизмов, так или иначе связанных с темой бизнеса, особенностями деловых отношений. Необходимость описания разнообразных типов торговых сделок, систем ведения бизнеса с учетом тенденции к аббревиации терминов, их симплификации, упрощению при написании, свойственной англоязычным средствам массовой информации, включила механизм цифрописи в очередной раз. Исследователи отмечают появление таких новообразований, как B2B (business-to-business), B2B2C (business-to-business-to-consumer), C2B2C (consumer-to-business-to-consumer), B2C (business-to-consumer), C2C (consumer-to-consumer)[11]. Процесс взаимного перехода прилагательных и существительных наблюдается и в этих инновациях. Словом B2B обозначают коммерческую сделку по принципу продажи услуги или товара одной компании другой. B2C характеризует такую сделку, по которой, по которой компания продает услугу или товар непосредственно потребителю. Лексема C2C описывает сделку, по которой один потребитель продает услугу (товар) другому : “B2B transactions are easily distinguishable from business-to-consumer, or B2C, such as someone buying a book on Amazon.com. An example of C2C commerce? Why, online auctioneer eBay” (- Don Knox, “ It’s Y2K, so B2B is where it’s @”, Orange County Register, March 27,2000).

По аналогии были созданы инновативные единицы с большим количеством компонентов. Так, B2B2C обозначает сделки, по которым компания продает свои услуги(товары) потребителю, используя другую компанию в качестве посредника, а C2B2C характеризует сделку по принципу продажи услуги или товара потребителем другому потребителю используя в качестве посредника коммерческую компанию :”Terms like B2B, B2C and C2C are the buzzwords that raise eyebrows.Little do they know that Internet models change so fast that they have “mutated” into B2B2C and C2B2C along with e-commerce models”(-Jeff ooi,”Digital divide saves us from the Love Bug”, New Straits Times,May 15,2000).

К этой категории мы также относим полисемантическое новообразование P2P. Будучи использовано в качестве существительного, оно будет обозначать путь к успеху, к прибыли (path to profitability), будучи использовано в качестве прилагательного лексема обретает дуалистичную семантику. С одной стороны, она будет обозначать систему оплаты, позволяющую одному человеку заплатить другому за услугу(товар), приобретенный в сети интернет (person-to-person), с другой – систему в сети интернет, позволяющую пользователям обмениваться файлами без помощи центральной базы данных или сервера (peer-to-peer). Использование числа “2” в подобного рода лексемах объясняется его омофоничностью предложению “to”. Популярность вышеназванных инноваций привела к появлению неологизма X2Y, своеобразной словообразовательной модели для таких инноваций в значении «электронная продажа чего-либо кому-либо».

Порой, однако, сферы употребления стилистически сниженной лексики и официально-деловой существенно разнятся. Стилистически сниженная лексика использует цифропись и слова, состоящие часто из одних лишь числительных, с тем, чтобы упростить общение, сделать его короче, при чем, правда, иногда достигается совершенно противоположная цель- большинство людей просто перестают понимать специфические жаргонизмы социальных и профессиональных групп, что ведет, без сомнения, к снижению распространения той или иной языковой единицы. Официальная же лексика использует цифры в качестве составных элементов слова (словосочетания) часто связывая их с конкретным подтекстом- законодательным, политическим, экономическим, социально-общественным др. Однако у обеих групп есть общие черты, которые можно и нужно отметить. В первую очередь это то, что у всех

приведенных выше примеров (и тех, что не были здесь приведены) неологизмов и сленгизмов есть своя этимология, четкая и конкретная, определенный базис, отправной пункт, на котором базируется та или иная лексема. Вопрос лишь в том, что этимология некоторых слов и словосочетаний не всегда нам известна.

Очевидна увеличивающаяся роль экспрессивно-стилистических эквивалентов лексических единиц. Посредством средств массовой информации, поп-культуры, социального взаимодействия носителей языка, эти инновации постепенно отходят от периферии системы к ее ядру. Числительные абсорбируют в себя ранее существовавшие понятия, чему способствует поливариантность и полифункциональность английского языка. Некоторые инновации ограничены профессиональными микросистемами.

Следующая подгруппа слов использует в качестве морфем исключительно числительные. Вот, например, так называемые полицейские кодовые обозначения для различного рода правонарушений. В штате Калифорния полиция использует такие коды для обмена информацией по рации. Сюда относятся такие существительные как 186; 187; 211; 226; 502; 808; 411[12]. К примеру, выражение “Would someone please give me the 411 on this?” можно перевести, как «У кого есть конкретная информация по этому делу?». Этимология связана с телефонным номером США, который набирается для получения разного рода информации.

Появление этого неологизма привело к появлению еще одного новообразования, использующему элемент 411, а именно- 4111, которое обозначает излишек информации. Этимология добавочной цифры 1 связана с тем, что при дозвоне на номер 411 предлагается нажать 1 для дополнительной информации. Приведенная выше лексема используется не только в полицейской терминологии.

Инновативный элемент 51-50, также относящийся к полицейским кодам, характеризует сумасшедшего человека. Как и другие подобные коды, используется и как существительное. И как прилагательное: “Gee, that guy who ran around naked with a weed whacker was a 51-50”. О распространении этого сленгизма свидетельствует появление словосочетания to go 51-50 in somebody – “обезуметь, кидаться на кого-либо”: “James, don’t go 51-50 on me now”. Своим появлением недавно появившийся глагол to 55, обозначающий «убить кого-либо», обязан также полицейским кодам : “There’s a white male at this location, threatening to 55 himself”.

Полицейский код 211 обозначает вооруженное нападение, 226 – наркотики, коды 186,187 обозначают убийство и т.д. Не обошли вниманием числительные и самих полицейских, которых называют 5-0. Название связано с сериалом «Гавайи 5-0». Следует отметить, что словосочетание 5-0 используют в основном в восточном Лос-Анджелесе. Здесь необходимо сказать, что вышеперечисленные полицейские коды относятся скорее к коллоквиализмам.

Наряду с вышеупомянутыми специальными кодовыми обозначениями полиции США есть еще ряд инноваций, используемых преимущественно на периферии языковой системы (профессиональные и социально-ограниченные микросистемы). Канадизм 1-2-3 RTP! Относится к деятельности налоговой службы Канады. RTP – акроним от “Requirement to pay”, ордера на оплату, отправляемого злостным неплательщиком налогов. 1-2-3 – время, спустя которое вы направите этот ордер, аналог русскому “раз-два-три”: “He didn’t return your phone call? 1-2-3 RTP!” Кроме того, в военной и гражданской авиации широко используется лексема 6(six). Это – результат аббревиации словосочетания 6 o’clock и обозначает “то, что находится позади”. “He’s on my 6” буквально переводится как «он у меня на хвосте». Элемент используется также в выражении “Check your 6!”, которое можно двояко перевести : как «Берегись!» и как «Будь здоров!»(при прощании). Также мы можем отнести сюда профессионализм 8 (up arrow), используемый в армии США и являющийся по существу сленгизмом. Лексема характеризует что-либо ненужное, проблематичное : “ Specialist Flamperts is 8 up. Tell him he’s late for formation”.

Определенная часть приведенной в этой статье лексики относится к стилистически сниженной, т.е. к сленгу.

Нами было найдено большое количество лексем-числительных, обозначающих различные виды оружия, как-то: АК-47; 10; 22; 30; 357; 38; 380; 4 round; 40; 9; 9mm.АК-47 обозначает автомат Калашникова. Здесь необходимо отметить, что инновация была заимствована из русского языка. Е.g. My АК-47 is a tool [12]. Этимология большинства приведенных выше сленгизмов связана с калибром того или иного вида оружия. Слово 4 round обозначает оружие 45 калибра.

Распространение наркотиков вызвало появление ряда сленгизмов. Это такие слова, как 20; 4:20; словосочетание 5 on it. 4:20 обозначает, что пришло время покурить марихуаны. 5 on it обозначает, что у говорящего есть 5 долларов достаточных для небольшого количества марихуаны. Е.g. I’ve got five on it.

Нами было отмечено появление ряда коллоквиализмов, которые условно можно отнести к разряду описательных прилагательных и существительных. Сочетание 12-34 (изначально также связанное с полицейскими кодами) обозначает психически ненормального человека. Е.g. Just ignore Bob, man, he’s 12-34. 31337 обозначает профессионала в компьютерной сфере. 404, 25-24 характеризуют глупого,

пустоголового человека. Прилагательное связано с кодом ошибки интернет-страницы, появляющимся вместе с сообщением, что указанный сайт не найден. Существительное 419 обозначает бандита. E.g. He robbed me. He's a 419 (four-one-nine)[13]. К этой категории относятся также такие лексемы, как 37-point clever; 5 kinds of crazy и ряд других.

Нами было обнаружено большое количество сленгизмов, которые трудно классифицировать по тематическому признаку. Поэтому в этой статье мы приведем лишь наиболее, на наш взгляд, интересные. Существительное 13-13 обозначает неудачу. E.g. Tomorrow is definitely 13-13. Словосочетание to be on the 405 club обозначает безработный статус. Этимология лексико-семантического варианта связана с чеком в 405\$, выдающимся безработным. Слово 638 буквально означает: «Сейчас не могу тебе сказать. Сам знаешь кто рядом». Часто используется в телефонной беседе E.g. It was funny... It's 638!

Слово 143 имеет значение I love you (я тебя люблю), цифры обозначают количество букв в каждом из трех слов: "He closed the love letter to her by writing a simple 143". Такие новообразования, как 10/90, 20/80, 30/70 относятся к коллоквиализмам и имеют дерогативную окраску. Первое двухзначное число относится к количеству волос у мужчины на голове, второе – на спине: "That guy got a 10/90. That's one sick mullet". Налицо пейоративная, юмористическая коннотация.

Некоторые инновации – числительные либо фраземы, использующие числительные в качестве словообразовательных элементов, часто не ограничиваются одним лексико-семантическим вариантом и имеют несколько значений. Нередко они настолько различны, что трудно найти в их этимологии общую точку опоры. Сюда мы относим такие инновации, как 46 and 2 и 5 by 5.

Словосочетание 46 and 2 имеет дуалистичную семантическую структуру. В своем первом значении оно обозначает неизвестный фактор: "Q: How many of your friends will be joining us at the pub? A: About 46 and 2. В другом значении выражение имеет философский контекст, оно относится к теории, считающей пиком человеческой эволюции присоединение двух дополнительных хромосом к уже существующим 46, что приведет к превращению человека в высшее существо: "46 and 2, just ahead of me"-Maynard James Keenan.

В своем первом значении термин 5 by 5 используется для подтверждения, что с вами все в порядке и вы достигли пункта назначения. Этот термин был впервые упомянут в фильме «Чужие» ("Aliens"), с тех пор он и закрепился. Грамматическая категория – существительное: "I'm in position now, all is five by five". В своем втором значении термин используется в радиопереговорах между пилотами самолетов и аэропортами. Оба числа могут варьироваться от 1 до 5. Первое относится к громкости сигнала, второе – к его четкости. Следовательно, 5 by 5 будет обозначать, что передача принята громко и четко, а 5 by 2, соответственно, громко, но с помехами. Грамматическая категория – прилагательное: "Pilot: Cessna Romeo Lima Fox to tower. Request radio check. Tower: Radio check for Romeo Lima Fox. Pilot: Romeo Lima Fox to tower. You're 5 by 5"[13].

Новообразование 50-50-90 rule моносеманлично и является одним из вариантов закона Мерфи. Если шансы на благополучный исход равны 50 процентам, то в 90 случаях из ста итог будет негативным. Выражение используется для характеристики катастрофически плохой ситуации: "Q: How do you rate my chances at the Olympics? A: 50-50-90.

Интересно семантическое новообразование 7-11, обозначающее болтуна, чей рот не закрывается так же долго, как и магазин, работающий с 7 до 11: "He's so annoying, he's a 7-11". Неологизм 99s может быть использован в выражении "Rui takes 99s to get home home from hockey", в котором оно будет обозначать, что Руи очень долго добирается домой.

Нами было обнаружено, кроме того, большое количество словосочетаний, использующих числительные в качестве составляющих и весьма разнящихся по своей тематике. Самые разнообразные части речи подверглись влиянию числительных. Нам известны глаголы to 86, to 69, to two-time. Глагол to 86 (eighty-six) обозначает вышвырнуть кого-либо, запретить кому-либо доступ. E.g. Charlie: if you get in a fight, you are 86ed for life. В ресторанном жаргоне этот глагол обозначает отменять заказ на блюдо. E.g. 86 that spinach salad. Глагол to two-time обозначает возможность встречаться одновременно с двумя девушками, обманывая каждую из них. В эту подгруппу подпадают такие словосочетания, как fourth estate, five-and-dime, three-wheeler, three R's, three-ring circus, two-way street, three-point turn и много других. Fourth estate переводится русским эквивалентом «четвертая власть» – пресса, масс-медиа, ее влияние на людей и политиков. Коллоквиализм two-way street передает ситуацию, где все зависит от работающих вместе людей, а вот выражение three-ring circus обозначает место или ситуацию, приводящую в замешательство в связи с большим количеством разного рода деятельности, предложений. E.g. Contract negotiations have turned into a three-ring circus. В разговорном английском языке часто используются прилагательные two-bit, two-faced, two-fisted. Если в прилагательном two-faced (двуликий) этимология ясна, то вот в прилагательном two-fisted (решительный, энергичный) она уже расплывчата [14; 1569]. Завершает эту группу наречие foursquare, обозначающее «твердо, абсолютно». Во всех вышеуказанных примерах в

качестве словообразующего элемента используется числительное, при чем на этом их сходство заканчивается.

Напоследок хотелось бы привести ряд существительных, обязанных своему происхождению интереснейшей теории социального деления, относящейся в основном к афро-американцам и среди них же и зародившейся. Теория гласит, что 85% афро-американцев составляют невежественные, безвольные и нуждающиеся в руководителях люди. 5% составляют люди с развитым самосознанием, чьей задачей является руководить массами и сражаться с оставшимися 10%, представляющими собой людей с частично развитым самосознанием, которые эксплуатируют 85% афро-американцев, стремясь к власти и богатству. Из этой теории и появились такие существительные, как 5%, 85%, 10%.

Нам осталось лишь сделать вывод, что цифропись и новообразования, использующие в качестве морфем и лексем числительные, глубоко проникли в нашу личную и общественную жизнь, в нашу работу и в наши развлечения, а вместе с ними и в язык. Превратившись из неустойчивых инноваций в устойчивые языковые единицы. Мы отмечаем высокую продуктивность числительных в роли словообразовательных элементов, их участие в образовании всех частей речи и фразеологических единиц.

Таким образом, на конкретных примерах, мы имели возможность убедиться в том, что есть ряд причин, определяющих стабильное пополнение словарного состава английского языка числительными-неологизмами. Это и, как уже отмечалось выше, стремление человека придать объективному миру категориальную окраску, охарактеризовав предметы количественно, и тенденция английского языка упрощать (особенно на письме) громоздкие языковые единицы, путем замены их на компактные числительные. Появление того или иного предмета, социального феномена или процесса, продукта употребления и т.д., которые являются денотатами, требует появления соответствующего значения и в языке, отражающем реалии окружающего мира. В условиях качественно нового этапа научно-технической революции, сопровождающегося политическим, культурным, экономическим развитием общества, удельный вес подобного рода неологизмов неизменно возрастает из года в год. Социолингвистический анализ позволяет предположить, что такая тенденция будет наблюдаться и в будущем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Швачко С.А. Языковые средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках, 1981
2. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка : В 4-х т.-М.:Издательство иностранных и национальных словарей, 1955
3. Воловик В.И. Введение в философию. Учебное пособие. - Запорожье: Просвита,1999.-176с.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка.-М.:Советская энциклопедия, 1970.-900с.
5. Толковый словарь русского языка / Под ред.профессора Д.Н.Ушакова.-М.:Советская энциклопедия, 1934.-Т.1.-1562с.
6. Большая советская энциклопедия.- Т.12.-1973.-624с.
7. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление. - Л.:Наука, 1972.-216с.
8. Зацный Ю.А., Бутов В.Н. Новая общественно-политическая лексика и фразеология английского языка.-Запорожье: Запорожский государственный университет, 2000.-200с.
9. <http://www.logophilia.com>
10. Зацный Ю.А. Англо-русский словарь новых слов и словосочетаний (рубеж столетий).-Запорожье: Запорожский государственный университет, 2000.-243с.
11. Зацний Ю.А., Пахомова Т.О. Мова і суспільство: збагачення словникового складу сучасної англійської мови.- Запоріжжя: Запорізький державний університет, 2002.-243с.
12. The Totally Unofficial Rap Dictionary (Internet version).
13. <http://www.pseudodictionary.com>
14. Longman advanced American dictionary, 2000. -1746 p.

ПИСЬМЕННИК - ЄЛИЗАВЕТИНЕЦЬ ГЕНРІ РОБЕРТС : СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ БІОГРАФІЇ

Тарасенко К.В., пошукач

*Запорізький інститут державного та муніципального управління
"Гуманітарний Університет"*

У статті зроблено спробу реконструювати біографію маловідомого англійського письменника доби Відродження Генрі Робертса. Автор намагається подати цілісну картину життя і творчості літератора.

Ключові слова : Ренесанс, біографія, роман, памфлет.

Тарасенко К.В. ПИСАТЕЛЬ-ЕЛИЗАВЕТИНЕЦЬ ГЕНРИ РОБЕРТС: ПОПЫТКА ВОССТАНОВИТЬ БИОГРАФИЮ / Запорожский институт государственного и муниципального управления "Гуманитарный университет", Украина.

Автор статьи предпринимает попытку восстановить биографию малоизвестного английского писателя эпохи Возрождения Генри Робертса и как можно подробнее осветить жизненный и творческий путь писателя

Ключевые слова : Ренессанс, биография, роман, памфлет.

Tarasenko K. V. AN ELISABETHAN ENGLISH WRITER HENRY ROBERTS : ATTEMPT TO RESTORE HIS BIOGRAPHY / Zaporizhzhya Institute of State and Municipal Government, Ukraine

The article deals with the attempt to restore the biography of the Renaissance English writer Henry Roberts, of whom is known very little. The author tries to describe the life and main works of the writer

Key words: Renaissance, biography, novel, pamphlet.

У свідомості пересічного читача яскрава та неповторна епоха Ренесансу як правило асоціюється з іменами таких корифеїв красного письма як Вільям Шекспір, Франсуа Рабле, Мігель де Сервантес, шедеври яких тривалий час привертають увагу і науковців, і шанувальників художнього слова. Втім, біографії навіть визнаних геніїв інколи містять чимало загадок: приміром, відсутність достеменних відомостей про життя Великого Барда створила підґрунтя для виникнення численних антишекспірівських теорій, в основі яких лежить сумнів щодо істинності авторства його творів. Життя Роберта Гріна (1562-1592) – автора цікавих любовних романів та конні-кетчерівських памфлетів - теж обривається раптово і загадково : існує думка, що його навмисне отруїли на замовлення одного з членів Таємної Ради.

Більш повними і достеменними є відомості про долю тих літераторів, які були водночас відомими історичними діячами і удостоїлися уваги тогочасних хроністів чи біографів. Так, наприклад, чимало цікавих фактів про діяльність знаного англійського гуманіста Томаса Мора (1477?-1535) наведено на сторінках трьох біографічних творів, присвячених цій особистості: "Життя сіра Томаса Мора " (1557) Вільяма Ропера, " Життя та смерть Томаса Мора, Лицаря, який певний час був Лордом, високоповажним канцлером Англії, описані за часів королеви Марії Ніколасом Гарпсфрїлдом" (1557) Ніколаса Гарпсфрїлда, розділ "Життя та ілюстративні мартирологи сіра Томаса Мора колишнього лорда – канцлера Англії" в латиномовній праці "Три Фоми " (1558) Томаса Степлтона. Доволі цілісну візію життєвого та творчого шляху Філіпа Сідні (1554-1586) дає твір "Життя славетного Філіпа Сідні" (1610-12), що був написаний його близьким другом Фалком де Гревїлем бароном Бруком. У творі Ісака Волтона "Життєписи доктора Джона Донна, сіра Генрі Волтона, містера Річарда Гукера, Містера Джорджа Герберта" (1640) читач знаходить факти та цікаві подробиці життя згаданих у назві англійських ренесансних авторів. Біографія навіть репрезентативних персоналій епохи іноді потребує критичного осмислення, а щодо "забутих" письменників другого або навіть третього ряду, постаті яких перебувають у тіні більш талановитих сучасників, то і реконструкція біографічного дискурсу, а інколи навіть і встановлення точних дат життя та смерті потребують від сучасного дослідника копійної роботи і проведення ретельних історико-літературних розвідок та архівних пошуків.

Одним із таких "забутих" авторів-єлизаветинців є англійський письменник Генрі Робертс, перу якого належать доволі популярні свого часу романи "Виклик Фортуні"(1590) та "Феандер. Цюотливий Лицар."(1595). Ім'я цього романіста навіть не згадується на сторінках фундаментальних вітчизняних видань з історії англійської літератури. У зарубіжних наукових роботах, присвячених англійській літературі доби Відродження, інформацію про Генрі Робертса можна зустріти вкрай рідко. Про незадовільний стан вивченості художньої спадщини даного літератора свідчить хоча б той факт, що не існує однозначної думки стосовно повного переліку написаних ним літературних творів.

Прикметно, що існує декілька варіантів написання прізвища письменника (Roberts Henry/ Robarts Henry). Як показує аналіз першоджерел, найбільш вживаним є перший варіант – Roberts Henry, він функціонує в історичних документах "Акти Консульства Англії "("Acts of Privy Council of England")[1], "Календар Державних Паперів" ("Calendar of State Papers...")[2] та каталогах "Скорочений Каталог Книг"("A Short –

Titled Catalogue of Books")][3], “Загальний Каталог Друкованих Книг”(“General Catalogue of Printed Books”)[4]. Перевагу цьому варіантові віддають і німецькі вчені Гельмут Бонхейм та Гізельгер Тигель. Прихильниками другого варіанту написання є дослідники Луї Райт[5], Вальтер Девіс[6], Клаус Дітер Матуссек[7], Пол Селзмен[8]. Подвійне написання прізвища Roberts/ Robarts можна зустріти в таких джерелах, як “Словник національних Біографій”[9] та багатотомному дослідженні Бейкера “Історія англійського роману” (“The History of the English Novel”)[10]. Подібна плутанина, вірогідно, була викликана неусталеністю тогочасної англійської орфографії: прикметно, що ім'я письменника Джорджа Гасконя має 3 варіанти написання (Gascoigne, Gascon, Gascoine), а його сучасника Вальтера Релі аж понад сорок найуживанішими з яких є Rawleigh, Rawley, Raleigh, Raleigh. Таким чином, мовна неунормованість призвела до появи доволі цікавої гіпотези, нібито в елізаветинській Англії було два літератори на ім'я Генрі Робертс. Вирішення цієї проблеми намагається знайти вчений Луї Райт. Він зазначає, що існує принаймні дві версії, що прояснюють цю доволі дивну ситуацію. За першою версією один з Робертсів був почесним есквайром її Величності, а другий - моряком, за іншою - за часів Єлизавети в Лондоні жила сім'я друкарів на прізвище Робертс: і батько, і син у цій родині носили ім'я Генрі. З'ясування повного переліку літературних текстів, що вийшли з під пера Генрі Робертса ускладнюється ще й тим, що велика кількість літературних творів елізаветинської доби була підписана лише ініціалами авторів. Серед них є декілька художніх праць підписаних Н.Р., що дає підстави приписувати їх саме вищезазначеному авторові, оскільки серед інших тогочасних “men of letters” тільки він мав такі ініціали. До такої категорії належать памфлети “Повернення наших кораблів до Англії...”(1592) та “Найшляхетніший і найпочесніший урочистий прийом короля Данії Крістіана IV...”(1606). Отже, дискусійний стан питання про те, скільки ж людей на ім'я Генрі Робертс причетні до публікації літературних творів та відкритий характер проблеми авторської ідентифікації памфлетів з ініціалами Н.Р. унеможливають чітку хронологізацію життєвого і творчого шляху письменника.

Інформації про біографію цього літератора дуже мало. Достеменно відомо лише, що Генрі Робертс був родом з Девонширу, у зрілому мешкав у Лондоні, був моряком (ця інформація наведена в “Історії англійського роману” Ернеста Бейкера, в “Словнику Національних Біографій” та в дослідженнях Гізельгера Тигеля, Луї Райта, Клауса Дітера Матусека), але точні дати його народження та смерті не встановлені. Початок письменницького шляху Робертса датується 1585 роком і налічує три десятиліття.

Перший памфлет письменника “Найдружелюбніше прощання...”(1585) вийшов після того, як Френсіс Дрейк вирушив у експедицію до американської колонії Іспанії (West Indies). У цьому творі автор вихваляє всіх, хто брав участь у експедиції, а особливо самого Дрейка. Цікавим видається той факт, що у памфлеті не фігурують імена учасників вояжу, отже справедливою виявляється думка дослідника Луї Райта про те, що Робертс не був особисто знайомий з членами команди Дрейка. Цей панегіричний памфлет за проблемно-тематичною орієнтацією цілком відповідає популярній тогочасній традиції, яка сформувала специфічне явище в лоні тогочасного красного письменства - так звану літературу мандрів.

В іншому памфлеті на морську тематику “Новини з морів Близького Сходу” (1594) письменник використовує форму першої особи однини [5,183], це дає підстави для припущення про те, що в цій морській подорожі він сам брав участь. У памфлеті “Ланкастер.....” (1595) письменник підкреслює, що “єдина його професія – море, і він повинен писати про своїх героїв” [Цит за 5,176]. У памфлеті “Горн Слави”(1595) автор знову-таки розхвалює людей, що наважувалися брати участь у ризикованих морських вояжах, місія яких полягала в тому, щоб “шукати скарби землі задля слави країни” [Цит за 5, 185].

Іншим панегіричним твором у дусі тогочасної памфлетної традиції є віршований твір Робертса “Трубний Галас Слави”(1589), присвячений славетним лондонцям – Серу Волтеру Мілдмею та Мартіну Карлтропу. У передмові до нього Робертс вибачається за свій стиль та вважає себе недостойним писати подібний твір, що звичайно є своєрідним реверансом, який дуже часто використовувався тогочасними письменниками. Цей памфлет характеризує Робертса як патріота свого міста, котрий був небайдужим до лондонських подій.

Інформаційний бюлетень “Повернення наших кораблів до Англії”(1592) також можна вважати джерелом біографічних відомостей про письменника. У ньому описується зустріч автора з Вільямом Грефтоном у порту Кловелі, куди останній повернувся після героїчних морських пригод. Вірогідно, що цей твір був написаний саме Робертсом-моряком, оскільки достеменний опис морської операції могла дати тільки людина, яка на цьому зналася. Як зазначає науковець Луї Райт, він [Робертс- К.Т.] працював у одному з Девонширських портів[5,181]. Можливо, що саме там молодий Генрі розпочав кар'єру моряка, яка виявилася доволі успішною. Про це свідчать документальні відомості наведені в “Актах Консульства Англії ” (Acts of Privy Council of England), згідно з якими Робертс згадується як помічник капітана Гленхама. Пізніше Робертс провів вдалу морську операцію, за що йому було присвоєно звання капітана та пенсія в розмірі двох шилінгів на день[1,404]. Звичайно, що всі морські враження письменника та його панегірична патетика знайшли своє вираження у памфлетах, за що Луї Райт закріпив за ним метафорично влучну характеристику: “патріотичний пропагандист та романіст”[5,176].

Художня манера Робертса-романіста не відзначається особливою оригінальністю: як і більшість тогочасних прозаїків, він наслідує одного з найталановитіших елізаветинців - Джона Лілі, роман якого "Евфуес" став на довгі десятиліття взірцем стилістичної вишуканості та віртуозності. Прикметно, що більшість дослідників порівнюють Робертса не стільки з Лілі, скільки з Гріном. Вальтер Девіс, приміром, наголошує, що саме авторові "Пандосто" Робертс має багато чим завдячувати [6,262]. Ймовірно, йдеться про сюжетно-тематичну подібність, а також про ідентичність настроєвої палітри цих любовно-авантюрних романів Гріна "Арабасто" та "Виклик Фортуни" Робертса. Поділяючи в цілому думку Вольтера Девіса, слід зауважити, що для всіх без винятку любовно-авантюрних романів елізаветинської доби характерним є використання геліодорівських кліше та "готового" набору романічних ситуацій (напад розбійників, трагічні помилки, щасливі випадковості, драматичні та комічні збіги обставин тощо). Той незаперечний факт, що Робертс йде у руслі загальної для його часу традиції дає підстави припускати, що цей автор не наважувався на якісь шокуючі експерименти на кшталт Гасконевиц "Пригод добродія F.J", а, навпаки, намагався догодити читацькій аудиторії, запобігливо задовольняючи її естетичні смаки.

Твір Робертса "Феандер..." є типовим зразком ренесансного лицарського роману. Можна припустити, що шалений успіх "Аркадій" Філіпа Сідні спонукав Робертса вдатися до розробки лицарських мотивів. У своїх розрахунках письменник не помилився: авантюра стихія пригод і любовні страждання цнотливого лицаря прийшлися до смаку читацькому загалу і роман неодноразово перевидавався (протягом 1595-1617 років вийшли друком чотири видання "Феандера...").

Пізніші романи Робертса ("Завоювання Почесті"(1598) та "Привітання Девонширу"(1600)) вже навіть у назвах фіксують інтерес автора до осмислення громадсько-соціальних питань. Ці твори характеризуються переорієнтацією письменницької уваги: від зображення світу любовних авантур і високих почуттів Робертс переходить до опису реальних подій, що мали місце у житті тогочасної Англії.

Таким чином, знайомство з нечисленними відомостями про життєвий і творчий шлях Генрі Робертса дає підстави вважати, що він був типовим письменником демократичної орієнтації. Його памфлети, просякнуті патріотичним пафосом, пошквалювали інтерес сучасників до зовнішньої та внутрішньої політики англійського уряду. Його романістика, в якій відчувається щире прагнення зацікавити читача динамічною інтригою, великою кількістю сюжетних перипетій та оригінальністю інтерпретації стереотипних жанрових кліше, вочевидь, мала успіх саме у неелітарної читацької аудиторії. Отже, правомірність детального розгляду творчого доробку Генрі Робертса є незаперечною, оскільки системний аналіз поезики творів цього автора не тільки дозволить з'ясувати особливості художнього мислення літераторів, які писали для пересічного англійця, але й сприятиме уточненню існуючих уявлень про естетичні смаки, ціннісні орієнтації та життєві інтереси представників третього стану елізаветинського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Acts of Privy Council of England, new series, Vol.28,A.D.1597-98, London,1904, 708pp.
2. Calendar of State Papers Domestic Elisabeth 1598-1601 London,1869.
3. A Short-Titled Catalogue of Books printed in England Scotland and Ireland,1475-1640 2nd Edition, vol 2,ed by A.W. Polard.
4. General Catalogue of Printed Books to1955,Vol 21,British Museum.
5. Wright L. Henry Roberts patriotic propagandist and novelist?//Studies in Philology, № 29, 1932, с. 176-199.
6. Davis W. Idea and Act in Elisabethan Prose Fiction, Princeton University Press,1969.
7. Matussek Klaus Dieter Henry Roberts' "Pheander. The Maiden Knight". Kritische Edition und Interpretation, Ph. D.,University of Koeln, 1975, 367p.
8. Salzman Paul "English Prose Fiction 1558-1700" A Critical History, Clarendon Press Oxford. 1985,391c.
9. Dictionary of National Biography. Vol. XVI, ed. by L.Steven and S. Lee, 1882 s 1225-1266
10. Baker A. Ernest The history of the English Novel Vol.2, New York,1960,303pp.

СПЕЦИФІКА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ “ЖІНОЧОГО ПИТАННЯ” В АНГЛІЙСЬКІЙ РЕНЕСАНСІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Торкут Н.М., д.філол.н., професор, Василина К.М., к.філол.н., доцент

Запорізький державний університет

У статті розглянуто соціокультурні чинники пошквалювання дискусій навколо “жіночого питання” в Англії часів Єлизавети I Тюдор, а також репрезентовано основні різновиди літературної продукції, на сторінках якої елізаветинські письменники викладали власну візію вказаної проблеми. Автори статті простежують шляхи еволюції ставлення до жінок в елізаветинському суспільстві – від ренесансно-апологетичного до маньєристично-містичного.

Ключові слова: Ренесанс, маньєризм, апологетика, жіноча література, памфлетистика, літературна продукція, семантика художнього образу.

Торкут Н.М., Василина Е.Н. СПЕЦИФИКА ИНТЕРПРЕТАЦИИ «ЖЕНСКОГО ВОПРОСА» В АНГЛИЙСКОЙ РЕНЕССАНСНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ / Запорожский государственный университет, Украина

В статье рассмотрены социокультурные факторы активизации дискуссий вокруг «женского вопроса» в Англии времен Елизаветы I Тюдор, а так же представлены основные разновидности литературной продукции, на страницах которой елизаветинские писатели излагали свое видение проблемы. Авторы статьи прослеживают пути эволюции отношения к женщинам в елизаветинском обществе – от ренессансно-апологетического до маньєристически-мистического.

Ключевые слова: Ренессанс, маньєризм, апологетика, женская литература, памфлетистика, литературная продукция, семантика художественного образа.

Torkut N.M., Vasylyna K.M. THE PECULIARITIES OF INTERPRETING THE “WOMEN’S QUESTION” IN ENGLISH RENAISSANCE LITERATURE / Zaporizhzhya State University, Ukraine

The article elucidates the social and cultural factors that stipulated intensification of discussions around the “women’s question” in England during the reign of Elizabeth I Tudor and also represents the main types of literature that were used by the Elizabethan writers to express their vision of the problem. The authors of the article trace the ways of evolution of reception of women in Elizabethan society – from apology typical of Renaissance to mysticism characteristic of mannerism.

Key-words: Renaissance, mannerism, apology, women literature, pamphletistics, literature, semantics of the literary image.

Доба Відродження, для якої був характерним антропоцентризм, апологія безмежності людських можливостей, живий інтерес до усіх сторін існування особистості, надала нового імпульсу дискусіям з приводу природи жіночого начала. Ідеалізуючи мужчину, як основного носія ренесансних чеснот, гуманісти до певної міри сприяли і реабілітації жіночої статі. Жінки одержували змогу здобувати освіту, брали досить активну участь у суспільно-політичному та культурному житті своїх країн. Із плином часу змінювалися і уявлення про ідеальну жінку: смиренномудрі, покірливі та пасивні жінки, що були ніби “додатками” до представників “сильної статі”, будь-то батько, брат або чоловік, поступалися місцем дійовим, рішучим, підприємливим особам, які не боялися виявляти свої розумові якості та кмітливність. Жінка Відродження перетворювалася на рівноправну партнерку чоловіка, її опоетизований, ідеальний, майже божественний, образ поступово секуляризувався і набував “земних” рис. Так, приміром, якщо Лаура Петрарки та Беатріче Данте втілювали образ Богородиці й мали напівземне походження, то Шекспірова смуглява леді вже наділена певними рисами реальної істоти, а Єлена в сонетах Ронсара взагалі постає як живе тілесне створіння.

Доволі цікавим є те, що за часів Відродження саме чоловіки сприяли процесу жіночої емансипації. Зауважимо, що термін “емансипація” тут використовується аж ніяк не в сучасному розумінні, яке беруть на озброєння феміністки, відстоюючи свої права та реформуючи мову, яка, вважається маскуліною у своїй основі*. Річ у тім, що гуманістична ідеологія, просякнута пафосом реабілітації цінностей земного буття, свого часу сформувала власний концепт емансипації жінки, який з повним правом може бути названий класичним. Емансипація жінки в добу Відродження полягала у звільненні її від абсолютної та всеохоплюючої економічної залежності, від психологічного і морального гніту сильної статі, у скасуванні певних соціально-культурних обмежень. У добу Відродження, за словами відомого швейцарського ренесансознавця Я.Буркхарда, батьки добровільно наділяли своїх дочок майновими та суспільними правами [2,338]. Цю думку підтверджує й Т.Куен, який пише, що в Італії у період між 1355 та 1533 рр. більш ніж 17000 жінок були легально емансиповані, їм надавалися права такі ж, як і чоловікам, принаймні у сфері майнового законодавства (див.[3]).

* Зокрема, одним із постулатів феміністичної ідеології є розчиненість чоловічої вишестості у мові, при цьому “будь-яке речення проголошує її і закріплює її. Думка, що є первинно висловленою у мові, просякнута лінгвістичними і перцептуальними цінностями, які були вироблені саме для придушення жінок” [1, 10].

Цілком природно, що реставрація суспільних та майнових прав насамперед відбувалася у колах заможних жінок, і часто короновані представниці прекрасної статі виступали своєрідними ідеологами соціально-культурної емансипації. Згадаємо, приміром, Маргариту Наваррську, яка протегувала і надавала всіляку допомогу митцям, стимулюючи їх до активної творчості, й водночас, самим стилем своєї поведінки змінювала ставлення суспільства до жіночого стану. У ренесансній Англії королева Єлизавета I, котра була високоосвіченою особою, вміла грати на багатьох музичних інструментах, добре розумілася на літературі й сама писала вірші. Вона також протегувала розвиткові мистецтв і активно сприяла культурному розвою власної країни, нівелюючи тим самим той негативний стереотип сприйняття жінки при владі, який виник під час правління Марії Кривої.

Жіноча емансипація відбувалася майже у всіх країнах ренесансної Європи, однак інтенсивність перебігу цього процесу була неоднаковою. Приміром англійські жінки XVI століття почувалися більш вільно, ніж представниці “слабкої статі” на континенті. Про це свідчить і тогочасна література факту: зокрема, мемуаристика, біографічні твори, історіографія. Наприклад, у своїх спогадах про візит до Англії такий собі Фредерік – герцог з Вюртембергу – зазначав, що англійське жіноцтво відзначалося надзвичайно неординарною поведінкою. “Жінки в Лондоні, – писав він, – поведяться набагато вільніше, ніж в інших країнах, і добре знають, як із цього скористатися, бо вбираються вони в дуже гарні сукні та багато уваги приділяють усіляким комірцям і тканинам. Я знаю, що більшість з них вдягають оксамитовий одяг, а вдома при цьому часто не мають і шматочка черствого хліба” [4,36]. В одній зі своїх новел італійський письменник Банделло також звернув увагу на те, що англійські жінки невимушено спілкувалися та прекрасно почувалися у будь-якому товаристві (див. [2,341]).

Причини більшої емансипованості англійського жіноцтва, вочевидь, криються в тій соціокультурній ситуації, що склалася в Англії XVI століття. Однією з найважливіших подій, наслідки якої виявилися для цієї країни глобальними, стало сходження на престол у 1558 році Єлизавети Тюдор.

Прихід до влади нової королеви, доньки Генріха VIII від морганатичного шлюбу з Анною Болейн, викликав у підданих суперечливі почуття. Здавалося б, той факт, що Єлизавета стала королевою, мав сприйматися англійцями досить толерантно, адже на все воля Божа. Проте, стать вінченосної особи (традиційно в Англії правили чоловіки) та певні історичні колізії, що супроводжували її появу на світ (розрив англійської церкви з Римом), досить часто ставали приводом для критичних закидів у бік Єлизавети. Єлизаветинське суспільство ніби розділилося на два табори: противників та adeptів королеви, жіночого правління та власне і жіноцтва взагалі.

Розподіл на прибічників та ярих противників королеви був зумовлений кількома факторами. Серед них насамперед слід назвати англіканське віросповідання Єлизавети, яке католиків автоматично перетворювало на її недоброзичливців, а протестантів, котрі натерпілися від фанатичної католички Марії Тюдор, – відповідно, на захисників нової королеви. Значною мірою розколу суспільства сприяли також політика елизаветинського уряду та королівська підтримка митців. Річ у тім, що в ті часи одні англійці трактували Мистецтво як божественне натхнення, а інші – як “бойню християнських душ” (згадаємо, приміром, славнозвісну дискусію навколо театру, в якій брали участь С.Госсон, Т.Лодж, Ф.Сідні та ін.). У цьому контексті роль покровительки мистецтв була неоднозначною: пуритани, які активно виступали проти тогочасної Поезії, театральних вистав, музики, досить негативно ставилися до таких спонсорів, будь то чоловік чи жінка, чи навіть сама королева; митці ж, цілком природно, намагалися віддячити Єлизаветі за підтримку, прославляли її, апологетизуючи іноді усе жіноцтво. Поляризація точок зору виплеснулася й на сторінки літературних творів, сколихнувши нову хвилю дискусій щодо “жіночого питання”.

Вороже і войовниче ставлення католиків до Єлизавети вимагало захисту її від всіляких закидів, створення позитивної аури навколо нової королеви. Саме тому дехто з літературних діячів-протестантів вдався до написання своєрідних панегіриків Єлизаветі I. Так, Джон Бейл у своєму творі “Каталог” (1559) змалював її, як ідеального монарха. Спекулюючи на релігійних почуттях англійців, він наголошував, що ця жінка прийшла до влади з Божої волі: Ісус послав Англії Єлизавету як спасіння від Марії Кривої. При цьому нова королева Бейл називав Божим благословенням, а Марію – диявольським створінням. Аналогічну думку в ті часи висловлював і хроніст-протестант Роберт Кроулі, котрий вбачав у приході Єлизавети до влади зародження “золотого віку”, щоправда, згодом він перейшов на бік критиків монархині та почав гостро викривати її внутрішню політику [5, 19].

У тому ж таки 1559 році протестант Джон Ейлмер написав памфлет “Гавань справжньої віри та істини” [6], де спробував спростувати ті звинувачення проти жіноцтва, які висунув Джон Нокс. Річ у тім, що Нокс, котрий змушений був покинути Англію за часів правління Марії, будучи обурений жорстокістю кривої королеви, написав памфлет “Перший трубний глас проти жакливого правління жінки” (1558) [7] – гнівну інвективу проти неї, а у її особі і проти всього жіноцтва. За іронією долі друкована версія цього памфлету вийшла вже після смерті Марії, і Нокс, який був прихильником Єлизавети та її політики, невільно став ніби її обвинувачем, адже чимало аргументів, наведених у творі, були абстрактними, тобто

позбавленими адресності, то ж могли спрацювати на створення негативного іміджу нової королеви-протестантки.

Згодом Нокс неодноразово вибачався перед Єлизаветою за свою необачність та пояснював, що він мав на увазі лише тих вінченосних осіб жіночої статі (королеву Марію де Лорейн, її доньку, шотландську королеву Марію, королеву Англії Марію Тюдор), які гальмували реформаційні процеси в своїх країнах. Що ж до Єлизавети, то її Нокс проголошував “єдиною надією реформаторів” [7,9].

Отже, Дж.Ейлмер взявся за благородну справу реабілітації доброго імені Єлизавети. Він захищав право жінки займати високі державні посади та, полемізуючи з Ноксом з приводу того, чиє правління – чоловіків чи жінок – є більш шкідливим для англійців, звертався до читачів із низкою запитань і пропонував відповіді на них. З цих відповідей чітко вимальовувалася позиція самого Ейлмера: “Хто віддав стару добру Британію Юлію та римлянам? – Чоловіки. Хто програв битву з саксонцями? – Чоловіки. У кого Вільям Завойовник відвоював Англію? – У чоловіків... Хто приніс світ Слова Божого в Англію? – Жінка. Хто в наш час знову запалює свічку істинної віри, котру задули? – Жінка. Отже, очевидно, що у нас набагато більше підстав скаржитися на ті втрати, котрі спричинили чоловіки, що перебували при владі, ніж зітхати з приводу збитків від жіночого правління” [6,84]. Крім загальної апологетики щодо жіноцтва, твір Ейлмера містить цілу низку описів рис характеру Єлизавети (автор відзначає її глибоку та щирю релігійність, милосердя, політичну мудрість). У такий спосіб він, як думається, прагнув підкреслити богоугодність її релігійної позиції та переконати співвітчизників, що правління цієї королеви є великим благом для усієї Англії.

У 1588 році інший релігійний діяч Вільям Аллен, якого, вочевидь, не задовольняла політика королеви в сфері релігії та урядування, надрукував прокламаційний памфлет “Застереження вельможному панству й народові Англії та Ірландії” [8], де гнівно викрив вади тогочасного державного устрою. Цей твір, сповнений релігійного нонконформізму, містить чимало підбурюючих закликів. Цікаво, що на відміну від інших критиків елизаветинського політичного курсу, Аллен прагнув не стільки викласти ряд компрометуючих фактів, скільки підштовхнути читачів до роздумів над сутністю, мотивацією й наслідками урядової діяльності королеви. Зокрема, він говорить, що “вона не тільки пригноблює своїх підданих..., але й, маніпулюючи парламентом, який то скликається, то розпускається з її волі, запроваджує велику кількість ганебних, шахрайських лотерей, законів, декретів, які спричиняють деномінацію грошей... Крім того, вона розтринькує багатства казни на підтримку еретиків та бунтівників, і це загрожує не тільки добрій репутації нашої нації, але й добробуту купців і всіх чесних ремісників...” [8,48-50].

Отже, релігійно-політичний аспект “жіночого питання”, яке в Англії XVI ст. постало з особливою гостротою, висвітлювався на сторінках гостроактуальних релігійно-політичних памфлетів і трактатів. Причому автори таких творів презентували жіноче питання у співвіднесенні зі своєю релігійною позицією, послуговуючись прийомами схоластичної традиції, спираючись у своїх дискурсах на авторитет Біблії та постулати отців церкви. Образність, яку памфлетисти черпали зі Святого Письма, презентувалася ними загострено тенденційно, адже памфлетна література була націлена не на пошук істини, а на висловлення власної точки зору. Один і той самий прецедент тлумачився опонентами у діаметрально протилежних ракурсах. Приміром, у памфлеті Нокса Єва – спокусниця, а Девора – лише пророчиця і слухняна жінка свого чоловіка. А ось Ейлмер трактує ці образи по-своєму: він стверджує, що Єві була дана влада не лише над Адамом, але й над усією природою, а Девора виступає у нього найпромовистішим взірцем жіночої прозорливості та здібності стратегічно правильно організувати економічно-політичне правління в країні.

Втім, слід відзначити, що в добу Відродження в Англії з’являлися й світські твори, на сторінках яких автори вдавалися до інтерпретації жіночого питання. Цей пласт літератури про жінок сягає своїм корінням середньовічної традиції світської (куртуазної) чи схоластичної візії жіночої природи та втілює аристотелівське або платонівське трактування жіночого начала. Загальновідомо, що за часів Середньовіччя існувало два підходи до визначення ролі жіноцтва. Прихильники першого, схоластичного підходу, озброївшись Аристотелівською концепцією щодо “нижчості” жіночого начала, всіляко підкреслювали нібито природну гріховність, другорядність та меншовартість слабкої статі [9,286]. Адепти ж другого, світського підходу підносили жінку на недосяжний п’єдестал, приписували їй всі чесноти Діви Марії, вбачали “у своїй коханій демістифіковану, обмирщену Богородицю” [10,79].

Ще на зорі англійського Ренесансу відбулися певні зрушення у співвіднесенні цих двох концепцій: релігійні догмати, що панували в умах англійців, на деякий час поступилася місцем світській апологетиці жіноцтва. Зокрема, законодавець мод у царині англійської літератури Дж.Чосер у “Легенді про славних жінок” (1386) намагався зрештою тих критичних закидів проти жіноцтва, якими були просякнуті його попередні книги [11,63-65]. У цьому творі, написаному в жанрі видіння, Богиня кохання звинувачує автора за те, що він критикував прекрасну статтю у своїх поемах “Троїл і Хризеїда” та в перекладі “Роману про троянду”. Однак леді Елсеста захищає поета, тому він вирішує реабілітуватися, написавши історію про добропорядних жінок, любов яких ніколи не викликала сумніву. Отже, Чосер, якого вважають

провісником англійського Відродження, зафіксував у своєму творі тенденції перехідної доби: в руслі середньовічної традиції визначивши головні риси, які повинна мати жінка (а саме мовчазність та цнотливість), він водночас не відмовляє жінкам у праві бути добропорядними і нести у собі позитивний заряд.

Значно пізніше, у 1540 році, англійський гуманіст Т.Еліот у своєму “Захисті добропорядних жінок” визнавав, що слабка стать, як за своїми чеснотами, так і за інтелектуальними можливостями, дорівнює чоловікам, тому жінка цілком спроможна очолювати країну, якщо це необхідно [12,192]. Твір Еліота написано у формі діалогів, які умовно можна розділити на дві категорії: на ті, де персонажі висловлюються на захист жіноцтва, та на ті, де домінують критичні закиди проти представниць жіночої статі. Апологетичні настрої щодо суспільної ролі жіноцтва автор вкладає до уст Кандида – захисника жінок, який поділяє думку Платона, що жінка має право брати участь в урядових діях, адже вона є рівною чоловікові в усьому – і у своїх чеснотах, і у своїх вадах. Інші герої, зокрема Канінус, за своїми поглядами близькі до Аристотеля і вважають, що жінка – це нижча істота, яка залежить від чоловіка і мусить йому коритися в усьому, тому вона не має жодного права брати участь у справах державних. Розділивши текстовий простір на мовні партії, Еліот спромігся досить повно розкрити сутність “жіночого питання”, висвітлити його в різних ракурсах та представити об’єктивно, не нав’язуючи читачеві однієї точки зору.

Інший відомий “man of letters”, Е.Спенсер, у своїй “Королеві фей” (1590) висловив вельми цікаву думку про те, що тільки жінка спроможна покласти кінець помилкам чоловіків [13,120]. При читанні цього твору стає зрозумілим, що прототипом Королеви Фей стала сама Єлизавета. А точка зору автора була навіяна, вочевидь, його щирою симпатією до Єлизавети, яка щедро допомагала митцям.

За часів пізнього Відродження в Англії було написано і “високі” романи, в яких головними персонажами виступали жінки. Доволі показовими у цьому плані є “Пригоди добродія F.J.” (1573) Дж.Гасконя, “Пандосто” (1588) Р.Гріна та “Американська Маргарита” (1591-93) Т.Лоджа.

У романі Дж.Гасконя “Пригоди добродія F.J.” представлено два типи жіночих персонажів: позитивний і негативний. Втіленням жіночого ідеалу, такого собі куртуазного образу прекрасної дами постає леді Френсіс, яка беззавітно кохає добродія F.J., готова пожертвувати своїм життям заради щастя коханого. Водночас, у цьому творі репрезентовано й новий для “високих” романів жіночий тип – жінки-хижачки. Його уособлює леді Елінор – така собі “світська левиця”, яка не зважає на почуття і бажання чоловіків, а прагне лише задовольняти свої низькі пристрасті. Поволі відійшовши від куртуазної апологетики прекрасної статі, Гасконь, втім, не вдався до схоластичного діаболічного пояснення природи зла в жіночій натурі. Письменник лише продемонстрував, що і жінки, і чоловіки можуть бути добропорядними, так і безчесними: в одній сюжетній колізії (F.J. – Елінор) дама виступає в ролі невірної дружини та хтивої спокусниці, і в іншій (F.J. – Френсіс) – жінка постає благородною особою, наділеною багатьма чеснотами

У “Американській Маргариті” Т.Лоджа, як і в “Пандосто” Р.Гріна, жінка представлена у руслі “високої” традиції, при цьому імпліцитно автори доводять, що цим високим натурам немає місця у новій реальності, яка вимагає від особистості нових рис характеру. Пасивність жіночої натури перетворюється на негативну рису, яка спричинює трагічні колізії індивідуальної долі героїні. На думку авторів, щоб бути щасливою жінці необхідно активно впливати на хід подій, інакше загибель буде неминучою. Так, зокрема, сталося з Маргаритою, яка наївно довіряла Арсадахусу та загинула через горе і несправедливість.

У романі “Пандосто” перед очима читача постають жінки, на долю яких випали суворі випробування, інспіровані самодурством ревнивого чоловіка. Вони наділені високими моральними якостями і ніколи не втрачають своєї гідності. “Леді, яку звали Беларія, – пише Р.Грін, – була королевою за походженням, освіченою завдяки своїй старанності, вродливою від природи та відомою своїми чеснотами, тому дуже важко було сказати, що – краса, вдача чи добродієність, заслуговували найбільшої похвали” [14,155]. Ця морально стійка жінка залишається смиренною навіть тоді, коли їй інкримінують адюльтер. Дуже схожа на неї і її дочка Фавнія, яка попри усі погрози Пандосто залишилася вірною своєму коханому Дорастусу. Цікаво, що і Т.Лодж, і Р.Грін у своїх творах показують, що в актах спокуси ініціаторами здебільшого виступають чоловіки, а жінки є лише жертвами, гідними співчуття.

Художня література, яка практично була позбавлена загостреної тенденційності і упередженості, властивих памфлетній прозі, теж відбивала актуальні аспекти “жіночого питання”. Характерною особливістю романної прози та лірики про жінок є яскрава образність, підвищена емоційність та стилістична довершеність наративу. Не прагнучи експліцитної пропаганди своєї етико-естетичної позиції, автори звертали більшу увагу на особливості сюжетної організації, намагалися розкрити жіночі типи не стільки декларативно, скільки за рахунок таких непрямих способів, як характеристика через дію, опис внутрішнього стану героїні, а також пейзажних замальовок.

Втім, згодом, під впливом реформаційних рухів, численних “відьомських процесів”, маятник знов хитнувся в інший бік – наприкінці XVI століття ставлення суспільства до жінок почало змінюватися. Знову деінде зазвучали схоластичні нотки, знову жінка поставала уособленням сил темряви.

Найкраще це відчувається на сторінках так званих шахрайських памфлетів, які виникли на перетині публіцистичної та художньої літературної традиції. Тут памфлетний пафос органічно поєднався з художніми прийомами, характерними для “високої” прози. Батьком цього різновиду памфлетного жанру вважається скандальновідомий “жіночий Гомер” Роберт Грін. Наприкінці свого короткого життя, розчарувавшись у друзях, жінках та в цілому світі, він переніс свій скепсис у площину шахрайської літератури. І якщо у ранніх памфлетах жінки були лише другорядними виконавицями волі чоловіків, їхніми, так би сказати, “підручними”, то у пізніх творах, і зокрема у “Диспуті між конні-кетчером і конні-кетчеркою” (1592), перед очима читача постав такий-собі повнокровний образ пропашої грішниці – досвідченої і самодостатньої повії. Вона не тільки вправно виконує свою справу, але й пишається цим. Більш того, вона намагається довести чоловікам, що в шахрайстві жінці немає рівних. Перевага представниць слабкої статі у шахрайстві зумовлена тим, заявляє Грінова героїня, що вони вмюють усе те, що й чоловіки, але при цьому мають ще один додатковий козир – своє привабливе і спокусливе тіло. Жінкам легше приспати пильність добропорядних джентльменів та округити хтивих молодих людей. Автор памфлету відзначає ще одну особливість жінок – вміння добре маскуватися та видавати себе за тих, ким вони насправді не є.

Грін робить жінку-повію переможницею у спорі з чоловіком-зłodієм, втім, цей факт аж ніяк не означає, що він виступає апологетом жіноцтва. У цьому випадку налаштований на маньєристичне сприйняття світу Грін лише грає з читачем. З одного боку, він нібито фіксує перевагу жінок у злодійстві, їхню більшу кмітливість, вигадливість та успішність. Але з іншого боку, усі ці переваги лише підкреслюють більшу гріховність слабкої статі.

Найбільшою мірою критичне ставлення автора до жіноцтва проявляється в емоційно насичених епітетах та порівняннях, якими він наділяє повійниць і злодійок. Досить показовим є фрагмент, у якому автор виявляє сутність жінок: “у крокодила менше сліз, у Протея менше форм, у Януса менше облич ..., ніж у наших англійських куртизанок – простіше кажучи, у наших англійських повій – є принад для того, аби розбудити хіть у серцях ласих до розваг роззяв” [15,207]. Такі розлогі пасажи, до речі, подекуди сусідять із “зниженим” гумором в дусі джестових грубуватих жартів. Наприклад, сутність повій Грін визначає таким чином: “шлюха, чий сагайдак відкритий для кожної стріли” [15,207].

Не можна оминати увагою і той факт, що крім численних античних образів Грін застосовує й певні біблійні алюзії. Звернення до Книги Книг у пошуках адекватних алегоричних образів було, як відомо, одним із загальних місць тогочасної літератури. Центральною біблійною алюзією, на якій вибудовується образ повійниці, є епізод спокушання в Едемському саду. Причому цей фрагмент представлений Гріном у всій його повноті – жінка не тільки посередниця диявола, але й одне із його втілень. З одного боку, вона є медіатором диявола (“Devil’s chiefest brokers” [15,226], оскільки схиляє чоловіка скуштувати заборонений плід, що призводить його зрештою до бідноти, ганьби та хвороб. З іншого боку – ініціативність, вигадливість у злодійстві та ніби-то природна кровожерність жінок взагалі (“жінка більше схильна до кровопролиття, бо завжди прагне смерті... і закінчує свою крадіжку кривавими справами” [15, 224]) зближують їх з образом змія-спокусника. Створенню подібного образу сприяє наявність великої кількості емоційно забарвлених та змістовно насичених зооморфних метафор. Приміром, підсумовуючи розмову, конні-кетчер говорить: “Так, коли ви плачете, ви схожі на крокодилів, коли посміхаєтеся – на василісків, а коли щось замислюєте, ви подібні до змій” [15,225 – 226].

Отже, одвічна дилема щодо ініціатора акту спокуси (жінка спокушає чоловіка, чи навпаки) у цьому творі вирішується Гріном однозначно: саме “прекрасна” стать винна у всіх нещастях. Тому можна стверджувати, що образ слабкої половини людства в цьому памфлеті трактується в межах маньєристичного світосприйняття. Автор не тільки переосмислює загальноприйняті еталони та усталену традицію, виводячи на літературну авансцену злодійок та повійниць, але й відчутно відходить від гуманістичної концепції людини як величної й гідної істоти та повертається до схоластичної ідеї “низькості” та “нижчості” жіночої натури, до уявлень про диявольську природу жіноцтва.

Таким чином, вплив гуманістичної ідеології на світобачення ренесансної особистості відчувається і в такій сфері людських відносин, як стосунки між чоловіком і жінкою. Представниця слабкої статі поставала вже не як другорядна й мізерна істота, а як повноправний член суспільства. Такі зрушення спочатку відчувалися головним чином у ставленні суспільства до аристократок, чи принаймні шляхетних дам, проте згодом почало змінюватися і сприйняття представниць демократичних прошарків населення. В англійському суспільстві XVI ст. дискусії щодо прав жінок та їхньої суспільної ролі значно інтенсифікувалися після приходу до влади Єлизавети I Тюдор. Специфіка інтерпретації громадянського аспекту “жіночої проблеми” в літературних творах того часу визначалася здебільшого тим, яку позицію займав автор у дискусії щодо правомірності жіночого правління державою. Розділившись на прибічників та ворогів жіночої влади та жінок при владі, письменники-єлизаветинці нерідко вдавалися до розлогих

репрезентацій власних міркувань щодо природи жіноцтва та іманентної сутності жіночого начала. Втім, якщо автори памфлетів здебільшого вдавалися до декларативного нав'язування власної точки зору, звертаючись до прямих характеристик та оціночних суджень, то романісти і поети втілювали свої етико-філософські роздуми в яскравих художніх образах. На сторінках ренесансних творів спостерігаємо доволі широкий спектр інтерпретацій жіночої природи: від ренесансної апологетики до маньєристично-барокового критицизму. Це в свою чергу призвело до помітного розширення семантики жіночого образу: на літературній авансцені поряд з "високими" героїнями, що втілювали ідеальні уявлення про жіноцтво, з'явилися їхні антиподи – підступні спокусниці, шахраюваті жінки, повійниці та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дворкин Андреа. Порнография: мужчины обладают женщинами// Гендерные исследования, №4 (1/2000): Харьковский центр гендерных исследований. – С. 6 – 17.
2. Буркхард Я. Культура Италии в эпоху Возрождения. – М.: Интрада, 1996.
3. Kuehn Thomas. Emancipation in Late Medieval Florence. – New Brunswick: Rutgers Univ. Press, 1982.
4. London in the Age of Shakespeare: An Anthology/ Ed.by Lawrence Manley.– London, 1986.
5. Торкут Н.М. Проблеми генези і структуризації жанрової системи англійської прози пізнього Ренесансу (малі епічні форми та "література факту"). – Запоріжжя, 2000.
6. Aylmer John. An Harborowe for Faithful and Trewe Subjectes // The English Experience. – New York: Da Capo Press Inc., 1972. – № 423.
7. Knox John. The First Blast of the Trumpet against the Monstrous Regiment of Women/ Ed. by Edward Arber. – Westminster: Archibald Constable and Co., 1895.
8. Allen William. An Admonition to the Nobility and People of England and Ireland// British Pamphleteers: In 2 vol./ Ed.by George Orwell & Reginald Reynolds. – London: Allan Wingate, 1948. – Vol.1: From the Sixteenth Century to the French Revolution. – P.46 – 51.
9. Scholz Susanne. Pleasure Island, or When Guyon Discovered Guiana: Visions of the Female Body in English Renaissance Literature// European Journal of English Studies. – 1998. – Vol.2, № 3: Feminism.– P.285–305.
10. Ігнатенко М.А. Генезис сучасного художнього мислення. – К.: Наукова думка, 1986.
11. Bennett H.S. Chaucer & the Fifteenth Century. – Oxford: Clarendon Press, 1961.
12. Jordan Constance. Feminism and the Humanists: the Case of Sir Thomas Elyot's Defence of Good Women// Renaissance Quarterly. – Summer, 1983. –Vol. XXXVI, № 2. – P.181 – 201.
13. Benson Pamela Joseph. The Invention of the Renaissance Woman. – University Park, 1992.
14. Greene R. Pandosto. The Triumph of Time// An Anthology of Elizabethan Prose Fiction/ Ed.by P.Salzman. – Oxford, New York:Oxford Univ.Press, 1987.– P.151 – 204.
15. Greene Robert. A Disputation Between a He-Cony-Catcher And A She-Cony-Catcher// The Elizabethan Underworld/ Ed.by A.V.Judges. – London: George Routledge & Sons.Ltd., 1930. – P.206 – 247.

УДК 821.111'04

СПЕЦИФІКА КОМІЧНОГО У СТРУКТУРІ АНГЛІЙСЬКОГО РЕНЕСАНСНОГО ДЖЕСТУ

Торкут Н.М., д. філол. н., професор, Шкловська О.Н., студент

Запорізький державний університет

Дана стаття є літературознавчою розвідкою, мета якої полягає у визначенні епістологічної основи комізму англійського ренесансного джесту та встановленні, яким чином своєрідність комічного ефекту корелює зі структурними і композиційними особливостями творів. При аналізі розповідей включених у збірку "The Sackful of News" (1557-1558) автори статті застосовують методологію нового історизму і доходять висновку, що джести як популярна літературна форма, відображають не тільки суттєві для даної епохи ідеологічні зрушення, але й виконують певні соціальні функції.

Ключові слова: комічне, смішне, джест, сміхове поле, новий історизм, епістемологічна система, континуум, трікстер, імпровізація, емпатія, стримування, мобілізація, глобальний сміх.

Торкут Н. Н., Шкловская Е.Н. СПЕЦИФИКА КОМИЧЕСКОГО В СТРУКТУРЕ АНГЛИЙСКОГО РЕНЕСАНСНОГО ДЖЕСТА / Запорожский государственный университет, Украина

Данная статья является литературоведческим исследованием, цель которого установить эпистемологические основы комизма английского ренессансного джеста и выяснить, каким образом своеобразие комического эффекта коррелирует со структурными и композиционными особенностями произведений. При анализе историй, включенных в сборник "The Sackful of News" (1557-1558) авторы статьи применяют методологию нового историзма и приходят к выводу, что джесты как популярная литературная форма отображают не только существенные для данной эпохи идеологические сдвиги, но и выполняют определенные социальные функции.

Ключевые слова: комическое, смешное, джест, смеховое поле, новый историзм, эпистемологическая система, континуум, трікстер, імпровізація, емпатія, сдерживание, мобилизация, глобальный смех.

Torkut N.N., Shklovskaya E.N. THE PECULIARITIES OF THE COMIC IN THE STRUCTURE OF ENGLISH RENAISSANCE JESTS / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

The objective of the article is to discover the epistemological basis of the English renaissance jest comic effect and to clear up the way it correlates with a peculiar structure of the stories. A number of jests grouped under the title of "The Sackful of News" (1557-1558) is analyzed in terms of the new historicism. Upon further consideration, the authors conclude that the jests not only reflect some crucial and epoch-making ideological shifts but they are charged of certain social functions as well.

Key words: comic, ludicrous, jest, laugh field, new historicism, epistemological system, continuum, trickster, improvisation, constraint, mobility, global laughter.

Відомий письменник В.Набоков, за словами його сучасників, вважав, що співзвучність певних глобальних понять не буває випадковою. І одним із прикладів, якими він зазвичай ілюстрував цю думку, була пара термінів – “комічне” і “космічне”. Безумовно, наукове обґрунтування спорідненості цих понять могло б зацікавити фахівців з етимології чи філософії, проте навіть на рівні формально-логічних асоціацій філологічні розмірковування щодо характеру кореляції “комічного” і “космічного” виявляються доволі плідними.

Традиційними є уявлення про “космос” як цілісну гармонійно організовану систему – *порядок*, що протистоїть суцільному хаосу. Однією з етико-естетичних категорій, що покликані забезпечувати стабільність цього порядку, можна вважати категорію комічного, адже сміх, в своєму найвищому смислі, “завжди є сміхом над хаосом в ім’я гармонії” [1,32]. Він діє в підтримку продуктивного і відсікає все те, що відмирає і є недоцільним.

Загальновідомо, що хоча все “комічне” спроможне викликати сміх, далеко не все “смішне” є комічним. Ці поняття не тотожні: взяті у сукупності вони створюють діалектичну пару елементів, один з яких є проявом стихійного начала, а другий – впорядкованого. Сфера “смішного” включає найрізноманітніші за походженням вияви психофізіологічних реакцій: викликати сміх може як вдалий дотеп, так і нервова хвороба; як емоційний вплив оригінальної мистецької знахідки, так і фізична дія у вигляді лоскоту. Ця сфера надзвичайно широка та хаотична. І в бурхливому морі “веселощів” “комічне” виглядає як своєрідний острівець космосу, адже для того, щоб набути цей досить високий статус, явище, що викликає сміх, повинне мати естетичну природу і певні потенції щодо здійснення соціально значимого впливу.

Такою є загальноприйнята точка зору. Однак існують й інші підходи до диференціації “смішного” та “комічного”. Зокрема, французький дослідник Е.Обує ігнорує такий критерій розрізнення цих феноменів як потенційна соціальна значимість. У своїй роботі “Види смішного” (“Les genres du risible”) він пише, що смішними є ті дії та об’єкти, які не піддаються раціональному поясненню, є ненормальними і такими, яким ми не можемо вибачити їхнього характеру. Натомість, комічними, на його думку, явища робить певна умова, за якої ми можемо знайти вибачення або виправдання цим смішним діям і об’єктам (цит. за [1,12]).

Таке неканонічне визначення “смішного” й “комічного” представляє ці феномени в доволі специфічному ракурсі, підкреслюючи їхню цілковиту відносність і діалектичну спорідненість. Щоправда, думку про те, що одне й теж явище в залежності від певних обставин (“умови”) може бути як смішним, так і комічним, новою назвати не можна. Своєрідність запропонованої Е.Обує інтерпретації, вочевидь, полягає в самій модальності висловлювання, яке дещо нагадує цитату з кримінального кодексу. Згідно з цим “законом”, визнання “смішним” виявляється чимось на зразок миттєвого покарання за певну моральну або матеріальну невідповідність нормам, причина якої не очевидна. Тобто, сміх у даному випадку є проявом інтелектуального імунітету суспільства до явища, природа деформації якого ще залишається незрозумілою. Але за “умови”, що суспільство має достатньо інформації, щоб оцінити обсяг відхилення, об’єкт чи дія вважаються “комічними”, їх “виправдовують” і “прощають”.

Втім, це визначення має чимало слабких місць. По-перше, воно не враховує високої естетичної сутності комічного, представляючи його чимось на зразок амністії “смішного”. По-друге, воно не висвітлює стану

свідомості того, хто потрапляє у комічну ситуацію. Однак у цьому є певна концептуальність та логіка – Е.Обуе дивиться на безпосереднього учасника епізоду очима суспільства і випадку, які зрештою й визначають, “смішною” чи “комічною” постає дана особа. Якщо етап, що передує кумедній ситуації, був помічений спільнотою, то герой отримує певне психологічне алібі: очевидно, що в момент “скоєння” смішного, він знаходився в іншій ментальній площині, а отже й сприймав *відомі всім* обставини справи неадекватно. При цьому герой в очах інших постає не примітивно смішним, а ускладнено комічним, і його прикра помилка має більше шансів викликати гуманні почуття. В іншому разі, коли суспільству одразу відкривається кульмінація кумедного моменту, герой постає як безглузда істота, реагувати на поведінку якої можна лише бездумним сміхом.

Однак, необхідно констатувати, що переходячи з реального життя до художньої літератури, “комічне” і “смішне” до певної міри втрачають свою мобільність. У літературному творі виключається втручання стихійності, випадковості, що здатні помістити одну й ту ж ситуацію у безліч контекстів, а подія і герой отримують свій статус тільки за волею автора. Щоправда, майже на кожному етапі розвитку літератури з’являється ряд творів відкрито розважального характеру, основним принципом і джерелом існування яких є відтворення життєвих ситуацій з претензією на правдоподібність. До числа таких літературних форм можна віднести різноманітні жанрові модифікації анекдоту, а також ті зразки середньовічних “повчальних прикладів” (*exempla*), новел, фабліо, шванків та джестів, які свідомо актуалізують стихію комічного.

Відомо, що досягнення художньої правдоподібності не може складатися тільки з відтворення певних закономірностей. Життя – це діалектична єдність правила і його порушення, своєрідний баланс між багатьма різновекторними силами. Певною мірою, це стосується й комізму, адже він виникає при зіткненні принаймні двох “різномірних зарядів”, так би мовити, двох світів. Однак в кожному епоху і в кожному специфічному жанрі це умовне “двосвіття” реалізується по-своєму. Приміром, у середньовічних “*exempla*” цими світами є “земля” і “небо”, “низьке” і “високе”. І художній ефект “повчальних прикладів” досягається саме через “перехрещення різних систем відліку часу та несумісних просторів” мирського і потойбічного (цит. за [2,107]).

Принципово іншим є “двосвіття” анекдоту. Воно не вписується в парадигму комічного і заслуговує бути розглянутим окремо. Справа в тому, що воно не існує само по собі і має бути реалізоване не тільки на світоглядному, але й на фізичному рівні, при зіткненні двох текстів, а саме, “вживленні” анекдоту в контекст певного висловлювання. Контакт цих двох умовних “світів” виявляється надзвичайно плідним в ідейному плані, адже коли анекдот вривається в текст, він “змушує актуалізувати глибинні ритмічні резерви, дає нове висвітлення усталеному колу тем, вносить поживлення” [3,8]. Тобто, головної функцією цього жанру є прояснення прихованого змісту якоїсь події або явища, а розважальність чи повчальність виявляються лише побічним продуктом.

Доволі специфічним є також і “двосвіття” англійського ренесансного джесту. В ньому, на відміну від “*exempla*”, провідний ідейно-змістовий концепт формується у площині суто земних справ, тобто принципово значимий для жанрової ідеології середньовічного “повчального прикладу” конфлікт між “земним” і “небесним” тут не відіграє вагомій ролі. На відміну від анекдоту, який завжди зберігає безпосередній зв’язок з контекстуальним фоном [3,9], джест може бути самодостатнім, зрозумілим і цікавим поза усяким контекстом [2,106]. Здатність цієї літературної форми до самостійного існування забезпечується ще й тим, що в багатьох випадках джестовий простір містить не тільки опис події, але й реакцію певної умовної аудиторії, яку так і хочеться назвати “портативною”. До певної міри комічну стихію джесту можна характеризувати за допомогою латинського крилатого вислову “*Omnia mea mecum porto*”. Отже, саме на цьому досить специфічному поєднанні двох вимірів (репрезентація комічної ситуації – репрезентація реакції умовного оточення на неї) і побудоване джестове “двосвіття”, яке створюється за рахунок зіставлення двох площин (“процесу” та його “споглядання”). Але, думається, що ця своєрідна театральність є лише наслідком прихованої необхідності встановити соціальну оцінку певним життєвим реаліям.

Наразі виникає питання, яким чином характерний поділ персонажів на “пасивних” і “активних” пов’язаний зі структурою комічного в джесті. Відомо, що його жанровим первенем є “особлива репрезентація анекдотичного ядра чи комічної ситуації як закономірного результату (наслідку) свідомої активності індивіда” [2,109]. Отже виходить, що “діяльність” героя джесту є проявом комічного начала. У деяких випадках автор використовує ефект присутності стороннього спостерігача: цей спостерігач покликаний певною мірою прояснити читачам комічний характер змалюваної ситуації і його реакція ніби програмує очікуваний автором емоційний відгук. Як бачимо, сама структура комічного в джесті є дещо ускладненою, адже комізм, який спричинюється свідомою діяльністю героя, посилюється за рахунок того, що автор стимулює вияв певних читацьких емоційних реакцій шляхом репрезентації взірця належної поведінки (сміх, регіт, гототіння тощо).

Однією з книг, в якій специфіка джестового комізму знайшла повне і яскраве відображення, є збірка “Торбина новин” (“*The Sackful of News*”, 1557-1558), що складається з 22 оповідей, які ніяк не пов’язані

між собою. На її сторінках представлено доволі широкий тематичний спектр, низку оригінальних сюжетних ситуацій, які утворюють продуктивну в художньому плані хаотичну сукупність ідей та образів. В загальній масі цих образів тільки розпочинається кристалізація типів, яка згодом призведе до формування провідних для того часу стереотипних образів героя-кумедника (“винахідливий хитрун”, “гострослів”, “метикуватий пройдисвіт”, “прагматично налаштований дотепник”, “хитромудрий простака”, “недолугий тупак”, “простакуватий незграба” та ін.) і позначиться на структурній організації пізньоренесансних джестових книг, сприяючи появі оригінальних жанрових утворень серіального типу – “jest biographies” (Merry Tales by Master Skelton, etc.)

Втім, навіть на ранніх етапах функціонування жанрової моделі джесту присутні деякі компоненти, які, по суті, формують стихію комічного, що виникає внаслідок естетизації сміхового поля. Складові сміхового поля англійського ренесансного джесту є своєрідними жанровими константами, а характер естетизації детермінований рівнем художньої майстерності автора джестові збірки.

Першою складовою сміхового поля джесту можна вважати *саму ситуацію*, в якій відбувається дія. Згідно зі специфікою джесту, ця умовна площина майже ніколи не отримує чіткої часо-просторової конкретизації. Увага читача повертається лише до тих обставин, які мають певне фабульне навантаження, тобто без фіксації яких описаний у джесті епізод не склався б у комічну пригоду. Так, наприклад, у восьмому джесті збірки, де йдеться про м'ясника, що розбирав туші при світлі свічки (прилаштованої на капелюсі і розшукуваної по всіх усюдах), вказано лише *час* події – “вночі” [4,23]. У четвертому джесті фіксується тільки *місце* події – “собор Св. Павла”: коли недолугий селюк, який ще жодного разу не чув звуків органу, потрапляє в *Лондоні* на месу, він сприймає церковну музику як адресований йому наказ негайно залишити цей світ і предстати перед Богом. Тому він і просить у Всевишнього дозволу збігати додому, щоб перевдягтися у святкове вбрання та захопити з собою трость [4,22].

У більшості джестів конкретні часо-просторові межі взагалі відсутні, автор обмежується формальною конструкцією “був собі колись” (“there was once”). Однак, не маючи жодних вказівок на час або місце дії, така розповідь не втрачає злободенності і правдоподібності. Саме укоріненість джестового сміхового поля у певній правдоподібно-вірогідній ситуації, яка гіпотетично могла мати місце у реальному житті тогочасного соціуму, забезпечує жанрову модель джесту потенційною здатністю викликати сміх у пересічного представника цього соціуму. Тож не дивно, що сучасний читач, перебуваючи в іншому духовно-інтелектуальному континуумі, інколи не може адекватним чином сприйняти ідейно-змістовий концепт джесту, оскільки існує певний гносеологічний бар'єр, який перешкоджає розумінню комічного (деякі поодинокі джестові історії видаються нам абсолютно несмішними, або навіть незрозумілими).

Подолати цей бар'єр, значною мірою, допомагає методологія нового історизму, який розглядає кожен витвір мистецтва з урахуванням його укоріненості в епістемологічну систему тієї епохи, що його породжує. За словами одного із засновників нового історизму Стівена Грінблата, історія – це серія “розривів” між епохами і людьми, і не існує такої позачасової речі, як незмінна людська природа, що долала б історичні межі [5,226]. Оскільки ренесансна людина неминуче і остаточно належить до доби Відродження, а сучасний індивідуум перебуває у якісно відмінному континуумі, то реконструкція первинного ментально-ціннісного тла, на якому народжується і визріває певний художній продукт, є необхідним і обов'язковим кроком на шляху до адекватного розуміння та літературознавчої інтерпретації ренесансного тексту.

Базовою в методології нового історизму є теза, що література – це “культура в дії”. Найбільшою мірою ця характеристика прийнятна для Західної цивілізації, в якій література вже довгий виконує роль дієвої інституції для нагляду за непорушністю культурних кордонів і реалізує це завдання шляхом *осуду* або *схвалення*. А вони, у свою чергу, є проекцією основних функцій культури, тобто “constraint” (“стримування”) та “mobility” (“стимулювання”), завдяки яким цій культурі вдається водночас і зберігати свою ідентичність (стримування), і розвиватися (мобільність) [5,226].

В руслі методології нового історизму було розроблено дослідницьку процедуру аналізу літературного твору, яка передбачає реалізацію двох основних етапів: на першому етапі необхідно з'ясувати, яким чином в конкретному тексті реалізуються культурні функції стимулювання та стримування, а на другому – виокремити у творі ті переконання та усталені судження, які були імпліцитно зумовлені певними тогочасними літературними актами похвали чи осуду.

Отже, враховуючи засадничу тезу нового історизму, можна стверджувати, що сміхове поле джесту, на відміну від поля “карнавального сміху” в Середньовіччі (див. концепцію М. Бахтина [6, 10] не є безкінечним. Воно зазвичай має свою *межу*, яка формується в процесі реалізації культурної функції стримування (“constraint”). У більшості джестів цю функцію виконують “ті, хто сміються”, тобто та умовна аудиторія, яка становить відносно *пасивну частину* джестового двосвіття. Ці “глядачі” можуть і не втручатися в ситуацію, але в будь-якому випадку вони створюють прецедент реакції на ситуацію, тобто задають певну модальність, завдяки якій тогочасний читач одержував змогу як виокремлювати

помічену невідповідність, щоб посміятися над нею, так і локалізувати її (тобто уникати повторення описаної в джесті ситуації в реальному житті). Отже, пасивний споглядач кумедної ситуації може вважатися **другою складовою** сміхового поля, оскільки він, з одного боку, стоїть на сторожі певних культурних кордонів (виконує функцію стримування шляхом формування етико-емоційної модальності), а з іншого боку, перебуваючи у тому ж інтелектуально-духовному континуумі, що й саме поле, несе в собі важливі іманентні ментально-психологічні риси цього поля.

Іншими константними складовими сміхового поля є *активні елементи*: а саме, “той, хто створює комічну ситуацію” (такий собі “суб’єкт комізму”) і “той, над ким сміються” (свого роду “об’єкт висміювання”). Дуже важливою видається та обставина, що в даному випадку йдеться про два окремих типи джестових героїв. Прикметно, що в цьому жанрі розважальної літератури відсутня категорія блазня, тобто персонажа, який викликає сміх оточуючих на вербально-інтелектуальному рівні (суб’єкт комічного) і одночасно стає загальним посміховиськом (об’єкт висміювання), оскільки висловлена ним правда камуфлюється під очевидну дурницю. Створенню комічного ефекту сприяє і статус такого героя – адже все, що каже й робить блазень є апіорно смішним. Натомість поведінка дійових осіб джестів, а особливо збірки “The Sackful of News”, не обмежується жодним статусом, і їхня роль у комічній ситуації не є, так би мовити, професійною. Вона визначається згідно з тими моральними принципами, системою уявлень і, зрештою, “природними даними”, якими наділяє їх автор.

Однак і тут помітні певні закономірності. Суб’єктом комізму в джесті найчастіше стає свого роду “хитрун” – суто ренесансний тип надмобільної особистості. Чим обумовлена така мобільність? Перед усім, винятковими розумовими здібностями героя, тим специфічним “quick wit”, що дозволяє йому адаптуватися до будь-якої ситуації. Але ключем до усвідомлення дійсного соціального статусу “хитруна” має служити визначення його місця в системі “смішного” і “комічного” (сміховому полі). Проте розгляд джестів (№1 [4,19], №2 [4,19], №3 [4,20], №11 [4,24], №15 [4,27]), в яких фігурує цей образ, доводить, що ренесансний “розумник” ніколи не буває ані смішним, ані комічним. І це закономірно, адже “смішне” і “комічне” постають як два ступені невдачі – відповідно, тотальна і відносна. “Хитрун” же ніколи не зазнає поразки у своєму інтелектуальному двобої з суперником і при досягненні певної мети. Тобто, розум дозволяє йому уникати перетворення на об’єкт осміяння. А усвідомлюючи сутність “комічного” як механізму, він вільно стає його творцем. Тобто, за власним бажанням може *“висміювати”* – користуватися таким могутнім засобом як “глобальний сміх”.

Більше того, “хитрун” є своєрідним Прометеєм від комічного, адже своїм прикладом він вчить людей “видобувати сміх”. Причому цьому вмінню надається статус універсального засобу покращення життя в соціумі та безпечного набуття певної особистої свободи. Так, приміром, відбувається з селянином [4,18], який кидає виклик розбещеному і нахабному священику, беручись привселюдно довести, зокрема, “що рай та пекло він має просто вдома, а вітер і погода завжди до його послуг”. І це йому досить просто вдається, бо рай чи пекло чекатимуть на нього, в залежності від того, чи дбатиме він про свою хвору матір, а вітер та погода підкоряються його бажанням лише тому, що прагнення віруючої людини завжди є проєкцією божественної волі.

Отже, складається досить цікава з точки зору діалектики ситуація: відчувається, що людина може дозволити собі розкіш привернути увагу суспільства тільки за умови володіння сміховою завісою. Адже в період своєї короткочасної активізації – глобального сміху – сміхове поле є абсолютно замкненою єдністю причини і наслідку. Той, хто викликав його появу, губиться в ньому, як перша іскра в суцільному полум’ї. Але руйнівна сила цього ментального заряду спрямована саме в тому напрямку, на який розраховував “хитрун”. Тобто можна зробити висновок, що вияв власної індивідуальності не є для нього самоціллю. Це скоріше резерв пізньюренесансної ментальності, здатність активізувати закладені інтелектуальні сили для досягнення конкретної мети.

Однак збірний образ “хитруна” може бути складений тільки за матеріалом декількох різнотипних розповідей. Наприклад, хитромудрі герої джесту №11 [4,24] показані як свого роду “tabula rasa” в плані тих речей, що уможливають нормальне життя людини в суспільстві (“masterless and moneyless”), тобто єдине, що в них є – це винахідливість, якою вони успішно користуються, видурюючи свиню у селяка. Їхня витівка являє собою психологічно виважену послідовність дій з чітким розподілом ролей: “Еге, онде хтось гонить свиней. Я скажу йому, що це вівці, змушу його побитися зі мною об заклад, вівці то чи свині, а потім запропоную, щоб нас розсудив перший, хто трапиться на шляху. А тим часом ти вирушиш цим шляхом і нас перестрінеш. І коли ми тебе запитаємо, свині то чи вівці, ти скажеш, що вівці”. Саме так і відбувається: юний трікстер виграє парі, забирає собі одну з найтовстіших свиней і зустрічається згодом зі своїм приятелем.

Результативність даної витівки обумовлена впливом діалектично споріднених факторів. З одного боку, винахідливість, як така, не стала б дотепним молодикам у пригоді, не будь в них нехитрої бутяфорії у вигляді їх самих. А саме, коли цілих *два* чоловіка (така собі мікроспільнота), “не домовляючись” заявили старому, що замість щойно куплених свиней той веде овець, він повірив їм, знецінивши особисте

сприйняття речей. З іншого боку, усі хитрощі були б марні, якби у власних уявленнях про людське суспільство селянин не відводив собі занижку роль.

Втім, основний комічний ефект цього джесту витікає з його логічного продовження: роздратований старий повертається туди, де його начебто прикро ошукали, продавши овець під виглядом свиней. При цьому автор вдається до прийому замовчування (“І що з ним стало по тому я сказати не можу” (What became of him afterward I cannot tell) [4,25]), тим самим стимулюючи читачів до ментального “конструювання” дзеркального відображення кумедної ситуації. Адже тепер *сам селянин доводитиме*, що куплені ним тварини *не свині, а таки вівиці*. А це вже напевне викличе неабиякі веселощі серед продавців.

Отже, інвертуючи й без того кумедну ситуацію, автор свідомо чи несвідомо досягає принаймні двох важливих результатів. По-перше, він розширює і ускладнює часовий простір джесту. Тобто описаний випадок знаходиться між своїм “реальним” минулим і гіпотетичним майбутнім. Більше того, саме ці часові площини й мають зіткнутися в свідомості читача, створюючи найбільший ефект. По-друге, автор доводить, що діяльність хитруна не замикається на конкретній події і має певну сферу поширення. Результативна витівка – це своєрідний імпульс, який спричинює ланцюгову реакцію, в ході якої активізуються усі соціальні зв’язки потерпілого.

Однак, як це не парадоксально, наміри і дії хитруна зазвичай не помічаються тими, кого він безпосередньо ошукує. Річ у тому, що діяльність “трікстера” – це майже завжди імпровізація, яку С.Грінблат називає головною стратегією Ренесансу [7,48]. Її сутність полягає у свідомій або підсвідомій емпатії – проникненні у світогляд майбутньої жертви. Щось на зразок цього відбувається в другому джесті, коли стара жінка відмовляється нагодувати зажерливого монаха та його приятелів. На це монах реагує досить дивно – він просить у господині точильний камінь, стверджуючи, що за умови відсутності продуктів, він зможе приготувати їжу з нього. “I would make meat thereof. Then she brought a whetstone” [2,19] Виникає запитання, чому жінка погоджується виконувати таке дивне прохання. І відповідь на нього слід шукати знову ж таки в специфіці свідомості ренесансної людини. На думку С.Грінבלата, однією з найхарактерніших рис цієї епохи є глибоко закладена віра в диво, а унікальне стає ключем до розуміння типового [8,91]. Тобто і героїня джесту має установку на те, що, в принципі “усе можливо”. Тому вона й погоджується на своєрідний експеримент.

Але існує ще один фактор, до якого апелює монах: той, хто що-небудь приховує, постійно очікує вербального чи дієвого випадку в сторону своєї “таємниці”. Отже, предмет, який він робить недоступним для інших, стає для нього свого роду абстрактним шифром, ключем до “істинного” розуміння чужих слів. А така природна пересторога одночасно і ускладнює сприйняття інформації, і в чомусь примітивізує його. Адже людина стає надчутливою до всього, що так чи інакше стосується ключового об’єкту; натомість те, що апріорно має якусь принципову відмінність, сприймається як безпечне й цілком припустиме.

Отже, не маючи нічого спільного з прихованою їжею, сухий брусок опиняється на гарячій сковороді. І тут в дію вступає вже зовсім інший механізм: *охорона власності*. Аби посуд не згорів, його *рятують* – змащують маслом та виливають на нього яйця. В цілому ж, перехід до другого етапу розповіді є настільки природним і психологічно вмотивованим, що навіть важко уявити, що ця ситуація могла б мати якийсь інший розвиток. Втім, не можна забувати, що даний джест є черговою інтерпретацією загальновідомого мандрівного сюжету. Тому, цю історію досить цікаво було б порівняти з іншою його версією, наприклад, зі славнозвісною слов’янською казкою про “кашу із сокири”.

Не вдаючись у деталі, зазначимо, що будучи такою ж яскравою і динамічною, казкова версія є біднішою в плані мотивації дій “закодованих людей”. Адже з початку і до закінчення казки кмітливий солдат підштовхує жадібних “діда й бабу”, тільки розпалюючи їхню *цікавість*: а якою ж буде сокира на смак? Тобто уся розповідь розвивається в прагненні свого кінця, усі герої хочуть найшвидшого її завершення. Натомість специфіка розглянутого джесту полягає як раз у тому, що в ньому перехрещуються дві протилежні психологічні інтенції: монах, безумовно, домагається результативного закінчення цієї “кулінарної” історії, а от господиня всіма силами прагне повернутися до її початку, адже тоді її сковорода і продукти ще були недоторкані. Тобто її лінія в джесті є, так би мовити, зворотною, “антиісторичною” (якщо під історією розуміти природний рух з початку до кінця). Зазначимо також, що у казці відсутня умовна аудиторія, роль якої в джесті виконують приятелі монаха. Саме вони першими схвалюють його вдалу імпровізацію, емблемою якої виступає центральний комічний символ розповіді “точильний камінь з маслом”.

Отже, можна зробити висновок, що хоча джести мають розважальний і підкреслено легковажний характер, вони відображають досить серйозні зрушення в плані осмислення багатьох важливих понять і явищ. Одним із них є, безперечно, поняття *влади*. Річ у тому, що оспівана в джестах влада “хитрунів” є надзвичайно специфічною і новою. Вона не інституційна, а інтелектуально-емоційна; не стабільна, а скоріше ситуативна і через це кожного разу недовготривала. Проте формальні часові показники не

можуть знівелювати її дійсного значення. Бо це не тільки певна влада над людською свідомістю, але й вирішальне для подальшої історії розуміння, що індивід, наділений цим новим типом ментальності здатен як “примірити на себе” світогляд численних потенційних жертв, так і обернути не менш численних потенційних кривдників на *одну-єдину*, хоча й збірну істоту, діяльність якої обмежується виявом майстерно скерованого афекту.

Як правило, цим афектом є “глобальний сміх” джестової аудиторії. З цього приводу варто детально розглянути елементи, що створюють образ цієї умовної спільноти. В цілому склад “тих, хто сміється” у джесті досить різний, але в кожному разі доволі типовий. Перш за все, це звичайні миряни, позбавлені будь-яких специфічних рис. Міра їхнього знайомства може варіюватися: це або добре відомі один одному прихожани місцевої церкви, або сусіди, або спеціально запрошені гості, або незнайомі між собою відвідувачі собору св. Павла. Таким чином, особисте знайомство “очевидців” в принципі не обов’язкове для забезпечення повної синхронності їхньої спільної реакції. Більше того, сміх джесту – це сміх миттєвий, а отже, й етап осмислення подій коротший за чисто фізичний прояв осуду чи глузу. Тож, напрошується висновок, що всі представники “тих, хто сміється” мають якийсь спільний для даної епохи набір ментальних рефлексів, які спрацьовують незалежно від ситуації, а іноді і всупереч їй.

Зазначимо також, що цей сміх не має нічого спільного зі славним “карнавальним сміхом” Середньовіччя. Адже той сміх є не реакцією на певне явище, а формою життя, вільною “від панівної правди і панівного строю”, і здатною зруйнувати ієрархічні, станові, вікові перегородки та створити тимчасовий світ вселюдського братерства й рівності [6,10]. Натомість сміх джесту завжди має чітке оціночне забарвлення. Зокрема у випадках, коли комічна ситуація складається завдяки меткому розуму хитрунів, сміх глядачів є, перш за все, схваленням тих рис, які забезпечують переможцям утвердження влади й досягнення певного результату. Однак виникає питання, чи дійсно це “сміх над хаосом в ім’я гармонії” [1,32].

Безперечно, “хитруни” – улюбленці Ренесансу, адже вони уособлюють надзвичайний прорив епохи в плані сили й гнучкості думки простої людини. Тож, складається враження, що через захоплення грою розумників, джести як популярна літературна форма перестають бути насторожі усталеного порядку речей, “chain of a being”. В результаті, відбувається те, що не стримвані ніякими нормами “хитруни” поціляють у найбільш чітке місце сучасного суспільства – боязнь підступного порушення недоторканості приватної власності, що згодом стане основою більш глибокого барочного занепокоєння тим, що зовнішня оболонка людини не відображає її сутності. Тому створюється враження, що напівсліпий старець [4,20], який і кроку не може зробити без своєї хитруватої жінки й такого ж слуги, – це алегоричний портрет елізаветинського суспільства. Зраджений дружиною, побитий власним робітником, старий не усвідомлює того факту, що його ошукали, і продовжує радіти доказам їхньої надзвичайної любові й вірності.

З іншого боку, не можна заперечити й того, що з погляду епохи, “ті, кого висміюють” несуть з собою певний розлад, якість відхилення від ідентичності, якусь загрозу суспільним нормам. Отже, стає зрозуміло, що феномен “глобального сміху” в джесті особливо доцільно розглядати з позицій нового історизму, метою якого є виявлення програмуючого моменту в літературі, або соціальної функції твору. Але рухаючись в цьому напрямку, неможливо об’єктивно визначити роль сміху, не проаналізувавши цілісну структуру комічного в джесті. Проте чи повністю цій задачі відповідає підхід Е.Обуе, описаний на початку статті? На формальному рівні, здавалося б, так. Адже принципова правдоподібність джестів базується на імітації стихійності реального життя, коли статус явища залежить не тільки від його об’єктивних характеристик, а й від того, “з якого місця” воно було побачене випадковим глядачем. З іншого боку, перед нами літературний твір, в якому “стихійність” є продуманою псевдостихійністю, а описувані комічні ситуації є такими через своєрідний світогляд, національну традицію та естетичний досвід епохи, в якій вони з’явилися. Думается, що ігнорування цих чинників може призвести до суттєвого спрощення картини комічного, або навіть до її деформування. Тому найбільш доцільним і плідним уявляється поєднання запропонованого Е.Обуе підходу з методологією ново-історичного аналізу джестів.

Структура комічного прямо залежить від побудови твору. Звичайно, джест не можна назвати зразком композиційної чіткості, але і в контексті цієї літературної форми можна вести мову про певні закономірності. Тим більше, що в даному випадку в центр уваги потрапляють тільки ті розповіді, в яких має місце “загальний сміх”, а значить, є й “ті, хто висміюється”.

Як правило, джест розпочинається преамбулою, за допомогою якої, автор вводить “зовнішнє” суспільство в часо-просторові межі певної події і описує той етап, що передуватиме основній колізії. Ось конкретний приклад: “В одного чоловіка, що приїхав у Лондон з Есекса, черевики були підбиті цвяхами. Тож, коли він простував Чіпсайдом, один із молодиків, що стовбичили на порозі крамнички, почув дзеленчання отих цвяхів і озвався до нього: “Ти чому, селюче, своїми цвяхами псуєш бруківку? Я донесу на тебе нашому лорду-меру!” [4,22]. Соціальне значення цього виразного фрагменту є приблизно таким:

автор наводить причину, за якою герой може стати невідповідним деяким існуючим нормам зовнішності (маються на увазі “цвяхи на підборах”).

Далі за структурою джесту йде опис реакції персонажа на вплив ззовні: “Коли селяк почув це, він зняв черевики і в одних панчохах попрямував до собору Св. Павла”. Отже, перед нами репрезентація свідомої і серйозної активності індивіда, вмотивованої бажанням відвернути від себе увагу, злитися з оточуючими. Тож, якби джест закінчувався саме на цьому, фігура простуватого селяка майнула б зворушливою комічною тінню, уникнувши болісного контакту з “внутрішньою” спільнотою джесту. Але такий контакт все ж таки відбувається: мешканець Есексу входить до собору Св. Павла в самих панчохах, на що присутні реагують сміхом.

Зауважимо, що для даної умовної аудиторії поява людини з чоботями в руках повністю позбавлена якоїсь логічної причинності, незбагнена, тобто, за визначенням Е.Обуе, примітивно смішна. А це означає, що сам по собі “глобальний сміх”, ця ударна сила джесту, не містить відтінку якогось загального і повного відчуження. За моментом виникнення він є всього лише реакцією на випадковість. Отже його функція – лише бути психологічною підтримкою дійсного програмуючого моменту, яким насправді є преамбула. Саме вона з’єднує образ “людини з Есексу” з образом “босоногого чоловіка в соборі Св. Павла”.

І ось тут виникає закономірне питання: навіщо авторові джесту знадобилися такі топонімічні подробиці? Хіба епізод перестане бути комічним, якщо на місці мешканця Есексу опиниться просто недолугий і заляканий чоловік, яких у Лондоні XVI сторіччя було не менше, ніж у іншому місці на земній кулі? Ні, безумовно, не перестане, але втрачить дуже важливу свою частину – програмну функцію: адже згідно з методологією нового історизму, “всенародне” висміювання босоногого посланця Есексу перетворюється на превентивну міру обмеження мобільності громадян, в якій суспільство бачить безпосередню загрозу для своєї ідентичності. Бо якщо “чужака” не буде вчасно і демонстративно виокремлено з рядів постійних мешканців столиці, це означатиме, що стовпи стабільності тогочасного суспільства вже розхитані, і кожен бажаний може безкарно розчинитися у вищому типі спільноти, а разом відхилитися від заданої місцем народження життєвої траєкторії. Тож не випадково “глобальний сміх” зустрічає бідолашного мандрівника саме в той момент, коли він, як йому видається, зробив усе, аби стати схожим на представників “лондонської спільноти” – зняв підбиті цвяхами черевики. Тобто, користуючись термінологією нового історизму, зазначимо, що джест в цьому випадку виконує функції соціального стримування – “constraint”. З огляду на це, особливої символічності набуває феномен “появи”, який становить своєрідне ідейне ядро джесту. Адже в загальному змісті “поява” є свого роду апогеєм індивідуальної мобільності, моментом, коли мобільність стає соціальним актом. Причому в розглянутому джесті ситуація ускладнюється тим, що поява провінціала в лондонському соборі св. Павла є, крім всього, ще й проявом соціальної мобільності.

Однак, власне акт стримування, цей одностайний сміх у центральному соборі країни, важко назвати консервативною мірою. Безумовно, існує ряд факторів, які уможливають її застосування. Перед усім феномен сміху в церкві досить виразно свідчить про певний рівень свободи, яку досягла людина епохи Відродження. Однак є й більш конкретні причини. По-перше, церква – це замкнений простір, так само, як скажімо, простір судової зали. Тому будь-яке специфічне явище в ній буде локалізоване і не пройде непоміченим. По-друге, церква є місцем, де традиційно висувуються найсуворіші вимоги до вигляду і стану парафіян: тут потрібна певна квінтесенція ідентичності. Отже, в ній значно збільшується й ризик того, що хтось може виявитися невідповідним заведеним правилам поведінки.

Таким чином, стає зрозуміло, що сміхове поле джесту – це не тільки поєднання взаємодіючих компонентів, але й модель системи саморегуляції, яка є характерною для ренесансної Англії. І логічно, що навіть розглянута на рівні свого літературного відображення, ця система працює підкреслено автономно. Але в жодному разі не можна забувати про існування важливого надсистемного елемента – автора. Його ім’я може залишатися невідомим – він лише повідомляє «новину», можливо почуту від когось. Однак, передаючи кумедну історію з чужих слів, людина зазвичай намагається утвердити неповторність свого викладення хоча б в емоційному плані. Тому можна припустити, що скупий «декорум» джесту – вигуки, звуконаслідування, різкі епітети – це живий голос автора, який прагне таким чином проявити свою *індивідуальність*. Проте він же відповідальний і за передачу реакції *спільноти* на той чи інший курйоз. Тож, виникає питання, якими в такому випадку є відносини оповідача з суспільством.

Складність цього питання обумовлюється тим, що сюжет джесту розвивається, так би мовити, перед двома спільнотами: «внутрішньою» – умовним колективом очевидців події, та «зовнішньою», тобто людьми, що сприймають дану історію як текст. При цьому оповідач джесту дуже часто обирає собі досить цікаву позицію посередника: він достеменно знає, як і де щось відбувалося, виразно і своєрідно вимальовує вчинки “хитруна” або “дурника”, однак оцінювати подію “не береться”. Замість нього це робить “грецький хор” тих, хто “дійсно бачив”. Це надзвичайно посилює ефект відчуження того, хто висміюється, або підтримки, того, хто у фаворі. Проте голосу самого оповідача в цьому сміхові не чуно:

“there was great laughing” [8;23], “whereat all the people laughed heartily” [4,22], “whereat all the guests laughed heartily” (“от було сміху”, “і з цього люди щиро сміялися” та ін) [4,26]. І зумовлене це, як думається, не його незгодою з реакцією “внутрішньої” спільноти чи бажанням виділитися на її фоні, а тим, що він знаходиться на певній часовій відстані від курйозного випадку як такого. Насамперед, оповідач є частиною реального “зовнішнього” суспільства своєї багатой на переми епохи. Тож його життєвій позиції та прагненню ідентичності з сучасниками потрібна опора у вигляді “об’єктивно правильної” реакції “законсервованої” і стабілізованої жестом спільноти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боров Ю.Б. Комическое. М.: Искусство, 1970. – 270с.
2. Торкут Н.М. Проблеми генезису і структурування жанрової системи англійської прози пізнього Ренесансу (малі епічні форми і “література факту”). – Запоріжжя, 2000. – 406с.
3. Курганов Е. Анекдот как жанр. – СПб.: Академический проект, 1997. – 123с.
4. Elizabethan Prose Fiction. Ed. by Merritt Lawlis Indiana University. – The Odyssey Press. Inc., New-York. – 1967. – 651p.
5. Greenblatt S. Culture./Critical Terms for Literary Study. Ed by Frank Lentricchia and Thomas Mc Laughlin. The University of Chicago Press, 1990. – 369p.
6. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. М.: Искусство, 1965. – 305с.
7. Гринблатт С. Новое литературное обозрение. – 1999. – №35. – С.34-77
8. Greenblatt S. Shakespearian Negotiations. The Circulation of Social Energy in Renaissance England. Berkley. Los Angeles. University of California Press. – 205p.

УДК 802.0-3:82 ОД-3.08

«АРАВИЯ» В ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧЕСКОМ ЕДИНСТВЕ «ДУБЛИНЦЕВ» ДЖЕЙМСА ДЖОЙСА

Фоменко Е.Г., к. филол. н., доцент

Запорожский государственный университет

Рассматриваются прямые включения заголовка и опосредованные включения заголовков других рассказов. Модификации значений заголовков выявляются в потенциале ключевых слов и цветоцветовой парадигмы. Интерпретируются текстовые константы, размыкающие границы рассказа в цикле.

Ключевые слова: заголовок, прямое и опосредованное включение, текстовая константа, концептуальная сеть

Фоменко О.Г. “АРАВИЯ” В ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНІЙ ЄДНОСТІ “ДУБЛІНЦІВ” ДЖ. ДЖОЙСА / Запорізький державний університет, Україна

Розглядаються прямі включення заголовку та безпосередні включення заголовків інших розповідей. Модифікації значень заголовків виявляються в потенціалі ключових слів та світлокольорової парадигми. Інтерпретуються текстові константи, які розмикають границі розповіді в циклі.

Ключові слова: заголовок, пряме та опосередковане включення, текстова константа, контекстуальна мережа.

Fomenko E.G. “ARABY” IN THE THEMATIC INTEGRITY OF “DUBLINERS” BY JAMES JOYCE / Zaporizhzhya State University, Ukraine

Direct incorporation of the title and oblique incorporations of other titles are analyzed. Modification of meanings in the titles lies in the potential of key words and light-color paradigm. Textual constants beyond a separate story are given interpretation.

Key words: title, direct and oblique incorporations, textual constant, conceptual network

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

Рассказ «Аравия» является третьим в цикле Джеймса Джойса «Дублинцы». В нем, как и в двух предыдущих рассказах, речь идет о полноте и остроте детских переживаний. Подрастающий дублинец играет в индейцев и зачитывается мемуарами, приписываемыми основателю первого частного сыскного

агентства Видоку. Он с равным удовольствием носится по задворкам улицы с ватагой других ребяташек и в одиночестве разбирает старые газеты. Но душа его уже зреет для освобождения от детской игры, в которой он пребывает в состоянии «глубокой грезы». Болезненному высвобождению «дневного сознания» реального мира [1: 496] посвящен рассказ. На фоне изменчивого лилового небосвода, в свете искусственных уличных светильников дремлющая энергия поэтической мысли вот-вот изольется из сердца будущего художника.

«Аравия» строится столкновением двух действий - действия игры и действия жизни. Первое протекает как наслаждение (“I thought little of the future” [2: 31]), а второе обременяется целесообразностью (“I had hardly any patience with the serious work of life which, now that it stood between me and my desire, seemed to me child’s play, ugly monotonous child’s play” [2: 33]). Неискушенная душа подростка, трепещущая от повторов слова «любовь», еще не ведает мук творчества, о которых говорится в «Смаре» Флобера: «Любовь! Любовь» Ну и что? Ах, какая жалкая тщета! Разве могут когда-нибудь стихи передать чудо живой улыбки или сладострастие взгляда? Любовь! Разве от бесконечного повторения этого слова я что-то прибавлю к нему? Нет!»[3:339].

И вместе с тем рассказчик уже знает, что шумное бытие жизни (пьяное бормотание дяди, сквернословие прохожих, гнусавое уличное пение патриотических баллад) так же драматично, как и молчаливая любовь к девочке-соседке. Не зря, на наш взгляд, воображаемой мечтой становится не просто девочка, а «сестра Мейнджена». По-видимому, в имени ее брата заключена аллюзия к известному ирландскому поэту первой половины XIX века Джеймсу Кларенсу Мейнджену (Mangan), воспевшему «Безымянную» (“The nameless one”) и «Смуглую Розалин» (“Dark Rosaleen”). Подобный прием использовался во втором рассказе «Встреча», где у рассказчика был товарищ по играм Махони. Основателем движения фениев в Америке был Джон О’Махони – балладу о его ирландском собрате О’Донаван Россе герой «Аравии» привык слышать на улицах вечернего Дублина.

На поэтический лад настраивают не только упоминания об известных поэтах и народных балладах, но и, прежде всего, первый знак «Аравии» - заголовок, который как единица словаря имеет помету «поэтический» и обозначает «аравийский». Данное слово трижды, как и в сказке, в прямом, расширенном и корневом повторах интегрируется текстом:

Действие «грезы» сменяется действием отправки «царевной» «героя» на ярмарку, что становится ближайшей целью существования рассказчика: “She asked me was I going to Araby.” [2: 32];

Образность слова как фигуры речи: “The syllables of the word Araby were called to me through the silence in which my soul luxuriated and cast an Eastern enchantment on me.” [2: 32];

Цитата с мотивом об арабе и его боевом коне, приведенная дядей мальчика: “He asked where I was going and when I had told him a second time, he asked me did I know The Arab’s Farewell to his steed.” [2: 34]. Скиталец (Arab = wanderer) бродит по свету в поисках вечной истины, подобно мальчику, который несет свою чашу (потир) сквозь толпу инакомыслящих: “I imagined that I bore my chalice safely through a throng of foes.” [2: 31].

При дальнейшем рассмотрении рассказа мы будем исходить из положения Р. Якобсона о двух неотъемлемых свойствах языковой структуры. Во-первых, «каждый единичный компонент любой языковой системы строится на основе оппозиции двух логических противоположностей». Во-вторых, «постоянное, всеобъемлющее, исполненное глубокого смысла взаимодействие инвариантов и вариантов оказывается вещественным, сокровенным свойством языка на всех его уровнях» [4: 210]. Заголовок как имя текста является маркированным членом дихотомии, по отношению к которому текстовые константы, кристаллизующие фрагменты понятийного содержания текста, не маркированы. Заголовок выступает инвариантом трансформируемых значимостей, перегруппировка которых неизменно отражается на вариантах интерпретации художественного текста.

Цель статьи – выявить соотношение буквального и образного смысла в «Аравии» через текстовые константы, цветоцветовую парадигму и макроструктуру, а также рассмотреть проекции заголовков других рассказов в данный рассказ, чтобы выявить место «Аравии» в цикле как завершенном целом. Поскольку в тексте слово функционирует как компонент общей структуры памяти, индивидуальные особенности которой неизбежно отражаются в вербальной форме текста [5: 122], в формировании текстовых констант синонимические ряды заголовка и ключевых слов пересекаются и перегруппируются по требованиям приписываемой тексту макроструктуры. Когнитивное содержание заголовка в прямой проекции в макроструктуру, с одной стороны, и ключевых слов, вовлеченных в макроструктуру, в обратной проекции в заголовок, с другой стороны, находит выражение в общих компонентах смысла, объединенных по ассоциативному признаку в концептуальную сеть. В цикле как совокупности завершенных проблемно-тематических единиц [6: 87], заголовок имплицитно включается, в том или ином виде, в текстах других рассказов на правах доминантной текстовой константы. В рассматриваемом цикле Джойса выявлено около семисот опосредованных включений заголовка одного рассказа в тексты других рассказов. В «Аравии» таких включений сорок. Интерпретация рассказа через заголовок и его отношения

с другими текстовыми структурами, как в рамках одного рассказа, так и в цикле, вносит определенный вклад в теорию целостного текста.

ТЕКСТОВЫЕ КОНСТАНТЫ РАССКАЗА

В анализируемом рассказе буквальным значением заголовка является «базар, ярмарка». Базары, хорошо известные по сказкам Шехерезады, возникли в Персии, откуда распространились по Аравии, Турции и Северной Африке. Шум и толкотня базара в дневное время сменяется тишиной после захода солнца, когда торговая деятельность прекращается. «Великолепный базар» в рассказе «Аравия» располагается на окраине города в закрытом помещении (“a large building”) и продолжает работу после наступления сумерек. Это обычная ярмарка, где «восточный» колорит весьма далек от настоящего и уж, тем более, сказочного. Словарный синоним «базара» - «рынок» (“market”) – употребляется в прямом значении: по субботам, в день зарплаты, женщины делают закупки продуктов. Рассказчик обычно сопровождал тетю, чтобы помочь ей нести пакеты.

Поэтическая образность слова «аравийский» выявляется через ключевое слово “magical name”, образуя в обратной проекции в заголовок первую текстовую константу [ОБОРОТ РЕЧИ] (=FIGURE OF SPEECH). Через ключевые слова “image” и “enchantment” выходим на вторую текстовую константу [КОПИЯ] (=COPY). Поэтизированное представление об обыкновенной девочке-соседке является плодом воображения, мысленной копией реального человека, образом мечты: “I may have stood there for an hour, seeing nothing but the brown-clad figure cast by my imagination, touched discreetly by the lamplight at the curved neck, at the hand upon the railings and at the border below the dress.” [2: 33]. Ее образ типизирован коричневым колоритом старого Дублина, который подчеркивается во многих рассказах цикла (коричневые, темные дома улицы в «Аравии» и «Эвелин», коричневая школьная форма в «Аравии» и коричневый плащ в «Глине»). Приземленный образ высветляется искусственным освещением, на фоне которого белеют шея, рука на перилах крыльца и окантовка нижней юбки девочки. Копия настоящего человека целостно схвачена окаймлением белой, целомудренной чистоты.

Третью текстовую константу выводим сразу через четыре ключевых слова “romance”, “shadow”, “imagination” и “wandering thoughts”, которые входят в один словарный синонимический ряд. Главными пересечениями ряда с заголовком, текстовой константой, становятся слова “dream” и “fancy”, обобщаемые понятием [МЕЧТА].

В заголовок проецируется перифраз “Eastern enchantment” (сюда же относятся огромные кувшины, стоящие, словно восточные стражи, у входа в лавку). В проекции выявляется синоним [УДОВОЛЬСТВИЕ, PLEASURE] – понятие, усиливается словами “silence”, “luxuriated”. Потенциальное значение этих слов как “spell”, “magic” обобщается в четвертой текстовой константе [ГРЕЗА].

«Каприз» девочки, направившей рассказчика на ярмарку за небольшим сувениром, как и в сказке, ведет к поиску волшебного помощника и волшебного предмета. Избранный для этой функции дядя не совсем справляется с ролью, по-человечески позабыв о своем обещании. Бурное ожидание делает явь сном, а мечту – подлинной жизнью души. С момента отправки героя, толчком к которой служит слово «Аравия» (прямой повтор заголовка в тексте), начинается обыгрывание его потенциальных значений. Модифицируемая «Аравия» перестает быть красивым оборотом речи. Она становится целью, движением «жизни», вступлением во взрослое существование.

Но во время посещения опустевшего базара, где почти нечему усладить ни слух, ни взор, в уши рассказчику врезается слово “fib”, которое окончательно разбивает иллюзии. Словарные синонимы “story”, “tale”, “fable”, “invention”, “falsification” проецируются обратным ходом в заголовок, снимая поэтичность слова «аравийский», заменяя его «вымыслом», «сказкой».

В модификации значения сталкиваются, таким образом, [УДОВОЛЬСТВИЕ] и [БОЛЬ=НЕУДОВОЛЬСТВИЕ]. В эту антиномию включаются авторские слова «заброшенный сад», «яблоня», «мемуары», «пожелтевшие страницы». ВСТРЕЧА (проекция в заголовок «Встреча») с БОЛЬЮ (проекция в «Несчастный случай») УДОВОЛЬСТВИЯ (собственное значение доминантной текстовой константы «Аравии») состоялась. Наступившее оцепенение [ОПУСТОШЕНИЕ] является переломным для самопознания рассказчика.

Соединим текстовые константы, полученные обратной проекцией синонимов ключевых слов в пересекающееся с ними значение заголовка:

1. [FIGURE OF SPEECH] - буквальное значение поэтического «аравийский»
2. [COPY] – игра воображения, образ, который им приписывает оборот речи
3. [FANCY] – фантазия, плод игры воображения
4. [SPELL] - греза

5. [INVENTION] – изобретение души

6. [PLEASURE] - познание и самопознание души/ [DISPLEASURE] - разочарование

Итак, доминантная текстовая константа рассказа проходит по линии «удовольствие»/«неудовольствие» от порожденного фантазией образа мечты.

МАКРОСТРУКТУРА, ТЕКСТОВЫЕ КОНСТАНТЫ И ЗАГОЛОВОК

Макроструктура «Аравии» строится зеркальным отражением вводной повествовательной категории (унылая улица, упирающаяся в заброшенный двухэтажный дом) в категории «кода» (базар, такой же унылый тупик, как и родная улица рассказчика). Рассказ обрамляется «безвыходным положением /отсутствием выхода» как результатом паралича городского механизма.

Основному событию, посещению базара, предшествуют сцены из жизни рассказчика, инвариантные до «отправки» и варьируемые после «отправки» на базар. Категория «отправка» заимствуется у волшебной сказки. Она представляет собой сюжетный ход, которым рассказ разделяется на две части: «удовлетворенное, защищенное бытие» (детская игра) и «болезненное, незащищенное бытие» (недетская целесообразность). Антиномия текстовых констант [PLEASURE/DISPLEASURE], по которым проходит надстраивание вариантных осложнений на инвариантных сценах привычной жизни, подтверждается ключевыми словами «converge» и «diverge». В первой части рассказа сцена игры в индейцев, встреча с соседкой на пороге ее дома, утреннее следование за ней по дороге в школу, субботние походы с тетей за покупками сливаются в едином потоке жизни, повторяются с завидной регулярностью и предсказуемостью. Также последовательна «тайная» жизнь подростка, направленная на воображаемый образ соседской девочки, - гармоничная и незатейливая влюбленность в прекрасную мечту. В толпе людей («converge» = CROWD), в играх с товарищами («meet»= проекция в заголовок второго рассказа «Встреча») рассказчик чувствует свое единство с воображаемым образом («converge» = UNITE, UNION). Но как расходятся у воображаемой пары дороги в школу, так «отправка» сбивает привычный ритм действий («diverge» = MODIFY, VARY).

В день посещения базара рассказчик отказывается от игры с товарищами, затворяется в доме, ожидая возвращения с работы «волшебного помощника» с «волшебным предметом». «Помощник» задерживается, позабыв об обещании дать мальчику денег. Подобно дяде, расслабляющемуся в барах, мальчик бродит по комнатам, раскрепощая душу пением: "The high, cold, empty, gloomy rooms liberated me and I went from room to room singing." [2: 33]. Обе части рассказа – до и после «отправки» – объединены образом фигурки в искусственном свете фонаря. Разница состоит в том, что инвариантный материальный образ транспонируется в поэтический, обобщенный.

В оценочной категории «эпифания» маркированное, «тупиковое» благополучие становится немаркированным. Герой после «отправки» постоянно оказывается в положении, связанном с одиночеством. В день «отправки» из-за нерасторопности дяди он впервые не успевает определить, когда девочка выходит из дома в школу, что вынуждает его проследовать на занятия в вынужденном одиночестве. Днем он не выходит во двор для обычной игры со сверстниками, потому что ожидает запаздывающего «волшебного помощника» с «волшебным предметом», монеткой для посещения базара. Пением, а не молчаливым листанием старых журналов, заполняется одинокий досуг в стенах дома. В унылой тишине рождается душа, которой тесно в спящем, парализованном мирке прежних будней. Страстное стремление юной души к свободе, гармонии, союзу через «отправку» впервые устремляется в будущее, о котором герой раньше не задумывался. Инвариантная «игра» сменяется вариантной «не игрой», и последняя разрешается эмоциональным всплеском. «Отправка» копирует сказочное действие, но она ведет к осложнениям, в которых рассказчик отделяется от окружающего и оценивает себя по взрослому (одинокое странствие – в школу, по дому, к базару, по лавкам базара – кажется, все разъединяет, обособляет и обращает к глубинам собственной души).

В настоящую жизнь рассказчик вступает одиноким странником, отпившим из чаши страданий. В тупике опустевшего базара он чувствует рождение внутренних, непонятных сил. Он еще не готов облечь гордыню и боль в слова, а если бы смог, то, на наш взгляд, сказал бы нечто подобное герою Флобера: «Чем же провинилась ты, несчастная душа, что тебя заключили в тюрьму моего тела, где ты тщетно бьешь крыльями и разбиваешь их о теснящие тебя стены? Я чувствую, что ты хочешь улететь, что ты плачешь здесь, и когда я вижу звезды, ты устремляешься к ним, и когда передо мной море, ты бежишь к нему быстрее, чем иной взгляд, и когда я вижу могилы – разве не ты протягиваешь к ним руки, в то время как тело еще хочет жить?» [3: 340]. Насколько ярко засветится волшебная лампа «аравии» мальчика, зависит от него самого.

ОПОСРЕДОВАННОЕ ВКЛЮЧЕНИЕ ЗАГОЛОВКОВ ДРУГИХ РАССКАЗОВ И ТЕКСТОВЫЕ КОНСТАНТЫ

В тексте рассказа «Аравия» частично повторяются заголовки семи других рассказов цикла. К ним относятся «Сестры», «После гонок», «Облачко», «Мертвые», «Два щеголя», «Пансион» и «День плюща». В двойном повторе “an uninhabited house of two stories” объединены заголовки «Пансиона» и «Двух щеголей» – жилой дом, в котором жизнь замерла из-за отсутствия жильцов, символизирует духовную и физическую смерть жителей города. Почти все опосредованные включения заголовков концентрируются в первой части рассказа, до отправки героя: house(s), room(s), day(s), two, died, sister, little, after. Три из них (повторы after, houses и two) переносятся во вторую часть, делая повторы заголовков «Пансиона», «После гонок» и «Двух щеголей» сквозными. К дословным повторам примыкают связанные по смыслу слова и выражения: пожелтевшие страницы книги, запущенный сад, облетевшая яблоня (смерть), коттеджи и второй этаж, галерея (число «два»), здание и лавка (дом и комната) и некоторые другие.

Опосредованное включение заголовков «Сестер» и «Мертвых» является напоминанием о разбитых иллюзиях. Сломанный потир, ставший причиной смерти священника в «Сестрах», вкладывается, в образном смысле, в руки мальчику как символ смысла жизни. Слово «сестра» эксплицирует несказанное о семье рассказчика – он сирота, который воспитывается дядей и тетей (сестра), у него могла бы быть сестра, подобная сестре товарища по играм. Проекция, которые направлены в комнату умершего священника, где мальчик любит проводить время в размышлениях, эксплицируют раздумья о «живых мертвых» и «мертвых живых», которые наиболее полно раскрываются в обрамляющих рассказах цикла.

Опосредованное включение «Облачка» через слово “little” разделяет явь и грезу, действительность и мечту. Рассказчик еще неопытен и наивен: “I was thankful that I could see so little” [2: 31]. В отличие от зрелого героя «Облачка», размышляющего за чтением томика Байрона о своей несостоявшейся литературной карьере, он еще не разочарован и не одолевает сомнениями. Вместе с тем жизнь его входит в новое русло. До посещения базара рассказчик был защищен от жизненных бурь. После «эпифании» он, по-видимому, сумеет направить свою страстную душу в нужном направлении.

До посещения базара мальчик регулярно выбегал из дома за (“after”) идущей в школу соседкой (опосредованный суженный повтор заголовка «После гонок»). В день посещения базара установленный порядок рушится из-за медлительности дяди, которому нельзя выдать свою тайну. Прибытие на базар задерживается опозданием электрички: “After an intolerable delay the train moved out of the station slowly.” [2: 34]. Один и тот же предлог “after”, таким образом, выделяет и привычное, и особенное. В значении «после» прослеживается как связь с будущим, так и содержится намек на то, что вступление в жизнь опасно откладывать на потом.

Зацепление повторов слов «дом»/ «дома», «комната»/ «комнаты» с постоянной сменой грамматической формы имеет значение «нехватки пространства, свободы». Проводится аналогия между заброшенным домом и опустевшим базаром, жилой комнатой и комнатой смерти, спальней и классной комнатой, высокими сводами комнат жилого помещения и временной постройкой базара. Помещения отделяются от внешнего мира занавесом – точно так закрыт вход в душу с ее комнатами «радости» и «печали», «восторга» и «боли». За занавесом – жизнь души, магия образного бытия. Опосредованное включение слова «день» (заголовок «День плюща») служит временным ограничителем («short days of winter”, “the tedious intervening days”, “by day in the classroom”).

Наконец, опосредованное включение числительного «два» в частичном повторе заголовка «Двух щеголей». Двухэтажный дом в конце улицы, двое дерущихся мальчишек, двое молодых людей, любезничающих с продавщицей, двое продавцов, считающих выручку, двухпенсовая монетка, так и не израсходованная на подарок, – везде подчеркивается парность как минимальное условие для реализации нужды одного человека в общении с другим. Кроме того, «два» проецируется в заголовок «Аравии» через текстовую константу «копия», о которой говорилось выше.

Подытоживая опосредованные повторы заголовков других рассказов в «Аравию», следует переосмыслить слово «базар», ключевое для «Аравии». Его образный смысл, на наш взгляд, состоит в схожести, подобии с безжизненной подделкой под золотой дворец (дом и комнаты), в котором «волшебная лампа Аладина» гаснет в полной тишине.

ЗАГОЛОВОК И СВЕТОЦВЕТОВАЯ СРЕДА

В рассказе всего несколько цветообозначений: 1) лиловое небо над улицей, которое является символом чувственности; 2) пожелтевшие страницы книги и потемневшие (“brown”) дома улицы, символы одряхления и разрушения; 3) коричневое платье девочки, сливающееся с колоритом старых дублинских улиц; 4) белизна шеи, рук и окантовки нижней юбки девочки – символы воображения и фантазии; 5) серебряный браслетик на руке девочки – цвет металла; 6) слова с обозначением «свет физический» (light, gleam, twinkle, glare, flare); 7) слова с обозначением «тьмы» (dark, darkness); 7) разноцветные лампочки с

названием базара (“colored lamps”). Действие рассказа проходит при искусственном освещении, оттеняющем привычный цвет предметов. Приглушенностью тона создается «сказочный» колорит, поэтизирующий реальную жизнь. В свете, который отбрасывает фонарь, вспыхивают волосы. На фоне освещенного дверного проема вырисовывается в контурах птицы силуэт девочки. Светится окошко в доме напротив. Ослепляют торговые кварталы, и тускло освещаются светом из окон жилые улицы. Мерцает река, радостно мигают раскрашенные лампочки у входа в «Аравию». Мир воспринимается с элементом игры воображения, фантазии. Интересно, что образ мечты в оболочке живущей напротив девочки складывается двумя цветообозначениями – коричневым и белым. Она – одновременно и порождение дублинских улиц, одетая в их одежды, и чистота, воплощенная в легендарном образе ирландской Изольды. Образный смысл заголовка проявляется в «дыхании» светоцветовой среды, то мерцающей, то вспыхивающей, в пульсации жизни, чутко запечатлеваемой душой.

Цветообозначения “dark” и “brown” включены в описание улицы и пересекаются с другими эпитетами: quiet street = [peaceful], decent lives = [pure], imperturbable faces = [dispassionate, inexcitable], silent street = [morose, quiet], the houses had grown somber = [dark, gloomy, cheerless, mournful], gloomy rooms = [cheerless, dark, somber], dark (muddy lanes, dripping gardens, odorous stables) = [gloomy, somber, cheerless]. Оставив только синонимы, которые не встречаются в тексте, получаем образный смысл типичной дублинской улицы: «бесстрастная, унылая, парализованная».

Теперь посмотрим, в каком окружении выступает слово “darkness” в «эпифании»: darkness = [blackness, incomprehension, hidden meaning], creature = [human being, living thing, soul], vanity = [pride], anguish = [pain], anger = [passion]. Сравнение паралича окружения (унылая темнота) и «оцепенения сознания» (тьма, приближенная к черноте) позволяет выявить дихотомию: [БЕССТРАСТНЫЙ] и [СТРАСТНЫЙ]. Возможная интерпретация: РОЖДЕНИЕ СТРАСТНОЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ДУШИ НА БЕССТРАСТНОЙ УЛИЦЕ. Белый цвет прошлого опыта сменяется чернеющей темнотой будущего. «Скрытое значение» (“darkness”) образного смысла заголовка «Аравии», по-нашему, состоит в необходимости поэтического преобразования жизни как единственном выходе из тупика обыденности и повседневности. Рассказы, заголовки которых опосредовано включены в «Аравию», углубляют понимание этой истины.

ВЫВОДЫ

Вышеизложенное позволяет заключить, что в предметно-тематическом единстве цикла текстовые константы, вариантное толкование инвариантного заголовка, размыкают границы отдельного рассказа и вовлекаются в общую концептуальную сеть как неотъемлемые части целого. Образный смысл заголовка осваивается в разных текстовых структурах, которые моделируются с опорой на авторские ключевые слова. Рассказ «Аравия» выделяется специфическим преломлением сквозной для цикла константы «подобие жизни». В нем «подобие жизни» - это «удовольствие от грезы вымысла».

ЛИТЕРАТУРА

1. Волошин М. Откровение детских игр // Лики творчества. – Ленинград: Наука, 1984. – С. 492-504.
2. Joyce J. Araby // Dubliners. – L.: Longman, 1996. – P. 29-36.
3. Флобер Г. Смар // О литературе, искусстве, писательском труде: В 2 т. – Т. 2. – М.: Художественная литература, 1985. – С. 337-341.
4. Якобсон Р. Речевая коммуникация // Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985. – С. 306-318.
5. Яценко Е.Ю. Опосредование мыслительной деятельности индивида через систему конкретного языка в ходе текстовой деятельности // Предложение и текст: Межвузовский сборник научных трудов. – Рязань: ЗГПУ им. С.А. Есенина, 1998. – С. 120-129.
6. Кухаренко В.А. Интерпретация текста. – М.: Просвещение, 1988. – 192с.

РИБАЛЬСЬКА ЛЕКСИКА ЗАПОРОЗЬКОГО КОЗАЦЬКОГО ВЖИТКУ В ПОДОРОЖНІХ ЗАПИСКАХ В.ЗУЄВА «О БЫВШИХ ПРОМЫСЛАХ ЗАПОРОЖСКИХ КАЗАКОВ И НАИПАЧЕ РЫБНОМ»

Христин І.А., здобувач

Запорізький державний університет

Стаття присвячена дослідженню семантичних груп рибальської лексики запорозького козацького вжитку. Фактичний матеріал підібрано за подорожніми записками В.Зуєва
Ключові слова: рибальська лексика, етимологія, запозичення, архаїзми, історизми, загальноживані слова.

Христин И.А. РЫБОЛОВЕЦКАЯ ЛЕКСИКА, УПОТРЕБЛЯЕМАЯ ЗАПОРОЖСКИМИ КАЗАКАМИ В ДОРОЖНЫХ ЗАПИСКАХ В.ЗУЕВА «О БЫВШИХ ПРОМЫСЛАХ ЗАПОРОЖСКИХ КАЗАКОВ И НАИПАЧЕ РЫБНОМ» / Запорожский государственный университет, Украина.

Статья посвящена изучению семантических групп рыболовецкой лексики, употребляемой запорожскими казаками. Фактический материал подобран по дорожным запискам В.Зуева.
Ключевые слова: рыболовецкая лексика, этимология, заимствования, архаизмы, историзмы, общепотребительные слова.

Christich I.A. THE FISHMAN LEXICS WHICH USED BY COSACS IN TRAVELLING NOTES OF V.ZUEV «ABOUT FORMER FISHERY OF ZAPOROZHYE COSACS» / Zaporizhzhya state university, Ukraine.

The article is devoted to the studying of the semantic groups of the fisherman lecsics, which used by zaporozhye cosacs. The phonetic material selected in travelling notes written by V.Zuev.
Key words: fishman lecsic, etymology, neologisms, archaisms, historisms, words of common usage.

Рибальство було однією з головних підвалин економіки Запорозької Січі. Воно забезпечувало значну частину потреб запорозьких козаків у продуктах харчування. Крім того, риба була одним із головних продуктів запорозького експорту, який надавав переважній більшості січового товариства кошти на озброєння, одяг тощо [1].

Подорожні записки В.Зуєва [2] цікавили і цікавлять учених при дослідженні історії Південної України останньої чверті XVIII століття. До цього часу вивчення цієї пам'ятки мовознавцями не проводилося, хоча в ній зафіксована живомовна стихія запорозького козацького вжитку.

Спостереження В.Зуєва над рибними промислами запорозьких козаків були надруковані в місяцеслові на 1786 рік [3]. Ці спостереження – результат зимівлі В.Зуєва в Херсоні. На жаль, він не акцентував увагу на тому, якого походження отримані ним відомості, але обізнаність із технікою рибного промислу запорозьких козаків дає підстави вважати, що інформація отримана безпосередньо від діючих осіб як запорозького промислу, так і рибної торгівлі. У місті він мав можливість спілкуватися з колишніми запорозькими козаками, які приїздили на торги, а також із торговцями, які купували рибу в запорозьких козаків. Крім того, він міг спостерігати техніку рибної ловлі запорозьких козаків та рибні заводи безпосередньо на Дніпровському лимані [4,270].

У своїх записках В.Зуєв намагався достовірно передати усе почуте й побачене. Наявні в записках про запорозький промисел найменування та поняття, які не характерні для економічного життя російської держави (та навіть і для окремих регіонів України) і, може, були навіть незрозумілі самому В.Зуєву, – передані доволі правильно.

Дослідивши мову подорожніх записок В.Зуєва, рибальську лексику запорозького козацького вжитку ми поділили на такі семантичні групи:

1. Лексика на позначення знарядь дії: **невід, сітка (сіть), косяк, мережа, бредень, самолов, куга, проріж, довбня, поплавок**. Наприклад: *Орудия рыболовныя у запорожцев шести родов: неводы, большия и разные мелкие сети, косяки, мережи и самоловы* [5, 272]; *Через сутки подымают косяк и рыбу, которая из ячей ни в зад ни вперед вырваться не может и убивают долбнями* [5, 273]; *Оные опускают на дно на открытом лимане навязав к одной стороне тяжелые камни, а к другой, на веревки пуки камыша, // называемые куги, которые плавая по поверхности держат сеть стеною* [5, 273].

Невід. Лексема “невід” – запозичення з давньоісландської мови [6, III, 114]. Значення її збереглося [див. 7, V, 262].

Сіть. Етимологічно лексема “сіть” - праслов'янського походження **sěť*. У словнику Б.Грінченка ця лексема зафіксована у двох значеннях: “сіть”, “сітка – це сіть, за розміром менша за невід для ловлі

риби, а також птахів” [8, IV, 128]. У сучасній українській мові лексема “сіть” зберегла своє перше значення, а друге – використовується лише в переносному значенні [7, IX, 234].

Косяк. За походженням лексема “косяк” – звуконаслідувальне слово [9, II, 350]. У словнику Б.Грінченка ця лексема зафіксована як багатозначна: “гострий кут”, “колоди, які кріпляться між двома стовпами (у вигляді літери М”, “шмат сіті; з шести косяків зшивається бредень”, “канат для якоря на дніпровському човні”, “невеликий табун коней” [8, II, 292]. У сучасній українській мові ця лексема втратила свої первинні значення і вживається лише в таких: “розм. одвірок”, “скупчення риб у період нересту”, “те саме, що зграя” [7, IV, 309].

Мережа. Лексема “мережа” – праслов’янського походження - **merža* “(плетена) сітка” [6, III, 440]. Б.Грінченко у своєму словнику дає лексемі “мережа” таке пояснення: “неводь съ большими очками” [8, II, 417]. У сучасній українській мові ця лексема зберегла своє значення і набула нових: “перен. те, що нагадує своїм виглядом багато схрещених, переплетених ліній”, “сукупність яких-небудь шляхів, ліній зв’язку, каналів і т.ін.”, “сукупність однорідних закладів, підприємств і т. ін., розташованих на певній території” [7, IV, 674].

Бредень. Етимологічно лексема “бредень” - від праслов’янського **brьsti < *brьditi, broditi* [6, I, 252-253]. У словнику Б.Грінченка лексема “бредень” подана зі значенням: “коротка рибальська сіть від 3 до 6 саж довжиною” [8, I, 96]. У “Словнику української мови” ця лексема не зафіксована.

Самолов. Лексема “самолов” виникла внаслідок поєднання двох основ за допомогою голосного. У словнику Б.Грінченка ця лексема не зафіксована. У сучасній українській мові вона вживається в значеннях: “мисл. самодіюча пастка для ловлі звірів і птахів”, “різновид риболовної снасті” [7, IX, 39].

Куга. Походження лексеми “куга” – неясне. Б.Грінченко в словнику подає два значення цієї лексеми: “водяні рослини”, “дерев’яний поплавок до неводу або сіті” [8, II, 318]. У “Словнику української мови” лексема “куга” зі значенням “дерев’яний поплавок” не зафіксована [7, IV, 383].

Довбня. Лексема “довбня” – праслов’янського походження від “довбати”, “довбти” [6, II, 99]. У словнику Б.Грінченка вона подана зі значенням “великий дерев’яний молот” [8, I, 401]. У сучасній українській мові ця лексема дещо розширила своє значення: “великий, переважно дерев’яний молот або взагалі велика дерев’яна палиця з потовщенням на кінці”, “перен., лайл. про нетямущу, дурну людину” [7, II, 330].

Поплавок. У словнику Б.Грінченка лексема “поплавок” зафіксована у своєму прямому значенні [8, III, 332]. У сучасній українській мові ця лексема збереглася і набула нового значення: “надутий повітрям прогумований мішок, який використовують як опору при швидкому наведенні мостів, лаштуванні паромів”, “те саме, що поплавище – прикріплений до дна предмет, що утримується на поверхні води і вказує на місцезнаходження рибальського знаряддя” [7, VII, 207].

До цієї семантичної групи належить і лексема “**проріж**”, значення якої В.Зуєв докладно пояснює: “Однако для крупной белой рыбы делают особые сети длиною в 50 сажен, у коих ячейки больше, нежели у невода, если же при всем том они еще часты, то в таком случае прикрывают ее другою, у коей ячеи гораздо пространнее, и тогда первую мелкочейную во многих местах продавают сквозь другую, крупночейную, наподобие рукавов и называют прорезью” [5, 272]. Треба зазначити, що ні в словнику Б.Грінченка, ні в “Словнику української мови” лексема “проріж” не зафіксована.

2. Лексика на позначення назв риби: **короп, лящ, судак, щука, білізна, вирезуб, тарань, чехоня, секрет, окунь, бики, осетр, белуга, чечуга, пістряга, сом, камбала, скумбрія, оселедець, карась, лин.** Наприклад: *Рыба во всегдашнее время в Днепре ловящаясь суть: карпы, лещи, судаки, щуки, белезны, вырезубы, тарани, чехони, секреты, окуни, и бики, из коих, как скоро лед вскроется, первейшая по красной рыбе появляется тарань. Лины и карасы водятся только в речках в Днепре впадающих и в ближайших к ним озерах. Красная или по тамошнему черною называемая рыба, осетры, белуги, чечуги, пистрюги, сомы, хотя заходят в Днепр, но больший их лов бывает в Лимане. Камбала, скабрия и сельди ловятся только в Лимане* [5, 272];

Короп. Лексема “карп” (*короп*) – запозичення із середньоніжньонімецької мови (снн. *karpe* (n), як і днв. *karpo*, нвн. *karpfet*) [6, II, 395]. У сучасній українській мові ця лексема вживається у своєму прямому значенні [див. 7, IV, 298].

Лящ. Лексема “лящ” – похідне утворення від звуконаслідувальної основи *lesk-ati, lešč-ati* (**ljaščati*); назва пояснюється тим, що під час нересту лящі вискакують у повітря і, падаючи, ударають (ляскають) по воді [6, III, 345]. У словнику Б.Грінченка лексема “лящ” подана у двох значеннях: “назва риби”, “ляпас” [8, II, 394]. У сучасній українській мові багатозначність цієї лексеми повністю збереглася [7, IV, 583].

Судак. Щодо походження лексеми “судак” вченими ведуться суперечки. Деякі вважають, що новонавхньонімецьке *Zander* “судак” – запозичення зі слов’янських мов, в той же час розглядається як

похідне від нов.-в.н. *sand* “пісок”, д.-в.-н. *sant* - теж саме, з суф. *-art* - оскільки риба любить піщане дно. Інші вважають, що лексема “судак” – запозичення з тюркських мов або з польської мови [9, III, 795]. Вона вживається в прямому значенні і тепер [8, IV, 225], [7, IX, 823].

Щука. Лексема “щука”, ймовірно, запозичення з фін.-угорських мов [9, IV, 510]. У сучасній українській мові ця лексема вживається у своєму прямому значенні.

Білизна. Похідне від слова “білий”; можливо, назва цієї риби дана за її кольором. У словнику Б.Грінченка подано два значення лексеми “білизна”: “білизна (бѣлье)”, “риба” [8, I, 64]. У сучасній українській мові обидва значення цієї лексеми збереглися [див. 7, I, 181].

Вирезуб. У XVI-XVIII – *виризуб, верезуб* - походить із давнішого **вирізоуб* (у нижній щелепі цієї риби вищерблені зуби, ніби з вирізкою); може бути пов’язане з [верий] “вигнутий”; менш переконливе припущення про зв’язок із схв. *вирити* “виглядати, стирчати” і ст.-сл. “витріщити” [6, I, 379]. Значення цієї лексеми дійшло до наших днів без змін [див. 7, I, 467].

Тараня. Етимологія лексеми “тарань” неясна [9, IV, 22]. У сучасній українській мові лексема “тараня” зберегла своє первинне значення – “невелика промислова риба родини коропових” і набула нового переносного значення “про худу, високу людину” [7, X, 39].

Чехоня. Лексема “чехоня” – можливо, запозичення зі ср.нім. *Sichling, Messerfisch* “чехонь” від *Sichel* “серп”, *Messer* “нож”, а також рос. *сабля* “чеконь” [9, IV, 354]. У сучасній українській мові ця лексема вживається у своєму прямому значенні.

Секрет. Етимологія лексеми “секрет” неясна. Можливо, через посередництво польської мови *sekret* або з французької мови *secret* від лат. *sēcrētus* “окремий, схований; тайна” [9, III, 593]. У словнику Б.Грінченка ця лексема зафіксована у двох значеннях: “секретъ”, “риба” [8, IV, 112]. У сучасній українській мові лексема “секрет” втратила значення назви риби, натомість набула нових значень: “те, що не підлягає розголошенню, що приховується від інших”, “потайний пристрій у механізмах, предметах домашнього вжитку тощо”, “війс. додатковий сторожовий пост із кількох осіб, виставлений таємно на найбільш небезпечних підступах з боку противника, а також місце розташування такого поста”, “фізл. речовина, яку виробляють залози людини й тварини” [7, IX, 112].

Окунь. Лексема “окунь” (прісноводна хижа риба) - походить від слова “око”. Деякі вчені вважають, що ця лексема походить від **ak-* “гострий” та зближують з лит. *akstis* “ость, гастра палка”, др.-пруськ. *aketes* “борона” [9, III, 132]. Значення цієї лексеми збереглося.

Бичок. Етимологія цієї лексеми неясна. У словнику Б.Грінченка зафіксована лексема “бичок”, одне зі значень якої: “риба” [8, I, 59]. У сучасній українській мові ця лексема є загальноживаною: “невелика головата морська риба” [7, I, 172].

Осетр. Лексема “осетр” (велика промислова риба) походить від лит. *ašėtras* “осетр” [9, III, 158]. Значення цієї лексеми збереглося.

Білуга. Лексема “білуга” – це поєднання кореня *бел-* із суф. *-уг(a)* (який походить із *-oga*; ср. польськ. *pstrag* “форель” [9, I, 149]. Значення цієї лексеми збереглося.

Чечуга. В укр. мові “чечуга”, у рос. мові “стерлядь”, походження цієї лексеми пов’язують із рум. *săciugă* – та від угор. *kecsege* “осетр” [9, IV, 356]. У сучасній українській мові лексема “чечуга” як у своєму первинному значенні “цінна промислова риба родини осетрових; стерлядь”, так і з позначкою діал. “свиня” [7, XI, 320].

Пестрюга. Лексема “пестрюга” – праслов’янського походження - **pьstroгъ, *pьstroga*, що пов’язане зі словом “пістрий” [9, II, 250-251]. У сучасній українській мові лексема “пестрюга” вживається у значеннях: “діал. севрюга”, “форель”. [7, VI, 342].

Сом. Лексема “сом” – запозичення з лит. *šāmas*, лтш. *sams* “сом” [9, III, 716]. У словнику Б.Грінченка ця лексема подана за значенням “назва риби” [8, IV, 167]. У сучасній українській мові ця лексема зберегла своє первинне значення [7, IX, 454].

Камбала. Через російське посередництво лексема “камбала” була запозичена з фінської мови – фін. *kampala, kampela* [6, II, 357]. У словнику Б.Грінченка ця лексема не зафіксована. У сучасній українській мові лексема “камбала” має значення: “морська плоска риба з очима на одному боці голови” [7, IV, 81].

Скумбрія. Лексема “скумбрія” – запозичення з нов.-грецької мови [9, III, 662]. У словнику Б.Грінченка ця лексема зафіксована у своєму прямому значенні: “назва риби” [8, IV, 146]. У сучасній українській мові її значення повністю збереглося [7, IX, 334].

Оседець (сельдь). Лексема “сельдь” – запозичення з давн.-сканд. *sild, sild*, давн.-шв. *sild* “сельдь”. Запозичення відбулося до XII ст. [9, III, 597]. Б.Грінченко у своєму словнику подає лексеми “оселедець”

у двох значеннях: “сельдь”, “хохол, пасмо волосся на вибритій голові” [8, III, 65]. У сучасній українській мові обидва значення збереглися [7, V, 758].

Карась. Етимологічно лексема “карась” - праслов'янського походження - *karasъ, karasjъ*. Можливо, що це запозичення з якоїсь сусідньої мови (пор. мар. удм. *karaka*) [6, II, 386-387]. У словнику Б.Грінченка ця лексема зафіксована у двох значеннях: “назва риби: карась”, “назва вола за кольором схожого з опірніям куропатки” [8, II, 220]. У сучасній українській мові друге значення не збереглося [див. 7, IV, 101].

Лин. Етимологія лексеми “лин” неясна. Деякі вчені говорять про спорідненість із лит. *lynas*, лтш. *līnis*, давн.-пруськ. *linis* [9, II, 498]. У словнику Б.Грінченка ця лексема подана за значенням “назва риби” [8, II, 359]. У сучасній українській мові ця лексема зберегла своє первинне значення.

3. Лексика на позначення процесів дії: **риболовство, ловля/лов/лови, потрошити, полоскати, мочити, банити, солити, в'ялити, проволочити, обварювати, чешуянити, карбувати.** Наприклад: *Приготовление красной рыбы начинают потрошением, откладывая жир, икру и клей особо. Выпотрошенную мочат весной, когда весна еще холодна целые сутки, а летом несколько часов в самом лимане, потом солят весьма круто, а по просолению банят или полощут в воде и после вялят на солнце* [5, 273]; *Белую рыбу приготавливают таким же образом как и красную; т.е. наловив довольно количество занимаются все, кто тут ни есть чешуянием ея и потрошением, однако смотря на количество рыбы на мелкость ее, нельзя не дивиться, с каким проворством все сие упражнение чинится* [5, 273]; *Разложенную солят каждую порознь, кладут в кадки, а по просолении нижут на веревки, банят в воде и развешивают для вяления* [5, 273].

Риболовство. У сучасній українській мові ця лексема зберегла своє значення і набула нового: “ловіння риби; лов, добування риби як галузь народного господарства; рибальський промысел” [7, VIII, 527].

Лов/лови/ловити/. Етимологічно лексема “лов/лови/ловити” - праслов'янського походження від *lovъ* “ловіння звірів, птахів, риб; здобич” та *loviti* “старатися спіймати дичину, полюючи, підстерігаючи; хапати” [6, III, 277]. У словнику Б.Грінченка лексема “лов/лови/ловити” має значення: “ловля”, “полювання, звірина ловля” [8, II, 373-374]. У сучасній українській мові ця лексема зберегла своє первинне значення і набула нових: “хапати що-небудь на льоту”, “брати, вибирати що-небудь з рідини”, “хватати які-небудь живі істоти з певною метою”, “перен. намагатися збагнути, сприйняти слухом, зором”, “радіо, розм. приймати радіохвилі, передачі”, “перен., розм. виявляти чий-небудь помилки, суперечки і т.ін.” [7, IV, 538].

Потрошити. Етимологічно лексема “потрошити” – похідне утворення від “потрох” [9, III, 342]. У словнику Б.Грінченка ця лексема не зафіксована. У сучасній українській мові вона вживається зі значеннями: “виймати нутрощі з убитої тварини”, “розм. робити розтин”, “перен., розм. витягувати що-небудь звідкись, випорожнювати щось, забирати в кого-небудь (майно, гроші і т.ін.)” [7, VII, 427].

Полоскати. Етимологічно лексема “полоскати” – можливо, звуконаслідувальне праслов'янське **polskati* поряд з **polkati* [9, III, 315]. У словнику Б.Грінченка ця лексема зафіксована у своєму прямому значенні [8, III, 287]. У сучасній українській мові вона розширила своє значення і набула нових: “промивати білизну, одяг і т. ін., занурюючи їх у воду й водячи з боку в бік”, “промивати для очищення, освіження або з лікувальною метою рот, зуби і горло”, “розм. коливати, розвівати що-небудь”, “перен., розм. дуже бити”, “перен. те саме. що полоскатися (тріпотіти. коливатися)” [7, VII, 96].

Мочити. Лексема “мочити(мокнути, мочати, мокти)” – праслов'янського походження *močiti, moknoti, mokrъ* [6, III, 499]. У словнику Б.Грінченка ця лексема зафіксована у прямому значенні – “мочити, змочувати” [8, II, 450]. У сучасній українській мові вона зберегла своє значення і набула нового: “тримати у воді, у спеціальному розчині, надаючи певних якостей” [7, IV, 815].

Банити. Етимологія лексеми неясна. У словнику Б.Грінченка ця лексема подана в трьох значеннях: “мити, вимивати, виполощувати”, “полоскати”, “бити (людину)” [8, I, 26-27]. У сучасній українській мові лексема “банити” вживається лише у двох значеннях: “мити”, “перен. бити” [7, I, 100].

Солити. Етимологічно лексема “солити” - похідне від праслов'янського *“соль”* [9, III, 715]. У словнику Б.Грінченка вона зафіксована у своєму прямому значенні [8, IV, 165]. У сучасній українській мові лексема “солити” зберегла своє первинне значення і набула переносного: “розм. робити неприємності, шкодити кому-небудь; насолювати” [7, IX, 443].

В'ялити. Лексема “в'ялити” - запозичення з праслов'янської мови **vędnoti* [6, I, 443]. У словнику Б.Грінченка подано два значення цієї лексеми: “робити в'ялим, в'ялити”, “сокрушать, сумувати” [8, I, 261]. У сучасній українській мові лексема “в'ялити” зберегла свої значення: “позбавляти свіжості, соковитості, пружності; присушувати”, “перен. позбавляти жвавості, рухливості, бадьорості; робити млявим, малорухомим” [7, I, 798].

Проволочити. Лексема “проволочити” – похідне утворення від “волочити” [6, I, 442]. Вона зафіксована у словнику Б.Грінченка у трьох значеннях: “тягнути, волочити”, “бити, тягнути”, “боронувати” [8, I, 252]. У сучасній українській мові вона зберегла свою полісемічність і вживається в значеннях: “повільно тягнути, переміщати кого-, що-небудь”; “заст. зволікати”; “перен., розм. затримувати, уповільнювати хід, здійснення чого-небудь”; “проборонувати” [7, VIII, 144].

Обварювати. За походженням лексема “обварювати” - похідне префіксально-суфіксальне утворення. У словнику Б.Грінченка ця лексема зафіксована зі значенням: “обварювати, обварити, обдати кип’ятком” [8, III, 3]. У сучасній українській мові вона дещо розширила своє значення: “обливати окропом, гарячою рідиною або злегка проварювати; обпикати окропом, парою і т. ін. (шкіру людини); ошпарювати” [7, V, 469].

Чешуянити. Етимологічно лексема “чешуянити” - похідне утворення від праслов’янського “чешуя” [9, IV, 356]. У “Словнику української мови” ця лексема не зафіксована. Але треба зазначити, що у словнику Б.Грінченка лексема “чешуя” зафіксована як одне із значень лексеми “луска” [8, II, 382].

Карбувати. Етимологічно лексема “карбувати” - запозичення з польської мови – *karbować* “робити нарізки” [9, II, 195]. У сучасній українській мові вона набула нових значень: “робити зарубку, позначку на чому-небудь”; “вирізьблювати що-небудь на металі, камені тощо”; “перен. чітко, розмірено відбивати”; “техн. обробляти тиском краї заклепкових швів і нещільних з’єднань у металевих виробах, щоб закрити щілини”. Із ремаркою “заст.” ця лексема вживається в значенні “розтинати, різати на частини” [7, IV, 103].

4. Лексика на позначення продуктів рибальського промислу: **жир, ікра, клей, потрох**. Наприклад: *Жир из красной рыбы вырезают они ремнями либо кусками и посолив едят с хлебом на подобие ветчины. Клей же вынул из рыбы // вялят несколько на солнце, а после содрав верхнюю кожуцу без всякого обваривания сбивают в четырехугольные плитки и так продают* [5, 273].

Жир. Зафіксована в подорожніх записках В.Зуєва лексема “жир” (сало) – загальноприйнятої етимології не має [6, I, 198]. У словнику Б.Грінченка подано її у чотирьох значеннях: “Жир”; “корм, здобич (у диких тварин)”; “горішки з дерева бук”; “масть гральної карти” [8, I, 484]. У сучасній українській мові вживається лише два значення: “жир – масляниста, нерозчинна у воді речовина, що входить до складу організму людини, тварини й рослини”; “розм. масть гральної карти” [7, II, 530].

Ікра. Етимологічно лексема “ікра” – праслов’янського походження **jьkra*, споріднене з лит. *ikras, ikrai* “ікра”, лтс. *ikra* [6, II, 294]. У словнику Б.Грінченка ця лексема зафіксована у двох значеннях: “ікра”, “вим’я корови” [8, II, 197]. У сучасній українській мові друге значення втрачене, хоча з’явилося нове: “страва з дрібно насічених овочів” [7, IV, 16].

Клей. Лексема “клей” – праслов’янського походження (псл. **kъlějъ, *kъlbjъ*) [6, II, 456-457]. У словнику Б.Грінченка вона зафіксована зі значенням: “клей, липка речовина” [8, II, 249]. У сучасній українській мові лексема “клей” набула нового значення: “розм., рідко. Те саме, що глей (загустлий сік, що виступає на стовбурах деяких фруктових дерев)” [7, IV, 178].

Потрох. Етимологія лексеми “потрох” неясна. Можливо, пов’язана з болг. *troxá* - “крошка, шматочок”, порівнюючи аналогічні пол. *podrobce, podrobki* “потроха, нутроші” [9, III, 346]. У словнику Б.Грінченка ця лексема не зафіксована. У сучасній українській мові вона зафіксована з ремаркою “рідко” у значенні “потрох”: “частина нутрошів тварин, переважно придатна для їди”, “діал. потерть” [7, VII, 429].

5. На позначення місця, де козаки займалися рибальством, зафіксована лексема **артіль** (риболовна артіль). Наприклад: *... сие называлось них варить рыбу на стебло и составляло обыкновеннейшие для рыболовной артели варевы* [5, 272].

Артіль. Етимологічно лексема “артіль” – запозичення з тюркських мов через посередництво російської [6, I, 88]. У сучасній українській мові ця лексема є загальноживаною і вживається у значенні: “група людей однієї професії або ремесла, які об’єдналися для спільної праці на основі усупільнення засобів виробництва” [7, I, 63].

В.Зуєв у своїх подорожніх записках докладно пояснює значення понять **голова, крошень/крошевня, рубанка/рубань, боковня, голкова** на позначення назв сукупності риби за сортом: *“Свежую, соленую или вяленую продавали всегда головами. Головою называется у них известное количество той или другой величины рыбы, так что всякая обыкновенна делима была на четыре сорта. Самой крупной белой рыбы, как-то судаков, лещей, вырезубов и тому подобных походит в голову в сто, а больших карпов только пятьдесят, таковой рыбы голова называется // собственно крошень или крошевня. Второй величины голову составляют двести рыб, и как она при приготовлении обыкновенно на брюхе для приметы, что их две ровняются с одною большою, надрезываются, то и голова прозвана по тому собственным именем рубанкою или рубанью. Третьей величины рыба кладется в голову пятьсот; она*

бывает надрезана вдоль поперек по бокам и по тому называется **боковнею**. Четвертой величины голова заключает в себе тысячу рыбок, и потому, что ее вялят продевая большими иглами сквозь глаза на веревочках, называется **игольнею**” [5, 274]. Подібна точність може свідчити про запис усних розповідей безпосередньо під час зустрічі із запорозькими козаками. У жодному словнику не зафіксована лексема “крошень/крошевня” зі значенням: “сукупності риби за сортом”, хоча у словнику Б.Грінченка знаходимо лексему “крошня” зі значеннями: “рибальський сак”, “верх, будка візка” [8, II, 311]. В етимологічному словнику вказується, що лексема “крошень” зі значенням: “гурт білої риби” – очевидно, результат видозміни слова праслов’янського **krosna-ja* < *krosna*, *krosno* “крошня”(рибальський сак) [6, III, 106]. У “Словнику української мови” ця лексема не зафіксована. Інші лексеми цієї семантичної групи зі значенням “назви сукупності риби за сортом” у жодному словнику не зафіксовані і етимологія їх неясна.

Отже, точність і достовірність переданих В.Зуєвим свідчень про рибний промисел запорозького козацтва, який продовжував своє існування в пониззі Дніпра й після зруйнування Запорозької Січі, зробили ці свідчення чи не хрестоматійними для розгляду питань рибальства на Запорозьких Вольностях, а також при вивченні живомовної стихії тієї історичної доби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем’єр, 2002. – 568 с.
2. Зуєв В. Подорожні записки від Санкт-Петербурга до Херсона в 1781 і 1782 рр. – Спб., 1782.
3. Зуєв В. О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном // Месяцеслов на 1786 год. – Спб., 1786. – С.1-16.
4. Козирев В.К. Записки В.Зуєва про рибні промисли запорозьких козаків // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII-XIX століття. – Вип. 6. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2001. – 334 с.
5. Зуєв В. О бывших промыслах запорожских казаков и наипаче рыбном // Козирев В.К. Записки В.Зуєва про рибні промисли запорозьких козаків // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної країни Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII-XIX століття. – Вип. 6. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2001. – 334 с.
6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – К.: Наукова думка. – Т.1 – 1982, Т.2 – 1985, Т.3 – 1989.
7. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
8. Словарь украинского языка. Собранный редакцией журнала “Киевская Старина”: Репринтне видання / Ред., с добавлением собственного материала Б.Д.Грінченка: В 4 т. – К.: Лексикон, 1996.
9. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М.: Прогрес. – Т.1 – 1986, Т.2 – 1986, Т.3 – 1987, Т.4 – 1987.

УДК 821.161.2-883

ПРОБЛЕМА МИТЦЯ І ВЛАДИ В ПОЕЗІЇ “НЕОКЛАСИКІВ”

Церна Г.М., к.філол.н., старший викладач

Кіровоградський соціально-педагогічний інститут «Педагогічна Академія»

На кінець 1920-х років література стає суто прагматичним чинником у культурній політиці радянської влади, а митці та їхні твори обертаються на ідеологічну зброю. Та складна духовна атмосфера спричинила появу групи “неокласиків”, які вважали духовну гармонію митця одним із головних чинників творчої праці. Тільки вільний дух, інтелектуальна свобода можуть принести творчу насолоду. Саме тому однією з основних проблем поезії “неокласиків” є проблема митця і влади.

Ключові слова: “Неокласики”, митець, влада, тоталітарна система, творчість, проблема.

Церна А.Н. ПРОБЛЕМА ХУДОЖНИКА И ВЛАСТИ В ПОЭЗИИ “НЕОКЛАССИКОВ” / Кировоградский социально-педагогический институт “Педагогическая Академия”, Украина

В конце 1920-х годов литература превращается в прагматический фактор культурной политики советской власти, а писатели и их произведения – в идеологическое оружие. Та сложная духовная атмосфера послужила причиной появления группы “неоклассиков”, которые считали духовную

гармонію художника одним из главных факторов творчества. Только вольный дух, интеллектуальная свобода могут принести творческое наслаждение. Именно поэтому одной из основных проблем поэзии «неоклассиков» является проблема художника и власти.

Ключевые слова: "Неоклассики", художник, власть, творчество, проблема, тоталитарная система.

Cerna A.N. PROBLEM OF THE CREATOR AND CREATION IN POETRY "NEOCLASSICS" / Kirovograd social - pedagogical institute "Pedagogical Academy", Ukraine.

In the end of the 1920th literature is turning into pragmatical factor of the cultural policy of the soviet government. As for the writers and their works, they are becoming an ideological instrument. That difficult atmosphere caused appearance of the group which was called neoclassics who considered spiritual harmony of the creator to be one of the most important factors of creation. Only free spirit, intellectual freedom can bring pleasure of creation. That is why the problem of the creator and government is considered to be one of the main problems of neoclassics.

Key works: Neoclassics, creator, government, creation, problem, totalitaristic system.

«Бурхлива, розпорошена, розмикана доба...» (як писав М.Куліш про 1920-ті роки) була ареною, де відбувався рух національного та культурного відродження України. Новітні ідеї, що виникли в колах української інтелігенції, відбилися на формуванні світогляду всієї літературної генерації того періоду. Головними рушіями того процесу стали «неокласики».

На їх особливу місію у створенні нового українського мистецтва доби «азіатського ренесансу» вказував М.Хвильовий. Обізнаність київських «неокласиків» з європейською літературою, робота над перекладами світових шедеврів, добра гуманітарна культура давали їм змогу творити поезію високого рівня. А саме це і потрібно було новій українській літературі. «Для романтики вітаїзму неокласицизм так потрібний, як і сама віра в правду великого азіатського ренесансу» [1, 442].

«Неокласики» були продуктом епохи 1920-х років. Та складна духовна атмосфера спричинила їх появу як протидію псевдолітературі, що поширювалася з неймовірною швидкістю. Одним із головних чинників творчої праці «неокласики» вважали духовну гармонію митця. Тільки вільний дух, інтелектуальна свобода можуть принести творчу насолоду. Саме тому «неокласики» переймали досвід у «Парнасців», членів «Крейтельської комуні» та античних митців. Ці попередники понад усе цінували ясність думки і свободу духу. Саме тому однією з основних проблем поезії «неокласиків» є проблема митця і влади.

Після революції перед владою постала проблема: як начепити мистецтву ідеологічний ярлик і зробити з письменників покірних рабів? Тривалі суперечки протягом 1920-х рр. щодо місця й призначення мистецтва в суспільному житті країни завершилися у 1929 році II з'їздом ВУСППу, на якому було поставлене під загрозу духовне життя народу та його ціннісні орієнтири. На з'їзді з упевненістю було проголошено, що «фронт пролетарської літератури на Україні організований, що пролетарська література успішно бореться за свою гегемонію» [2, 108]. Отже, на кінець 1920-х років література стає суто прагматичним чинником у культурній політиці радянської влади, а митці та їхні твори обертаються на ідеологічну зброю. Цей факт не лишили поза увагою і «неокласики». Вони дали свою відповідь, використовуючи в поезії «вічні» образи.

Вік новий... Тепер у кожній школі,
У гуртку бадьорих юнаків,
Візьмуть «Спартака» Джованіолі,
Прочитають про вогонь і гнів [3, 81].

Не вдаючись до широких описів, П.Филипович за допомогою лише кількох характерних деталей відтворює нові часи. Але відтворює їх, використовуючи стару, античну атрибутику. «Бадьорі» юнаки читають «Спартака», роман про раба, який очолив повстання гладіаторів.

Він виходить, смілий гладіатор,
На арену двадцяти століть,
Не один – багато їх, багато,
Не спинить таких, не спопелить [3, 81].

Цих юнаків XX століття поет називає «гладіаторами». Але ці гладіатори не мають нічого спільного з тими, колишніми. Їх поєднує лише «вогонь і гнів» душевний. Нинішні «спартаки» заперечують колишню велич Риму, замінюючи її «прапором революції червоним».

Консули і претори – навіщо?
Лесбіє, Катула не цілуй!
Зникло міма безсоромне грище,
Колізей упав у чорну млу [3, 81].

Колишня історія для них тепер не має ніякого значення. Вони створять свою, власну, нічим не схожу на попередню. «Старий світ зійшов культурою, він може виділяти хіба культурні секрети – у формі мистецтва й літератури, котрі потім природне утотожують з культурою» [4, 213].

Спроби патріотично налаштованої інтелігенції привернути увагу більшовиків до мудрих культурних традицій старого мистецтва, їх намагання створити ідеальні умови для гармонійного співіснування класичної та пролетарської творчості були потрактовані новою владою по-своєму. «Порожнє наслідування, холодне жонгливання порожніми формами стає на порядку денному – оживити занепадним техніцизмом мумію мистецтва» [5, 191]. Зеров ці драматичні для мистецтва часи, цей період жорстокого самовиживання митців відтворив у 14 рядках своєї поезії, узагальнивши це одним-єдиним словом *swietokradstwo* (пол. – блюзнірство):

Ерот, Псіхе і королевич Рама –
 Заповідний поезії домен...
 Чия ж рука, чия сліпа нетяма
 Вхопила вас і зганьбила Камен?
 Як ловко вам в широких тонях шльоки,
 Як мчали вас гексаметра потоки,
 Як пестив, Апулею, тонкий спів
 Твої прози точених рядків!
 А нині дано вам візок нужденний
 Трьохтемпної пропасниці. А нині вам –
 Князям, царям, героям і богам –
 В уста язик покладено буденний
 І вбрано вас во вретище лихе:
 - Всесильний Рамо! Чарівна Псіхе! [6, 73]

Як протест проти насильного спрощення мистецтва та позбавлення творчої самостійності митця звучить і вірш П.Филиповича “Не злато, ливан і смирна...”. Він є своєрідним маніфестом поетів:

Не злато, ливан і смирну
 Приносять троє царів –
 Весняну радість незмірну
 Віщує сонячний спів.

 І навіть дано Орфею
 Не слова летючий дим –
 Всевладну силу, щоб нею
 І камінь зробить живим! [3, 58]

Колись у сиву давнину жив знаменитий співець на ім'я Орфей, що вмів своїм голосом і грою на золотих струнах кіфари зачаровувати й одухотворювати природу. Поет мусить бути тим Орфеєм, стати його голосом, щоб вміти своєю поезією зачаровувати людські душі й оживляти зкам'янілі серця, а не навпаки, “цементувати” почуття заради штучної мети. “Мета поета – дати те сильне, потужне слово, що, подібно до Орфеевого співу, вміло зачаровувати звіра і камінь. Це, розуміється не програма, а висока недосяжна ціль, яку повинен собі ставити поет: діяти на людські серця так, щоб з кам'яних вони стали живими” [7, 62].

В одному ідейному ключі звучить і вірш М.Зерова “Хірон”, де автор своє тлумачення завдань митця втілює в образі міфічної істоти кентавра, напівлюдини, напівконя, який перемиг звірячу хіть свого племені.

Високо гребінь свій підносить Ета
 Понад зелені килими долин:
 Кентавр творить – і сім очеретин,
 І тонкий звук виказують поета.
 І спів його – як тиховода Лета...
 Його побожно п'ють Орфей і Лін,
 І горя людського гіркий полин
 Вмить перетворений на мед Гімета [6, 57].

Хірон – це митець, поет, художник, що робить свою величну справу в ім'я прекрасного. А прекрасною є та мить, коли людська душа перемагає тяжіння земної буденності і піднімається до найбільших духовних висот. Кожен мусить перемогти в собі кентавра, аби навчитися “розпізнавати трави” на життєвому полі і стати мудрим, як Хірон.

На початку 1930-х рр. по Україні покотилася хвиля арештів відомих письменників. Але тоталітарна система потребувала й справжніх митців. Такі письменники ставали предметом особливої опіки партії. І за дароване життя та комфорт вони мусили розраховуватися власною творчістю та психологічним

дискомфортом. І важко сказати, чия доля була трагічнішою. Адже цих, інших спіткала доля леопарда з поезії М.Драй-Хмари:

По кліті кованій, з залізними дверима,
Зневажений, але величніший, ніж бард,
В незриме дивлячись тужливими очима
Усе з кутка в куток ступає леопард [8, 71].

Так алегорично намагався “неокласик” відтворити психологічний стан митця в тоталітарній системі, привернути увагу співвітчизників до проблеми “митець і влада”. Є.Маланюк говорив з цього приводу: “У поневоленних націй поети, якими б дужими й геніальними вони не були, завжди носять в собі тавро невольництва, страшну печать раба, хоч, може, й гордого” [9, 82].

Ідеологічне коло навколо письменників усе більше звужувалося, все менше залишалося простору для вільної думки. Врешті-решт воно для багатьох звужувалося до розмірів нашійника, з допомогою якого митця приковували до царського трону і перетворювали на блазня. Але якщо в сиву давнину блазнями дозволялося говорити правду, якою б вона не була, то в новітні часи ці ж блазні повинні були говорити лише те, що приємне “царському” вухові:

Роог Yorigick! У ласкавий листопад
В широкім шумнім, вітровім пориві
Побачить очі тоскні та гнівливі,
Немовби вістря невідбійних шпад [6, 40].

Душа вимушеного блазня-поета страждає від подвійної кари, оскільки її бичуватимуть і мистецька мораль, і власна совість.

І слів марудних, і нудних тирад
В собі відчуті пута утяжливі,
Знає, що чуття не здіймуться в припливі,
І буде все, що скажеш ти, невлад [6, 40].

Таким постає перед нами психологічний портрет зламаного зовнішніми обставинами митця в поезії М.Зерова “Роог Yorigick!”. Колишня велич і сила тепер здаються чарівним сном, що колись наснився бунтівній душі. А тепер усе по-іншому: зламані крила і поранене слово ще зрідка нагадують про “пригодницький вік”, а сірі будні вимагають “марудних і нудних тирад”. І в цьому сум'ятті блазень змагатиметься в словесному двобої з поетом. А на карту буде поставлене мистецтво.

Роог Yorigick! Як тобі відмолодитись?
Чи винен ти, що ти уже не витязь,
Що твій пригодницький уже минувся вік;
Що в захваті таїться стільки суму,
А ввечері ти поринати звик
У хатню тишу і самотню думу [6, 40].

Внутрішню напругу героя автор розкриває саме через антитезу “захват – сум”. А бажання хатньої тиші і самотньої думи виступає еквівалентом каяття бідного Йорика за вимушену зраду.

Звернення до персонажів шекспірівських драм є характерним і для творчості М.Рильського. Так, у 1929 році він звертається до образу Гамлета і пише вірш під назвою “Принц данський”. Твір має підзаголовок “Під хвилю зневіри”. Це своєрідна розшифровка змісту твору та емоційного стану автора.

А серце тиснеться, а ніч чужа і темна,
А день...
Ні! Що вже там! Однакові всі дні!
І марні всі слова, - і всі пісні даремно
Грудьми кривавими у мури б'ють нічні [10, 292].

Внаслідок тяжких душевних переживань, до яких спричинили обставини суспільного життя, ліричний герой зазнає психологічного перевтілення і опиняється в ролі Гамлета.

Гамлет М.Рильського опиняється в ХХ столітті і звертається до “услесливо-брехливого вельможі”, новітнього Полонія, чия ненависть до неповторності й таланту стає нестерпною мукою для принца.

Радій зневажнику, бери мене на посміх,
На сірім стовпиську людському виставляй!
Та ж ти не брат мені ні в перших, ані в восьмих!
“Кваліфікуй” собі “упадництво й одчай”! [10, 292]

Все це знайоме було М.Рильському. Адже то саме їх, поетів - “неокласиків” ганьбили Загули й Савченки, приписували їм “упадництво” і “втечу від дійсності”, коли ця дійсність аж кричала від болю й наруги з їхніх поезій, коли образи, до яких вони зверталися, були просякнуті висотою духу й інтелекту, а не шаблонними рисами більшовика-пролетаря. А Гамлет продовжує свій монолог:

Нехай і справді так. Це нерви, може, сплін це...
 До Криму виїхать! Не думать, їсти й спать!..
 А пам'ятаєте:
 - Де ж це Полоній, принце?
 - Він за вечерюю.
 - Він їсть?
 - Його їдять [10, 292]

Нехай і справді принц “упадник”. Він може вибрати інший шлях: отримати привілеї придворного вельможі і не силувати себе тяжкими думами. Це коротке обивательське щастя. І весь зміст цього “щастя” Рильський вкладає в останні рядки твору. Полоній за вечерюю. Його їдять. Людське щастя коротке. І Гамлети, й Полонії розчиняються у небутті, але перші переможуть тлін, оскільки вони встигли при житті себе запитати: “Бути чи не бути?”. І самі ж відповіли: “Бути!”. Полонії ж цим запитанням не переймалися. Філософія життя так і лишилася для них запитанням без відповіді.

У сонеті “Гулливер” М.Зеров проводить виразну паралель між поневірянням героя “Мандрів Гулливера” Дж.Свіфта в країну ліліпутів та суспільним життям на Україні періоду 1930-х років:

Гулливер фантазує: “Ви? Збагнути?
 Чи можете у тямку взяти ви,
 Що горя мав я вище голови
 Не в Бробдінгнегу, не в садах Лапути, -
 В південних карлів, долею забутий,
 Шептав я найпалкіші молитви... [6, 61]

У цій поезії автор змоделивав ситуацію, де Гулливерами стають його сучасники, його однодумці, які не з власної волі опинилися в країні “дріб'язкових, мстивих ліліпутів”. Митці стають жертвою “страшної інтриги”, яку влада плете навколо них “лагідно і так зухвало”. Єдиним порятунком для них, як і для Гулливера, стає втеча в країну Блефуску, тобто в країну, де вони почувують себе вільно і незалежно. Для письменників такою країною була їхня творчість, мистецтво, там немає інтриги і фальші, лише “дружня щирість” і краса. Гулливер резюмує:

Давно б для мене світло дня не сяло,
 Коли б не дружня щирість Блефуску [6, 62].

Тема драматичного становища поета і поезії в умовах тоталітарного режиму присутня і у творчості М.Рильського. Беручи за основу мотив початку Троянської війни, поет крізь образ Єлени Прекрасної трансформує проблему “мистецтва і влади”:

Вона ішла по місту в час облоги,
 Покинувши Парісові чертоги,
 І стріла на високому валу
 Старих троян юрбу понуро-злу.
 - Так ось де та, що топить нас і губить!
 - Що з того, що її Паріс безумний любить?
 - Убить її!
 - Та смерті мало їй! [10, 221]

І немов продовженням цієї теми є інший вірш М.Рильського “Поет”, де автор риторично запитує:

Кому ж судилося підняти вбивчий лук
 На того, хто питво на в квітчастому ложі
 П'є із Гелениних рожевоперстих рук? [10, 257]

“Неокласики” своєю творчістю ще раз продемонстрували незаперечність тієї тези, що митець не повинен ставати знаряддям ідеологічної боротьби. Мистецтво має бути консолідуючою силою в духовному житті суспільства, а не елементом його руйнації.

Поети йшли своїм шляхом, дарованим їм самою природою. У них була Поезія, їхня Лорелай, що манила до себе, “обіцяючи рай і одчай”. Вони були вірні їй, і ніякі райдужні перспективи невідомого щастя не могли їх зіштовхнути з цього шляху, оскільки він був єдино правильний.

Висхне Рейн, і ліси на горі не синітимуть,
 Віще небо окутає дим, -

Та безумці, брати мої, вірно любитимуть
Лорелай з гребінцем золотим [10, 179].

ЛІТЕРАТУРА

1. Хвильовий М. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т.2: Памфлети. – С. 390–840.
2. Червоний шлях. – 1929. – № 7.
3. Филипович П. Вибране. – К.: Радянський письменник, 1989. – 190 с.
4. Червоний шлях. – 1923. - № 1.
5. Коряк В. Життя й мистецтво // Червоний шлях. – 1923. – № 9. – С. 190–192.
6. Зеров М. Твори: В 2 т. – К.: Дніпро, 1990. Т. 1. – 842 с.
7. Клен Ю. Спогади про неокласиків // Україна. – 1990. – № 21.– С. 60–63.
8. Драй-Хмара М. Вибране. – К.: Радянський письменник, 1969. – 301 с.
9. Маланюк Є. Книга спостережень. – К.: Дніпро, 1997. – 427 с.
10. Рильський М. Зібрання творів: У 20 т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т.1: Поезії 1907–1929. Проза 1911–1925. – 534 с.

УДК 811.93 : 004.43 : 004.522

СОКРАЩЕНИЯ, АББРЕВИАТУРЫ И АКРОНИМЫ В КОМПЬЮТЕРНОМ СЛЕНГЕ

Чирвоный А. С., студент

Запорожский государственный университет

В статье речь идет об употреблении сокращений, аббревиатур и акронимов в компьютерном сленге. Автор анализирует причины появления компьютерного сленга в целом, и сокращений, акронимов и аббревиатур в частности. Осуществляется классификация данных лексических единиц и делается прогноз об увеличении количества подобных лексем вследствие глубины социального слоя, способствующего появлению подобных новообразований.

Ключевые слова: аббревиатура, акроним, лексема, инновация, сленг, жаргон, транслитерация.

Чирвоный О. С. СКОРОЧЕННЯ, АБРЕВІАТУРИ ТА АКРОНІМИ В КОМП'ЮТЕРНОМУ СЛЕНГІ / Запорізький державний університет, Україна.

У статті мова йде про використання скорочень, аббревіатур і акронімів в комп'ютерному слензі. Автор аналізує причини появи комп'ютерного сленгу загалом, і скорочень, акронімів і аббревіатур зокрема. Здійснюється класифікація цих лексичних одиниць і робиться прогноз про збільшення кількості подібних лексем внаслідок глибини соціального шару, що сприяє появі подібних новоутворень.

Ключові слова: аббревіатура, акронім, лексема, інновація, сленг, жаргон, транслітерація.

Tchirvony A. S. SHORTENINGS, ABBREVIATIONS AND ACRONYMS IN COMPUTER SLANG / Zaporizhzhya state university, Ukraine

The article deals with the use of the shortenings, abbreviations and acronyms in the computer slang. The author analyses the reasons of appearance of computer slang as a whole, and abbreviations, shortenings and acronyms, used in the computer community in particular. The classification of the mentioned lexical units is carried out and the prognosis is made that their number will grow due to the depth of the social stratum, which fosters the appearance of such innovations.

Key words: abbreviation, acronym, lexeme, innovation, slang, jargon, transliteration.

В последние годы стало очевидным, что сфера информационных технологий является одной из наиболее плодотворных областей для образования всевозможных неологизмов. Именно в этой сфере имеют место всевозможные грамматические, фонетические и графические инновации. На наш взгляд, уже можно говорить о появлении особой компьютерной субкультуры, имеющей, как и всякая субкультура, свою собственную уникальную лексику, так называемый сленг.

Дать всеобъемлющее определение сленга достаточно сложно. Многократно предпринимаемые попытки четко его обозначить, разграничить сленг и общеупотребительную лексику, равно как и сленг и нецензурную речь, не дали особых результатов. Определения сленга, которые пытаются наскоро

придумать в ходе споров или ученых дебатов, нередко оказываются ошибочными. Таким образом, в различных словарях, энциклопедиях и пособиях по сленгу мы можем встретить множество определений сленга, таких как: «нецензурная речь», «язык низших слоев, неграмотных и беспутных людей», «поэзия простого человека» [1: 6].

Сленг, как социальная разновидность речи, отличающаяся от общенародного языка специфической лексикой и фразеологией, часто отождествляется с жаргоном или арго. Подобно им, сленг включает различные формы речи, с помощью которых люди могут отождествлять себя с определенными социальными группировками, начиная с детей, молодых бизнесменов и компьютерных хакеров, и заканчивая преступниками, алкоголиками и наркоманами [2: 32].

В этом аспекте компьютерный сленг стоит особняком. Он лаконичен, изобилует сокращениями и своеобразной символикой. Для человека, незнакомого с лексикой компьютерной субкультуры, этот язык может показаться лишенным всякого смысла.

Чтобы понять, что же спровоцировало столь фундаментальные отличия компьютерного сленга от других разновидностей сленга, следует, прежде всего, проанализировать причины и обстоятельства его появления.

Хотя появление компьютерного сленга напрямую связано с появлением компьютеров, их не следует считать ровесниками. По-видимому, компьютерный сленг произошел от профессионального жаргона программистов, работавших с первыми ЭВМ. Настоящий же расцвет языка хакеров пришелся на время так называемой «миникомпьютерной эры» (minicomputer era) – с 1967 по 1987 годы, когда защитные системы еще не были достаточно устойчивыми к атакам хакеров. К этому времени относится большинство компьютерных неологизмов и новообразований, которые, правда, в большинстве своем не проникли в общеупотребительную речь [3: 44].

Другой «бум» новых слов и выражений приходится на годы после 1995, когда в продажу поступила операционная система Windows. Благодаря исключительной простоте и ориентации на Интернет, она привела к притоку пользователей, которые выполняли двойную функцию: во-первых, приносили новые понятия в компьютерный сленг; во-вторых, способствовали проникновению последнего в общеупотребительный язык. Собственно, создание неологизмов в этой сфере продолжается до сих пор, поэтому говорить об итогах «второй волны словообразования» еще рано.

Само употребление термина «компьютерная субкультура» по отношению к компьютерному сообществу не совсем корректно, поскольку оно является, по большому счету, лишь некой совокупностью индивидуальных особенностей компьютерных пользователей, которые, тем не менее, осознают свою схожесть, имея общие корни, ценности и мировоззрение. Сообщество это располагает собственными героями, мифами, злыми гениями, имеет собственный специфический юмор и фольклор. Необычное богатство компьютерной субкультуры, не насчитывающей даже сорока лет истории, может быть объяснено лишь исключительной креативностью хакеров – создателей подавляющего большинства новых слов и выражений.

В отличие от большинства разновидностей сленга, используемого обычно как инструмента коммуникации, компьютерный сленг используется, как правило, не как средство коммуникации, а как своеобразный код, шифр, по которому профессионалы могут узнать друг друга, с одной стороны, и не допустить новичка в свой круг – с другой. Подобное использование сленга находит параллели, возможно, лишь в мире искусства. В известной мере, это так и есть: хакеры считают себя богемой, сливками компьютерного общества, и лишь посвященный может общаться с ними на равных.

Не последнюю роль в формировании компьютерного сленга как «тайного» языка, известного лишь профессионалам, сыграло и обилие всевозможных сокращений, аббревиатур и акронимов.

Это связано с несколькими причинами. Во-первых, большая доля аббревиатур в компьютерном сленге является профессионализмами, терминами, которые появились в лексиконе как часть профессионального жаргона программистов. Эта часть аббревиатур, таким образом, является первичной.

Вторая причина – это недостаток времени, находящегося в распоряжении компьютерных пользователей. Очевидно, что замена целого слова или даже предложения несколькими буквами значительно увеличивает количество информации, передаваемое за единицу времени. Таким образом, этот фактор является если и не основной причиной возникновения аббревиатур в компьютерном сленге, то наверняка наиболее плодотворным в области создания различных инноваций.

Наконец, третьей причиной изобилия сокращений в компьютерном сленге является тот факт, что значительное количество торговых марок, компаний по производству программного и аппаратного обеспечения, а также программных и аппаратных продуктов имеет в своем названии одно либо несколько сокращений.

Соответственно, становится возможным разделение всех сокращений, аббревиатур и акронимов, используемых в компьютерном сообществе, в три условные группы:

Сокращения-профессионализмы;

Сокращения, привнесенные в компьютерный сленг самими пользователями;

Сокращения-названия торговых марок и продуктов.

Таким образом, мы поставили перед собой цель собрать и проанализировать компьютерные сокращения, употребляемые в настоящее время компьютерными пользователями, а также в сети Интернет.

Однако, поскольку, по нашему мнению, невозможно составить и проанализировать явление подобного рода, не имея примера для сравнения, в большинстве случаев мы будем сравнивать сокращения, аббревиатуры и акронимы англоязычного компьютерного сленга с имеющимися аналогами в русскоязычном компьютерном сленге. Характерной особенностью последнего является, как видно, некоторая «вторичность» лексики, поскольку русскоязычные пользователи в подавляющем большинстве случаев используют в своей повседневной речи слова, пришедшие из английского компьютерного сленга и таким образом их «поле деятельности» в области словообразования несколько сужено. В связи с этим еще более интересным становится наблюдение за теми нововведениями, которые все же появляются в их среде и сопоставлять их с уже имеющимися аналогами в англоязычной компьютерной среде.

Сокращения-профессионализмы.

Следует заметить, что сокращения и аббревиатуры, подпадающие под данную категорию, могут в свою очередь быть разделены на две весьма условные группы:

Профессионализмы, перешедшие в повседневное использование;

Профессионализмы, продолжающие использоваться узким кругом специалистов.

Иными словами, некоторые профессиональные термины проникли в повседневный жаргон хакеров, другие остались прерогативой программистов-профессионалов.

Среди терминов, входящих в первую группу, можно отметить, в частности, сокращение 3D, обозначающее характеристику звукового либо видео оформления (three-dimensional), RAM (Random Access Memory), ROM (Read-Only Memory), LAN (Local Area Network), сокращения, означающие единицы информации, такие как Kb (kilobyte), Mb (megabyte), Gb (gigabyte), и другие. Очевидно, что данные сокращения, будучи первично профессионализмами, сейчас являются частью активного словаря не только хакеров и программистов, но даже простых компьютерных пользователей. Это обусловлено, в первую очередь, тем, что данные сокращения и аббревиатуры обозначают понятия, используемые пользователями ежедневно.

Иначе обстоит дело с окказиональными единицами. Под окказиональными единицами в данном случае подразумевается разновидность неологизмов, слова, образованные применительно к данному случаю, к данному, часто достаточно узкому, контексту [4]. Будучи используемыми лишь ограниченной группой специалистов, они, в большинстве своем, так и не вышли за пределы данного круга. Вследствие этого, большинство подобных образований остается неизвестным даже людям, искушенным в компьютерном деле. Любопытно, что в данном случае частота использования акронимии и сокращений необычайно низка, вследствие чего подавляющее большинство терминов в данной группе создано посредством аббревиации. В качестве примера можно привести аббревиатуры наподобие “ASCII” (American Standard Code for Information Interchange - Американский стандартный код для обмена информацией), “AZERTY keyboard” (клавиатура с европейским расположением клавиш), “EBCDIC” (extended binary-coded decimal interchange code - расширенный двоично-десятичный код обмена информацией), “LADT” (Local Area Data Transport - передача данных в локальной сети) и других [5].

Интересно, что, несмотря на уже упоминавшуюся узость круга, в котором используются данные термины, имеет место постоянное обновление ее словарного запаса. Связано это, очевидно, с постоянным прогрессом в области высоких технологий, что обуславливает появление новых понятий, нуждающихся в сокращении. Тем не менее, группа сокращений-профессионализмов значительно уступает по объему группе выражений, созданных компьютерными пользователями, именно в силу небольшой глубины социального слоя, участвующего в создании профессиональных терминов.

Если в данном случае обратиться к русскоязычным сокращениям в области компьютерного сленга, нельзя не отметить ту вторичность, которая в той или иной мере присутствует в большинстве данных лексических единиц. Практически все те англоязычные сокращения, что перешли в русскоязычный компьютерный сленг, прошли процесс транслитерации, иногда посредством акронимии. Примером могут служить сокращения 3D (произносится «три-дэ»), LAN (произносится «лан»), ASCII (произносится «аски»), и другие.

2. Сокращения и аббревиатуры, привнесенные в компьютерный сленг пользователями.

Безусловно, данная категория является наиболее объемной, поскольку, в отличие от группы 1 или 3, включает в себя как выражения, созданные непосредственно компьютерными пользователями, так и обычные коллоквиализмы. Следует помнить, однако, что так называемая нормативная лексика в повседневной речи используется лишь небольшой группой людей, в то время как разговорная лексика присутствует в узусе любого социального слоя.

Вследствие этого, нам представляется возможным разделить и эту категорию на две группы:

Сокращения, относящиеся к сфере использования компьютеров;

Сокращения, привнесенные пользователи из других областей сленга.

Первая группа включает в себя лексические единицы, созданные, в большинстве случаев, компьютерными пользователями для облегчения процесса электронного общения. Одним из самых распространенных выражений-сокращений является C|N>K, что означает "Coffee through Nose to Keyboard". Особенно часто данное выражение употребляется в сети Usenet, однако признано и понимается везде. Также широко распространенными вариантами являются сокращения T|N>K ("Tea through Nose to Keyboard") и C|N>S ("Coffee through Nose to Screen").

Также широко известным в Интернете является сокращение BOFH, что расшифровывается как "Bastard Operator From Hell". Этим термином обычно обозначают категорию системных администраторов, которые отличаются особой нетерпимостью по отношению к пользователям [6].

Существует огромное количество менее известных сокращений, используемых в так называемом "techspeak", языке компьютерщиков. Зачастую даже самые обыденные фразы и идиомы подвергаются аббревиации, изменяя свой социальный статус, становясь доступными лишь определенному социальному кругу. Примером могут служить сокращения "bfn", ("b4n") (Bye for now), "brb" (Be right back), "cya" (See ya), и другие. В данном случае, как мы видим, аббревиатуры заменяют лишь отдельные словосочетания, и расшифровать их, таким образом, не представляет особого труда. Иначе обстоит дело с более лексически и семантически насыщенными сочетаниями, наподобие "ltns" (Long time, no see), "kiss" (Keep it simple, stupid), "tswc" (Tell someone who cares), "damhikt" (Don't ask me how I know this), "ianalb" (I am not a lawyer, but...) и "imho" (In my humble (либо honest) opinion) [7].

Данные аббревиатуры являются уже относительно сложными конструкциями, и расшифровать их уже достаточно сложно. Также, нам представляется очевидным, что аббревиатуры подобного рода, кроме денотативной функции, выполняют также и коннотативную, неся ту или иную окраску, в большинстве случаев, ироничную. Особое внимание следует обратить на аббревиатуру "imho". Являясь по степени употребительности одним из наиболее популярных сокращений в компьютерном сленге, она, в конце концов, была транслитерирована и в русский компьютерный сленг.

«Последняя книга трилогии была, имхо, гораздо слабее...» [8]

В англоязычном сленге существуют также варианты "imnsho" (in my not so humble opinion), и "imco" (in my considered opinion).

Наконец, можно упомянуть аббревиатуру "FISH", являющуюся своеобразным дериватом от сленговой аббревиатуры "FIFO" (First In – First Out), и расшифровывающейся как "First In – Still Here". Данное сокращение в жаргоне хакеров обозначает, что какая-либо операция в компьютере не выполняется и "повисла". Часто встречаются также производные FISH mode и FISHnet; последнее означает любую локальную либо глобальную сеть, функционирующую медленно либо провоцирующую "зависания". Еще одним производным от "FIFO" является "GIGO" (Garbage In, Garbage Out). Данная аббревиатура является обычным ответом хакеров на жалобы компьютерных новичков на то, что программа "не делает" то, что они хотят. Как правило, виной всему оказываются некорректные команды последних. Также в аналогичных ситуациях часто встречается ответ "RTFM" (Read the Fucking Manual!) или "RTFS" (Read the Fucking Source) [9].

Ко второй группе можно причислить сокращения и аббревиатуры, попавшие в компьютерный сленг из других областей сленга. При этом следует отметить, что зачастую именно в компьютерном сленге они приобретают статус неологизмов. В качестве примера можно привести уже упоминавшуюся аббревиатуру "FIFO", наиболее часто в настоящий момент используемую именно в среде компьютерных пользователей. Еще одним примером подобного рода может служить аббревиатура "AKA", означающая "also known as" [5]. Будучи первично частью общеупотребительного сленга, она вскоре попала в компьютерное сообщество, где и приобрела наибольшую популярность.

В целом же, количество подобных инноваций постоянно растет, некоторые, будучи окказионализмами, вскоре выходят из употребления, другие остаются в активном словаре компьютерных пользователей на более долгое время. Вообще, проблема разделения сокращений, относящихся к сфере использования компьютеров и сокращений, привнесенных пользователями из других областей сленга, остается по-

прежнему актуальной, так как вследствие чрезвычайно большой скорости обмена информацией определить, что же первично – сленговый или компьютерный вариант сокращения, представляется сейчас необычайно трудной задачей [10].

3. Сокращения-названия торговых марок, продуктов и имен собственных.

Данная категория является, очевидно, наименее многочисленной, поскольку социальный слой, создающий аббревиатуры, принадлежащие к ней, даже менее глубок, нежели в категории 1. Тем не менее, лексические единицы, входящие в эту категорию, используются достаточно широко, причем зачастую далеко за пределами компьютерной субкультуры. Это связано с деловой деятельностью корпораций, обладающих торговыми марками, а также с известностью их продуктов. С другой стороны, зачастую сокращения и аббревиатуры, входящие в данный раздел, употребляются в качестве профессионализмов, в связи с чем определение принадлежности конкретного сокращения к тому или иному разделу иногда представляет некоторую сложность.

Наглядными примерами данного раздела могут служить названия корпораций-производителей аппаратного обеспечения AMD (Advanced Micro Devices) и программного обеспечения Microsoft (Microprocessor Software). Характерно, что в последнем случае сокращение несколько «дистанцировалось» от своей расшифровки, и рассматривается, как правило, как самостоятельное новообразование.

Более специализированной, но не менее употребительной аббревиатурой является «DEC», обозначающее часто используемое сокращение компании «Digital Equipment Corporation», производящей компьютеры.

Одним из наиболее употребительных сокращений в компьютерном сообществе, несомненно, является термин «OS/2», означающий наименование операционной системы. (Само сокращение OS обозначает "operating system", в данном случае оно означает и рыночное наименование продукта). Название обычно произносится как [O-S-too]. Часто, однако, встречается и вариант Half-an-OS (в русском компьютерном сленге существует калька-перевод - "полуось").

Общеизвестным является и название одной из первых операционных систем MS-DOS, что расшифровывается как «Microsoft Disk Operating System».

Название предшественника сети Интернет, ARPANET, также является сокращением (Advanced Research Project Agency network) [6].

По аналогии с неологизмом «Интернет», появились сокращения наподобие Runet и Uanet, означающие русский и украинский сектор Интернета соответственно. В данном случае примечательным является тот факт, что лексема «Интернет», не являясь сокращением, спровоцировала появление двух неологизмов-сокращений.

Наконец, нам представляется возможным включить в данный раздел некоторое количество так называемых «расширений файлов», которые, как правило, являются аббревиатурами производителя либо краткими описаниями свойств файлов. В качестве примера можно привести такие аббревиатуры как JPEG (Joint Photography Experts Group), GIF (Graphics Interchange Format), TIFF (Tag Image File Format), HTML (Hyper Text Markup Language), и другие [5].

В русскоязычном компьютерном сленге, по сложившейся традиции, большинство сокращений претерпевают транслитерацию вкупе с акронимией (GIF произносится как «гиф» и так далее). Однако, в случаях, когда подобного рода произношение осложнено проговариванием нескольких согласных звуков подряд, аббревиатуры, как правило, произносятся на английский манер. Например, HTML произносится как «эйч-ти-эм-эл».

В данный раздел также можно включить такое сокращение, как "dub dub dub", что является редуцированной формой от "www" (double-u double-u double-u) - что, в свою очередь, является сокращением от "world wide web" (также часто встречающаяся шуточная расшифровка - "web wild world").

Таким образом, собрав, систематизировав и проанализировав некоторое количество сокращений, аббревиатур и акронимов, находящихся в использовании в среде компьютерных пользователей, можно сделать вывод о том, что инновации, относящиеся к данной группе, занимают значительное место в общем объеме компьютерного сленга. Роль сленга, в частности, компьютерного, растет большими темпами, и это связано в первую очередь с социальным и экономическим развитием общества в условиях научно-технической революции. Социальный слой, способствующий появлению подобных новообразований, достаточно глубок и постоянно расширяется, вследствие чего в ближайшем будущем следует ожидать увеличения объема инноваций относящихся к сфере компьютерного сленга в целом и компьютерных сокращений в частности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Green, Jonathon. The Dictionary of Contemporary Slang - Stein&Day, 1985. – 365 с.
2. Зацный Ю.А. Англо-русский словарь новых слов и словосочетаний (рубеж столетий). - Запорожье: Запорожский государственный университет, 2000. - 243с.
3. Зацный Ю.А., Бутов В.Н. Новая общественно-политическая лексика и фразеология английского языка. - Запорожье: Запорожский государственный университет, 2000. - 200с.
4. Большая Энциклопедия Кирилла и Мефодия, пятое издание, 2001 г.
5. Англо-русский словарь по вычислительной технике и программированию (The English-Russian Dictionary of Computer Science) © АBBYY, Е.К. Масловский. 2001 г. - 3-е изд., исправленное и дополненное.
6. Raymond, Eric. Jargon File 4. 3. 1//www.tuxedo.org/~esr/jargon/jargon.html
7. PCWorld.com - A Guide to Internet Lingo and Emoticons//www.pcworld.com
8. Форумы на Раксе//www.forum.rax.ru
9. FHOF: Acronyms Used in the Computer CommunityCitation//www.fhof.com
10. Quinion, Michael. World Wide Words.//www.worldwidewords.org

УДК 804.0.–541.4; 800.1

КОНЦЕПТ ESPRIT В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА (НА ПРИМЕРЕ ФРАНЦУЗСКОГО МЕТАФОРИЧЕСКОГО СЛОВОУПОТРЕБЛЕНИЯ)

Ярцева Л.И., преподаватель

Запорожский государственный университет

В статье идет речь об отображении концепта esprit посредством терминов других сфер. Выявлено несколько видов онтологических, структурных, ориентационных метафор.

Ключевые слова: языковая картина мира, концепт, метафора.

Ярцева Л.И. КОНЦЕПТ ESPRIT У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ (НА ПРИКЛАДІ ФРАНЦУЗЬКОГО МЕТАФОРИЧНОГО СЛОВОВЖИВАННЯ) / Запорізький державний університет, Україна

У статті йдеться про відображення концепту esprit за допомогою термінів інших сфер. Виявлено декілька видів онтологічних, структурних, орієнтаційних метафор.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт, метафора.

Yartseva L.I. THE CONCEPT ESPRIT IN THE LANGUAGE'S PICTURE OF THE WORLD (ON THE EXAMPLE OF FRENCH METAPHORIC WORDUSING) / Zaporizhzhya state university, Ukraine

The article deals with the reflection of concept esprit by means of terms of other fields. It was discovered several types of onthological, structural and oriented metaphors.

Key words: language picture of the world, concept, metaphor.

Предметом нашего исследования является одна из актуальных проблем современной лингвистики – изучение картины мира, отраженной в языке. Материалом для анализа служили метафорические словоупотребления французского языка, отображающие интеллектуальную деятельность человека. Примеры взяты из словарей (9, 10, 12, 13) и художественных произведений французских писателей XIX–XX вв.

Известно, что каждый естественный язык имеет свой специфический способ концептуализации окружающего мира. Языковую картину мира принято противопоставлять научной.

По мнению В.И. Постоваловой, картина мира есть целостный глобальный образ мира, который является результатом всей духовной активности человека (5, 19-20).

В. фон Гумбольдт высказывает мысль о том, что видение мира определяется не только индивидуальностью конкретного человека, но в первую очередь зависит от характера языка, на котором он говорит. Идеи Гумбольдта развивали А.А. Потебня, Э. Сепир и Б. Уорф.

Концепция мира в разные исторические периоды и в разных культурах и языках рассматривались в работах В.В. Иванова и В.Н. Топорова, Т.В. Цивьян, Е.С. Яковлевой, Лосева А.Ф., Аверинцева С.С., Лихачева Д.С., Смирнова И.П. и других.

Е.С. Кубрякова рассматривает языковую картину мира как составную часть общей концептуальной модели мира в голове человека, понимая ее как проблему вклада языка и языковых категорий в выработку и создание глобальных принципов восприятия и членения мира (3, 170).

Философ Г.А. Брутян, сформулировав идею лингвистической дополнителности, отмечает, что язык выполняет роль преобразователя результатов мыслительной деятельности. Он считает, что сердцевинной концептуальной модели мира является информация, данная в понятиях, главное же в языковой модели мира – знание, закрепленное в словах и словосочетаниях конкретных языков (2, 109).

Согласно точке зрения Г.В. Колшанского, картина мира является единой, языкомыслительной.

Идею взаимосвязи языковой и концептуальной картины мира поддерживает В.Н. Телия: «Язык окрашивает через систему своих значений и их ассоциаций концептуальную картину мира в национально-культурные цвета» (7, 177).

Б.А. Серебренников, Е.С. Кубрякова отмечают, что концептуальная картина мира богаче языковой.

Известный современный лингвист и философ В. Руднев определяет картину мира как систему интуитивных представлений о реальности (6, 127).

Метафора играет важную роль в построении языковой картины мира.

Д. Лакофф, М. Джонсон, настаивая на зависимости реальной картины действительности от того, как человек их концептуализует, отводят основное место в отражении этой объективной реальности процессам метафоризации. Метафора пронизывает всю нашу повседневную жизнь и проявляется не только в языке, но и в мышлении и действии. Наша обыденная понятийная система «метафорична по самой сути. Понятия, управляющие нашим мышлением, ... управляют также нашей повседневной деятельностью» (4, 387).

Н.Д. Арутюнова подчеркивает, что без метафоры не существовало бы лексики «невидимых миров», зоны вторичных предикатов, т.е. предикатов, которые характеризуют абстрактные понятия (1, 9).

Современная наука ставит развитие интеллектуальных навыков, творчества и образного мышления в прямую зависимость от уровня метафорического мышления. Психологи считают язык основным проявлением когнитивных процессов.

В когнитивной лингвистике понятие метафоры не ограничивается его традиционной ролью в языке поэзии; она рассматривается как главное средство нашей концептуальной системы, с помощью которого мы понимаем ум как вместилище, в которое могут входить или из которого могут выходить мысли (11, 70).

Е.В. Урысон рассматривает ум как некоторую способность, и представляемый орган, ее воплощающий (8, 7).

Во французском языке *esprit* концептуализуется также как орган мышления «*la réalité pensante... Principe de la vie intellectuelle (opposé à la sensibilité) → entendement, intellect, intelligence; pensée; raison; cerveau; cervelle; tête*; а также как умственная способность «*aptitude intellectuelle*» (12, 816).

Исходя из классификации Д. Лакоффа, М. Джонсона (4, 407-412), выделим несколько типов онтологических метафор, позволяющих говорить о концепте *esprit*, как определенной сущности, характеризовать его, выделяя те или иные аспекты:

1. *Esprit* есть сущность.

L' esprit de Franz était bien le désert que révélaient tous les tests d'intelligence auxquels on le somit (23, 75)

Moi, mon esprit est une passoire: rien n'y reste (18, 106).

2. Качественно-оценочная характеристика.

Рассмотренные примеры позволяют выделить 68 существительных, характеризующих концепт *esprit*. Анализируя данные метафорические словоупотребления мы использовали ориентационные противопоставления типа «верх-низ», «глубокий-мелкий», «широта-узость».

ФЕ *acuité d'esprit*; *agilité (f) d'~*; *clarté (f) d'~*; *finesse (f) d'~*; *largeur (f) d'~*; *l'ouverture d'~*; *promptitude d'~*; *profondeur (f) ~*; *rapidité d'~*; *vivacité d'~* и другие объединяет общая черта – правильная ориентация. Они дают положительную характеристику умственным способностям человека.

Так, ФЕ *ouverture d'esprit* подчеркивает широту взглядов субъекта. Разум его открыт для поглощения информации. Ему свойственна легкая восприимчивость.

Субъект, характеризуемый ФЕ *largeur d'esprit*, обладает большим умом, разносторонними взглядами.

Ср. *Ses enfants étonnés par sa largeur d'esprit, l'embrassèrent...* (25, 35)

ФЕ *fond d'esprit*; *profondeur d'esprit* характеризуют человека, обладающего глубокими знаниями. Его интеллектуальное пространство очень объемно (глубоко). В системе верх-низ, верх несет негативную характеристику, указывая на поверхностные знания, а низ, напротив, позитивную.

Ср. *...William avait eu le temps de mesurer la profondeur d'esprit de Tom* (15, 37).

ФЕ *acuité d'esprit*; *agilité d'~*; *finesse d'~*; *vivacité d'~*; имеют правильную ориентацию, подчеркивая живость, ловкость, остроту, проницательность ума.

Ср. *A cause de cette vivacité d'esprit Mme Swann préférait la société des hommes à celle des femmes* (21, 177).

ФЕ *étroitesse d'~*; *impuissance d'~*; *lenteur d'~*; *lourdeur d'~*; *paresse d'~*; *petitesse d'~*; *pesanteur d'~* и др. характеризуются негативно, т.е. имеют неправильную ориентацию, подчеркивая узость, медлительность, леность, неспособность человеческого ума.

ФЕ *faiblesse d'esprit* свидетельствует о физических (умственных) недостатках субъекта.

ФЕ *lourdeur d'esprit* характеризует “неповоротливость” ума; ФЕ *lenteur d'esprit* – медлительность в обработке информации, принятии решений. (Ср. рус. тугодум).

... j'en accusais l'impuissance de mon esprit à aller jusqu'au bout de l'acte... (22, 33).

ФЕ *corruption des esprits*; *empoisonnement des ~*; предполагают наличие, как минимум, двух субъектов. Один из них распространяет свое влияние, загрязняя интеллектуальное пространство другого.

ФЕ *égarement de l' ~*; *le désordre, le trouble de l'~* несут негативную характеристику, указывая на заблуждение, беспорядочность мыслительной деятельности человека.

Рассмотренные примеры позволяют выделить 254 прилагательных и причастий, дающих качественно-оценочную характеристику ума.

Так, ФЕ *esprit adroit, agile, avisé, brillant, charmant, clair, clairvoyant, délié, distingué, éblouissant, enjoué, fin, grand, inventif, large, lucide, lumineux, pétillant, profond, raffiné, réfléchi, savant, solide* и др. дают положительную характеристику субъекта, подчеркивая его блестящие умственные способности.

Ср. *... un grand esprit sans aucune tare de sottise* (22, 255).

ФЕ *esprit abject, borné, bouché, brouillon, creux, défunt, dérangé, étrié, étroit, faible, ignare, insignifiant, lent, lourd, mesquin, plat, stérile, tordu, vide* и др. дают негативную характеристику умственным способностям субъекта.

Ср. *... mais ce sont de pauvres esprit, descendants ... et de qui la sagesse est négative et stérile* (21, 398)/

3. Выделение аспектов

ФЕ, обладающие неправильной ориентацией:

Swann comme beaucoup de gens avait l'esprit paresseux et manquant d'invention (20, 344)

Vous avez un esprit pourri, un esprit de prolétaire (14, 294)

ФЕ, обладающие правильной ориентацией:

Quelle forte direction il aurait donnée à ce clair esprit, si avide de savoir, au lieu de le laisser s'écarter... (27, 117).

C'était un esprit ferme, équilibré; il s'intéressait beaucoup à ses lectures, à son travail... (19, 156).

4. Определение причин.

L'esprit troublé par ces pensées, il n'écoutait plus Swinton qui détaillait maintenant les caractéristiques du palais à Facettes... (26, 111).

Or il y était. J'en avais le cœur bouleversé et l'esprit presque satisfait (19, 89).

Следующие примеры подтверждают высказывание Д. Лакоффа и М. Джонсона о том, что онтологические метафоры могут быть усложнены и углублены.

... l'esprit de la duchesse travaillait sur ce qui pouvait bien se passer chez la dame difficile à connaître (22, 387).

... mon esprit s'arrêtait de fonctionner, je ne voyais plus que le vide en face... (20, 180).

Rien n'était plus contraire à ma propre nature à mon esprit qui notait, accumulait, enregistrait (19, 48).

Метафора Психика – это машина (4, 411) позволяет рассмотреть разные аспекты ментального опыта. Отсюда вытекает следующая концепция esprit. Подобно машине он может находиться в рабочем состоянии, записывать, накапливать, хранить информацию; обладать определенным уровнем активности, быть выключенным.

Метафора Психика – это хрупкий предмет (4, 412) используется во французском языке в отражении концепта esprit.

Mais j'ai craint que vous, esprit subtil et cœur ultrasensitif, ne vous mettiez martel en tête en ne recevant pas de lettre... (21, 402).

En une fraction de seconde une tempête d'une brutalité et d'une sauvagerie formidables m'a emportée fracassant ma tête, dilapidant mon esprit dans les tourbillons de la démanche retrouvée (16, 329).

Анализ примеров позволяет выделить другие типы метафор, отображающих концепт esprit.

Метафоры, связанные с вместилищами (4, 412)

Концепт esprit предстает как объект-вместилище, которое может быть пустым:

... à l'instant le vide se fit dans son esprit (24, 12)

нарушенным ... peut-être cette absence de génie ce trou noir qui se creusait quand je cherchais le sujet de mes écrits futurs... (20, 180)

неопределенным: Il connaissait sa mission en ce qui concernait la Lorati, bien que tout demeurât vague encore dans son esprit (18, 84)

Умственное пространство субъекта может быть заполнено разного рода информацией. Это могут быть мысли, идеи, которые зарождаются в ограниченном интеллектуальном пространстве или проникают из неограниченного интеллектуального пространства, как например:

Une idée diabolique germait dans mon esprit (17, 175)

Aussitôt une pensée de ruse obséquieuse s'insinua dans l'esprit de Grimbosq (26, 156)

картины, видения, образы, признаки:

De fugitives images d'antiques héroïnes avaient alors traversé mon esprit (19, 90)

Ici, le fantôme d'Alexandre hante mon esprit avec insistance (23, 563)

... la divine Beauté que devait me révéler le jeu de la Berma, nuit et jour... trônait au fond de mon esprit (21, 22)

Je ne pouvais enlever cette vision de mon esprit, ma mère comme une ignoble... (16, 332)

какие-то вещи, звуки, фразы, слова, нечто неопределенное

Une fois à la maison je songeais à autre chose et ainsi s'entassaient dans mon esprit (comme dans ma chambre les fleurs... ou les objets qu'on m'avait donnés) une pierre où jouait un reflet un toit, un son de cloche, une odeur des feuilles... (20, 186)

... la vieille chose, tapie dans le coin le plus sombre de mon esprit, profitait de mon désarroi de ma fuite éperdue pour me sauter à la gorge... (16, 175-176)

Elle ne put répondre aussitôt, terrifiée, laissant ces paroles pénétrer dans son esprit (15, 154)

чувственные ассоциации: L'amour, la mort, la concussion, la trahison, tout se mêlait dans l'esprit de Grimbosq (26, 52).

Les soupçons posés dans un esprit éclatent comme minés en chapelet et ne détruisent un amour que par explosions successives (19, 212)

Метафора движения

Рассмотренные примеры позволяют назвать 64 глагола, выражающих действия esprit.

Так глаголы accumuler, capter, classer, enregistrer, fonctionner, noter, ranger дают представление об esprit, как о некоем воображаемом устройстве (магнитофоне или компьютере, например), которое улавливает, записывает, перерабатывает, хранит информацию.

Je sais maintenant que l'esprit capte tout, classe tout, range tout et entretient tout (16, 203)/

Ум напоминает обычные человеческие органы (уши, например), обладающие способностью слышать.

Nous nous imaginons toujours quand nous parlons, que se sont nos oreilles, notre esprit qui écoute (21, 173)

или глаза, которые могут омрачаться, темнеть от гнева.

Son esprit se voila (20, 344)

Un instant Swann sentit que son esprit s'obscurcissait et il pensa à autre chose pour retrouver un peu de lumière (20, 342)

Ум можно напрягать подобно мышце, он может функционировать независимо от воли субъекта.

Elle eût imaginé aussitôt par un réflexe inconscient de son esprit, ce terrible réflexe de protection... (F. Sagan)

Ум – это некоторая способность, которая зарождается, развивается, слабеет, которую можно потерять, которая возвращается.

Il ne pouvait assembler deux idées et cependant son esprit tournait très vite (26, 142)

Sous son regard ... Georges sentait ses forces diminuer et son esprit s'engourdir (25, 69)

На метафорической картине мира ум предстает как живое существо, которое думает, робко, спотыкаясь идет к поставленной цели, бродит в поисках решения, следует избранному пути, совершает крутые повороты.

Cette nuit-là mon esprit, libéré du sang, comme en fête, s'est aventuré dans réflexions faciles, des calculs simples, des pensées reposantes (16, 45)

Son esprit avançait, tâtonnant, toujours vers le même but obscur (15, 67)

... mon esprit ayant trébuché entre quelques années lointaines... (21, 269)

... son esprit merveilleusement lucide faisait le bilan de cette journée... (18, 98)

Метафора действия

Под метафорой действия мы подразумеваем метафоры, характеризующие интеллектуальное пространство субъекта, изменившееся под воздействием внешних сил.

Рассмотренные примеры позволяют назвать 105 глаголов, указывающих на действия, направленные на esprit: affiner, cultiver, développer, enrichir, enténébrer, exercer, faire fonctionner, faire travailler, nourrir, perdre, recouvrer, tendre и другие.

ФЕ avoir l'esprit; ne pas avoir l'~; perdre l'~; ramener ses ~; reprendre ses ~; se remettre l'~ представляют ум как способность думать, понимать, способность, которую человек имеет, но не исключено, что может потерять и вновь обрести.

Mais le malade tardait à reprendre ses esprits (26, 87)

Aline avait recouvré ses esprits (Fr. Maur., p.175)

ФЕ affiner l'~; assainir les ~; cultiver, développer, enrichir, exercer, fortifier, nourrir, stimuler la force de l'~ представляют esprit как способность, которую можно развивать.

Son esprit nourri de science, partait des vérités prouvées... (27, 118)

Il écrivait aussi régulièrement à Elise et son esprit était stimulé, mis en éveil par les longues lettres d'une écriture serrée... (15, 216)

В данных примерах речь идет о взаимодействии субъекта со своим интеллектуальным пространством, о взаимодействии двух субъектов, один из которых распространяет свое влияние на другого, о влиянии на субъекта определенных действий, занятий.

В следующих пример ум предстает как орган или устройство, которым можно управлять, заставлять работать.

Avec lui j'ai progressée dans la connaissance de moi, j'ai appris à me dominer, à discipliner mon esprit et mes muscles (17, 228)

Robert ignorait presque toutes les infidélités de sa maîtresse et faisait travailler son esprit sur ce qui n'était que des riens insignifiants (22, 287)

Следующие примеры указывают на сходство esprit с полыми человеческими органами. Ум, как и желудок, например, нуждается в пище, заполняется определенной информацией.

Mais déjà le charme dont par son simple fonctionnement, se remplissait mon esprit dès qu'il songeait à elle... (20, 389)

... parce qu'en retirant à l'esprit tous ces petits faits toutes ces observations sur lesquels il a pris coutume de bâtir ses dangeureux, ses affreux édifices, elle le contraint au calme et au repos (19, 71)

При совершении действия над интеллектуальным вместилищем субъекта происходит нарушение его структуры.

Пространственное вместилище может быть нарушено в следствие воздействия извне, при наложении на него некоего отпечатка. В этом случае мы обнаруживаем на одном из его участков загрязнение, пятно, уничтожающие или повреждающие хранящуюся там информацию. Отсюда и нарушение четкого функционирования интеллектуального пространства субъекта.

Les fantômes d'idées macabres et maléfiques me hantent et m'enténébrent l'esprit (23, 491)

... puisqu'il est prêtre. Il n'existe pas d'abomination dont nous n'ayons le droit de salir son esprit... (18, 221)

Причины, негативно влияющие на функционирование интеллектуального пространства, различны. Возможно, что для упорядочения нормального функционирования нужно уточнить, стереть ненужную, опасную информацию.

Tous les dix ans on devait effacer de son esprit quelques idées que l'expérience a prouvées fausses, dangeureuses (19, 229)

L'imminence de son départ pour la France effaçait les dernières ombres de son esprit (26, 89)

Возможно, что для нормального функционирования ума, ему нужен соответствующий уход.

Mais il suffisait que dans mon lit même, mon sommeil fût profond et détendit entièrement mon esprit; alors celui-ci lâchait le plan du lieu où je m'étais endormi ... mais alors le souvenir... venait à moi comme un secours d'en haut (20, 31)

Метафора контроля

Контроль определяет ориентацию ФЕ, отображающих интеллектуальную деятельность субъекта. Потеря контроля – неправильную, обретение контроля – правильную.

Мы уже рассматривали ФЕ perdre l'esprit, ramener, redresser, reprendre ses ~; se remettre l'~ и определили их как метафору действия, пространственную (т.к. действие происходит в интеллектуальном пространстве субъекта). Рассмотрим ее как метафору контроля.

Субъект, характеризуемый метафорой perdre l'esprit утратил способность контроля. На утрату контроля указывают также глаголы vaguer, vagabonder, указывающие на то, что субъект отпустил свой ум бродить в поисках решения, вполне возможно, что он найдет выход и выйдет на правильную дорогу.

ФЕ calmer ses ~; discipliner l'~; ramener ~; redresser ~; reprendre ses~; se remettre l'~ характеризуют субъекта, который обрел способность контроля, действует самостоятельно.

... j'ai appris à me dominer, à discipliner mon esprit et mes muscles (17, 228).

Метафора света

ФЕ petit lumignon de raison характеризует интеллектуальное вместилище субъекта, в котором на некоторое время наступает просветление, появляется маленький проблеск разума.

ФЕ un éclat de génie указывает на субъекта, в интеллектуальном пространстве которого происходит внезапное озарение, подобное вспышке. Разум просветляется и субъект может отыскать правильную информацию, принять правильное решение. По силе активности это ФЕ можно сравнить со взрывом, т.е.

она очень высока. В одно мгновение собрались все нужные (искомые) мысли и разум взорвался открытием – гениальным решением.

ФЕ *esprit clair, esprit éclairé* представляют ум, на который упали лучи света, осветив его, придав ему силу. Субъект характеризуется как личность просвещенная.

Les fissures constatées ... ne devaient pas inquiéter les esprit éclairés (26, 215)

Слово свет несет в себе положительную окраску, а слово тьма – отрицательную.

Un instant Swann sentit que son esprit s'obscurcissait et il pensa à autre chose pour retrouver un peu de lumière (20, 342)

Метафора объема

Для объемных метафор характерно наличие объемных вместилищ, подходящих для хранения и использования информации, отличающихся формой и внутренним содержанием. *ME moule à gouffres; ganache; tarte* мы анализировали, рассматривая концепт *tête*.

esprit выступает содержимым объемного вместилища, как жидкость или газообразное вещество: *mon esprit comme fluide qui n'a de dimensions que celle du vase qu'on lui fournit, de même qu'il s'était dilatés jadis à remplir les capacités immenses du génie, contracté maintenant tenait tout entier dans la médiocrité étroite ...* (21, 50)

Растительная метафора

Случаи употребления этого типа метафор немногочисленны.

ФЕ включают глаголы *fleurir, étancher, boire, germer*

В одном случае *esprit* подобен почве, лугу, которые с жадностью, как воду, поглощают информацию.

ces mérites ... que mon esprit avait bus d'un seul trait comme un pré trop sec sur qui on verse de l'eau (21, 55)

... étancher son esprit trop sec (22, 477)

и на которой растут идеи: *Une idée diabolique germait dans mon esprit* (17, 175)

В другом случае *esprit*, подобно растению, цветет, процветает.

... une société pareille à celle où l'on vit fleurir l'esprit d'un Dudan, d'un M. de Rémusat... esprit qui met plus de bonheur, plus de dignité dans la vie (21, 278)

Строительная метафора

Она выражается глаголами *bâtir, fortifier*, а концепт *esprit* подобен строительной площадке, на которой, как сооружения, возводятся рассуждения, идеи, мнения...

... je ne pouvais pas considérer comme perdues des heures où j'avais bâti une haute idée de moi dans l'esprit de mon ami ... (21, 286)

En fortifiant dans l'esprit de mon père la bonne opinion... (21, 16)

Механическая метафора

En attendant, elles, faisaient trépider mes lèvres qui les balbutiaient et j'essayait en vain ramener à moi mon esprit vertigineusement emporté par une force centrifuge (22, 558)

... on lui faisait une vie de moteur fatigué, quand il aurait eu besoin d'un bon décalaminage d'esprit. (H. Bazin)

Таким образом исследование позволило выявить несколько видов онтологических, структурных, ориентационных метафор, свидетельствующих о том, что концепт *esprit* может отражаться посредством терминов других сфер. Метафора участвует в формировании языковой картины мира. Слова языка, как общественного явления, несут на себе отражение жизни общества, его материальной и духовной культуры.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс. 1990. – С. 5-32.
2. Брутян Г.А. Язык и картина мира // Философские науки. – 1973. – №1 – С. 108-110.
3. Кубрякова Е.С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 141-172.

4. Лакофф Д., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. // Теория метафоры. – М.: Прогресс. 1990. – С. 387-415.
5. Постовалова В.И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке. – М.: Наука. 1988. – С.8-69.
6. Руднев В.П. Словарь культуры XX века. – М.: Аграф, 1997. – 384 с.
7. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке. – М.: Наука, 1988. – С.173-204
8. Урысон Е.В. Фундаментальные способности человека и наивная анатомия. // Вопросы языкознания, 1995, – №3. – С. 3-16.
9. Французско-русский словарь активного типа // В.Г. Гак, Ж. Триомф, Г.Г. Соколова и др. – М.: Рус. язык, 2000. – 1056 с.
10. Французско-русский фразеологический словарь // Под ред. Я.И. Рецкера. – М.: Госуд. изд-во иностр. и национ. словарей, 1963. – 1112 с.
11. Ченки А. Современные когнитивные подходы к семантике: сходство и различия в теориях и целях // Вопросы языкознания, – 1996. – №2. – С. 68-79
12. Le nouveau Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française. – Paris, 1996. – 2552 p.
13. Rey A., Chantreau S. Dictionnaire des expressions et locutions figurées. – P., Robert, 1984. – 1035 p.
14. Arnothy C. Désert brûlant. – P. Grasset. Fasquelle, 1992. – 320 p.
15. Buck P. Histoire d'un mariage. – P. Stock, 1949. – 306 p.
16. Cardinal M. Les mots pour le dire. – P. Ed. Grasset, 1975. – 346 p.
17. Maud Sacquard de Belleruche. L'ordinatrice. – P. Pouvert, 1968. – 320 p.
18. Mauriac F. Le mystère Frontenac. – P. B. Grasset, 1984. – 190 p.
19. Maurois A. Climats. – P. Grasset, 1968. – 246 p.
20. Proust M. Du côté de chez Swann. – M. Ed. du progrès, 1970. – 436 p.
21. Proust M. A l'ombre des jeunes filles en fleurs. – P., 1993. – 480 p.
22. Proust M. Du côté de Guermantes. – P. Bookking International, 1994. – 604 p.
23. Tournier M. Les météores. – P. Gallimard, 1975. – 628 p.
24. Tournier M. La goutte d'or. – P. Gallimard, 1986. – 222 p.
25. Troyat H. Le gèste d'Eve. – P. Flammarion, 1964. – 128 p.
26. Troyat H. Grimbosq. – P. Flammarion, 1976. – 252 p.
27. Zola E. Le docteur Pascal. – P. Fasquelle, 1978. – 502 p.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”

Іваненко В.А., д. філол. н., професор

Запорізький державний університет

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, лівє поле – 2 см, правє поле – 3 см.

Шриффт набору – Times New Roman.

У разі необхідності для шрифтових виділень у таблицях і рисунках дозволяється застосовувати шриффт Courier New (наприклад, для ілюстрації текстів програм для ЕОМ). Для стилістичного виділення фрагментів тексту слід вживати начертання *курсив*, **напівжирний**, *напівжирний курсив* зі збереженням гарнітури, розміру шриффта та інтервалу абзаца.

Гарнітури, розміри шриффтів та начертання:

- a) для заголовку статті: Times New Roman, – 14 пт, напівжирний, усі великі.
- b) для підзаголовків: Times New Roman, – 12 пт, напівжирний, усі великі.
- c) для основного тексту, УДК, авторів, виносок, посилань, підписів до рисунків та надписів над таблицями: Times New Roman, – 10 пт.,
- d) для анотацій, ключових слів -9 пт.

Інтервал між абзацами – 6 пт, міжрядковий інтервал – одинарний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядкові сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається у наступному за УДК рядкові і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче - *місце роботи (курсивом)*. Далі розташовуються анотації українською, російською, англійською мовами і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Початок абзаца основного тексту виділяється збільшеним інтервалом між абзацами і не виділяється відступом або пустим рядком.

Усі ілюстрації мають бути оригінальними рисунками або фотографіями. Фотографії скануються у 256 градаціях сірого. Усі ілюстрації розташовуються у відповідних місцях тексту статті (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Рис. 1, Рис. 2,... (слід вживати арабську нумерацію).

Ілюстрації, так само як і підписи до них, вирівнюються на середину рядка (за виключенням невеликих рисунків – не більш 7 см, які можуть розташовуватися по декілька в ряд).

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки) і повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Кожен рисунок та надписи до нього включаються до тексту публікації у вигляді одного графічного об'єкта з необхідним обтіканням і, при потребі, прив'язаним до тексту. Створення графічного об'єкта може здійснюватися будь-яким графічним редактором у форматі ВМР файлів.

Виконання рисунків засобами Microsoft Word здійснюється через використання команд панелі "Рисование". Підписи здійснюються командою "Надпись". Усі графічні компоненти рисунка і надписи об'єднуються командою "Группировать" (меню "Действия" на панелі "Рисование") і повинні мати необхідне обтікання.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком **ЛІТЕРАТУРА.**

3. СТИЛІСТИЧНІ ПОГОДЖЕННЯ

- Не допускається закінчення сторінки одним або декількома пустими рядками, за винятком випадків, спричинених необхідністю дотримання попереднього пункту (висячі підзаголовки і початок абзаца) та кінця статті.
- Не допускається починати сторінку незакінченим рядком (переноси в останньому рядкові заборонені).
- Не дозволяється підкреслювання в заголовках, підписах і надписах.
- Слід дотримуватися правила про мінімальні зміни в шрифтовому та стильовому оформленні сторінки для того, щоб максимально уникнути різноманітності макета і зберегти єдиний стиль журналу.
- Не допускається часте використання виносок (виноска повинна розглядатися як виняток і вживатися тільки у випадку дійсної необхідності).
- Ілюстрації мають бути підготовані та масштабовані таким чином, щоб розміри букв тексту на ілюстраціях не перевищували розмір букв основного тексту статті більш ніж на 50%.
- Сторінки тексту статті слід пронумерувати.
- На етикетці дискети треба обов'язково вказувати прізвище, ініціали автора, імена файлів.
- На дискеті повинно бути **два файли**:
 - ✓ **перший** - із текстом статті та анотацій з ключовими словами,
 - ✓ **другий** - з відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; учене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

4. ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ СТАТТІ АВТОРУ НЕОБХІДНО ПОДАТИ ДО РЕДАКЦІЙНО-ВИДАВНИЧОГО ВІДДІЛУ:

1. Роздрукований текст статті з анотацією та ключовими словами.
2. Відомості про авторів.
3. Витяг з протоколу засідання вченої ради факультету.
4. Зовнішню рецензію.
5. Дискету з текстом статті, анотації, ключовими словами та відомостями про авторів.
6. Лист-клопотання (для співробітників сторонніх організацій) на ім'я ректора ЗДУ з проханням опублікувати статтю.

Адреса редакції : Україна, 69063, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами: (0612) 64-26-05 – відповідальний редактор

69-98-26 – редакційно-видавничий відділ

(IV корпус, кімн. 323)

Адреса електронної пошти: sveta@zsu.zp.ua

ДЛЯ НОТАТОК

Збірник наукових статей.

Вісник Запорізького державного університету

Філологічні науки

№3, 2002

Технічний редактор - Толок О.В.

Підписано до друку 27.12.2002. Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура "Таймс".

Умовн.-друк. арк. 22,4. Обл.-вид. арк. 29,3.

Замовлення № 600. Наклад 100 прим.

Верстка, дизайн-проробка, оригінал-макет і друк виконані
у лабораторії видавничих технологій та комп'ютерної графіки
Запорізького державного університету

69063, м. Запоріжжя, 63,
вул. Жуковського, 66, к. 21,
тел. 64-55-54

